KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK és KIADJÁK

FERENCZ JÓZSEF ÉS KOVÁCSI ANTAL.

VII. KÖTET.

MIKÓ LŐRINCZ ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓS GŐZSAJTÓJÁN. 1872.

TARTALOM:

Lap.

I. **Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra:**
A templom az államban, anyaszentegyházban stb. Koronka Antaltól . . . . 1.
Mit hisznek az unitáriusok? Kr-tól . . . . 81.
Esketési beszéd Szeremlei Samu-tól . . . 167.
Legyetek próféták. Lelkészavatási beszéd. Kriza János-tól 265.
Úri-szentvacsorai beszéd. Csegezi László-tól . 333.

II. **Hittaniak, bölcselmiek:**
Bibliai tanulmányok V. VI. Simén Domokos-tól 22, 192.
Felelet az „egy pár szóra“. Ferencz József-től . 70.
A „Brahmo Somaj“ uj theista felekezet . . . 79.
Észrevételek Schuller Libloynak az unitáriusokról tett nyilatkozatára. Simén Domokos-tól . . . 129.
Az „egyházi reform“ és a „figyelmező“. Jakab Elek-től 155.
Fogadatlan prókátor. Brassai Sámuel-töl . . 177.
Mi az unitárismus: positivum-e vagy negativum? Simén Domokos-tól . . . . 315.

III. **Nevelés és oktatásügyiek:**
Néptanitóink feladata az új idő követelményével szemben. Váradi Károly . . . . . . 47.
Realismus és humanismus. Kovácsi Antal . . 115.
Népoktatási mozgalmak Schweitzban. Sándor János 121.
A vallás és közoktatásügyi m. kir. min. jelentése a közoktatásnak 1870 és 1871 évekbeni állapotáról . 340.

IV. **Életiratok, történelmiek, statistikai adatok:**
Az egyh. képv. tanács köréből. Pap Mózes . . 61.
Egyházi mozgalmak. Chr. 65, 336
Necrolog n. ajtai Kovács István és Mikó Lőrincz . 75.
Belső emberek változása 1871-ben . . . . 76.
Létszáma a magy. kir. területen levő unitáriusoknak . 76.
A sz. kereszturi unitárius iskola története. Nagyajtai Kovács István-tól. . . . . 87.
A britt- és külföldi unitáriusok közgyülése 1872 évben. Kr. 142,
Zsinati főtanács . . . . 172, 340.

Lap.
A franczia orthodox protestánsok . . . . . . 174.
Az ermelandi püspök . . . . 174.
Jakab József életrajza. Várfalvi Nagy János-tól . 209.
Holzendorf és Belows tiszteletére adott ünnepély. Kovács János . . . . 237.
Adalékok a magyarországi unitáriusok XVI. századi történetéhez. Szabó Károly . . . . . 248.
A marosszéki egyh. közgyülés. Kelemen István 253.
Isk. értesitő kolozsvári főiskolánkról. Benczédi Gergely 254.
A franczia protestáns zsinat . . . . . . 257.
Mikó Lőrincz életrajza. Kovácsi Antaltól . . 277.
Egyházhatóságaink ujraszervezésére tett javaslat. Pap Mózestől . . . . 303.
A magyarországi protestáns egylet . . . . . 343.
A kolozsvári egyetem . , ... 343.
Torna-vivoda-egylet és árvaház . . . . . . 343.
Levél a Sz. Udvarhelyen alakult hitközségről. Kisgyörgy Sándor-tól . . . . 345.
V. **Könyvismertetések**:
A Szentháromság története, irta Simén Domokos 80.
A néptanitók nyugdijazása stb. irta Molnár Aladár 169.
Az erd. gazdák első vándorgyülése. Kodolányi Antal-tól . . . . 176.
Adalékok a legujabb theologia történetéhez, irta Kovács Albert . . . . 260.
A magy. prot. egyház történelem részletei, irta Balog Ferencz 260.
Channing új műve . . . . 247.
VI. **Vegyesek**: Coquerel, a britt és külföldi unitárius társulatban 77. A bajor kormány és a szabadelvü katholikusok 77. Az iskolakötelezettség Francziaországban 78. Kolozs-dobokai néptanitó egylet 173. Uj intézetek 173. Temesvár határozata a jezsuiták iránt 173. IX. Pius 176. Universalisták és unitáriusok 176. A jezsuita törvény 258. A jezsuiták megtelepedése Osztrák-Magyarországban 259. Az ó-katholikus mozgalom 259. Néptanitók póttanfolyama 261. Az angol és magyar olvasó közönség 261. Egy kis tudnivaló S. Kálnokról 344. A csik-somlyai búcsu eredete 344. Az uritárismus a debreczeni Figyelmezőben 344. Imakönyv 347. Egyházi szaklapok és folyóiratok 348.
VII. Egyházi és isk. czélokra tett adakozások 1870-ben 262. 262.

A templom az államban, az anyaszentegyházban s a közmivelődés ügyében.

(Templom-szentelés alkalmával aug. 29-én 1871. Szentmihályfalván mondott beszéd).

Milyen csendesség lőn! [1]).

Mivelt körökben, midőn a társalgási zaj egyszerre elhallgat, s percznyi csend áll bé — mint valaha itt is, — sálonias tréfával szokták mondani „angyal repült át a házon". — Bocsánat, tisztelt hallgatóság, ez ártatlan megjegyzésért!... De ha valami sulyt adunk annak, mit egy franczia költő mondott: mikép az angyalok az Istennek az emberek jó tettein való mosolyából születnének — egy kis átszellemüléssel gondolhatjuk azt is, hogy e jámbor gyülekezet örömünnepébeni osztakozásra, egész sereg angyal lebeghet itt láttatlanul körültünk; mert akkora darab földön, mekkorán e hajlék fekszik, az isteni szemle akár e hajlékra magára, akár karzatára, tornyára, vagy e szent asztalra tekintsen [2]), anynyi megmosolyogni valót: szivjóságot, kegyeletérzetet, s áldozatkészséget alig találhat kifejezve, mint a mely itt lételt adott e templomnak s tartozékainak. Megmosolyogható főleg az a kitartás, melylyel e gyülekezet isteni hasonlatosságot törekedett kivivni avval is, hogy — viszonyait tekintve — semmiből teremtett. Megszólalt itt a buzgóság, s monda: legyen templom — és lön templom.

A hideg philosophia tán ezt mondaná: felesleges volt ez erőfeszités, e küszködés, ez önmegróvás és áldozás; mikor itt néhány lépésnyi távolban kész templom volt [3]). Volt és van, s ám legyen is; de az nem a miénk, s a kettő között a féltékenység határútja vonul el. A keletről nyugoti irányt tartó utcza egyiket délre, a másikat északra helyezi; s adja Isten, hogy ez elválasztás soha se

[1]) E beszédet éneklés, prédikáczio és ismét éneklés előzte meg. — [2]) Czélzás az új templom, új harang, új orgona s új szent asztali készülékre.— [3]) Csak egy keskeny utcza választja el a templomot az ev. ref. templomtól.

juttassa eszünkbe a delejtü északi és déli sarkpontjait, melyeknek a természet nagy törvénye szerint nem lehet, nem szabad érintkezni soha. Szépen hangzik ugyan ajkainkról: „atyafiak vagyunk, testvér-egyház vagyunk“, de maga az ajak is, és a sziv a delej két sarkát képviseli legtöbb esetben. Ilyenkor aztán az jut eszünkbe, hogy hihetőleg még meszsze van, ha lesz is, az idő, midőn a vallás szelleme, tisztán minden felekezetesség porától, minden credot magában felolvasztva, anynyira áthassa a lelkeket, hogy a magasabb miveltség szinvonalán álló keresztény, akár mely templomban, s minden utógondolat nélkül elmondhassa: „ez az én templómom“. Meszsze-meszsze még e kor, mind a mellett, hogy napjainkban élénk mozgalmak fejledeznek alólról és felülről is arra, hogy ha nem minden ember lehet is phlosophus, a teljes szabadság szellemében érezze minden sziv s vallja minden száj a minden vallások kivonatát: „az Isten lélek, s csak lélekben és igazságban imádható“.

Korunk szép jelszava: „szabad egyház szabad államban“ még eddig inkább féltékenységet, mint egymáshozi simulást hozott magával. Nyitva a nagy tenger, de a belé rohanó folyók izöket, szinöket a közös hullámok között is megtartani erőlködnek. A hitfelekezetek egyszer alig voltak tartózkodóbbak egymás iránt, s több apróbb érdekek tusájába bonyolodva, mint éppen napjainkban; lándzsadöfésről szó nem lehet, de annál sürübb a tőszurás. Azért ám szabad egyház volnánk és egyenjoguak, igaz, inkább a papiron. Az a darabka papir pedig, ha aranybetükkel van is be irva, ha nincs lényeg, nincs erkölcsi támogatás fejlesztésére, alig ér többet, mint rongy korában ért. Mit is adott csak az új rendszer?! igen! megajándékozott avval, a mi miénk volt; meghagyta nekünk az apostoli szegénységet, mely ugy is tán elvünkben feneklik. Papjaink, iskolatanitóink küszködjenek önkénytelen ascetismusssal, ha tetszett magyar protestáns lenni, s még elvégre gyér fillérkéikből juttassanak a gazdagabb felekezetek közegeinek is; s mig ezek a közös hazáéból, s részben a miénkből ragyogóbb comfortot élveznek, vigasztaljuk magunkat, hogy ha ellenkezném is elvünkkel az apostoli szegénység, későcskén jutottunk az osztályhoz. Lám a vén Kronosról, az ultramontanismusról, támadt legenda is, hogy többé nem fogná enni gyermekeit; mert ha meg fog éhezni, követ adnak vagy éppen lakatot szájára: ábrándnak bizonyult be, miután nincs vállalkozó, ki a korszerü ötletet végrehajtsa; főleg, miután a római szindarab illusioját is köpenyforditás vál-

totta fel a szinfalak megett, s alkalmasint a királyi tetszvényjog is az archeologiai leletek közé menekülend.

A kor tehát, melyben e szerény ünnepet ülhetjük, eléggé classicus, eléggé jellemző és érdekes; s anynyi is jól esik, hogy e szabadságot nem kell koldulnunk, mint ama sötét napokon, melyeknek nyomása alatt ezen hajlék készült. A haza sorsával tudniillik egyidejüleg omlott romba a korábbi templom. Egyidejüleg támadott hát itt is a gondolat és törekvés: kiemelkedni a romok közül, s kifogni az elenyészés hatalmán; s im a csüggedést nem ismert erély mind két helyen meghozta a diadal örömét. A sebek mind két részről begyógyultak, ... s ma itt örömmel ölelhetik egymást az egyház és haza nemtői — látva, érezve, hogy a nemzeti és vallási élet, a szabadság lombikjában öszszeolvadtan boldogitja a népet; mert jegyezzük meg: ez egyház korlátolt sorsát részben a haza oltárára tett áldozat is nehezitette; de az egyház népe, mondhatni, nemes büszkeséggel nélkülözött csaknem egy negyed század alatt egy harangot; mert tudta, hogy az a lehető legjobb helyre volt áldozva, midőn a védelmi szükséget látott hazának adta, s azon hitben lelte vigasztalását, hogy a hazát boldogitni, egyik legszebb neme az isten-tiszteletnek, melynek jutalma sem maradhat el. A mint itt is történt, hol a szegényedés a közgazdagulás kulcsát képezte; mert lám, az akkor megáldozott kis harang sokkal gazdagabb, értékben és számban is gazdagabb utódot hagyott maga után, ott fenn hirdetve, hangoztatva a közös imádságot, hogy az akkor szegény haza is, hozzá hasonló mérv szerint legyen fénylőbb és gazdagabb!

Ugy-e tiszt. h.! ennél nemesebb, ennél magasztosabb eszmének képviselője s illetőleg emléke alig lehet templom mint ez, s éppen a haza sorsának fejlődésével egy lépést tartott synchronismusa által!... Adja Isten, hogy álljon itt századok hoszszu során át, és az ezzel kapcsolatos iker-emlékezet mosolygó képe semmi vihar zavarában el ne komorodjék, derültsége el ne mosuljon soha. Ne érjen oly időt soha, hogy körülte a hon fénycsillagai lehulljanak, s szomoru éj boruljon alkotmányára. Különben is legyen ez, örök időn az, a mire eredeti rendeltetésénél fogva is útalva van: a magasabb erkölcsiségnek s vallásnak menedéke, s világitó őrtorony a szellemi sülyedés örvényei felett, tiltakozva a későbbi maradéknál is: az egy Isten imádás hanyatlása, vagy bármi részbeni elfajulása ellen; ugy ez Isten nevében, az államboml ás, ma-

*

gán élet bűnös elzsibbasztása, s a közerkölcs és miveltség homályositása ellen is. Tiltakozva, de közre is működve a közjóllét, szabadság és jellem-nemesedés megdicsőitésében. Enynyiben már elmélkedésem további iránya is meg van jelelve; de határozottabban is elmondom: szándékom kifejteni a templom rendeltetését az államban; továbbá az egyéni életben, illetőleg az anyaszentegyházban, s végre a közmivelődés ügyében. Meglehet, e korszerüsithető tárgyak, ez ifju eszmék többecske szabad lebegést s elevenebb szinezést is elbirnának, mint a menynyi ősz hajaktól telhetik; de talán ha nem repkedünk igen fenn, inkább kikerüljük az orthodoxia és reform küzdelmeiveli öszszeütközést, miután azok még ma alaktalan elemként, de ott lebegnek felettünk, s hihetően még ez idő szerint magasabb regióknak szánvák, mint a melyben a hitközönség itt alant él. Tisztelet és idvezlő jobbkéz a nemes törekvésnek ott fenn! De mig meggyulna ott a vezértűz, saját erőnket kisértsük meg a helyes irány felé hatolni. Én indulok a válságos úton, azon reményben, hogy részetekről biztató figyelemmel, legalább béketűréssel fogok találkozni.

I.

Midőn a templom erkölcsi helyét akarom kijelelni az államban, távol vagyok attól a gondolattól, hogy a vallást, melyet az látható alakban képvisel, általán véve, állam-intézménynek tekintsem, vagy ki tudnék békülni ez eszmével. Mert a hol ez elv kap uralomra, a végelemzésnél aztán nincs tekintet a vallás lényegére; Zendavesta, Korán vagy Evangeliom-e a dogmák kútfeje, s tartalmaznak-e azok közerkölcsiséget, arra semmi gond. S igy e profanatioja a vallásnak, az örök igazság lényegét támadná meg, s annak tekintélyét, béfolyását csökkentené. Ezt pedig Jézus apostolainak közönynyel venni, s tűrni nem szabad. Különben igaz az, hogy az emberrel született nyers szabadságérzet, a hol s a mig teljes higgadtságra nem jutott, kitünő akadályt képezett a népek megtelepitésében s öszszetartásában, s meg is makacsitotta azokat a korlátozó intézmények ellenében, anynyira, hogy a fegyelem borzalmai, a vérpad rémképeitől kisérve se voltak elegendők a csatangolástól s kóborlástól őket elszoktatni; hanem igénybe kellett venni a rábeszélés s lelki meggyőzés, megnyugtatás útját is, s igy bevonatott a vallás is a polgárositás nehéz munkájába. Machiavelli nem merte határozottan kimondani, hogy Róma nagy

ságára a Romulus fegyvere vagy a Numa lithuussa volt-e jelentékenyebb befolyással. De mig az ő kétkedéséről, s ez érdemben az emberi nem s népek és birodalmak sorsáról elmélkedünk, századok léptetnek el előttünk erényeikkel s bűneikkel, tanuskodva, hogy minél nagyobb körben működik embernek vagy társulatnak s egész korszaknak is az államra ható befolyása, annál több szükségök a vallás ihletésére, s annak szellemében alkotott korlátokra; mert a ki itt féket nem ismerve nyul a közdolgokhoz, legyen bár a szó egyéni hatalomról vagy commune-ről, szörnyeteggé válik, s rettenetes mint a setétség öldöklő angyala. Francziaországnak legujabb történelme meghazudtolta azokat is, kiknek az a hite, hogy a csupa polgári lelkesültségnek, miveltségnek vallást pótló ereje általános volna a népek életében. Innen érthetjük meg, miért irtódznak az állam-bontásba kezdett forradalmak anynyira a vallás intő szavától, a mint Jézus is megjegyezte: félnek a világosságtól, mely megfeddené az ő tetteiket. Lám az első, a nagy forradalom kimondván, hogy nincs más Isten, mint az ész és a népfelség — Robespiert, ki már a hatalom főpontján állott, bántotta ez eretnekség, s egy ihletettebb pillanatban ezt iratta az oltárok felibe: létezik egy felsőbb lény; s ez engedékenységért vérpadon mult ki. Aztán nem oroszlánokká vadulnak-e a vallástalan hatalmak?!... egymás vérétől sem rettennek viszsza, s bárány vértől iszonyodnának-e meg?!... Nem hiában mondja koszorus költőnk: „a nép isteneiben, vallásában nyomja ki jellemét“. Igy van ez a szoros értelemben vett vallással, e láthatatlan egyházzal; de a templom, mely nevével is az állam érdekében rendezett jós-intézményt (contemplatio) emlékel, miután újabb szervezkedés rendén a vallás őrhelyévé vált, se maradt adós soha az államnak azon darabka földért, melyet hivei számára lefoglalt, sem a jogvédelemért, melyet viszont-szolgálat fejében az államtól nyert, s a neki itt jutott szerepet mindig betöltötte, nem csak midőn a közérdekü intézkedéseket s parlamentalis küzdelmeket megnyitó és bezáró: „jövel szent lélek“ s „téged Isten dicsérünk“ viszhangját a birodalom véghatáráig utánzengi, miután azok szellemét elébb az államférfiak lelkébe szállitotta; hanem a kezdetleges alakulások szervezésénéli közremüködésével is. Magában az ötlet, mely szerint a templomok a legrégibb idő óta a vidék emelkedettebb pontjain épültek, sejteti azon számitást, miképp azok minél terjedtebb körre gyakoroljanak befolyást, nem engedvén feledni a főhatalmat, mely

Istennél van. S e tekintélynél fogva, igen sok helytt menhely-jog is levén vele kapcsolatban, egy ponton tömbüljenek a vidék és elszort népe minden érdekei, a mint ezt nem csak a Romulus nép-gyüjtő államcsinjában, hanem valamenynyi ismertebb régi népség történelmében láthatni. A legtöbb szerencsével látjuk ez eszme fényével körülragygni a jeruzsálemi templomot, mely anynyi millió népet, s anynyi ezer év alatt, s oly bámulatos szivóssággal birt öszszetartani s megóvni az elkorcsulástól. S nem csak addig, mig a theocratia dicsősége fénylett a Sionon, hanem akkor is, midőn Babilonból sirt haza a nemzet fájdalma, mint ez a LXXXIV zsoltárban oly lélekig ható szókban nyilvánul, — — és akkor is végre, midőn már a Talmud által fel volt mentve a nép a polgári érzelmek kötelmétől, s mint kötelét vesztett kéve szóratott el az ismert föld minden vidékeire. Volt e nép számkivetve, üldöztetve, küzdve nyomorral és szegénységgel, s mégis soha ki nem mosult lelkéből hagyományos nemzetiségi önérzete, tápláltatva a nagy templom dicsőségének emlékével. Hadrian-tól megvásárolva az engedmény is, hogy évenként viszsza lehessen menni a szent falak közé, megsiratni a lehanyatlott polgári életet s dicsőséget; mi alatt a nemzetiség érzelmét, a szent város felé fordulva végzett imázás, a távolban is, mind anynyiszor fel birta újitni, s gyökerét a szivbe mélyebbre bocsátani.

Ha tán nem is ily plasticai kidomborodással, de nem csekélyebb szerencsével, s tisztultabb elvek kiséretében merül fel e nagy eszme a keresztyénység évkönyveiben. Az első keresztény templom épitése, s a pogányokénak e czélra alakitása, a mi a negyedik század elejére esik, tehát oly korszakba, midőn nyugoton a népelem már páriává volt csigázva, keleten pedig a világhirü törvénytudás mellett is a legzavartabb democratiai császárság zsarnokságába sülyedt Bizanczban is minden szabadság, s nemesült erkölcsérzet ki volt halva a lelkekben: — — igen! e korszakban életre való ötletnek mondható az államéletre; mert általa, az addig temetőkön, barlangokban, de minden esetre rejtekben lappangott hittan át lön adva a nyilvánosságnak; szabadon kezdett hirdettetni, s eszmetársulásnál fogva, az általános szabadság eszméje felébredt több százados tetszhalálából a népek, nemzetek lelkében, ki levén mondva, hogy nincs hatalom e földön, mely a lelkiismeret felett jogosan uralkodhatnék, s evvel le volt téve az állam talpköve, nemesebb értelemben. Kifejezése lett hát a templom-rendszer

életbeléptetése a már közösön érzett szükségnek és óhajtásnak; hogy a nép a folytonos hullámzás közt el-végre gondoljon a megállapodásra, s helyhez kötve, szellemi, de érzékelhető érdek által füződjék egy darabka földhöz, melyre az égi szabadság fénye ragyog le, nehogy másként a profán áradat magával ragadja. Füződjék oda pedig kegyeletes tisztelettel, s tekintse azt otthonának. E sikerült kezdeményezés után évről évre, századról századra a megállapodás szükségét átérzett népségek, főleg, a szent előnevet viselő helységek, traditionalis hit szerint, a nevezett szent egyéniség nevére emelt templomok körül tömörültek egész községgé; mint hihetőleg éppen ez is, melyben vagyunk. S igy az átvonult, s részben az épitkezést szenvedélyesen űzött népek által épitett templomok, mint magokban is annyi erőd, a lovag várakkal s a demagogok sasfészkeivel vetélkedő béfolyást vivtak ki magoknak Európa földképének kipontozásában, s colossalis jegyek emelésében, melyek körül a nép csoportosuljon; nyugalomba tétessék a vándorbot, s hüvelybe a ragláshoz szoktatott fegyver, s a nép tanuljon otthon ülni, dolgozni, imádkozni, s polgári rendhez szokni. Minden esetre könnyitették az ez érdekben nyugoton szervezkedő hatalmak működését a horda csoportok rendezésében. E mezőben találkozunk sz. Istvánnak apostoli buzgósága által a kunyhók és sátrak felibe emelkedett egyház köré csoportosuló magyarjaival is.

Ez érdekben, s ez időből magasul ki két iker óriás árnyképe nyugoton, mint a civilisatio zászlóssai, azon egy hatalomtól, Nagy Károly fejéből születve: a pápai tekintély polgári fegyverzetben, s a feudalis rendszer. Meglehet, magában mind a kettő indokolt kényszerüség eredménye, s korszerüleg tapintatos intézmény. Amaz, hihetőleg, nem egyéb, mint szükségelt véderő a vallás tekintélyének emelésére, s oltalmazására a kóbor népcsordák ellen, s megfenyitésére a netán rakonczátlankodó olygarcháknak is, kik nem egyszer sülyedtek a zsarnokoskodásig, emez, a hűbérkedő, s földhöz kötött, rustificalt köznép patriarchalis okatatására, védelmére s boldogitására irányozva. De az idők folytán mind a két testvér egy betegségbe esett: túl-túl nézett az eleibe vont korlátokon, s evvel megásta saját sirját, mert boszura ingerelte az emberiség nemtőjét, s ezer évi élet után ütött mind a kettőnek órája, a mint meg is volt irva az ezer telik, ezer nem telik czimü legendájokban, az apocalypsis jós lapjain (Jel. 21). A kisebb testvér huszonhárom év előtt tette le közöttünk pálczá-

ját; a korosabbik, ki olyan Jákob-féle első szülöttség dicsőségében buborékolt, ez éven végezte pályafutását a protestantismus közvetitett sulya alatt, melyet háromszáz év óta megsemmisitni eredmény nélkül törekedett; s meg lön evvel előzve Mazzini-nek egy korábbi aggodalma is, mely szerint Olaszhon emancipatioját a népnek protestantismusra téritésével kellett volna kezdeményezni. Mert meglehet, hogy e hatalmak fénye, mint az ég távol vidékein elhalt csillagoké, az elenyészés után is soká látszani fog; de régi befolyásuk többé soha. Létezésük és elhanyatlásuk, erényeik és bűneik felett itélni már a történelemnek van átadva. A mi már e megtört hatalmu tekintélyek, igen sok esetben önző és drasticus érvekkel támogatott müködése után is, az államélet títkaiból tovább fejlesztésre vár, szelidebb eszközökkel: rábeszéléssel, méltányos jogbecsüléssel s megnyugtatással — a legroszabb esetben is — a hit lángostorávali kezelése, templomainknak maradt kedves kötelessségül; miután egy másik rokon szellemü befolyásos tényező, a magasabb erkölcsiséget, s nemesebb izlést, az állam-alakulás vajudásának sötét napjain képviselt lovag-kor is már régen beolvadt a civilisatio légkörébe. S talán e szelidebb út, e szerényebb eljárás előtérbe nyomulása megfejti az Oxenstierna már közmondattá vált elvét is, mely szerint „a világ kormányzása kevés bölcseséget igényelne“. Keveset, meglehet, de a javából, melynek kezdete, mint a szent könyv mondja, az Urnak félelme, s kivonata a gonosztól való eltávozás, s mint ilyen, szellemével parancsoló hatalomként őrködjék a közérdek felett.

E tannak is meg van saját ellenzéke, mely a templomok szaporodását, mi a reformáczio korszakát s azt követett századokat jellemzi, az állam ellenségének tekinti; a menynyiben az a nép közé Érisz almáját dobva, véleménykülönbséget, meghasonlást, s egymástól eltérő nézeteket hozva forgalomba, a polgári élet érdekében is az állam nyugalmának ellensége volna. De miután e tetsző szakadások teremtették az állam nemesebb igényeit: szabad gondolkodást, eszmesurlódást s democratiai érzületet, mondhatni, éppen ennek fejleménye, hogy a népek megmentettettek a széthullástól: erősebb érdekkel füzvén azokat egymáshoz, mint a vak engedelmesség és félelem; a mint ezt az újabb kor polgári nézetei igazolják. Ha ki e feltevésen téveszmét lát, Rousseau-hoz útasitjuk, ki éppen több kisebb állam frigyesüléséből teszi lehetővé a nagy államok életét.

Eszünkbe juttatják hát a templomok a helységek felibe emelkedett csupjaikkal Egyiptom guláit s Memnon szobrait, melyek a mellett, hogy egy korábbi elhanyatlott birodalom és korszak emlékkövei, egyszersmind megkötik a futó homokkal annak kalandor népét is, s irányadóul szolgálnak a beláthatatlan puszták vándorának, jelezve: hol kezdődik a civilizáltabb világ, s hol kell keresni embertől lakott földet. Templomaink azonban, szellemi oldalról is tekintve hatásukat, többecskét is eszközölnek; mert a mellett, hogy a vidék panorámáját kiegészitik, s tájékozási pontokat alkotnak és emberek közé vezetik a gondolatot, a bennök lakó elvek által kijelelik a határt is ember és állat között, melyen túl már az ember testben, lélekben tőszomszédja, lakó társa, kenyeres pajtása és kebelbarátja az oktalan állatnak,... s ott már, és csak is ott találkozunk Darwinnal, a mint kutatja és elemzi az emberfaj eredetét, s határozgatja a fokozatokat, melyeken azt át kell vezetnie a civilizátió tetőpontjáig.

Talán igen is meszsze jutánk,... térjünk viszsza magunk közelébe, s vessünk figyelmező pillanatot templomainkra, saját illetékes helyökön, az egyéni élet tűzhelyét beölelt anyaszentegyházban.

II.

Az anyaszentegyház kiegészitő része az államnak, tehát nem „állam az államban". S mint ilyen, a lélek nemesebb igényeivel és reményeivel foglalkozik, s azoknak dajkája s véd-nemtője, s érdekökben szövetkezve a polgári hatalommal, a vallást oltalmazza azon veszélyek ellen, melyek akár mint államelvek, akár mint a philosophia kinövései, vagy közromlottság ferdeségei annak méltóságát megtámadják, s megfosztani törekednek azt az erkölcsiség emelésében, s a magán ember lelki megnyugtatásában váltig kifejtett és megdicsőitett befolyásától. Ezért nem könnyü a feladat, mely az anyaszentegyház irányát képezi: küzdeni a bal fogalmakkal, melyek — mostanról szólva — korunknak is betegsége.

Korunk, mintha most menekült volna vizözönből, egészen újnak mutatkozik, tapasztalás jele nélkül, tervein, gondolkozásán, alig ha nem vehető észre valami a szabadság mámorából,... a mint ez az átmeneti korszakokban rendszerinti eset; mert alig ismer határt valamiben, s mind a jóban, mind a ferdeségekben tulságolásnak adja jelét; és ha a szellemiekben, inkább a polgáriakban pá-

ratlan lelkesültséget tanusit, bizony a világhozi ragaszkodása is merészebb s anyagiasabb, mint volt valaha.

Mintha meg is esküdt volna e század, hogy a társadalmi viszonyok érdekében nincs szüksége emberre, csak polgárra, s ezért mind az, a mi a szorosabb értelemben vett emberre vonatkozik: szűzies erkölcs, lélcknyugalom, vallás, üdv és kárhozat esetlen fogalmakká lettek . . . . leszoritva a szellemesebb élet szinpadáról. Pedig a társadalomban, bármily ragyogó eszmény a közügy felkentjeként szerepelni, nem csak polgárra van szükség, a ki vért ontson a honért, hanem emberre is, ki melegen érezzen embertársai iránt a világfájdalom kisértetei közt is, és samaritán kézzel ápolja a nemes ügyben kapott sebeket, s kinek csalódásait, fájdalmait csak is a vallásos resignatio túlvilági vigasztalása teszi hordozhatókká. Ha csak ott végződne a polgári élet feladata, hogy tiszta kebellel, vagy még szinpadi látványossággal ís haljunk meg a közügy terén, ha vérpadon is, az apotheosis szellemkarjai fektetnének sirunkba, és beragyogna oda a pálya dicsősége, s vértanui babérpora lenne nyúgágyunk. Mert lám, Caesar bár hálátlan baráti kezek gyilka alatt esik el, diesfényben emelkedik fel emléke a történelem sötét lapjain, mutatva a leghősiebb vigaszt, miképp a különben nemtelenül borzalmas eljárást éppen senatorok végzik el. De van az e szakmához tartozó képeknek egy igen sötét árnyéklata, midőn meghalni nem lehet, nem szabad, mig elébb a polgárból ismét ember nem lett. Ez aztán a legkisértetesebb válság. Mert a társadalom, ha nem mindig tépi is le korábbi bálványairól mostoha kézzel az imádás jelvényeit, nem igen érzékenykedik elviselt embereit magányba dobni, s átadni a szép álmak, s néha tán még szebb való után is mind azon szenvedéseknek, melyek között a vallás szokott lenni utolsó vigasztalónk, melyet addig megvetettünk. E galgotai úton találkozunk a legistenibb emberrel, Jézussal is, kereszttel a vállán, miután vértanui útjában a hős halál dicsőségétől is megfosztani kész aljas szolganép által le is pökdöstetett, s viszont, a közbizalom ezer számüzöttével, kik mint korábbi büszkeségök rokkantjai keresik, ha késő nem volna, az élet vizének enyhitő kútját, s a vallás gyógybalzsamát, s panaszkodnak a népkegy csalfa ingatagságára, mely Drakot Aeginában triumfalis virághalmaz közé fulasztja, s a sedáni szárnyaszegett sasot, kit Orsini bombái még fénylőbb magaslatra emeltek, a plebiscitum kaczér ölelései közt vezeti tévútra s fojtja meg.

Általán véve, az ember saját veszte nélkül örök igényeit, miknek biztositéka a vallás, fel nem adhatja, s égi származását, sem a polgári ovatiok, sem az egyéni élet kisértetei közt meg nem hazudtolhatja. s Istenneli viszonyát megtagadni, s a vallással lába alól a legszilárdabb álláspontot bukás nélkül kimozditni, éppen ugy nincs hatalmában, mint a növénynek elhagyni a talajt, melybe gyökerei fektetvék. Két kamarája van az ember-szivnek. Egyikben lakik a világ a hon miniature képében. Ebben vesta-tüz szokott égni, melyen Scaevola gyontatja jobb kezét: miért nem ölt ellenséget, s mely tűznek hamvából is egy római birodalom származhatik. A másik kamarában lakik a mennyország: Isten cultussában. Itt is szent tüz lobog, a midiani csipkebokor tüze. Ég, lángol elfogyhatatlanul, s mint ilyen jelképezi az emberi elhivatás Zenithjét, az krökkévalóságot.

Ez az ember eredeti állaga. A világi élet legragyogóbb eszményei közt is csak a vallás teszi őt egészszé; és neki ellensége s gyilkosa az, a ki hitének, meggyőződésének nyugalmában könnyelmüen botránkoztatja, vagy éppen ki akarja azt ölni lelkéből. Ide gondolt sz. Pál is, midőn az igy alkotott embert világ és Isten között eloszthatatlannak tekinti, s hiveit eként lelkesiti: avagy nem tudjátok-e, hogy Isten templomi vagytok, s az Ur lelke lakik bennetek?!... Botránynyal határos tehát a Schisma, melyet napjainkban a tudománynak némely önhelt viadorai igyekeznek felléptetni az anyaszentegyházban. A régibb időkben t. i. a tudomány, mig nem volt anynyira hiu, dicsvágyó és börze szellemü, a vallással mint öszszenőtt iker-testvér müködött az erkölcs-világ nemesitésében, s ez úton Isten országának e földön megalapitásában; de napjainkban vérárulást követett el; s miután az ál-miveltség Mefistoja a végzetes sectiot megtette; testvérét, ki nélkül addig nem élhetett, a helyett, hogy annak országába nagyobb világosságot vezetne, elhagyta, s annak ellenségével szövetkezve támadást kezdett: a scholasticismus fegyvereit most rozsdának hagyva, szemfényvesztőbb két élü tőrrel: közönynyel, scepticismusi álérvekkel s international esetlen eszmékkel s anyagistenléssel űzi csatározását; s ugy látszik, egymaga akarja behóditni az egész szellem-világot, s mindenhatóbb, daczosabb akar lenni a vallás ellen, mint voltak valaha az eretnekség és a hitdüh máglyái. Zászlóvivője a természettan, miután mai terjedelmével nem szoritkozhatik a biblia keretébe, mint ez régen

a betűhöz ragaszkodóbb korban történhetett, az egész bibliát, annak égi vigaszt adó kútforrásaival együtt kivánja zsámolyul, s annak romjain akar magának profán trónt emelni; s ugy látszik nincs meszsze attól a gondolattól, hogy egy újabb Ninive, újabb Babilon emelkedjék fel, mely aztán bukásával az egész szellemi és erkölcsi világot magával hordja; mintha bizony nem találhatna ennél hálásabb, közhasznubb s idvesebb tért a nagy világban, erejét megkisérleni. S átalán véve keseritő állapot, hogy ha az Istentől s a társadalmi élettől nyert előnyök jőnek alkalmazásba a vallás trónjának feldöntésére s annak ember-nemesitő s boldogitó befolyásának megsemmisitésére. S mégis, nem minden nyomon találkozunk-e az idoitizmus botrányos műszavaival: „avult pap rege minden vallás, azért ha szent, mert régi, s tanitmányai mik egybek, mint az emberi kislelküség és remény nagyitott árnyékai?! . . . Meg volt ugyan minden kornak e szeszélye, e maniája; de szerencsére ez is azon divatokhoz tartozik, melyek minthogy illemet, erkölcsöt és izlést sértenek, korábban elmosulnak, hogysem általános uralomra jutnának. Egyébiránt hatalmas tekintélyek is adták jelét, hogy az igazság gyilkolására emelt fegyver véletlenül kiesik az orv-kezekből. Lám, a korsikai hős, ki különben nem igen akart több mindenható lényt ismerni mint önmagát, és századjának is bűnül rótta fel, hogy az istenités babérját fösvényebben osztja, mint a mythusok századjai, Laplaceot mégis megfeddette, hogy az ég alkotmányáról irt müvében egyszer se emliti Isten nevét, ámbár ez elég naivsággal akart a vád alól kitérni: „nem volt szükségem hypothesisre“. A különben eretnekség hirében állt Ferneyi philosophus pedig, ki egy szeszélyesebb pillanatában egy maga készült megsemmisitni mind azt, mit az apostolok tizenketten alkottak, higgadtabb óráin magának gyónva, arra gondolatra jött, hogy ha Isten s vallás nem volna is, alkotni kellene azokat. Nyomják hát bár egyéni tévedések, vagy ferde kóreszmék a vallás tekintélyét s hitelét, nem terjedhetnek azok túl a puszta ellenzékiesség szerepén, mely a legtöbb esetben erősiti inkább mint gyengiti a normalis állapotot; övé, a vallásé hát az ország, hatalom és dicsőség; nem is törékeny üvegcsillám az, a mely csak napos idő fényén ragyoghatna; hanem szilárd gyémánt-szirt, melynek setétben is fényleni kell... fényleni bé a kisértetes árnyak világába is.

S éppen e diadalt kivivni, megtartani és biztositni; legyőzni a setétség angyalainak támadását, s elnémitni a hittagadók kigyó-

sziszegését, hivatása templomainknak. Jöhetne itt ellenvetésül, hogy „az Isten kézzel csinált templomban nem lakik“; de sz. Pál, midőn e feladványnyal lépett az athenei areopagusz elé, még csak az a gondolat foglalkodtatta a nagy férfiut, hogy az evangeliumi tan megmarad a philosophia keretében, s mint látszik, távolról se eszmélt arra, hogy az sajátszerü intézménynyé fogná magát kinőni; s a vallást, az egész világon beölelt scenirozási elv, mely pár évszázad után a kereszténységben is helyet nyert, ha hol nem ment szinpadi vakitó diszitményezésig, mint a növény beléletére a külkéreg... védelmet nyujt ez intézménynek. Egy kis oltári fanatizmussal azt is lehetne mondani, hogy a vallás, mint a lélekszabadság nemtője, elvileg csak rendszerbe se szoritható, s válaszfalakra sincs szüksége, hogy boldogithassa az emberi nemet. De lám, a vallás ott boldogit legtöbbet, hol látható tettekben nyilvánul, s ezért philantropiával szövetkezve a gyakorlati élet mezején működik. Azok az érzékiségből táplálkozó érdeklődések pedig, melyek a nemes tetteknek magvát, kiindulási pontját képezik, rokonok s pályatársak azokkal, melyek az embert, kitől aféle érzék feletti elragadtatást, átszellemülést nem mindig várhatunk, külalak, s tán egy kis felekezetesség szinezése által meghóditják, lefoglalják a vallásnak, s avval egy úton járó lelkesültségnek, és többnyire zilált eszméleteit körvonalozzák is, hogy azok kellő rendben és időben juthassanak oda, hova már természetüknél fogva is gravitálnak, és szánvák is — I s t e n h e z. Az embert, ki az eget is a láthatáron a földdel érintkezni s öszszefolyni látja, bámulhatni-e, ha e szabály szerint szövegezett menynyországát is az áhitatosságnak szentelt falak fokozatán birja magához lehozni, kebléhez szállitni és szoritni?! . . . s bocsássuk meg neki ha kegyeletes méltánylatra emelt korlátot bir tenni különben többször lenge eszméletének, és saját templomában keresi, ha tulajdonképpen nem is az Istent, de az Istentől származó lelki erőt és vigasztalást.

K a z i n c z y F e r e n c z erdélyi útazásakor hibául tette kolozsvári templomunkban, miért irták falálára: a z e g y I s t e n t i s z t e l e t é r e. „Felesleges az — mondá — mert hiszen mindenki tudja, hogy a templomot éppen a végre szokták épitni“. Egy világos főnek ily nyilatkozata folytán is tisztában lehetünk a templomok rendeltetésével. Ugy is van!... Midőn templomot épitek, kifejezést adtam azon meggyőződésnek, miképp I s t e n v a n, I s t e n t h i s z e k. S midőn szent elfogódással léptem át annak küszöbét, jeleztem az

iránti bizalmamat, hogy ott vigaszt. enyhületet találok, s lelki erőhöz jutok, szembe az élet zivataraival, s ez engem boldogit. Mondhatják nekem ekkor, hogy ott Isten nem lakik, de hogy az én számomra bizony az istenség teljes dicsősége honol ott, azt tőlem senki el nem okoskodhatja. Tudom azt is, mit ide vonatkozó szabadelvü phrazisnak tartanak: „a ki dolgozik és jót cselekszik, az imádkozik"; de hát ha én sem dolgozni, sem jót cselekedni nem tudok, mig szokott imámat nem végzem; de azt végezve, mindennek, de mindennek eleget teszek: tévedtem-e?!... Ellenvethetik azt is: „mire a templom, ha legtöbbször üres?!... ha nem látogatjuk kellően, s ha oda mentünk is, legtöbbször csak eluntat egy pap híg sophismáival, miket kelletlenül, félig aluva, félig figyelmetlenül kell végig hallgatni, csupa illendőségből?" Ez sem zavar meg nyugalmamban. Lám, a világ a legvallásosabb, legbecsületesebb emberek közé számitja a Quäckert, s ő is templomba megy lelki erőért; pedig többször ott szót se hall, szót se szól, s mégis pár perczyi elmélkedés után átszellemült lélekkel távozik templomából. Mert jegyezzük meg: a templom elvégre kővé vált vallás, egy szent Niobe, melynek kő-emlőjében is táplálat van gyermekei számára. És e vigasztal akkor is, midőn az életgondok távol tartnak a szent hajléktól, s jól esik, ha a távolból lebeg is felénk az égies költészetü harangszó, s az áhitatos nép önkénytelenül kalapot emelve sohajt Istenhez; mert ilyenkor súgja a lélek: „ember! ha templomot épitettél, ha követ hitbuzgó kézzel kőre tettél, az a kő, mint a Jákob kőpárnája is, jele, hogy közted s Isten közt frigy létezik, s te bizol benne, s ő neked kegyelmes atyád; oh maradj meg e frigy kötelékében, s mig annak szelleme lakik szivedben s vezeti érzelmeidet, az a kő a te hallgatag imádságod marad, s a frigynek pecséte mind örökké". Ne foszd meg, oh világgunyolódó bölcs, az érzékeny embert az üdv e magasztaltságától. Mérget keversz, gyilkosságot követsz el, mindőn megfosztod a jámbort a hit áldásától... Oh ne tedd őt e rablással koldussá az időre, szegénynyé az örökkévalóságra!!...

Még egy van hátra, szemlét tartani azon viszony felett, mely a templomot öszszefüggésben tartja a közmivelődés s nevelés-ügygyel.

III.

Itt állunk hát már szembe a nagy Fetissel, a nevelésügygyel, e század bálványjával, melynek oltára előtt rakott le a

társadalom minden érdeket, mi az ember előtt szent és kedves lehet: családot, nemzetiséget, alkotmányt, pártszellemet, földi jóllétet, erényt és bünt, hitet s örök üdvöt. Ekkora hódolatot e földön alig talált még valaha világi hatalom vagy szellemi tekintély. Ekkora dicsőségért nem csoda, ha állam és egyház között némi féltékenység támadott napjainkban. Az állam divatos bölcsei laicusabb tárgynak tekintik a nevelésügyet, hogysem csak coordinatiot is türjenek ez érdemben az egyháztól. Nem iskola többé a templom, hanem templom az iskola — mondják — s özönviz előtti észjárásnak tekintik, minden nemesebb eszmét és fejleményt az egyházra vinni vissza. Nincs szükség többé — folytatják — az egyház bársony kesztyüjére a politika vaskezéhez, rövidebben végez igy, s biztosabb az eredmény; hat ezer év óta müködik a vallás az emberiséggel, s alig tudta a porból kiemelni azt, még meszsze-meszsze az ég; odáig emelni erősebb karokra van szükség mint az egyházé. Ez a század hitvallása, s ha őszinte és jóakaratu az, s eléggé következetesnek fog nyilvánulni, bizonyosan az egyház nem fog irigy lenni, első hozni meg részére a hódolatot; mert ez nem akarhat egyebet saját érdebében sem, mint mivelt népet s értelmes hitközséget.

Különben az akadályokat, mikért talán panasz lehet az emberiség fejlődésének lassuságában, nem az egyház, hanem a polgári élet idézte elő. Azok a változások t. i. mikkel a világ küzdelmei s a nemzetek surlódásai néha századokkal dobták vissza setétségbe a világosság felé törekvő népeket. És ha valamit meg lehetett menteni a viszályban a lélek kincseiből, rendszerint a templomok szentélyébe menekülve tartatott meg az. Egész korszakok merülnek fel a birodalmak életében, melyekben a népségek ábéczés könyve pásztorbot vagy vérengző fegyver volt; s még a mi czivilizált századunkban is, az országok dúló csatái alatt, a tanintézeteknek ellenkező sorsuk szokott lenni a Jánus templomával, mely a zavarok kezdetén nyittatott meg s azok végeztével záratott bé; mig iskoláink a vész közeledtével már bezárattak; az ifjuság kezébe, ha birja, ma is fegyer, ha fegyvert nem bir, pásztorbot jut S igy általán véve a birodalmak polgári mozzanatait okolhatjuk, ha az ismeret-gyüjtés szerencsje olykor zátonyra akad, s minden megrázkodás után meg-meg elől kell azt kezdeni. Ugy megy biz az. A korábbi emlékek porba dülnek s felettök új küllepel képződik, s a mivelődésnek új aerát mutatnak ki. Minden nemzedék csak egy fo-

kig hatolhat, s itt nyomot vesztve tűnik el. Jő a másik korszak, s rendesen az is elől, a porban kezdi, s az emberi végesség határkövénél ennek is nyomát béfujja a szél. Ez a világmivelődés történelmi haladásának s viszszaesésének képe, melyben mindig feltünő szerepet vittek a vandalismus rakonczátlanságai, me'yek a Ptolomeusok műkincseinek feldúlásától fogva a közöttünk lezajlott forradalmi dráma erkölcsrontó s lélekbutitó betyárkodásáig elékerülnek a századok és birodalmak történelmében, jelelve mindenütt az útat, melyen a valamenynyire előhaladott nemzedék néha viszszatolatik a barbaries örvényébe, a mely felett ha megtartásra kisérlet mutatkozik, abban az egyház anyamentő csolnakára s érzékeny karjaira ismerünk.

Azonban az állampolitika, tán hogy olykori tévedéseiért lehető kártéritést adjon, minden időben mutatott érdeklődést a nevelésügy iránt, s ismerte legalább annak fontosságát a népek s birodalmak életében.. Már a görögöknél látjuk, hogy a Mytiléneiek sulyos büntetésnek nézték feltámadt gyarmatik ellen, hogy megtiltották nekik gyermekeik neveltetését, s a peloponnezusi háboruban legyőzött hadi foglyok kegyelmet nyertek, ha Euripideszből verseket tudtak elmondani. Angolhonban még a tizennegyedik században állott a törvény, mely szerint a halálra itélt rab szabadon bocsáttatott, ha tudott, főleg ha fogságában megtanult olvasni. E rovatba sorozható azon érdekeltség is, melylyel a tizenkilenczedik század általán véve, s különösen hazánk kormánya is viseltetik ez ügy iránt, s buzditással és áldozattal is — jutalmazva és büntetve is — hatni törekszik az ország népe erkölcsi emelésére s megvilágositására, hogy legyen az méltó az alkotmány áldására, melynek élvezésében csak is polgári emelkedettség lehet főtényező.

De mégis igazságtalanság volna megfosztani az egyházat azon dicsőségtől, melyet mindig jogosan élvezett azon hűségért, hogy a nemzetek sorsában felmerült nyugalmasabb intermezzokat mindanynyiszor törekedett hasznositni a közmivelődés fejlesztésére. A pogányok templomi szerkezetét már nem illeti meg ez elismerés, miután azokhoz — az erkölcs fogalmát tekintve — rendszerint kapcsolkodnak téveszmék, mik a miveltség fényén szenyfoltként setétkednek. De a keresztény vallás e tekintetben is mindig megfelelt a bizalomnak, melylyel mindeneknek szemei néznek reá. Az izrael synagogái mellett már a legrégibb időkben iskolákat találunk, és ez elvet mint szent örökséget vette át a kereszténység is, s azt a

legválságosabb időkben is életfeltétel gyanánt tisztelve, buzgolkodott mellette, a viszonyokhoz képest áldozattal s vértanusággal is, templomainak, bár minö felekezeteket képviseltek is azok, kiegészitő részéül tanintézeteket rendezvén be. És ezt nem csak azóta, hogy a templomok nyilvánosabb alakban létesültek, hanem már kezdetben, midőn azok még rejtekben és synagoga-szerüleg voltak szervezve. Ez érzékeny oldalon támadta volt meg Julián császár a kereszténységet, annak iskoláit záratva bé, hogy ez úton az egész intézmény megsemmisüljön. De másként állt a gondviselés könyvében, s a keresztény egyház életben maradt e herodesi csiny ellenében is, és tanitott csüggedetlenül. A viszályosabb napokban pedig, midőn a kalandor népek mindent, mi szent volt, eltapodni törekedtek, menedéket nyitott a nagy becsü ügy számára falai közt, s ott ápolta azt jobb napok derültéig. Főleg a renaiscence korszaktól kezdve, melyben kelet nyugottal fogott kezet a féltett érdekben, s a nyomban következett reformatioval, illetőleg annak védelme alatt és érdekében megszaporodott, s egyszersmind szabad szellemü iskolákkal minden lehetőt megtett, hogy a keresztény nép legyen mivelebb, erényesebb és boldogabb a nem keresztényeknél. Egy pillantás, egy kis összehasonlitás a népekre, meggyőzhet mindenkit, hogy e téren az egyháznak nincs miért pirulnia.

Mert az a panasz, hogy az iskolázott nemzetek nem mindig jámborabbak, erkölcsösebbek, sőt sok esetben szilajabbak, fékezhetetlenebbek az elhanyagolt népeknél, nem az egyházat s ennek nevelési szellemét, hanem csak is a nevelésre erőszakolt politikai ferdeségeket illeti; mert mihelyt az állam mellékérdekeket sző a nevelés elintézéséhez, s legkevesebb figyelmet a humanitas terjesztésére fordit, ott a vallás ereje erőszakot szenvedve veszett el. A régibb korban Spártának volt világhirü polgári iskolája, s kérdés: megállhatna-e ma a miveltség szinvonalán egy oly intézet, melyből a köznép ki volt zárva, s melynek tanonczai a heloták lelövöldözésével gyakorolták magokat a tornászatban?! Napjainkban két váltig mivelt s iskolázott nemzet játszott, mint műkedvelők, egy nagy tragoediát Európa szinpadán, melynek méltó czime „sok baj semmiért" s azt a jogtiprásnak s vandalizmusnak anynyi látványával, hogy akaratunkon kivül egy kis lélekvándorlás féle hit felé kell hajolnunk, azon sejtelemben, hogy tán Dsingis khán és társainak szellemei költöztek nyugotra?!... Régibb törvényeink mellett a jobbágy fiu csak ugy tanulhatott, ha földesura engedte, s

nincsen-e ma is akár hány alapitvány csak nemes s határozott felekezetü tanulók számára? Időnkben történt, hogy gr. Brunszwig Teréz nyilvános népiskolát tervezvén, engedély helyett azon utasitást kapta felsőbb helyről, mikép: „a népnek engedelmességre van szüksége, nem nevelésre“. Oroszhon ragyogó főiskolákat tart, s hanyagolja az alsóbb népoktatást, mig észak-Amérika a népet oktatja, hanyagabb, elnézőbb legalább a felsőbb intézetek iránt. Déli-Amerikában bitóval fizetik a tandijt, ha ki rabszolgát olvasni, irni tanit. Mondhatni-e tehát, hogy az állampolitikának nincsenek saját titkai a népnevelés körül, melyek felett az egyház rendelkezése sokképp nehezitve van?! s melyek daczolnak annak legemberibb törekvéseivel is?

De az egyház mindig engedékeny volt, nem negélyezett sértett büszkeséget válságosabb viszonyok közt sem, s törekedett — ha egy kis resignatioval is — lehetőleg az állam érdekét is tiszteletben tartva, vele egyetértésben, egy kézre működve, de az evangelium erkölcsi szinvonalán vezetni a nép nevelését, ugy is mint engedelmes fél, a mellett is, hogy az oroszlán rész őtet illette. Emlékezetünkben van még a fergeteg, mely a nevelés hajóját az Entwurf korszakában támadta meg. Az egyház, mint álmából felriadt anya, vészharang hangját vélé hallani, a mint brennusz kard is dobatott a mérlegbe, a mivel a sulyegyen tétetett ingadozóvá, és im, a rémült anya gyermekeire tekintett, búsan és kérőleg: megjött aztán az áldozat, lesimultak a habok, s az egyház eszménye megdicsőülve magasodott ki a hullámok felett; s mentve lőn az ügy, a missio nélkül tolakodó hatalom beavatkozásától. Talán éppen a kipróbált hűség az oka az átalános ragaszkodásnak, melylyel az egymást át- meg átmetsző intézkedések daczára, birodalmunk nagyobb része szóval és tettel adja jelét, hogy a nevelés ügyét az egyház kizárásával egyedül az állam kezébe letenni ez idő szerint még nem kivánja. S tehetné-e az egyház, hogy ragaszkodó gyermekeit elszakitsa az anya-emlőtől, mielőtt azok megértek volna a teljes elválasztásra?!

Ugy látszik, még nincs megérve a nép is teljesleg arra a bizalomra, mikép a polgári kormány a nevelésügyben tiszta szándékkal járna el, s beavatkozásának ne volnának titkos tervei, rejtélyes utógondolatai; addig pedig, a mig okkal vagy ok nélkül, legkisebb gyanu is helyet talál a lélekben, a nép, sokszori csalódásaira emlékezve, féltékenykedik. Az egyháztól elkülönitett köziskolák eszményét, a II.

József császár idejebeli németesitő intézetek elhanyatlása után, közöttünk a leleneczféle házak képviselték némi részben. Nincs ezekben tekintet családi, nemzeti, vagy hitvallási érdekre; de nem azért, mintha ezeket tiszteletben kellene tartani; de ellenkezőleg, hogy ezektől eltekintve, s velök nem gondolva, egy határozott irányban és czélra legyen vezetve a nevelés. Alig ha ez aggodalom nem kapott erőre a nép lelkében, főleg ott, hol befolyásos egyéniségek a népet ámitják: s ha azt kormányellenes gondolkodásra hóditották, azt hiszik, útba inditották az ábrándozott kanahán felé. Innen fejthetjük meg, hogy a jobb útra kényszeritő lépések még makacsitják a sokaságot a viszszavonulásra. De a mi késik, nem bizonyosként marad el, s biznunk kell a jobb szellemüek hűségében, hogy vezérei lesznek a tévedt tömegnek, s mint ilyenek, átérzett missiojuknál fogva hódolatot eszközölnek a kormány nemes törekvéseinek; s megértendi minden nemzedék, hogy boldog az ország és korszak, melyben egyház és politika, a templom és a parlamenti terem, vetélkednek a nép erkölcsi nemesedését előmozditni; feltéve, hogy e vetélkedés egymást érti s egymás működését hatványozza.

Van valami, s tán igen is sok, a helyzet költészetében is. A nép az iskolát a templom gyermekének tartja; s ugy az anya meleg ölében öszsze nő a tudomány a hitvallással, s a szent falak árnyában tenyésznek az angyalkertek, s szeretet házak disznövényei, az égből szállt harmat alatt, s ez úton szelidebb eszmék hajtanak ki a szivben: s minthogy az emberfajnak átalán véve több szüksége a vallásra mint csak tudományra, az ábéczével a vallás, s evel az erkölcs elemei is tenyészetbe indulnak, s ha egyszer meggyökereztek az egyház zajtalan talajában, szilárdabban daczolnak a külvilág zivataraival is, bárhonnan jöjjenek azok. S ha az Izrael népe templom érdekü, vallásirányu nevelési rendszerével elbirt sajátitni s becsülni honszerelmet, nemzetiséget, miveltséget és philantropiát is, utolsó falat kenyerének megosztásáig; miért volna ez agyrém, más helyzetben és viszonyok között is?! Sőt éppen csak világunt pessimismus vonhatja kétségbe, hogy mind e társadalmi, emberi és polgári erényekben, Európa és hazánk is a fejlettség méltányos fokozatán áll, mind a mellett, hogy tanintézeteink a templomok sz. tüzéről gyujtott fáklyákkal virasztják át századok óta a tudatlanság éjszakáját, s terjesztnek világosságot. Egyébaránt, ha a társadalom elég szerencsés egy emlő helyett kettőt is adni a miveltségnek a nép közé szivárogtatására: ez csak is fénye és dicső-

*

sége a korszaknak; s a ki ezt kétségli, hasonlit a makranczos csecsemőhez, ki mert egyik emlőre szokott, a másikot marczangolja. Csak rendesen érvelt s kiérdemelt bizalom legyen hát a kormány iránt és részéről is az ügy sérthetetlensége érdekében, s mind két részről higgadt jó akarat s rendületlen ügyszeretet a nemes czél kivivására, az egyház megáldva fogja adni gyermekeit a tovább fejlesztő s tán éppen hősies kezekre; addig vele született kegyelettel ápolja őket, mint a kikről még ez idő szerint számadással tartozik. Üdv tehát és békekéz az egyház és állam részéről a közmivelődés ügyében! Üdv és béke az emberiség nevében!

Azonban, bár menynyire haladtunk is a mivelődés e párhuzamos útján, s bár menynyi kegyelettel s tisztelettel viseltetünk is az ezek felett érintkező eszmék és tekintélyek irányában, meg kell állapodnunk azon gondolatnál, miképp a szoros értelemben vett iskola sem fenn, sem alatt bé nem végzi teljesleg a nevelést s életbölcselmi oktatást; alapokat rak, de a tovább fejlesztésre a babérosztó nagy akadémia, a világ, van hivatva. E pontnál már el is válnak egymástól a sokaság különleges érdekei. A magasabb állásu, vagy felsőbb pályákra szánt ifjakat a már graduált miveltségü körök, fénylő családi viszonyok, társalgási salonok, szinházak, casinók, kormányzati termek és parlamentek veszik át. Ezek e nagy akadémiának kapcsolatos facultásai. Ezeknek gorcsövein kell átszürődni a nyers szellemnek, mig átlátszó higgadságra juthat. Ezek képesitvék lesimitni az emberről az iskolák által még ott felejtett könnyelmüséget s néhol ostobaságot s erkölcsi szenyfoltokat is; tisztitják a világnézetet s életbölcselmet; s szépitik az egész szellemvilágot; s ez úton adják aztán a társadalomnak az oszlop-embert, a bálványozni méltó jellemet, és a félistent.

A néposztály alsóbb rétegeiben, s evvel öszhangzó életre itélt vagy vállalkozott tömegeknél egészen másként történik. Az iskola küszöbénél várják már az e nemü osztályt az élet prozaibb érdekei: a műhely, a kapa, s egy nagy sokaságot, az utóbbi pályatársak: a barmok. E nomád körzet képezi ezek további világát, s csak a jó Isten és tapintatos társadalmi szervezet menti meg, hogy az ily tömeg maga is a baromiságig le ne sülyedjen. Jelen kormányunk jó akarata is, mely a vasárnapi, az ismétlő és felnőttek iskolázási rendszerének alakitásában nyilatkozott, alkalmasint csak anynyit tett, hogy kijelöli az elódázhatatlan szükséget, s aztán hogy hol és miben kellene segitni; de teljes elégtétellel nem dicse-

kedhetik. Nem marad hát ezek számára nyilvános tanintézetül, s az elaljasodás kisértetei ellen az idők minden viszályával daczolni biró menhelyül egyéb, mint a templom, s ebből minden irányban kisugárzó erkölcsi világosság. Evvel pedig több van mondva, mint képes kifejezése egy miveltségi közintézetnek, mint például az iskolák falai közt szállásolni képzelt muzsák, s köztök Thalia is, ki pedig néha kelletinél többecskét megenged magának, erkölcs s világnézlet idomitásra irányló intézeteiket, örömest templomnak nevezik, s mintegy elválhatatlannak s rokon jelentésünek tekintetik: a nevelés, mivelődés, szépészet, művészet és templom fogalmát. Mekkora szerepet s munkakört töltnek be azok a világ értelmi és erkölcsi fejlésében, a mellett, hogy csak is választottaiknak nyilnak meg, birálni, nem tartozik körömhöz. De a szoros értelemben vett templomról, mely gazdagnak és szegénynek, vénnek és ifjunak módot, alkalmat szolgáltat nemesebb gondolatokkal érintkezni, nem én, de a vallás eredeti hivatása s az emberiség történelme mondja, hogy itt a tudomány és erkölcs mint a kegyesség is, kötelezett tantárgyak, s nyilván és őszinte igékben adatnak elé, s amen-t reájok az Istennek lelke mond. Itt érzi hát az ember, hogy az ő elhivatása nem a barmok világa. Itt nyilik számára szerencse égi eszmékkel társalogni, Isten szava levén a vezérhang. Az eljárás is hasonló itt az akademiai oktatáshoz: a felolvasást hozza szólás nélkül kell végig hallgatni, mig lehető ellenvetésünkre is megoldást nyerünk, s igy végre a többszöri ismétlés a sziv mélyébe szállitja az ismereteket. Minden igeelőadásban rejlik legalább egy mustármagnyi tudomány, és az egy életen keresztül, mely élet itt már több nemzedéken huzódik át, akár egy varázs-erdővé nőheti magát. Itt van hát a nép biztonságban az erkölcsi romlástól: itt van számára az akadémia, a nemesebb társalgási terem, salon és casino. Ide volt pedig utalva nem csak az alsóbb, de a felsőbb néposztály is századokon át, mig tudniillik az önoktatás és szobatudósság is több nehézségekkel küzködött mint napjainkban. S magunkról beszélve, alig fél százada, hogy a magyar irodalom gyarapodásával, s az evvel egyidejüleg felébredt reform-eszmék, s ezek által támasztott szabadelvü mozgalmakkal kaposabbá lett a tudvágy, s nemzetünk nagyjai is olvasni tanulni kezdettek, s az ismeretek a társadalom minden rétegeiben terjedésnek indultak. Addig bizony csak is a templom volt, a hol a külvilág frivol és betyár zajába kábult ember valami nemesebbet, valami szivhez, lélekhez

szólóbbat, valami égiest hallhatott, tanulhatott. Tanulhatna bizony most is, mert sokra csak reá is férne; s még többet is, ha anynyi közöny, anynyi blazirtság nem boszszantaná és nem untatná a nemes pályán a papságot. A köznépről azonban, minden viszonyok közt igaz marad, hogy ha van benne valami nemesebb eszmélet, józan bölcselkedés, meg tudomány-féle ismeret, azt papjától tudja, kihez mindig több bizalommal közeledik e részben, mint világi főnökeihez; kiknek, ha talán egyik kezükkel éppen vallás- és erkölcstant tartnak is elébe, másik kezük kancsukával fenyeget; vagy átalán véve templomában tanulta, ha nem ő, tán ősei: s igy jött az reá patriarchalis örökösödési rendben, nemzedékről nemzedékre: átadván az ősök a hallottakat az unokáknak. Ha csupa tanulási, s nem egyszersmind az elmaradhatatlan vallásvigasztalási eszme lebeg is lelkünk előtt, méltó a templom a nép azon kegyeletére, hódolatára, melylyel főveget emel előtte.

Enynyi szent érdek és magasztos eszme füződik t. t. H.! e szerénykc hajlékhoz, melynek már rendeltetésében rejlik a szentség, a mely részére az érzékeny hivek kegyeletét felhivja, s hódolatát biztositja; öszszeköti számukra a földet a mennyországgal S mint ilyen, a mint szent volt a gondolat, mely ennek létesitését határozta; szent a törekvés, mely a szép gondolatot megvalósitotta; szent a hivatás, melynek igéje itt megtestesült..... ugy legyen ez a hitvallásnak, melynek őrhelyéül van kijelölve, nevében: egészben szent örökön örökké! s Isten, kinek nevében ez innepélyes hangot kimondám, legyen védelme, s lakozzék itt az ő dicsősége; kegyelme pedig szenteljen meg minden lelket, a mely ide üdvöt óhajtva lépik bé! Hogy igy, a ki ide felebarátja elleni boszszu indulatot hozand, távozzék kibékült lélekkel, az életunt találjon itt életkedvet, s a világiasság rabja avattassék fel a mennyország szabad polgárává. Különben már küszöbénél maradjon el minden nemtelen indulat: a világ ferde szerelme, farizeusi szemfényvesztés, s velek minden bűn és vétek, s az ezekből kibontakozott vezeklő, mint Istennek embere, az égieknek polgártársa távozzék, s legyen szent és boldog örökké.

Tisztelt sz. eklézsia s ennek minden népe! tiétek a dicsőség, hogy e szép napot előkészitettétek magatoknak s e vidék népének, mely nap felhivta a lelkeket az emberiség magasabb eszméiben gondol-

kodva merengeni: legyetek áldottak érette Isten előtt s az emberek között is! Jelét adtátok ti, mit eszközölhet a jóra szövetkezett lelkek buzgósága, mely itt templomot, harangokat, orgonát állitott elő, s gondoskodott a szent asztal díszedényéről is. Legyetek lelkileg büszkék, hogy ennyi sikerült, a különben korlátolt viszonyok közé szoritkozott egyháznak és népének. Nem az a pár ezer forint ragadja meg itt a figyelmet, melyet e hajlék képvisel, hanem a czél s a buzgóság, mely vezetett a szép törekvés útján. A világ tudja, de tudja az Isten is, hogy utolsó filléreteket s szorgalmi időtöket is megosztottátok az egyházzal. S ez a pár ezer forint, mi igy alakult Isten házává, drágább, s az emberiség mérlegén többet nyom, mint azok a százezerek, miket hideg tollvonás ró a népek nyakára néha jogtalanul, s még többet, mint a világhirü miliárdok, melyeket ez éven irt bé a setétség angyala Európa évkönyvébe; mert mig ezek vérbetükkel vannak megjelölve Isten könyvében, a mely betük az itélet napján lángba borulva emésztik meg az erejökkel viszszaélt hatalmak dicsőségét s üdvreményét, a ti szerény gyüjteléktök, az épités érdekében elhullott verejtéketek cseppjeiből kövesült gyéméntbetükkel lesz kiállitva az itélet napján, s ragyogásuk közt élvezenditek az örök idvességet.

Szent Isten! ki láttad buzgó gyermekeidet szent házad körüli lelkesült sürgésökben: boldogitsd őket e földön, add meg a hit vigasztalását nekik e falak közt, idvezitsd a mennyben. Amen.

Koronka Antal.

Bibliai tanulmányok.[1]

V.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

V. Fejezet.

16. §. Az egyház fölé tornyosult vihar. A körülmetélkedés.

51-ik év. A körülmetélkedés kérdése.

Fennebb [2]) érintettem, hogy a jeruzsálemi egyház tagjai értesülvén arról, miszerint az antiókiabeliek a mózesi törvények mellőztével körülmetéletleneket is vesznek fel a gyülekezetbe, Barnabást elküldötték volt Antiókiába, hogy ezeknek az egyházba ily módon való felvételét akadályozza meg. Azt is megemlitettem, hogy Barnabás, megbizatásával ellenkezőleg, e tekintetben szabadelvüleg járt el. Nem csak, hanem Pállal egy téritői útra indult, a hol az új vallást szabad szellemben hirdették.

A jeruzsálemi szigoru zsidó atyafiak [3]) a Barnabás eljárásával nem levén megelégedve, utána másokat (τινὲς ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας) küldöttek Antiókiába, hogy az ők értelmökben és szellemökben működjenek. E követek azt hirdették, hogy „a ki körül nem metélkedik és a czérémoniákat meg nem tartja, nem üdvözül“. [4]). Az anyaegyház tagjainak eme határozott, és a syriabeliek eddigi szabad irányával ellenkező, szűkkeblü nyilatkozata egyenetlenséget támasztott Antiókiában. Ez az egyenetlenség éppen ab-

---

[1]) Elébbi czíkkemben a Ker. Magv. VI. köt. 274 lapján, felül a 4-ik sorba, észrevétlenül két lényeges sajtó-hiba csúszott be, a minek kiigazitására itt figyelmeztetni kivánom a t. olvasót. Ugyanis itt a thessalonikabeliekhez és a filippibeliekhez irt levelek az első vagyis hiteles rovatba vannak téve. Kérem azokat a 2-ik rovatba tenni. — [2]) Ker. Magvető, VI. köt. 269—270 lapok. — [3]) A jeruzsálemi szigoru zsidó pártnak ez időben következő nevei voltak: οἱ ἐκ περιτομῆς, a zsidók közül valók, Csel. 11, $_{2}$; οἱ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, a judeabeliek, Csel. 15,$_{1}$.; οἱ ἐκ τῶν φαρισαίων, a farizeusok közül valók, Csel. 15, $_{5}$. Később még más neveket is kapnak, a mint alább látni fogjuk. — [4]) Csel. 15, $_{1}$.

ban az időtájban tört ki, a mikor az apostolok első téritői útjokból viszszatértek az őket kiküldő ántiókiai egyház kebelébe [1]; még pedig akkora mértékben, a mely majdnem végveszélylyel fenyegette a kereszténységet.

Jézusnak vallásos tudata az ó testamentumi kijelentésből fejlett ki; vagyis annak az új vallásos és erkölcsi életnek, a mely egy názáreti férfiunak, Jézusnak, nevéhez füződve lépett be a világtörténetbe, s azóta csendesen hóditja a világot, kiinduló pontja a zsidó vallás volt, — habár arra az alakra, a melyben ez Jézus közvetlen személyében nyilvánult, nem kizárólag a zsidó vallás által jutott el, hanem annak más népekkel és azok müveltségével való harczai [2] következtében. Az ó testamentum álláspontján az emberi akarat véges, önző czélokra irányult, a melyek néha ellentétben állottak az isteni akarattal és czélokkal. Ez állásponton a véges emberrel szemben az isteni akarat és törvény nyomasztó hatalomnak tünt fel. A zsidó nép a véges czélokhoz való leláncoltatásból nem tudott kibontakozni. Nem tudott felemelkedni a végtelen szabad akarat ismeretére, a törvény teljes betöltésére, tökéletes igazságra, s az isteni akaratnak és végtelen czélnak saját akaratával és a véges czélokkal való öszszeegyeztetésére. Jézus előtt már érezhető lőn az isteni és emberi akarat közti ellentét. Tettek is kisérletet a nemzet jobbjai ezek öszhangzásba hozatalára. De minden törekvésök meghiusult a nép korlátoltságán. Az isteni akarattal va-

Jézus vallásos tudata és a ker. vallás megalapitási ténye.

---

[1] Jeruzsálem egy előjogai által elvakitott, álmaiban elmerült, emlékekben gazdag város, a korlátolt gondolkozású öreg apostoli kör városa volt. Ezért csak hamar alá is szállott. Evel szemben Ántiókia a cselekvés és haladás városa volt. S ez előnye által hamar túlszárnyalta a szent dolgok és hit állitólagos központját, az apostoli fészket, az élet közvetlen forrását, Jeruzsálemet. Független egyházzá lett. Önállólag működött és missiokat küldött szerte. Itt vált el legelébb a kereszténység a határozatlan és korlátolt anyától. Itt győzedelmeskedett Jézus szelleme a tanitványok előitéletén. E győzelem pillanatától kezdve háttérbe szorul az arámi nyelv, s az evangelium a görögül beszélő keresztények által lépik a világba. — [2] A mozaismus harczát elébb a semismussal és parsismussal, azután a hellenismus és latinismus szellemi és erkölcsi életelemeivel harczolta meg. Az emberiség e harczok hatása és ellenhatása közben mindig oda törekedett, hogy a lélek kivánalmainak egy bizonyos sorát érvényesitse. Ezért sokféle útat is kisérlett meg. Jézus a világtörténet elmult jogos törekvéseit öszpontositotta saját öntudatában, mint egy szellemi egységben. Tudatta a világgal, kifejezte és történeti ténynyé emelte azt, a mit a világszellem már elkészitett és megérlelt volt az idők méhében. Határozattá emelte az emberi sziv egyetemes kivánalmát és az erkölcsi öntudat követelését. Innen van, hogy az ő eszméi minden kor és égalj kivánalmaival megegyeznek.

ló kibékülés szükségére mutatott rá keresztelő János is, midőn a népet erkölcsi újjászületésre serkentette, s ennek feltételéül a bűnbánatot és megtérést állitotta fel.

Jézus is e szempontból indult ki. A véges ember Istenhez való emez ellentétes viszonyának látására villant meg Jézus lelkében a gondolat, hogy az emberi és isteni akaratot öszszeegyeztesse, vagy is az embert közelebb hozza Istenhez, mintegy feltaláltassa az emberrel Istent saját magában. Ő jól látta, hogy az ó testamentumi tudat korlátoltsága mindig akadály lesz e benső meghasonlás kiegyeztetésére. Ezért nem érintette ugyan a betüt, de az ó szellemet megtörte. Lelkében a szabadság és az isteni törvény iránti teljes odaadásnak tudatára emelkedett. Azt mondotta, hogy a földi czélt fel kell áldozni az égi javakért; vagyis az ember csak akkor tölti be az isteni törvényt, és akkor ismeri meg az igazságot, ha teljes odaadással van Isten iránt. Ekkor az embernek Istenhez való viszonya tökéletes lesz; az ember Istennek gyermeke, s a mennyországnak részese lesz. Ebben van a Jézus szellemében való új vallásos tudatnak és erkölcsi viszonynak, valamint a keresztény vallásnak eredeti magva. Jézus e vallásos tudatot ez egyszerü, de magasztos szóban: „az ember fiában" foglalta öszsze, a mivel szemben Istent „mennyei atyának" nevezte. E kifejezéssel Jézus amaz emberek szellemi és erkölcsi atyját jelölte, a kik a végtelen isteni akarat iránti teljes odaadás, megújulás és az isteni törvény gyakorlása által az Isten gyermekeihez illő és kellő tulajdonokat megszerezték, s magokban „az ember fiát", az-az, az ő felfogása és meghatározása szerint való embert valósitották, a mi által a mennyei birodalomnak, vagy is az új erkölcsi és szellemi életközösségnek tagjaivá lesznek.

Ezért igéri a mennyet a gyermekeknek, s ezért mondja boldogoknak a lelki szegényeket [1]). Jézus a mennyet a földön akarta valósitani, a jelen emberi életben. Előtte a földi és égi ország egy és ugyanaz a fogalom volt. Ennek megalapitását az emberi élet alakulása szerint akarta intézni, nem valamely hirtelen való katastrofa, hanem lassu fejlődés által, a mely azonnal elkezdődött minden egyes emberre nézve, mihelyt az isteni törvény értelmében nyilatkozott, s az isteni akarat szerint kivánt élni tisztán.

Az új kijelentés, vagy evangelium tehát nem egyéb, mint az

---

[1]) Mát. 4, 17. 5, 3. 10. 18, 3. 19, 14. 21. 23.

ó testamentumi törvény tökéletesitése, az abban levő Isten iránti hamis viszony elvetése, a lélek egyetemes kivánalmainak érvényre emelése, a sziv és lélek, valamint a kor jogos kivánalmainak a zsidó vallás szellemével való kibékitése, öszszeegyeztetése, s az isteni törvénynek az emberi akaratba való felvétele által annak betöltése. Ebben áll az üdvözitési tény, a melynek történeti elismerésén alapult meg a keresztény vallás. Ebben áll a valódi törvény-betöltés megváltó ereje. És ebben áll a keresztény vallást megkülönböztető új kijelentés, a melynek történeti tényezője Jézus volt[1].

A zsidók uralkodó hierarchikus államhatalma Jézusnak új elvei által létét fenyegetve látván, a nagy ember, a lélek erkölcsi és vallásos, jogos kivánalmainak kifejezést adni merészlő férfiunak megbuktatására tört, a ki jövő sorsa komor elősejtelmeivel jött Jeruzsálembe, hol a nép őt hozsánnával fogadta. Ő meg is halt ugyan itt, mint felségsértő, a ki szerintök magát a zsidók királyának mondotta; de az az eszme, melyet az utolsó vacsoránál az ő és elvei szellemi tovább éléséről kimondott, nem halt meg. Mint messiás megmaradt követői lelkében. Ezek felvették az ő megkezdett művét, s várva mesteröknek a fellegekből való viszszatértét, hogy birodalmának megalapitását befejezze, azon működtek, hogy elveinek terjedést eszközöljenek.

A körülmetélkedés kérdéséből származott viszály tulajdonképpen onnan eredt, hogy midőn Jézus a vallást a legmagasabb eszményi fokra emelte, nem fejezte ki magát elég szabatosan arra nézve, vajon ő zsidó akart-e maradni, vagy nem; valamint arra nézve sem, hogy mit akart megtartani a zsidó vallásból, s mit nem. Mint minden nagy szellem, ugy Jézus is csak a lélekkel gondolt, csak az igazság eszméinek és azok valósitásának élt. Előtte a külsőség, a A viszály oka.

[1] Sokan, különösen az orthodox theologusok, Jézust természetfeletti lénynek, s az általa tett kijelentést természetfelettinek tekintik, azt gondolván, hogy ez által emelik a kijelentés fontosságát. Ez hamis nézet; olyan, a melynek ellene szól az evangelium, ellene az emberiség fejlődésének története. E hamis nézet megfosztja Jézust és az ő művét a legbiztosabb, a történeti alaptól; őt egy mythikus személylyé, s az evangeliumot látomássá aljasitja le. Ezért még arra a képtelen és következetlen gondolatra is vetemednek, miszerint készek egy Istent megfesziteni, csakhogy az evangeliumi történetnek is elég legyen téve. A Jézus és az evangelium természetfelettiségét soha sem lehetett bebizonyitani. Ez mindig csupa hypothesisnek maradt és marad; még pedig egyszerüen azért, mert sem a szentirásból bebizonyitani, sem józan észszel öszszeegyeztetni nem lehet.

czeremonia közönyös dolog volt. Azt tekintetbe se vette. Egyedül a vallás lényege foglalta el az ő lelkét. És igy az alaki rész háttérbe szorult. Arra éppen nem volt ok, hogy figyelme a körülmetéltélkedésre irányuljon, mert — adataink szerint — az ő életében egy körülmetéletlen sem tért át hozzája, a ki áttérésével alkalmat szolgáltathatott volna arra, hogy Jézus a maga nézetét e tárgyra vonatkozólag kijelentse. Valószinüleg a tanitványoknak sem jutott eszébe, hogy e tekintetben véleményét kikérjék.

Ily bizonytalanságban maradtak el a tanitványok a mester halálával. Jézus halála után ez és más kérdések mind felmerültek a tanitványok és hittéritők előtt. De miután a külsőségek tekintetében semmi egyenes útasitásuk nem volt, átalános zavar támadt a Jézus követői között, a mit még a sadduceusok is növeltek, a kik mind végig halálos ellenei voltak az új mozgalomnak [1].

A zsidó keresztények álláspontja.

A tanitványokat a Jézus szellemi eljövetelének megragadó eszméje, valamint az ő feltámadásáról és szellemi tovább, sőt köztük éléséről való eszméje anynyira meghatotta, hogy azt hitték, miszerint a megfeszitett és az övéi lelkében folyvást élő názáreti Jézus a messiás. Ebben központosult a hivők reménye. Jézusnak szellemi feltámadásáról és az ember fiának magasabb szellemi jövőjéről való kifejezéseiből azt huzták ki a hivők, hogy ő egy közel jövőben való érzéki megjelenésre gondolt. Ebből keletkezett a zsidó keresztények közt az a hiedelem és hypothesis [2], melynél fogva Jézus újra eljő a fellegekből az ő dicsőségében (παρουσία), hogy az ő halála által félbeszakitott messiási munkásságot tovább folytassa, a messiás birodalmát megalapitsa, a messiási reményeket betöltse és ezer évig uralkodjék (χιλιάσμος)[3]. Jézusnak ez érzéki újra megjelenéséről alkotott fogalmat aztán igyekezett a hivők fántáziája minden lehető szinekkel felruházni. Pedig a messiási hit lényege eredetileg nem volt egyéb annál a Jézus által hirdetett üdvözitési ténynél, mely szerint az új vallásos és erkölcsi élet elve az, hogy mindaz, a ki Isten fia akar lenni, teljesitse az Isten akaratát. A Jézus

---

[1]) Csel. 4, 5. 6. 23, 6. — [2]) Mind a zsidók, mind a zsidó keresztények várták a messiást. De miután a kereszthalál a Jézus messiási működésének, legalább a zsidók várakozása ellenére, véget vetett, sokan kétségbe vonták az ő messiásságát. A zsidó keresztények a messiási várakozás és a Jézus halála közti ellentétet az által igyekeztek kiegyenliteni, miszerint felvették, hogy Jézus ujra eljő a a messiási birodalom alapitásának befejezésére. — [3]) A messiás ezer évi uralma Chiliasmus név alatt még a 3-ik keresztény században is el volt terjedve.

szellemi viszszatérésének és birodalmat alapitásának tartalma szintén nem volt egyéb annál az új vallás által kivánt elvnél, melynélfogva az isteni törvények iránti teljes odaadás által valósulnak az igazságosság és megbocsátás, s az emberiség igazságra, szellemi és erkölcsi közösségre jut.

Az első keresztények ennélfogva messiás-hivő zsidók voltak, kik Jézusban, mint messiásban hittek, s az általa hirdetett evangeliumhoz ragaszkodtak. Miután e hit az ő követőinek öntudatává vált, a keresztény öntudat főleg a zsidó vallás (judaismus) magasabb alakjára irányult. Azt hitték, hogy az ember csak új és teljesebb viszonyba lépett az ó testamentumi kijelentéssel. Azt hitték, hogy nekik, mint a nemzeties küldetéssel biró messiás hiveinek, folytonosan ragaszkodniok kell a zsidó czérémonialis törvényekhez, azokat pontosan be kell tölteniök. Szóval megmaradtak a zsidó vallás keretén belől. Hitökben nem láttak új vallást, hanem csak az ó testamentumi törvényhozás tovább folytatását.

A tanitványok tevékenysége abban állott a mester halála után, hogy megbizonyitsák, miszerint Jézus az ó testamentumban megjósolt messiás. Az első keresztény egyház, vagy názárénusok gyülekezete, ily szellemü beszédekre alakult meg [1]. Ez eszme terjesztésében állott az apostoli prédikálás lényege, a mely gyakorlatilag oda volt irányozva, hogy a messiás viszszatértét a zsidók megtérése és bünbánata által előkészitsék. Ez eszme körül forognak a Péter beszédei, melyeket ő az első pünköst ünnepén és azután tartott Jeruzsálemben. „Bánjátok meg azért és térjetek meg" — mondja Péter — „hogy töröltessenek el a ti bűneitek, miután eljövendenek a meghivesitésnek idei az urnak szinétől, és elbocsátandja azt, a ki nektek először hirdettetett, a Jézus Krisztust" [2]).

Miután a messiás-hivő zsidók, az ős egyház tagjai, szorosan ragaszkodtak atyáik szokásaihoz, a templomhoz, a körülmetélkedés szükségességéhez, szóval a mózesi rituálékhoz, ezért nem tekintették magokat Palestinában a zsidó egyházon kivül álló felekezetnek. A zsidók sem nézték őket annak, hanem legfennebb olyannak, mint a farizeusokat és a sadduceusokat, a zsidó vallás új felekezetének. Zsidó felekezetnek (αἵρεσις) nevezi a Cselekedetek könyve is 24, $_{5.14}$. és 28. $_{22}$-ben. A mi őket a többi zsidóságtól megkülönböztette,

---

[1]) Csel. 2, $_{22-36}$. 3, $_{19.20}$. stb. — [2]) Csel. 3, $_{19.20}$.

az a Jézus messiássága és az embernek általa hirdetett Istenhez való új erkölcsi és vallásos viszonya volt.

E szerint Jeruzsálemben csak hamar különbségnek, surlódásnak kellett támadni a zsidók és keresztények közt. Ez be is állott. A zsidók újító felekezetnek kezdették tekinteni a keresztényeket. Ezért mondja a cselekedetek szerzője, hogy a **papok, papi fejedelem és a sadduceusok neheztelték az apostolokra, hogy a népet tanitották és Jézus nevében a feltámadást hirdették**[1]. Innen van, hogy a zsidó hierarchia minden módot megkisérlett arra nézve, hogy miután a mestert megbuktatta, a tanitványokat is elhallgattassa.

Azonban az ős egyház minden tagja sem volt tökéletesen egy értelemben az ó testamentomi törvényt illetőleg. Némelyek, a kik a nagy mester szellemét jobban megértették, inkább csak a vallás lényegéhez ragaszkodtak. Ilyenek voltak a hellenista zsidók. Mások viszszatértek a czeremoniákra. Kikeresték a legkisebb megtartani való szabályokat is, ezek által akarván kegyességöket kimutatni. A kik ezt tették, azokat a nép szenteknek tartotta. Ilyenek voltak az új vallás terjesztőinek legnagyobb része Jeruzsálemben, az apostolok, a nazarenusok és a farizeusok, a kik minden várakozás ellenére kibékültek a tanitványokkal[2]. Ezek előtt a legfőbb dolog a törvény pontos teljesitése volt. S éppen ez okból csak hamar nehézségek merültek fel a keresztények között is, különösen a körülmetélkedésre nézve. E nehézség pedig annál élesebb határvonalat vont a keresztények és zsidók közé, mentől több oly elem volt a zsidó keresztények közt, mint Barnabás és mások, a kik határozottabb tudatára jöttek az ó és új hit közti különbségnek.

A viszály kezdete.

A körülmetélkedésből származott viszály tulajdonképpen még a zsidó egyházban elkezdődött. Onnan jött át a keresztény egyházba. Midőn a zsidó egyházba áttért proselyták száma mind inkább szaporodni kezdett, s ez által a körülmetélkedés kérdése a zsidók közt felmerült, némely szabadabb gondolkozásu proselyták nem állottak rá a körülmetélkedésre, sőt másokat is igyekeztek arról lebeszélni[3]. Ezekkel szemben az orthodox zsidók elmulaszthatatlannak tekintették a körülmetélkedést. Az oly embert nem tartották társaságukba valónak, a ki nem volt körülmetélve. Szerintök a kö-

---

[1]) Csel. 4, $_{1 \cdot 2}$. — [2]) Csel. 15, $_5$, 21, $_{20}$. 23, $_9$. — [3]) **Joseph.** Fl. Antiq. XX, 2, $_5$. Vita, 23. **Strabo**, XVI, 2, $_{35-37}$.

rülmetélkedés volt a zsidóságba való belépés feltétele és első teendője [1]; a jogositó tény arra, hogy valaki köztök és velök élhessen [2]. Szóval, ők a körülmetélkedést anynyira a finom modorhoz tartozónak és szükségesnek tekintették, hogy a ki magát körül nem metéltette, azt tisztátalan állatnak nézték; olyannak, a kivel tiszta zsidó nem társaloghat.

A körületmetélkedés kérdése e szerint már a zsidó egyházban surlódást támasztott. E nehézség átjött a keresztény egyházba is. Amint az evangelium terjedni kezdett, legtöbben a körülmetéletlen pogányok közül állottak arra át: olyanok, a kik rokonszenveztek a zsidó vallással, de a körülmetélkedéstől idegenkedtek. Ezeket tehát nem lehetett a körülmetélkedésre kényszeriteni. Ezt Péter azonnal át is látta az ő éles szemeivel. Azonban késett e tárgyban határozottan nyilatkozni. Ellenben Jakab, a Jézus testvére, és az aggódóbb lelkü zsidók és farizeusok istentelenségnek tartották a pogányokat az egyházba bocsátani, s velök enni. Ugyanazért határozottan ki is fejezték roszalásukat és kárhoztatásukat a körülmetéletlenekre nézve. A viszály átjő a ker. egyházba is.

Ily formán már a a zsidóság közt véleménykülönbség volt e tekintetben. Egyik rész, az ugynevezett halakhisták [3], vagy orthodoxok a törvény szigoru megtartását követelték. A másik rész a hagadisták pedig nem vették oly szorosan a törvényt. Az orthodoxoknak a törvény iránt való eme fanatismusát folytonos emelkedésben látjuk Kr. u. 70-ig; sőt ez Jeruzsálem elpusztitása előtt kevéssel oly erős reactiová válik a Pál szabadelvü iránya, s átalában a szabad, jézusi szellemü kereszténység ellen, a mely a zsidó és nem zsidó közé áthághatatlan válaszfalat emelt. E különbség volt a keresztény egyházban a vihar előidézője. Ez volt az a pont, a melytől az alakuló kereszténység jövője függött. Ha az orthodox párt győzött volna, a mely a szertartásokat a proselytákra is ráerőszakolta, és semmi különbséget nem engedett tenni a vallás lé- Dualismus a zsidók közt.

---

[1] Suetonii, Domitian. 12. — [2] Fl. Josephi Vita, 23. [3] A halakha és hagada a talmudból vett szavak, a melyekkel a zsidóság közt levő korlátoltabb és szabadabb pártot jelölték. Halakhisták azok a tudós casuisták, a kik csak a törvény pontos teljesitésére ügyeltek, de másókatt megtériteni nem akartak. Hagadisták azok, a kik a pogányok megtéritését czélnak tekintették. Az elébbi irány műve a talmud. Annak követői a jeruzsálemiek és a templom elpusztitása utáni zsidók. Az utóbbi irány műve az evangeliumok. Ennek követői a próféták utódai, Jézus, Hillel, Philo, Pál, s átalában a szabadabb gondolkozásuak.

nyegét tevő monotheismus és a szertartások közt, akkor a zsidó vallás terjedése megszünt volna. Pedig a zsidó vallásban sok vonzerő volt. Csakhogy e vonzerőt nem a szertartások tették; mert e tekintetben ez se különbözött más vallásoktól, hanem tette a monotheismus egyszerüsége, könynyen érthető volta. És a zsidó vallásnak ez egyszerü theologiája, vagy deismusa sokakat hóditott meg a zsidó vallás részére.

Deismus. Mosaismus. A zsidó vallás eme deisticus szelleme, ez egyszerüsége, e philosophico-vallásos jelleme által hivatva volt arra, hogy világvallássá váljék. Mint deismus ezt el is érhette volna, de mint mozaismus soha se juthatott ide; mert e tekintetben a ceremoniák végtelen akadályul szolgáltak. Átlátták ezt a nemzet jobbjai [1], az ugynevezett hagadisták, s azon igyekeztek, hogy a zsidó vallást az akadályoktól megszabaditsák. Némelyek, mint Philo, anynyira mentek, miszerint azt állitották, hogy „az erényes ember teljesen szabad“. Mások, mint a Pokylidesnek tulajdonitott irat szerzője, a szombatot elvetették. Mások, mint „az ész uralma“ (Oper. Fl. Jos.) czimü irat szerzője, a stoismus szempontjából tekintették a zsidó vallást. Mások meg, mint Hillel, azt tanitották: „Szeressetek minden embert. Senkivel se tegyetek olyant, a mit nem akartok, hogy mások veletek tegyenek“. Szerinte ebből állott a törvény, a többi csupa magyarázat volt [2]).

A zsidó vallást, mint egy kászt kizárólagos vallását, különösen három dolog tette kizárólagossá: a körülmetélkedés [3]), a vegyes házasságok tiltása [4]) és a tiszta s tisztátalan ételek közti különbségtétel [5]). E három dolog teljesen elzárta a judaizmushoz vezető útat azok előtt, a kik magokat ezeknek alája nem vetették. Főleg e három dolog volt az, a mi miatt a zsidó vallás egyetemessé nem lehetett. A keresztény vallás sem

---

[1]) Altalában magok a zsidók is különbözőleg gondolkoztak az ők vallásuk felöl. Némelyek, mint Philo, speculativ, mások mint Pseudo-Phokylides stoismusnak vettek; mások meg (Carm. Sibyll. III, 213 etc.) mint a Sibyllák könyve szerzői, a mysticismus egy bizonyos nemének tartották. — [3]) Babyl. Talm. Schabbath, 31 a. Pirke Aboth, I. $_{12}$. — [3]) A körülmetélkedés főleg felnőttekre nézve kellemetlen, sőt néha veszélyes is volt; azonban alkalmas arra, hogy a zsidókból elszigetelt kásztot alakitson. Lásd Joseph. Antiq. VII, 5, $_{1}$. Jerus. Talm. Jebamoth, 8, $_{1}$. Martial. VII. 29, $_{5}$. Cels. De medic. VII, $_{25}$. Epiphan. De mensuris et ponderibus. — [4]) 1 Móz. 34, $_{14}$. — 2 Móz. 34, $_{16}$. 4 Móz. 25. 5 Móz. 7, $_{3}$. — [5]) 2 Móz. 34, $_{15}$. Theophrast. Charact. 9. Mischna, Aboda Zara, 2, $_{3}$.

lehetett volna soha azzá, a mivé lett, ha e nyűgöket le nem rázta volna. A keresztények jobbjai kezdetben azonnal átlátták eme nyűgök akadályozó voltát. Nekik tehát legelőbb is azzal kellett tisztába jőniök, vajon a keresztény vallás a külsőségek vallása-e, a mely apró szertartásokat, az ó törvény szoros megtartását kívánja, s a tiszta és nem tiszta közt különbséget tesz? vagy pedig a lélek, az eszményi cultus vallása, a melynek semmi külsőségre nincs szüksége, s a mely ennélfogva sem néphez, sem helyhez nincs kötve, hanem egyetemes?

Pál nyilatkozata ez ügyben

E kérdések Jézus halála után csak hamar felmerültek. Különösen a Pál és Barnabás első térítői útjában már oda voltak fejlődve, hogy az apostolok kénytelenek voltak e tárgyban határozottan nyilatkozni. Eleinte — úgy látszik — maga Pál is ajánlotta a béke szempontjából a körülmetélkedést [1]). Azonban később ellene nyilatkozott. A zsidók külsősége önzése és az a követelése, melynélfogva ők Ábrahám magvából származván, a messiási üdvre jogosultak: Pál előtt a nép erkölcsi élete megrontó okául tünt fel. Ezért Pál apostol kiszakitotta az új vallást a abból a kapocsból, a mely azt eredetileg a zsidó valláshoz fűzte, és új, önálló vallássá emelte. Ilyen formán különbséget állitott fel a zsidó és az új vallás közé. Az ó törvényt nem tekintette az üdvösség feltételének. Ebből kifolyólag a körülmetélkedést nem csak haszontalannak nyilvánitotta, söt ő maga pogányokat vett fel az egyházba, azokból gyülekezeteket alapitott, és maga mellé is egy körülmetéletlen pogányt vett útitársul Titusban.

A jeruzsálemi szűkkeblű és félénk apostolok, kik a templomhoz közel laktak, s kik a hozzájok áttért, de felekezetök alapelveit épségben fentartó farizeusokkal naponta érintkeztek, Pálnak e szabadelvü eljárásáról értesülvén, őt hibáztatták. Előttök a törvény csak a maga teljességében állhatott fenn csupán. A pogány nem lehetett Isten országának tagja, ha előbb zsidó nem lett, az az ha előbb körül nem metélkedett. Ha a jeruzsálemieknek e korlátolt zsidós nézete diadalra juthatott volna, akkor semmi értelme nem lett volna a s z e r e t e t v e n d é g s é g é n e k; mert ide nem ülhetett volna le a zsidó a pogánynyal együtt [2]). Ezt a szó magasabb értelmében csak a páli kereszténység értelmében lehetett gyakorolni

[1]) 2 Kor. 5, [illegible], Gal. 5, [illegible]

[2]) A jeruzsálemi zsidó keresztények eleinte nem is engedték meg a pogány keresztényeknek, hogy a szeretet asztala körül szolgáljanak (Csel. 6, [illegible]). Később, midőn a hellenisták a magok részére is követelték e jogot, sőt István meg is választatott diakonusnak, czivódás támadt e miatt a gyülekezetben (Csel. 6, [illegible]).

A kérdés theologiai oldala.

A keresztények mind ez ideig csak külsőleg tekintették a körülmetélkedés kérdését. Nem sokára bensőleg való felfogása is kérdés tárgya lett. Ugyanis a jeruzsálemi egyház némely tagjai elmentek Ántiókiába, s ott azt hiresztelték, hogy „a kik körül nem metélkednek, azok nem üdvözülhetnek [1]). És e nyilatkozatukkal meggyujtották a vita tüzét az alakuló egyházban [2]). Miután mind az, a mi Jeruzsálemből jött, nagy hatást tett a keresztényekre, ennélfogva az ántiókiai egyházba jött szükkeblü, izgató zsidóknak e nyilatkozata is felháboritotta a kedélyeket. Hiában küzdöttek Barnabás és Pál ezek ellen. Hiában vitatták ezek ellenében meggyőződéseiket és a szabad irány helyesebb voltát. A viszály nem csendesedett le. Ez okból az ántiókiai egyház elhatározta, hogy Pál és Barnabás menjenek fel Jeruzsálembe, hogy ott e kérdés felől az apostolokkal és idősbekkel tanácskozzanak [3]), anynyival is inkább, mert ők bizonyosak voltak a felöl, hogy eddigi eljárásuk az apostoloknál helybenhagyásra talál.

Pál részint ez okból, részint mert már 14 év óta nem volt Jeruzsálemben; részint pedig azért, mert Jeruzsálemben öt eretneknek tartották, s ebből magát tisztázni igyekezett, kapva kapott a küldetésen. Azonban másfelöl elszomoritotta öt az a gondolat, hogy azt az evangeliumot, a mit ő nem embertől tanult, de a minek érdekében eddig az apostoloktól teljesen függetlenül és szabad szellemben munkált [4]), majd alája kell vetnie a megcsökönösödött jeruzsálemieknek. Féltette a keresztény szabadságot az elnyomatástól. Nem is ok nélkül.

17. §. Pál és Barnabás Jeruzsálembe mennek. Az első gyülés. A kérdés megoldása.

Fönicia. Samaria.

A körülmetélkedés kérdésének Jeruzsálemben való tárgyalásáról oly különböző két leirásunk van Csel. 15-ben és Gal. 2-ben, hogy azokat egymással öszszeegyeztetni felette nehéz [5]). E kétféle

[1]) Csel. $15,_{21}$. — [2]) Csel. $15,_{1.2}$. — [3]) Csel. $15,_{2}$. — [4]) Pált mindig e két eszme vezette: 1) hogy a pogány egyházak jogainak érvényt szerezzen, és 2) hogy ő az apostoloktól semmit sem tanult, következöleg tőlök független; mert ő az evangeliumot az Istennek lelkétől vette (I. Kor. $7,_{10}$.); az apostolságra pedig egyenesen Jézus hivta (Gal. $1,_{11.12}$. 2 Kor. $4,_{6}$.)— [5]) Egyébiránt a Csel. 15 és Gal. 2-ben előadott dolog lényegére nézve, sőt egyebütt is, a Pál adatait pontosabbaknak és hitelesebbeknek lehet tekinteni. A Csel. szerzőjét politikai okok vezették. Ő a közvetitő párthoz tartozott, a ki azonban a zsidó szót mindig rosz értelemben vette. Személyes

leirás összhangzó helyei szerint Pál és Barnabás néhány ántiókiai atyafi társaságában elindultak Jeruzsálem felé. Gal. 2, $_{1}$. $_{3}$. szerint Pál Titust is magával vitte. Ántiókiából hajón indultak el. Kiszállottak a föniciai partokon, s bejárták Föniciát és Samariát [1]). Itt elbeszélték az atyafiaknak, minő bámulatos sikert arattak a pogányok megtéritésében. Ezek örömmel telének el az evangelium terjedésének hallására. Miután a Samariában levő atyafiakat mindezekről értesitették, elmentek Jeruzsálembe.

Az apostolok Jeruzsálembe érkezésének pillanata egyike volt az új vallás története legnagyobb pillanatainak. Itt egymással szemközt kellett állani az új vallás nagy férfiainak, hogy egy kényes, de veszélyes kérdés felett vitatkozzanak. Egyik rész az ó törvény mellett buzgott. A másik az ó törvény aprólékos szertartásait nyűgnek és akadálynak tekintvén a keresztény vallásra és az új erkölcsi életre nézve, azok kötelező ereje alól akarta ezt végkép feloldozni. E különböző gondolkozásu férfiaknak egyenességétől, megállapodásától függött e peczben a keresztény vallás jövője. Jeruzsálem.

A tanitványok az alatt a hoszszu [2]) idő alatt, a melyet mestörök körében töltöttek, sokat elsajátitottak annak egyetemes gondolkozása módjából, szelleméből. Ámde az alatt a 14 év alatt, mió- A tanitványok nézete.

---

dolgokban Pálnál gyöngédebb. A véleménykulonbséget mindenütt eloszlatni törekszik. Az apostolok öszszejövetelének concilium czimet ad, a mi éppen nem volt, s oly eredményt tulajdonit Pálnak, a mi ellen ez óvást tesz (Gal. 1, 2.). Továbbá a Jakab helytelenségeit szeliditi. A pogányok téritésének megkezdését Péternek tulajdonitja. Ellenben Pált még apostolsak nevezi. Pálnak egy levelét sem emliti, sőt Pálnak életirását meghamisitja. A rómaiakat sértő dolgokat kerüli stb. Lásd alább a Cselekedetek könyve tárgyalásánál. — [1]) Csel. 15, $_{3}$. — [2]) A régibb biblia-forditok és magyarázók Máté és Lukács adatai nyomán Jézus születését évszámitásunk 1-ső évére tették. Nyilvános pályára fellépését a 30-ik (némelyek a 33-ik), halálát a 33-ik (némelyek a 37-ik) évre tették. A Jézus születésének az emlitett adatok alapján való megállapitása óta általánosan e vélemény volt és van elterjedve. Ma is ehez ragaszkodik a theologusok nagy része. Senkinek se jut eszébe e csakugyan hibás számitásnak legalább a tudomány terén való kijavitása. Már pedig ideje volna már, mert az újabb adatok szerint egészen másként áll a dolog, mint hogy az első kronologusok, különösen egy Dionysius Exiguus nevü szerzetes a 6-ik században ezt kiszámitotta. Az újabb vizsgálódás eredménye azt mutatja, hogy Jézus a mi időszámitásunk előtt 11 évvel született; 46 éves volt, mikor a páska ünnepére Jeruzsálembe ment, és 48 éves korában feszitették keresztre. E számitással egyezik a negyedik evangelista is, a ki 8, $_{57}$-ben azt mondja, hogy Jézus még nincs egészen 50 éves. E számitás szerint Jézus hoszszas ideig volt és lehetett együtt tanitványaival.

*

ta Jézus meghalt, sokat veszitettek abból az emelkedettségből és szellemből, a mit Jézustól tanultak. A templomhoz való közel létök és a farizeusokkal való napontai érintkezésök bizonyos bigoteriába sülyesztette őket. Úgyszólva viszszaestek előbbi korlátoltságukba. E tekintetben különösen az ifjabb Jakab tünt ki, a Jézus testvére, a ki halála után „igaz" melléknevet [1] kapott. Ámbár Jakab nem volt tanitvány, mindazáltal mind a zsidók mind a keresztények nagyra becsülték, szentnek tartották. Még pedig nem azért, mert Jézusnak testvére volt, hanem mert egyike volt a törvény legszigorubb megtartóinak [2]. Azonban ha Jakab csakugyan Jézus testvére volt, akkor az a testvér volt, a ki ellensége volt Jézusnak. Az a testvér volt, a ki őt megtagadta az által, hogy elvei előhaladását és terjedését meg akarta akadályozni. Az a testvér volt, a ki az uralkodó farizeusokkal jó viszonyban állott, s a zsidó háboru alkalmával hitfeleit a Jézusban való hittől el akarta tántoritani. És végre az a testvér volt, a ki a Jézust legjobban felfogni tudó apostolra, Pálra, rendkivül haragudt azért, hogy miért hirdet oly szabad eszméket, a melyek az ő elveivel ellentétben állanak. A Judás leveléből [3]) azt látjuk, hogy ő is teljesen osztotta testvére nézeteit. Eleinte Péter is isten-kisértésnek nevezte a Cornelius megtérését, s átalában nem igen volt hajlandó arra, hogy olyanokat felvegyen a keresztény gyülekezetbe, a kik eredetileg pogányok voltak. De később felülemelkedett a pártkérdéseken. Ő békét kivánt.

Az apostoli gyülés.

Miután Pál és Barnabás Jeruzsálembe érkeztek, az apostolok és idősebbek öszszegyültek [4]) a kérdés elintézésére. Itt Pál és Bar-

---

[1]) E nevet neki Ézsa. 3, 10 nyomán adták, az ő Obliám neve miatt. Hegesipp még azt is hozzá teszi: ὡς οἱ προφῆται δηλοῦσι περὶ αὐτοῦ. Egyébiránt e czim egy zsidó keresztény legendával együtt képződött ki a Jakab halála után. Az öregebb Jakabot, a Zebedeus fiát, Heródes Agrippa 44-ben fejeztette le. — [2]) Joseph. Fl. Antiq. Jud. XX., 9, 1. — [3]) V-ö. a Judás levelét Mát. 13, 55. és Mark. 6, 3-al. — [4]) A Cselekedetek könyve szerint nem csak az apostolok és idősbek (15, 6.), hanem az egész jeruzsálemi gyülekezet (15, 12. 22.) jelen van a gyülésen. E leirással szemben Pál semmit se látszik tudni ily átalános gyülésről. Ő csak annyit mond Gál. 2, 2-ben: ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι. Némely bibliamagyarázók, mint Neander, s mások, ez ellenkezést az által igyekeznek kiegyenliteni, miszerint felveszik, hogy Pál a Galatai levélben az ügynek csak magán körben, két, három apostol jelenlétében való megvitatásáról szól. Azonban ez önkényes állitás; mert ez esetben Pál fontosabbnak tartotta volna a magán értekezletet a jeruzsálemi egyház tekintélyes tagjainak együttes gyülésénél. Ez esetben az apostol οἱ δοκοῦντες kifejezésének sem lenne semmi értelme. Valószinü, hogy Pál Jeruzsálembe érkezte után a gyülekezet tekintélye-

nabas legelébb is eleadták térítoi utjokat, valamint annak eredményét. Eléadták „mely nagy dolgot cselekedett az Isten általok“; mino szép sikert arattak a pogányok közt. Eléadták az evangeliumot, a melyet a pogányok közt hirdettek. S ez előadásból a gyülekezet azt a következményt huzta ki, hogy a pogányok megtérése Jézus messiásságát bizonyitja. Különösen örvendettek Pálnak, kiről ők már anynyit hallottak volt s dicsérték Istent, hogy az evangelium egykori üldézőjét apostollá tette [1]. De midőn a kérdés a körülmetélkedésre került, heves vita keletkezett. A farizeusi párt a törvény szigoru megtartását követelte a pogányok részéről. Továbbá a maga igényeit, elójogait és alapelveit [2]) emlegette, s Jézusnak ama szavaira hivatkozott, hogy ő nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy betöltse. Evel szemben [illegible] szabadelvü párt felhozta az evangeliumnak a pogányok közt nyert diadalát. Felhozta, hogy Isten a pogányoknak is adott szent lelket [3], nem csak a zsidóknak. Felhozta, hogy Isten nem tett különbséget a zsidó és pogány közt, sot hit által a pogányok szivét is megtisztitotta. Istent kisértésnek nevezte oly igát akarni vetni a pogány áttértek nyakába, a melyet sem a zsidók, sem apáik el nem hordozhattak. És végre felhozta, hogy mind a zsidók, mind a pogányok a Jézus által idvezülnek, nem pedig a törvény által [4].

Ide fejlett a két párt közötti viszony és elébbi jó hangulat, sőt e nyilatkozat után a farizeusi párt gondosan óvakodott Páltól, mint a törvény ellenségétől. Annyival is inkább, mert e harcz nem csupán egyes farizeusok és egyes szabadelvüek harcza volt, hanem

sebb tagjai közül Jakabot, Pétert és Jánost személyesen is meglátogatta. Azonban a οἱ δοκοῦντες alatt az ottani gyülekezet legtekintélyesebb tagjait kell érteni, még pedig nem tárgyilagosan, mintha Pál ezek tekintélyének magát is alárendelni hajlandó lett volna, mert ő ezt soha nem tette, hanem alanyilag, a jeruzsálemi gyülekezet szempontjából. — [illegible] Gal. [illegible] — A jeruzsálemi jó fogadtatást okunk van kétségbe hozni. — [1]) Csel. 15. 21. [illegible] — [illegible]) Csel. 15. [illegible] — [illegible]) Csel. 15. [illegible] Egyébiránt [illegible] Csel. 15. [illegible] rész és Gal. 2. oly ellentétben áll egymással, a mi teljesen kiegyeztethetlen. Bleek és más kritikusok azt állitják ugyan, hogy egyik adat a másikat kiegésziti (Einleit. in d. N. T. p. 371); azonban ez nem áll, sőt ugy tetszik, hogy a Cselekedetek szerzőjének az egész apostoli gyülésről adott értesitése nem bir kellő történeti alappal. Valószinüleg az egész elbeszélés szerző közvetitő törekvéseinek kifolyása. V. ö. Hilgenfeld, Comm. z. Br. an d. Gal. — Baur, p. 111. Christenth. p. 49. ff. — L. Schwegler és Zeller nézeteit. Abban sincs semmi lélektani valószinüség, hogy a jeruzsálemi orthodox tanitványok örömmel fogadjanak egy oly embert, a ki szabadelvüsége miatt előttök eretnek volt.

az egész zsidó kereszténység harcza a páli kereszténység ellen. Eleinte az idősebb apostolok oly álláspontot foglaltak el e küzdelemben, a melyből látszott, hogy ők a zsidó valláson túl nem gondoltak. Valamint előttök, ugy a farizeusok előtt is magában foglalta e pillanatban a körülmetélkedés az egész zsidó vallást. S éppen ez okból azt kivánták a pogányoktól, hogy metélkedjenek körül és tartsák meg a törvényt, hogy a messiási üdv részeseivé lehessenek. A kérdés tehát az volt: vajon a pogányok, mint ilyenek, lehetnek-e közvetlen keresztényekké, vagy pedig csak úgy, ha elébb zsidókká lesznek? az az, vajon a keresztény vallás alája legyen-e rendelve a zsidó vallásnak, vagy ne?

A kérdés megoldása.

A kérdés ily élére állitásával magában rejtette a szakadás magvát. Azonban szerencséjére az új vallásnak, még se támadt szakadás az egyházban a kérdés élére állitása által kifejlett feszültségből. Ha szakadássá válik, tán megsemmisült volna az egyház. De ez elmaradt. Pálnak tapintata ezt meggátolta. Ő a kérdést gyakorlati oldalról tekintette. S miután átlátta, hogy a szabadabb irány nézeteit a gyülekezetben keresztülvinni lehetetlen, személyesen meglátogatta a jeruzsálemi egyház oszlopait, Pétert, Jakabot és Jánost [1]). Személyesen tett előadása és határozott szabad elvei által anynyira meggyőzte az apostolokat, különösen pedig Pétert, hogy az nem csak meg lőn nyerve az ügynek, sőt Pál iránt bizonyos vonzalmat kezdett érezni; egyszersmind nagyobb téritői útra is kedvet kapott, mint a mekkorát ő eddig tett.

Pál apostol és elvtársai azt hitték Jakabról, hogy ő elveiből semmit sem fog engedni. Azonban a Péter és Pál közt történt nézet-egyezés másokra, s köztök Jakabra és Jánosra se tévesztette el a maga hatását. Jakab békülékeny lett, ámbár Pálnak soha se bocsátott meg [2]). Lassanként azonban kénytelenek voltak belátni a pogányok közvetlen keresztényekké levésének jogos voltát. Szóval engedtek a kényszerüségnek. Kimondották, hogy nem kell a körülmetélkedéssel megháboritani a pogányokat, csak azokat a szabályokat [3]) tartsák meg, a melyeknek elhagyása a zsidó-

[1]) Gal. 2, 9. — [2]) E körülményből nem kell azt huzni ki, mintha Jakabnak szabályozó tekintélye lett volna. Hogy ilyen egyik apostolnak sem volt, kitetszik az öszszefüggő helyekből. Az apostolokat oszlopoknak is csak a Cselekedetek szerzője nevezi. — [3]) Az ugynevezett Noé-féle szabályokat, melyeket rendesen a proselyták elébe szoktak adni. —

kat megbotránkoztatná [1]). Hogy pedig a farizeusi párt is meg legyen nyugtatva, a Cselekedetek könyve szerint kimondották, hogy mindig legyen olyan egyén a gyülekezetben, a ki a törvényt olvassa [2]); és hogy a pogány áttértek óvakodjanak a vértől, melyről azt tartották, hogy a ki vért eszik, démont is nyel el (Origen. c. Cels. VIII, $_{36}$); a fulva holt állattól, paráznaságtól [3]) és a pogány isteneknek áldozott hústól [4]). E kiegyezést elősegitette, a Cselekedetek könyve szerint, az a körülmény, hogy Titus magát körülmetéltette Jeruzsálemben [5]). Ez azonban nem áll, mert Pál ezt nem engedte meg.

---

[1]) Csel. 15, $_{13-21}$. Ugy látszik, hogy a Jeruzsálemben történt megállapodás nem theologiai elvalapján történt, a mit az is mutat, hogy a lényegesebb elveket feladták, a kevésbé lényegeseket pedig megtartották. — [2]) A farizeusok azt hitték, hogy mindig lesz szent nép, a mely a törvényre ügyeljen, és annak érvényt szerezzen. — [3]) A Csel. 15, $_{20 \cdot 29}$-ben emlitett ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδόλων καὶ τῆς πορνείας κ. τ. λ. a Mózes elötti kijelentés szabályának tartatott, s mint ilyenről ugy vélekedtek, hogy az nem csak a zsidókat kötelezi, hanem kötelezi mind azokat, a kik az igaz vallás ismeretére lépnek. A πορνεία szó az érintett kapcsolatban nem mai értelemben vett paráznaságot jelent, hanem oly házasságot, különösen második házasságot, a mi a héberek elött vérfertőztetőnek tünt fel. Tüb. Jahrb. 1842. IV. 803. Baur, Paulus. S. 159—163. — [4]) Csel. 15, $_{20 \cdot 29}$. — [5]) Tertullian (C. Marc. 5, $_{3}$) s más régibb és újabb kori theologusok Gal. 2, $_{3-4}$-nek eme szavaiból: ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι. Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους azt húzzák ki, hogy ámbár Titus nem volt kényszeritve a körülmetélkedésre, mindazáltal megtette ezt a hamis atyafiak kedviért. De ez téves magyarázat. Ha már Titus magát a hamis atyafiakért körülmetéltette, a mi egyébiránt nem valószinü, akkor nem lehet felfogni, hogy miként mondhatja el Pál, miszerint ő elveiből egy hajszálnyit sem engedett. Mert a Titus körülmetéltetésébe nem csak ily, de bármily szempontból való beleegyezésével is éppen saját állá-pontját adta volna fel. De hogy ő azt fel nem adta, tisztán látszik a 3-dik vers οὐδὲ szavából. A hamis atyafiak kedvéért éppen nem; mert ez esetben nem is kellett volna Jeruzsálembe jőnie. Annyi áll, hogy Pálnak a 4-ik versbeli kifejezése kissé zavaros. Azonban ezt kiegészithetjük, ha helyesen értelmezzük. Ő itt csak azt látszik kimondani, hogy a hamis atyafiak által volt oda kényszeritve, mizerint evangeliumna elvei érdekében a korülmetélkedés ellen komolyan kikeljen. A hamis atyafiak itt nem mások, mint a Csel. 15, $_{1}$-ben is emlitett judeabeliek (τινὲς κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας), a kik arra a hirre, miszerint az ántiókiabeliek elvetették a mózesi törvényeket, Jeruzsálemből Ántiókiába jöttek, hogy itt személyesen győződjenek meg a dolog állásáról, egyszersmind erősen felléptek szigoru zsidó elveikkel. Ámde ezek is csak az ántiókiabeliek szempontjából voltak hamis atyafiak, a hol keresztény szabadság uralkodott.. A jeruzsálemi egyház szempontjából, a hol szerintök egyedül létezett igaz és valódi keresztény vallás, ezek igaz atyafiak voltak. A törvény iránti buzgalmuk a jeruzsálemi gyülekezet álláspontján igazhivőségnek tünt fel.

A kiegyezés írásba foglalása

A közös megállapodás tehát megtörtént. Még pedig olyan formán, hogy a zsidó keresztények a törvény alatt maradtak; a pogány keresztények felszabadultak alóla. De e közös megállapodás ha megtörtént is, csupán szóval történt a gyülekezetben. Ha e határozatukat irásba foglalták volna az apostolok, ez lett volna a keresztény irodalom legelső terméke. A Cselekedetek könyve 15-ik része azt látszik ugyan bizonyitani, hogy az apostolok csakugyan irott levelet küldöttek az antiókiabelieknek. Azonban fontos okaink vannak nekünk arra nézve, hogy a Csel. 15. $_{23-29}$-ben emlitett irat létezését, sőt tartalma hiteles voltát is bizonyos tekintetben kétségbe hozzuk. Ugyanis 1.) ha ilyen határozat lett volna, akkor Pál apostol azt bizonyosan megemlitette volna Gal. 2-ben. 2.) Ilyen határozat nem egyezik meg Gal. 2. $_{12}$-el. 3.) Ily határozattal ellenkezik Pálnak az áldozati húsról 1 Kor. 8—10-ben adott tanitása. 4.) Ily határozattal ellenkezik az, hogy a mellett, hogy Péter és Jakab a kérdést már eldöntötték, még mindig voltak olyanok az egyházban, a kik e határozat ellen óvást tettek és azt állitották, hogy a törvényből semmit se lehet elhagyni. 5.) Végre az is ellenkezik, hogy Jakab, az egyik tényező, később ellen-missiót létesit Pál ellen.

A Jeruzsálemben e tekintetben kivivott eredmény elismerése volt annak, a mit már úgy se lehetett tovább megakadályozni, hogy t. i. a pogányokat is közvetlen oda kell bocsátani a keresztséghez, s a messiási remény és üdv részeseivé kell tenni. Ámbár az ott végbement egyezmény magában rejtette a szakadás magvát, mindazáltal egy időre békét eszközölt. A partok vezérei kezet nyujtottak egymásnak[1]. Pál eleikbe terjesztette evangeliumát, melyet a pogányoknak hirdetett. Azok helybenhagyták, sőt mintegy hivatalosan feljogositották arra, hogy Pál és Barnabás a pogányok apostolai legyenek[2]. Evvel egyszersmind ezek czimeit is megállitották[3]. Ezek elintézése után a jeruzsálemi apostolok elbocsátották

[1]) Gal. 2, $_9$: Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας. — [2]) Különös, hogy eppen e kiegyezés után nem sokára τινὲς ἀπὸ Ἰακώβου azokban a helységekben támasztanak egyenetlenséget Pál ellen, a mely helységeknek a jeruzsálemi követek tudtára adták volt e megállapodást; még pedig a Jakabtól nyert utasitás nyomán. — [3]) Gal. 2, $_9$: ἵνα ἡμεῖς μὲν εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν. A Cselekedetek irója anynyira fontosnak tartja e közös megállapodást, hogy még egyszer viszszatér reá 16. $_4$-ben: παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀπ. κτλ.

őket szivökre kötvén, hogy a communismus által tönkre jutott szegényekről (ebionim) ne feledkezzenek el ¹). Ilyen formán éppen ők magok adták a Pál eszére azt a gondolatot, hogy a jeruzsálemi türelmetlenek száját valami anyagi segedelemmel bedugja s ez által a pogány egyházak részére a keresztény szabadságot megvásárolja, egyszersmind az anyaegyházzal való jó viszonyt biztositsa. Hogy pedig az apostoloknak Jeruzsálemben történt megegyezésére nézve semmi kétség ne támadhasson, a jeruzsálemi apostolok, Pálnak és Barnabásnak Ántiókiába való viszszatérése alkalmával, a jeruzsálemi egyháznak két kiváló tagját, Barsabát és Silást, küldötték el velök ²). Ezek azzal voltak megbizva, hogy az Ántiókiában, Syriában és Ciliciában zavart támasztó júdaisták beszédeit megczáfolják, egyszersmind köszönetet mondjanak Pálnak és Barnabásnak az ántiókiai egyház szine előtt azért az odaadó szolgálatért, a mit ők az új vallás érdekében tettek.

Miután az anyaegyháznak e küldöttei, a rájok bizottakat elvégezték, Barsabás visszament Jeruzsálembe, Silás pedig, valószinüleg nagyon megszeretvén Ántiókiában a szabadságot, ott maradt és Pálhoz csatlakozott ³).

Igy végződött a jeruzsálemi gyülés, a hol a zsidó és szabad kereszténység eleinte oly éles ellentétben állott egymással ⁴).

¹) Gal. 2, 10. A jeruzsálemi első keresztényeknek kezdetben mindene közös volt, az az a communismus-féle intézményt állitották fel. Ez intézmény eleinte virágzó volt, a menynyiben az első keresztények nagyon lelkesek voltak. De minthogy a communismus ellenkezik az emberi természettel, ezért csakhamar megboszulta magát, elfajult, a mi annál könynyebben történt, mert zsidó országban sem közgazdászat, sem kifejlett kereskedelem, sem semmi forrása a jólétnek nem volt. A nyomor korán, már 44-ben, beállott a jeruzsálemi hivek közé (Csel. 11, 28. Joseph. Fl. Ant. XX, II, 5. Eüseb. HE. II, 8. 12. Sueton Claud. 18. Euseb. Chron. 43 etc.). A beállott inség enyhitésére a jeruzsálemi apostolok követséget küldöttek Ántiókiába, hogy az ott számukra segélyt gyüjtson. Ez alamizsnát ők el is vitték Jeruzsálembe. Csel. 12, ... szerint Pál is részt vett ez útazásban. De ez nem áll, mert Pál a megtérése utáni első ott tartózkodása és a körülmetélkedés ügyében való elmenetele közt nem volt Jeruzsálemben. — ²) Csel. 15, 22. 27. 32. — ³) Csel. 15, 34. 40. — ⁴) Ha a jeruzsálemi apostolok Pállal közös megállapodásra tudtak jönni a körülmetélkedés kérdésében, akkor nekik kötelességöknek kellett volna ismerni a pogányok megtérésén ez alapon munkálni. De hogy ezt nem tették, eléggé bizonyitják Gal. 2. ... következő helyei, valamint a Judás levele és a Jelenések könyve. Ha pedig nem tudtak megegyezni, akkor még anynyit sem engedhettek meg Pálnak és a pogány kereszténynyeknek, a menynyit a Cselekedetek szerzőjének kibékitő törekvése megenged.

18. §. Az első keresztény gyülekezet alakulása Rómában.

51-ik év. A keresztény vallás elterjed Rómában.

Hogy az események egymásutánját szorosan megtartsuk, egy rövid pillantást kell vetnünk a távol nyugotra, Rómára. Abban az időtájban, mielőtt Pál apostol második nagy téritői útjára ment, egy nevezetes mozzanat történt nyugoton, a mi figyelmünket méltán magára vonja. E nagyszerü mozzanat az volt, hogy a keresztény vallás behatott Rómába. Azonban nem kell azt hinnünk, hogy a keresztény vallás ez időben mindenüvé rendezett hittéritések által hatott el. Ilyen csak a Pálé és Barnabásé volt. Egyebüvé kereskedők, kézmivesek és cselédek által hatott el, kiknek neve előttünk ismeretlen maradt. A zsidók ez időtájban kereskedéssel, kézművel és cselédeskedéssel foglalkoztak a tengerparti városokban. S a hová csak elvándoroltak, elvitték vallásos eszméiket, elveiket és az ős vallás iránti buzgalmukat. Ugyanazt tették a keresztény zsidók is az evangeliummal, s hajthatatlan buzgalmuk, a jövő életről való tanitásuk, az új vallás egyszerüsége, egyetemes volta, az új vallás hirdetőinek szigoru erkölcse, öszszetartása és az apostoloknak tulajdonitott csodás hatalom sokakat téritett meg.

Róma a népek gyülhelye.

Ez időben Róma egyike volt ama városoknak, a hová a keresztény vallás leghamarább eljutott. Mint főváros, s egyszersmind minden meghóditott népek cultusának, különösen pedig kelet vonzó cultusának gyülpontja [1]), hamarább értesült Jézusnak tetteiről és az ő evangeliumáról, mint a Jeruzsálem és Róma közt eső jelentéktelenebb városok. Az idegenek és a meghóditott tartománybeliek szakadatlanul tódultak Rómába. Minden igaz vagy hamis tanitó helyet talált a fővárosban és gyüjthetett tanitványokat maga körül. Tömegesen jöttek ide görögök, egyptombeliek, ázsiabeliek, syriabeliek, a kik mind görögül beszéltek. Ezekkel együtt jöttek az 50-ik év táján syriai zsidók is, a kik otthon keresztényekké levén, a fővárosban is terjesztették az evangeliumot. S úgy látszik, hogy Rómában a kereszténység csak hamar megszaporodott; mert a mint Suetonius irja, Claudius császár már ez időben rendszabályokat alkalmazott ellenök: „a Chrestus bujtogatása következtében gyakran zavargó zsidókat kiűzte Rómából“ [2]). Megle-

[1]) Taciti Annal. XV $_{44}$: Urbem... quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque. — [2]) Sueton. Claud. 25: Judaeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit. — Csel. 18, $_2$. Ez edictumot nem

het, hogy Rómában csakugyan volt egy Chrestus nevü egyén, a ki hitfelei közt nyugtalanságokat idézett elé. Azonban sokkal valószinübb [1]), hogy a Chrestus név nem egyéb, mint Krisztusnak neve, melyet a tudatlan nép — a mint ezt ma is gyakran tapasztalhatni — Chrestussá változtatott, vagyis ferditett [2]). A Krisztus nevét és az ő evangeliumát hirdető zsidók miatt támadt a villongás a római zsidó városnegyedben, a mint ezt Suetonius és az apostolok cselekedeteinek vele öszhangzó helyei bizonyitják. Hihetőleg a keresztények is ép oly tényezők voltak a zavarban, mint a zsidók.

A zsidók Rómában legelébb akkor telepedtek le, a mikor **Pompejus** Jeruzsálem elfoglalása után a zsidókat fogva Rómába vitte, s ezeket ott szabadon bocsátották. A zsidók letelepedésök után itt is megtartották ősi szokásaikat, vallásukat és czeremoniáikat. És ezt ők annyival inkább tehették, mert egyfelől Róma és Jeruzsálem folytonos közlekedésben állott; másfelől a zsidók némileg elszigetelték magukat Róma többi lakóitól: külön városrészben laktak [3]) és itt tömörültek, kik közé még a rendőrség is csak nagyobb kihágások eseteiben ment. Ilyen formán a zsidók nem állván a római kormány folytonos felügyelete alatt, szabadabbak voltak minden más városnegyedbelieknél. Iskolákat állitottak, zsinagógát rendeztek be, s cultusokat, a törvény minden rituléját és szertartásait, minden háborgatás nélkül gyakorolhatták és teljesithették [4]).

A zsidók letelepedése Rómában.

---

kell összetéveszteni a Tacit. Ann. 12, $_{52}$-ben emlitett kiüzetési parancscsal, mely szerint **de mathematicis Italia pellendis factum Senatus consultum**; mert Suetonius és a Cselekedetek könyve szerint a keresztényeket csak Rómából üzték ki, nem egész Italiából. — [1]) V. ö. Csel. 18, $_2$-őt **Tacit.** Ann. XV $_{44}$-el. — [2]) **Tertull.** Apol. 3. — **Lactant.** Instit. IV, 7, $_5$. — **Quinctilian.** I, 4, $_2$, 7. $_{22}$. a Χρηστός szóról. A Konstantin idejéből létező feliratok, melyekben a keresztények neve χρηστιανός-ra változtatva jő elé. Corp. inscr. gr. Nr. 2883 d. 3857 g. p. E ferdités a római helyesirás, a latinismus, egyik vonása volt. Nem csak a χρηστιανός, de még a χριστιανός is helytelen, melyet a pogány lakósság, vagy a római hatóság alkotott. A χριστός szóból helyes görög származtatás szerint χριστεῖος lehetne csupán, de nem χριστιανός. Hiában mondják hogy a latin **anus** vagy „ανος" rag anynyi, mint az „ηνος" doriai alak. Ez nem igaz. A görög nyelv semmit se tud róla. Éppen ezért theologusainknak az a vitatkozása, hogy melyik helyesebb: **keresztény**-e vagy **keresztyén**, merőben ok nélkül való. Mind kettő helytelen. Helyes nyelvtani származtatás útján csak a „**krisztusi**" elnevezés lenne jó czime Krisztus követőinek. — [3]) **Philonis** Leg. ad Cajum, 23. **Martial.** I, 42, $_3$. — [4]) **Juvenal.** 14, $_{96}$. — **Sueton.** August. 76. — **Persius**, 5, $_{179}$. — **Horatii** Sat. I, 9, $_{69}$. — **Senec.** Epist. 95, $_{47}$. —

A syriai keresztény zsidók Rómába mennek.

Midon az 50-ik év táján a syriai keresztény zsidók Rómába jöttek, ők is e zsidó városnegyedben telepedtek le keresztény eszméikkel, s a Jézus személyében eljött messiásról való örömhirökkel. A római történetirók szerint sikerrel hirdették itt az evangeliumot. Azonban a római orthodox zsidók megijedve a keresztény zsidók sikerén, ellenök támadtak, s mint rendzavarókat a római kormánynál bevádolták. E rendzavaróknak nevezettek ellen adta volt ki Claudius császár a kiüzetési parancsot, nem a zsidók ellen, mert ő a zsidók iránt jó hajlammal volt. Egyébiránt nem csak ez az egy ok folyt be a zsidóknak Rómából való kiüzésére.

A ker. zsidók kiüzetésének okai

A zsidók Rómából való kiüzésére befolyt különösen az, hogy Claudius elődei [1]) conservativ politikáját követvén, vissza akarta állitani az augurokat és haruspexeket. Befolyt az, hogy a római kormány szemeiben a zsidók a nemzetet képviselték; a keresztények pedig a felekezetet. Ezek közül az orthodox zsidók megvetették ugyan a pogányokat, de minthogy e gyülöletet a törvény parancsolta, ezért a római patriciusok és a hatóság megvetette ugyan őket, de nem vette ezt nekik rosz neven, sőt megengedte, hogy jogosan gyakorolhassák a törvényt, a mit elhanyagolniok bün lett volna, — pedig a zsidó vallás, éppen mint a druidismus, erőditvény volt, mely a nemzetiséget védte. Már a keresztényeket sem ez elv, sem a római hatóság engedélye nem védte. Sőt nem csak a közvélemény, hanem a hatóság előtt is bűnösöknek tüntek fel azért, hogy az evangelium elfogadása után szakitottak nemzetök vallásos intézményeivel, a nevelés kötelékeivel, némely mózesi szertartásokkal, és elvágtak minden közösséget az

[1]) Caesar, hogy a népnek hizelegjen, a mely saját isteneiben nem hitt többé, visszaállitotta Rómában az Isis és Serapis monotheisticus irányu tiszteletét; azonban tisztelte a lelkiismeret szabadságát. (Dio Cass. XLVII, 15.) Augustus szorosan ragaszkodott a nemzeti valláshoz (Sueton. Aug. 31, ...) és gyülölt minden mas vallást, különösen a keletit és egyptomit. Sueton. Aug. 93.). Azonban a többi vallásoknak is teljes szabadságot adott saját körükön belől (Jos. Ant. XVI, VI.). Tiberius állam-vallást akart alkotni, s ezért akadályozta a hitterjesztést (Sueton. Tib. 36. Philo in Flaccum. 1.; Leg. ad Caj. 24. Jos. Ant. XVIII, III, 1.5.). Caligula visszavonta a Tiberius rendeleteit (Dio Cass. LX, 6.). De Claudius újra az Augustus politikáját követte és üldözte a felekezeteket (Tacit. Ann. XI, 15. Dio Cass. LX, 6. Sueton. Claud. 25. Csel. 18, 2.). Egyébiránt az idegen vallások iránti ellenszenvén a római császároknak nincs miért csodálkoznunk. Ők egyszersmind főpapok is voltak. Ezért hivatali kötelességök volt a régi latin cultus fentartása.

idegen istenekkel. Egyfelől ezért, másfelől pedig ama körülmények miatt, hogy miután a pogányság durva képzelődése csak látható jelvényekben tudta felfogni a maga isteneit s ennélfogva nem tudott felemelkedni istennek a keresztények által hirdetett tiszta, magasztos és egyetemes eszméjére, a rosz akarat és durva előitélet istentagadóknak bélyegezte a keresztényeket. Ide járult a keresztények visszavonulása és titokszerüsége, melyből az ellennézetüek azt húzták ki, hogy azok gyalázatosságokat mivelnek. Ide járult az is, hogy a keresztények kiméletlenek voltak a pogány vallás iránt. Mindezek befolytak arra, hogy a keresztényeket bünösöknek tüntessék fel.

Claudius edictuma.

Ily bünösök ellenében tehát biztositani kellett a császárnak a társadalom nyugalmát. Az ellenök való fellépésre alkalmat adott az orthodox zsidók és keresztények közt kitört viszály. A császár ki is adta ellenök a parancsot, a mely őket Rómából kiüzte. De ha kiüzte is őket Claudius, nem sokáig tartott az üldözés [1], mert az ily rendeleteket nem hajtották végre szigoruan a gyakori kormányváltozás miatt. Hogy e kiüzetésnek nem sok eredménye lett, ezt az is bizonyitja, hogy Josephus teljesen hallgat róla, és hogy Rómában 58-ban új, már keresztény egyház létezett [2].

Hogy a Claudius edictuma által kiüzött római első keresztény egyházat névszerint ki alapitotta, nem lehet tudni. A pápista hagyomány Pétert és Pált tartja ez első egyház alapitóinak. De ez nem igaz [3]: mert Péter soha se járt Rómában, Pál se járt volt itt

Ki a római első egyház alapitója?

[1]) Sueton. Tib. 36. Claudius Kr. u. 54-ben halt meg. — [2]) Csel. 28, 14. 15. s köv. — [3]) A római egyháznak amaz állitása, hogy Péter Rómában volt, s ott egyházat alapitott, a Péterféle mondákon alapul. A történelmi birálat kideritette, hogy e mondák a római egyházban keletkeztek, abból a zsidós-keresztény és hierarchikus törekvésből és pártérdekből, hogy Pétert nagyobb rangunak tüntessék fel Pálnál, s egyszersmind a római egyház központjává tegyék. Azt is kideritette, hogy hamis a hagyománynak amaz állitása, a mely Pétert a római egyház egyik alapitójának mondja. Nem is Pál alapitotta. Pál előtt egy apostol se járt Rómában. Péter sem a római levél irása előtt, sem Pál fogsága alatt, sem a Néró-féle üldözés alatt, sem azután nem járt Rómában. A Péter-féle mondának alapjául a Pál római tartózkodása és működése szolgált. A zsidó pártérdek a Pál életének e történeti mozzanatait Péternek tulajdonitotta, azért, hogy ő legyen az, a ki a pogányoknak a világvárosban az evangeliumot hirdette. E monda továbbá Pétert Simon Magus után útaztatja Rómába, hogy őt legyőzze. Később Pétert Pállal együtt útaztatja Rómába, hogy ott vértanui halált haljanak. Végre — a mi a monda alkotóinak czélját tisztán mutatja — azért útaztatja Pétert Rómába, hogy ott anyaegyházat alapitson; ott vele az evangeliumot hir-

még ekkor. Ez első keresztény egyház tagjai közül névszerint senkit sem ismerünk mást, egy zsidó házaspáron. Aquilán és Priscillán, kivül, kik az üldözés elől Korinthusba menekülvén, ott Pállal megismerkedtek, vele benső viszonyba léptek és neki segitő társaivá lettek [1].

Európában első a római, második a puteolii egyház.

E szerint ama keresztény egyházak, vagyis inkább kis keresztény körök után, a melyeket Pál és Barnabás első hittéritői útjokban alakitottak. Rómában is csakhamar megalakult az első keresztény egyház. Európában tehát a római volt az első keresztény gyülekezet. Utána nem sokára Puteoliban alakult egy másik; mert a mint a Cselekedetek könyve bizonyitja [2]. Pál itt 61-ben már keresztényekre talált. Ezek közül tehát egyiket se Pál alapitotta, hanem syriai, főleg zsidó keresztények. Nem is a Pál szabad eszméi alapján alakultak. Innen van, hogy a római egyház mindig szorosan ragaszkodott a körülmetélkedéshez, a törvény betüihez [3], a chiliasmushoz, s Jézus személyéről és haláláról nem anynyira keresztény módon, mint inkább zsidósan gondolkozott [4]. Ez az oka, hogy a római egyház nézete anynyira ellentétben állott a Páléval; a miért Pál nem érezte magát otthon a római keresztények közt, s a rómaiak nem értették meg a Pál gyönyörü levelét. Ez az oka, hogy a római keresztény egyház oly méltó testvére volt a jeruzsáleminek; anynyira, hogy a miként a jeruzsálemi egyház bánt a keletkező kereszténységgel, úgy bánt később a római az egész egyházzal. És végre ez az oka, hogy Rómában a zsidó papsághoz hasonló Pontificatus oly hierarchicus módon fejlődött ki, s mint orthodox egyház, magának mindig akkora tekintélyt követelt.

Simén Domokos.

---

detteti; csodákat tétet; és a Néró-féle üldözés alkalmával keresztre feszitteti. A monda ez utóbbi alakjában Pétert nem csak az anyaegyház alapitójának tartja, hanem azt is mondja, hogy 25 évig volt annak püspöke, s miután Kelement utódjának kinevezte, keresztre feszitették fővel lefelé. Az egész monda alakulásából tisztán látszik a római egyház érdeke, melynélfogva azon igyekezett, hogy az ottani egyház alapitását a két legnagyobb apostolnak tulajdonitsa; a zsidók apostolának elsőséget adjon a pogányok apostola felett, s ez által az egyházat Jézussal szorosabban öszszekösse. — [1]) Csel. $18,_{2.3}$. — [2]) Csel. $28,_{13.14}$. — [3]) Epiphan. Haeres $30,_{18}$. — [4]) Artemon apud Eusebium, HE. $V,_{28}$. — Lásd e tekintetben még a Kr. u. 70 körül irt Ezdrás 4-ik könyvét és Kr. u. 4 és 5 év közt irt Ascensio Mosis c. apocryph. iratot.

Néptanitóink feladata szemben az új idő követelményeivel.

Alig ismerek szólásformát nyelvünkben, a melyet gyakrabban hallhatnánk napjainkban, mint ezt: „megváltozott az élet: Istenem, de megváltozott minden!“ S bizony nem is csoda, hogy anynyit halljuk, anynyit mondjuk: mert csakugyan sok megváltozott már!

Például nem elég változás-e már csak az is, hogy most oly korban élünk, a mely a középálya, sőt az élet minden emberétől sokkal többet követel, mint a menynyit követeltek megelőzői?

Ma még a legegyszerübb mesterember sem élhet meg azokkal a fogásokkal és ismeretekkel, a melyek elődeit régen aránylag elég kényelemben tartották el. Hogy ez igy van, a kereskedővel, a földmivessel, gazdával, hivatalnokkal, s a középálya és tudomány minden emberével: ezt részletesebben miért mutogatnám? A kinek „van szeme a látásra“ láthatja; s a kinek „füle van a hallásra“, hallhatja! Szóval, ez megdönthetlen tapasztalati tény. És e ténynyel szemben csak a tanitók maradnának-e meg a réginél? Nem, nem: hozzájok legkevésbbé illik a maradozás, a helytállás! Régebben elég volt, ha a „mester“, vagy „rector“ az olvasás és irás nehéz, sőt nehézkes „mesterség“-ére „úgy, a hogy“ megtanitgatá a nép gyermekét, s ezen kivül még gyakorolgatá azt „az Istent dicsérő zengedezés-ben, és a „kátó“-ban, vagy legfölebb még egy kis olyan számvetésben, a melynek elsajátitása után a szegény ember, tiz ujja és egy pár jó szomszédja segitségével, csak fölszámitgathatta nagy nehezen aprólékos bevételeit és kiadásait.

Ma sepertesse ki magát falujából az olyan tanitó, a ki a tudás és felvilágosodás országából, a „tudás és felvilágosodás e századá“-ban, csak enynyit és igyen akarna elterjeszteni az „Úrnak nyája“ között! Nagy szeméttől tisztul meg a falu, nem lesz bemocskolva „Isten képe“, s a nagy czímet, a melyet a „Megvál-

tó“ hordott a „mester“ czimét legalább nem gyalázza meg egy „léhütő kontár!“

Még más nyereség is lesz: megmarad a falu vagy az ekklézsia ládájában az a „keserves 60—80 frt.“, a mit neki adtak volna; s még akadhat egy tisztességes kondás, a ki e „competentiá“-ért, illő helyeken, majd ellegelteti a falu disznait!

„Hogy lehet ily szavakkal élni a tanitókkal szemben?“ kérdheti méltatlankodással valaki.

Hát bizony, kérem, igy beszél és igy gondolkozik az élet. Aztán meg én a fennebbiekkel nem is a valódi, sőt még nem is a tisztességes tanitókra czéloztam, hanem csak visszhangoztam a világ itéletét azokra, a kik akarat, hajlam, hivatás, tehetség, munkakedv, becsület és jellem nélkül akarják bitorolni e szép nevet, s e magasztos állást.

Magam is tanitó vagyok, s tiszteletet kivánok az erre érdemes tanitói-karnak; de azért akarom, hogy „tisztuljunk!“ S ezt a kor is követeli, mert a kor is tiszteletet kiván a tanitói karnak. De csak annak, a mely megérti feladatát, s élni is kiván és tud is e feladatának.

Vizsgáljuk tehát: miben áll e feladat!

* * *

Korunk igenyei szerint egy valódi néptanitó hármas feladattal lép ki az életbe, s pályája küzdterére: a jó ember, az igaz hazafi és a lelkiismeretes tanitó hármas feladatával. E három tulajdonság szép öszhangzata nélkül nincs valódi tanitó, s különösen nem lehet senki jó néptanitó. Sőt e háromnak úgy öszsze kell forrva lenni a tanitó énjében, hogy ne is tudhassa soha senki, mikor működik benne, s mikor beszél belőle egyik, másik vagy a harmadik.

Mert vajjon arra, hogy a felvilágosodást és müvelődést terjeszsze, csak a tanitóság ösztönzi-e őt, s nem egyszersmind emberi és hazafi érzülete is? Jaj, nagyon is megérzenék a „fizetés szaga“ az efféle felvilágosodás terjesztésén! Vagy a mikor mint hazafi küzd, izgat, emel, lelkesit, vigasztal és bátorit; nem áll-e őrt mellette mérséklő, békéltető, s ha kell biráló szellemével az ember és a tanitó? Ha nem, álljon be kortes“-nek, vagy éppen pártvezérnek; de ne tegye többé soha lábát az iskolába, a hol a béke, szeretet, engesztelődés és testvériség szellemének kell honolnia!

Nem azt mondom én azzal, hogy a lelkész, vagy tanitó a közügyek iránt egyáltalában ne érdeklődjék, s azok mozgalmaiban semmi részt ne vegyen. Korántsem! Nem akarom én e szép állásu embereket — kivált ha értelmi suly is van bennök — a társadalom úgynevezett „holt tagjai-"vá degradálni. Csak is anynyit kivánok tőlük, hogy ők a közügyek mozgalmaiban se legyenek a gondolkozni nem tudó, vagy nem akaró szenvedélyesség és türelmetlenség megtestesült apostolai: nehogy igy öszszeütközésbe jöjjenek azon szép tanokkal és magasztos elvekkel, a melyeket a tanitói székből vagy a kathedrából kell hirdetniök. A csendes, békés vagy a feltünni akarástól egészen ment működésnek is meglehet a maga áldásos hatása, sőt sokszor meglepő sikere. Erre nekem lesz később alkalmam példát is mutatni, s azért most e tárgyról még csak anynyit mondok, hogy az afféle „magamféle mesterembereknek" bizony egyaránt szükségök van az emberszelidségére (nevezzük el ezt szebb szóval: humanismusnak; mert, hej: az a „szelid tanitó" nem hizelgő czim ám!); a hazafi lángjára (kivált ha buzgalommá és erélylyé nő fel bennünk!) s a tanitó higgadtságára (a melybe szépen beleérthetjük azt a mi csendes notánkat — a türelmet is!)

„Hát a legfőbb — a képzettség hol maradt?" Nem feledtem én el, sőt hallgatólag szépen beleértettem mind a háromba. Hogy egyenesen meg nem neveztem, ennek oka csak az, mert olyan korban kezdünk élni, a mikor sem az emberre, sem a hazafira nem adnak sokat, ha képzettség nincs bennök: azt pedig már éppen érteni sem akarom, hogy képzettség nélkül, miként igényelhesse valaki magának a „tanitó" czimet.

„Jó, vegyük tehát belé a képzettséget is! De hát ezekkel fegyverezve, bátran léphet-e ki néptanitónk a küzdtérre?"

Igen, ha ezek nem csak szavak, hanem „lélek és élet" benne! Lélek, a mely gondolkozik, érez, töpreng, szeret, lelkesül, — tele áhitattal, szent vágyakkal s égő gerjedelmekkel a szép, nemes, jó és igaz keresése, gerjesztése és megtestesitése iránt. S élet, a mely, a mig tart, fáradhatlanul küzd, munkál, hat, s ha kell, áldozatul is hozza magát mindezért! Sok biz ez egy szegény embertől, de a ki mindezt megteszi, nem mondhatja s nem érezheti magát „szegény ember"-nek, — nem, még akkor sem, ha olykor-olykor ilyesformát is kell hallania, hogy „bolond biz ő!" Ez is tisztességesebb czim, mint az, hogy „betürágó magolta-

tó", „szolgalelkü tányérnyaló", vagy éppen „disznó, részeges korsó". Pedig ezeket is hallhattuk, sőt fájdalom, láthattuk nem egyszer megtestesitve az életben, és a szinpadon! — Bár kiveszett volna teljesleg nem csak a magvok, de még emlékezetök is! De kivész, ha még ki nem veszett: kiöli korunk szelleme, a mely nem türheti többé, hogy a társadalom legszentebb érdeke körében — a népnevelés terén, csak kontárkodjanak! . . . És előáll helyébe, s felküzdi magát ellene az új irány új nemzedéke, elevenitve az új idő új szellemétől!

Istenem, siettesd és hozd el e kort mielőbb!

Addig is, szabadjon nekem legalább ideálban felmutatnom egy példányt e várva-várt új nemzedékből!

*
* *

Emberem, nevezzük el őt Mesterházi Elemér-nek, szegény szülők sarjadéka. Gazdag ember gyermeke miért vetné magát alá a kemény itéletnek: „quem dii odere, praeceptorem fecere?"

De azért Elemérünk nem érzi ám magát szegénynek! Miért is, a mikor az állam jóvoltából, s illetőleg segélye mellett, jó sikerrel végezhette a tanitói 3 éves tanfolyamot, s most kezében egy nagy pecsétü diploma arról, hogy ő már „kitünőleg képesitett" néptanitó. Az bizony, de még nincs — iskolája! Hej, pedig ő már ugy szeretne tanitani, hatni, müködni és használni! Hogy ne, hisz még csak 22 éves; s ha még ilyen korában sem pezseg az emberben a munkakedv, s nem zaklat a tenni- és hatni-vágy, akkor mondjon le örökre a reményről, hogy ő még valaha hasznos tagja lesz a társadalomnak. Ez még szelid itélet az ilyen emberre, s az élet bizonynyal nem ilyet mondana rá!... De én az élet szavait ez úttal nem idézem fejére. Nem, egyszer azért sem, mert azok bizony nem igen „keresztényi tanács"; de másodszor azért sem, mert tudom, hogy az élet sem gondolkozik ám minden tekintetben helyesen! Abban például éppen nem, hogy az olyan tehetséges fiatal embernek, mint a milyen a mi Elemérünk, nem ad mindjárt pályatért és kenyeret. Hisz az állam csak nem tarthatja tovább: elég, hogy 3 éven keresztül enynyit költött rá! Elég biz a; s Elemérünk nem is zúgolódik, hanem csak vár, csak vár, hogy meghal talán vagy egy öreg mester;... de nem is erre. Oh, ennél neki jobb

lelke van! hanem arra, hogy csak nyilik talán az országban valahol egy új „községi iskola". Ez lenne neki az eszményképe: de hej, nehezen támad ám még most is egy ilyen! Ennek is meg van a maga sok oka, de azért mégis senki sem az oka. Még az sem, a ki egyszerre 500.000 frtot adott vissza abból a pénzből, a melyet azzal az útasitással adtak kezébe a „a hon atyái", hogy: „teremts ebből nekünk új népet!" Nem teremthetett, mert látta, hogy kevés az egész pénz, aztán meg nem alkalmas az idő sem: várt tehát több pénzre, s jobb időre, s a mit e várakozásában megtakarithatott, azt becsülettel viszszaadta. — Isten éltesse érte!

De a mig őt éltetjük, Elemérünk talán éhen hal meg? Dehogy: tollamra sem vettem volna, ha fiatal ember létére ily élhetetlen volna! De tollamra vettem, mert tudtam, hogy nem éhezik ő meg azért, a miért most nem az „államéból", hanem egészen a maga emberségéből él. Él pedig ilyeténképpen.

Adott az Isten annak a „hostáti ember"-nek, a ki neki seminarista korában gazdája volt, egy sereg gyermeket. Ezeket ő szépen tanitgatja, aztán meg szabad idejében ki jár „principálisá"-val a mezőre, a hol, ha kell, az eke szarvát is megfogja, máskor meg kaszál, arat, vagy kévét és szénát hány a szekérre. Szóval ő a „kis béres" és „házi nevelő" kettős szerepében szépen él, s a mi több: pályájának; mert gyakorolja a tanitást, a lemondást, munkát, „gymnastica"-t, gazdászatot, s mit tudom én még mi mást, a mire neki később mind szüksége lesz!

Igaz, hogy a tenyere kérgesedik, de egyszersmind szive is izmosul; s ha az idealismusból sok mosódik is el, de legalább minden lépten-nyomon közelebb jő a valóhoz, az élethez. S ki tudja, ha most könynyebben keresné kenyerét, majd később nem átkozná-e meg sorsát?

Nem azt akarom én ezzel mondani, hogy mi lesz később azokból a „tanitónő-képezdék" növendékeiből, a kiknek most mások sepernek, mások mosnak, mások simitnak, sütnek és főznek? Tudom én, hogy „mundus se expediet", s azért hallgatok is erről.

Viszszatérek tehát Elemérhez...... De őt már hasztalan keresnők régi gazdájánál s illetőleg principálisánál. Ezelőtt másfél évvel maga a jó öreg hostati pakolta fel őt ágyastól, ládástól s minden más batyujával együtt szép négy tehene után járó szekerébe, a melynek hátterét miután felesége az „aszszony" is az őt illetőkkel, zöldséggel, veteménynyel, krumplival, czifra tálakkal, kor-

*

sóval, tányérokkal s egyéb „egy s más"-sal jól megrakta: a mind két részről érzékenyen vett búcsu után, elindult a jó tanitó és „jó házi segitség" P. K....-féle, a Mezőség kellős közepébe, hogy ott az üresedésbe jött mesteri és orgonistai állást, a méltóságos püspök ur kinevezésére, elfoglalhassa.

Más ember fia azt mondotta volna erre: „köszönöm én szépen: de hát azért küzdöttem, s tanultam anynyit, hogy most egy hitvány félmagyar-féloláh faluban temessem el magamat?"

Nem igy, Elemér! Ő egész lelkéből örvendett, hogy már valahára önálló tért nyerhet, a hol csak ezután kezdhet még igazán küzdeni és fáradni.

Szép ez igy beszédnek: hanem azért csak keressük fel: hadd lássuk saját szemeinkkel, mi történt vele, a mióta nem láttuk! Másfél év sok idő, s ez alatt az ember egy ilyen nyomoru faluból szépen meg is ugorhatik, vagy legalább unalmában és buvában lesz belőle is egy olyan ember, a milyen más: eszik, hallgat, nem törődik a világ bajaival, s iszik nagyokat.

Az utóbbit éppen nem hittem róla, de azért magam is nagyon óhajtottam már látni szegény barátunkat".

Képzelheti tehát az olvasó, hogy csak örültem rajta, a midőn egy vasárnap reggel e szavakkal lépett be hozzám nehány jó barátom:

„Rég nem tudunk már semmit szegény Elemérről, s ezért szekeret fogadtunk, hogy látogassuk meg valahára. Jere te is velünk! Ma vasárnap van; a délutáni templomozás után ő is szabad: ez éppen a legjobb idő arra, hogy meglepjük".

„Jó! . . . . de készüljünk fel ám jól, mert könynyebb dolog Kolozsvárról Pestre felmenni a vasúton, mint ugyanonnan 4—5 óra járásnyi útat tenni a Mezőség felé!"

Hanem azért mi a víg pajtásokkal mégis elszántuk magunkat, s most 7 órai szép út után, a mely alatt magunk is nem egyszer toltuk a sárral megrakodott szekeret, végre is K.—n vagyunk.

„Hol lakik itt a mester?"

„A tanitó urat tetszik keresni? Éppen a felnőtteket tanitja, abban a fejérre meszelt hoszszu házban, ott a templom mellett. Az a mi iskolaházunk! Eddig a „falu korcsomája" volt; de a zsidó árendás megbukott, megszökött, s úgy adták oda a tanitó urnak, hogy lakjék is, aztán meg tanitson is benne. . . . Nem is férne el az a tenger nép ott abban a rozzant viskóban, a melyben a megboldogult, öreg „rektram" kinlódott! Igy is jöven-

doben újat fognak épiteni, olyant, a milyennek a tanitó ur Pestről hozatta le tervét. Az lesz ám még csak a szép! . . . Az egész falu épitteti: a magyarok együtt a román testvérekkel!" . . .

Ugy pergett a megszólitott kis leány nyelve, hogy még azt sem igen gondolhattuk el magunkban: „szegény Elemér, ő még vasárnap délután is kinlódik!" s már a megjelölt iskolaház előtt voltunk.

Nagy sárban jöttünk idáig: de itt legalább tiszta helyre szállottunk ki.

Ez lepett-e meg kellemesen, vagy a kis „ciceronő" beszéde, nem tudom, de annyi igaz, hogy víg kedélylyel tettük kezünket a kilincsre.

Benn ugy el voltak foglalva, hogy még észre sem vettek, a mig be nem nyitánk az ajtón. De megvallom, hogy mi szerettük volna, hogy még akkor se vegyenek észre, a mikor már a közép szobában voltunk, a mely mellett balra, a felnyitott ajtón, a nagy régi „ivószoba" — most már tanterem — tünt fel előttünk. Hanem Elemért kivéve, a ki háttal állott az ajtó felé, a többiek észrevettek biza, s meglepetésünkre egyszerre mind felállottak. Pedig szerettük volna titkon legalább azt kihallgatni, hogy végzi az öreg „szónok" a beszédét, a ki beléptünkkor éppen valami „könyvtár"-ról beszélt".

De ne békételenkedjünk, majd megtudjuk később, azt legalább Elemértől minden esetre meg, hogy mit akart az öreg tulajdonképpen mondani. Imé, ugy is már Elemér is észrevett.

„Meg akartunk lepni, de roszkor jövünk: Éppen dolgodban háborgatunk".

„Isten hozott! Soha sem roszkor. A tanitást már rég elvégeztem. Most csak arról tanakodtunk, hogy állithatnánk mielőbb egy alkalmas „községi könyvtár"-t?

Már szinte koczkáztattuk a kérdést, hogy „ugyan kinek?" de szerencsénkre e közben észrevettük, hogy 3—4 atyafi csak amugy olvasgatta le, az egyik szögletben, Európának a fal azon részére kifüggesztett nagy fali-térképéről az országok, városok, folyók és hegyek neveit.

Az új bámulat elfojtotta a kérdést, a mely itt „sértő" is lehetett volna. Aztán mindjárt rá új találkozást is kaptunk: viszonoznunk kellett ezt a sok szives köszöntést, a melyekkel az „öreg tanitványok" — miután „ifju mesterök"-nek megköszönték a tartott „szép tanitást" — tőle és tőlünk búcsut kezdének venni.

Csak egy nem akart még a jelen levők közül tágitani: egy

magas termetü izmos ember, szépen kipödrött bajuszszal, és simán hátrafésült hoszszu hajjal. Nyugtalanul látszott várni, a mig a többiek mind kimennek. A mikor ez megtörtént, s az utolsó is behuzta maga után az ajtót; a mi derék emberünk csak szép csendesen oda jött a velünk beszélgető Elemérhez, s őt egész tisztelettel félreszólitá. Az ajtó mellett valamit súgott a fülébe barátunknak, a mire ez egyik kezével megszoritá a sugó kezét, a másikkal pedig egy könyüt törült le észrevétlenül — legalább szerinte észrevétlenül — szeméből, s miután az időközben nekünk is búcsutmondót egész a külső ajtóig kisérte, meghatottan fordult viszsza hozzánk.

„Mit titkolóztatok?“ kérdők tréfásan a viszszatérőtől.

„Majd megtudjátok! De most jerünk a szobámba: itt szellőztetni kell! Ma esős idő volt, s ezért igen szép számmal jöttek el a hivek. Egyébiránt máskor sem panaszolhatok biz én!“

A vett felhivásra, miután még egyszer körülnéztünk, ott hagytuk a tágas tantermet, hoszszu padjaival s asztalaival, fali olvasótábláival, számoló gépével, tér- és állatos képeivel, s végre az ajtó melletti szögletben azzal a rögtönzött könyv- és szertárral, melyet a hajdani „csapszék“ elkorlátolt „mérőhely“-éből állitottak elő.

Azzal már nem fárasztom az olvasót, hogy még az Elemér szobáját is ily részletesen leirjam. De főbb diszeit még sem hallgathatom el, hisz úgyis csak enynyi az egész: tisztaság és jó rend, egy figyelemre méltó kis könyvtár, a falon a kimaradhatlan hegedü, s a dolgozó asztal felett az öreg Pestalozzi képe!

„Nos, hát hogy vagy? Nem vágyol-e viszsza a városba?“ — kezdtük meg eddigi mulasztásunk pótlásául a bizalmas tudakozódást.

„Viszsza nem, de hogy soha sem vágynám oda, azt sem mondhatom. Egyébiránt itt is jól vagyok. Dolgom van elég, s munkámnak, Istennek hála, már is látom sikerét“.

„Azt bizony látjuk mi is, de csak te tudhatod, menynyi kín után!“

„Na, kínnak éppen nem mondhatom; mert a mit tettem, jó kedvvel tettem, s közben-közben örömem is volt elég. Hanem hogy a kezdet bizony nehéz volt, már nem tagadhatom“.

„Hasztalan is tagadnád! De mondd csak: úgy-e volt sok bajod a pappal?“

„A pappal? Miért? Hisz én a templomban, s más szolgálaton is, a mikor kell, mindig ott vagyok. Iránta a legnagyobb tiszteletet mutatok. Az iskolát pontosan megtartom“. . . .

„Mind hiszszük mi ezt! . . . De az újitások?“

„Hisz nem kezdtem én semmit a nélkül, hogy ne közoltem volna vele, s tanácsát ki ne kértem volna. Az elején, igaz, kissé talán sokat is jártam rá; de a mikor anynyi kellett ebbe az iskolába! Én a magam fejemre és zsebemből pedig csak nem vehettem mindent?“

„Hát aztán hogy és miből szereztetek holmit? Mert másfél év alatt még egy „községi iskolát“ sem szerelnek ám igy fel!“

„Hát a mikor a gyermekek kezdették megszeretni az iskolát, megkértem a „tisztelendő urat“, hogy hivassa öszsze az ekklézsia gyülését. Aztán én ott előadtam, hogy a gyermekek már tanulnak, tanulnak, de még sem tanulhatnak úgy, a mint kellene, s úgy a mint tanulnak mások. Nekünk ez is, meg az is kellene, hogy még nagyobb kedvvel, s még nagyobb eredménynyel tanulhassanak. Erre aztán meghatározták, hogy vesznek, s — vettek“.

„De hát miből?“

„Pénz bizony, az igaz, nem igen volt az ekklézsia ládájában, de adtak a hivek, s adott a falu is, mert csaknem minden arra való gyermek feljár már iskolánkba. Még a románok is többnyire mind ide járatják gyermekeiket, mert a tavaly meghalt a „dászkel“-ök, s azóta nem kaptak még arravaló tanitót. Ezekkel az igaz, sok a bajom, mert nem értem még eléggé a nyelvöket. De már csak haladok ebben is. Mindennap járok a „petrupop“-hoz. . . . Két fia van, a kiket én az iskolán kivül hegedüre tanitok, az apjok meg engem tanit románul. Most hasznát veszem szükségből az iskolában, jövendőben meg, ha felépül az új iskolaház, abban majd elbeszélgethetek új román collégámmal. Ott úgy is egy fedél alatt fogunk lakni, miután a két iskola is egy fedél alá kerül.“

„S te azt hiszed, hogy majd ott is csendesen élsz?“

„Ugyan ne faggassátok anynyit!“ vágott közbe egyik vigabb pajtás. Hát nem látjátok, hogy megél ő, ha Kamcsatkába küldenék is? — Hanem azért én sem kivánom, hogy itt halj meg pajtás!“

„Tudja Isten! Az igaz, hogy a tanfelügyelő úr, a mikor a multkor itt járt, iskolánkat meglátogatta, felszólitott. . . .

„Mit? Hát ti megengeditek, hogy a tanfelügyelő betegye a lábát iskolátokba?“ — kérdi tüzesen egy újabb közbeszóló „Nó, csak hozzánk jőne! De nem jőn, mert mi még a tavaly sem küldöttük el a kért kimutatásokat!“

Elemér elkomorodva viszonzá: „Azt elég roszul tettétek! Hát nem akarjátok, hogy a haza tisztába jöjjön azzal, hogy hogyan áll

az országban a nevelésügy? — Aztán bünt és fertelmeket üztök-e ti iskolátokban, hogy féltitek a nyilvánosságtól? S éppen korunkban, a mikor még az apácza-klastromok is felnyilnak a törvény és közigazgatás közegei előtt! *)

A vita további folyását az akadályozta, hogy kopogtak az ajtón. Egy termetes falusi leány lépett be rajta, kezében egy egész kosár „elemozsiát" hozva. A mikor a leány, megteritve az asztalt, s felrakva rá a hozottakat, újra távozott, Elemér lelkesülten mondá: „Látjátok, ilyen a nép, csak bánni kell tudni vele! Ezt a falusbiró küldé, a ki a tanteremben az imént azért hivott félre, hogy megkérdezze: nem veszem-e sértve magamat, ha a felesége egy kis „falnivaló"-t küld a vendégeimnek?"

Mindnyájan elismertük, hogy nem volt rosz gondolat tőle, s azonnal is hozzáláttunk a küldöttek elköltéséhez.

„Hát itt „borkepe" nincs?" — kérdé az elébbi gáncsoló bizonyos czélzattal.

„Van biz a — felelé legkisebb megzavarodás nélkül Elemér — „de mi a bort magunk nem iszszuk, hanem csak áruljuk, — kivált a mióta „mértékletességi egyletünk" megalakult!"

„Na, hiszen igy meggazdagodhattak!" — folytatá gúnynyal a kérdező. — „Nem hiszem, hogy már is ne legyen kapitálisotok valamely bankban!"

„Még nincs, de jövendőben nekünk magunknak lesz egy kis bankunk, a menynyiben egy nehány jobb módu gazdával elhatároztuk, hogy a jövő évi bortermés árának egy részét egy „községi takarék-pénztár" alakitására forditjuk".

Mi egy nehányan szikrázó szemekkel mondtuk rá, hogy „felséges gondolat!" de azért a kérdés feltevője mégis morogva dunnyogá magában: „ördög vigye az ilyen takarékosságot, a mely mellett az ember száraz kortyokat nyeleget!" Sőt valószinü, hogy fogai között még valami „nyomosabb argumentatio"-val is kisérte e

*) A tanfelügyelők iskola látogatása ellen, azt hiszszük, senkinek semmi kifogása nem lehet, sőt a nevelés ügyére vonatkozó utasitásaikat és tanácsaikat is bizonyosan szivesen veendik tanitóink. A mi azonban a statistikai adatok egybegyüjtését s a tanfelügyelőknek bárminő hivatalos intézkedéseit illeti, e tekintetben meg kell jegyeznünk, hogy azok a népiskolai törvény szerint is csak az illető hatóságok útján eszközölhetők. És ez nem is lehet másképpen. A kormánynak a felekezeti iskolákkal szemben csak felügyeleti joga van, és igy a tanfelügyelők hatásköre nem terjedhet odáig, hogy közvetlen rendelkezzenek a felekezetek által tartott tanitóknak. Szerk.

határozott kijelentését, mert a feléje forduló Elemér komolyságot tettetve, ez ijjesztéssel forrasztá torkán a már kitörni akaró „ékesszólási árt: Ügyelj: áthivatom a tiszteletes urat, s ő, mint „káromkodás elleni egylet"ünk elnöke, majd megveszi rajtad a birságot!"

A véletlen ugy hozta magával, hogy éppen kopogtak az ajtón, s ez elég ok volt „Priesznitz"-t gyülölő barátunk előtt is arra, hogy csakugyan megijedjen, vagy legalább elhallgasson.

Igy történt, hogy a kopogtató — egy 18—30 éves legény — a kihangzó „tessék" szóra egész csendben léphetett be barátunk szobájába, s egészen hallhatóan mondhatá el mondókáját:

„Ha nem zavarnám, megkérném szépen a tisztelt tanitó urat, lenne olyan szives, s látogatná meg szegény beteg atyámat. A tegnap óta sokkal roszabbul van; mindegyre hánykodik, roppant nagy a forrósága".

Megyek azonnal, csak nyugtassák meg addig!" hangzott rá Elemér válasza, a melyre a legény egészen megnyugodva távozott.

„Hát te orvos is vagy?" — kérdezők a legény távozta után nem kis bámulattal Elemért.

„Orvos éppen nem, hanem a mikor a képezdét végeztem, s csak ugy rendes állomás nélkül laktam Kolozsvárt, egy évig a „sebészet"-et is hallgattam, s ott az orvostanból is profitiroztam egyetmást. Tudtam, hogy falura kerülök, s itt nagy hasznát veszem".

„Fogadom, hogy a „vizcurá"-t is tökéletesen érted. Hogyne, hisz már rajtunk is praktizálod!" — nyitá fel megint száját Dörmögi barátunk, hogy előbbi kényszerült elhallgatásáért némi elégtételt vegyen.

„Nem tagadom, hogy ebből is értek valamit. Miért ne lestem volna el, a mikor Kolozsvárt oly jó alkalmam volt rá? Aztán ez a legkönynyebb s legolcsóbb gyógymód, — mintha csak a faluk számára találták volna fel. . . . De most engedjetek meg egy perczre barátim, a mig szegény betegemet meglátogatom. Addig mulassátok itt magatokat, vagy pedig, ha már felszáradt, forduljatok ki a kertbe: oltoványaim éppen javában hajtanak".

Elment, s mi megfogadtuk utóbbi tanácsát: kirándultunk a kertbe. Itt a szépen fövényezett ösvényekről — az esős idő daczára — egész kényelemmel nézegethettük meg a szépen rendezett s gondosan ápolt „gyümölcsfa- és szőlőiskolát", az üde kis „veteményes"-t, s az újabb rendszer követelményei szerint beállitott „méhes"-t. De lelkünk ennél még nagyobb gyönyört is

élvezett. A mint a kissé magasan fekvő kertből körülnéztünk a faluban, ott is csaknem minden ház körül egy-egy ilyen szépen táblázott és jól mivelt kertecskén nyugodhatott meg pillantásunk. Mintha csak nem is a Mezőségen lettünk volna, vagy legalább nem azon Mezőségen, a melyről eddig egész útunkban — magát a rosz útat kivéve — leginkább azt jegyezhettük meg magunknak, hogy ott a kert nem egyéb, mint egy-egy nagy keritetlen, miveletlen, vagy legfölebb imitt-amott felturkált puszta, a házak körül!

„Fogadok, hogy ez is az Elemér hatása, ez is az ő munkája!“ mondám lelkesültséggel, e kedves kertekre mutatva, egyik barátomnak.

„Én fogadásoddal szemben más fogadást ajánlok“ viszonzá megszólitott barátom. „Látod azokat a sárthányó embereket, amott a falu főutczáján, élükön a biróval, a ki maga is lapátot forgat kezében? Én sokat teszek rá, hogy ez is az Elemér esze, ez is egy gyümölcse a „felnőttek oktatásai“-nak!“

„Elveszted fogadásodat!“ mondá az időközben észrevétlenül közinkbe toppanó Elemér. „Nem kell annak a birónak már efféle mondani: tudja az a maga kötelességét! „Aztán nálunk az embereket sem kell már bottal hajtani az efféle munkára: majd mind tudja az már, hogy maga jár az úton, maga használja azt: tehát magának is csinálja, magának is javitja“.

„Tudja!... de honnan tudja?“

„Hát én nem mondom, hogy együtt is nem beszélgetjük meg akárhányszor a falu dolgát, — hisz mit is csinálna itt az ember a hoszszu téli estéken, meg esős időben! De azért ne higyjétek, hogy magában a népben is ne lenne elég jóravaló érzék! Van bizony, s van hozzája munkakedv és ösztön az emelkedésre, — csak föl kell ébreszteni, föl kell költeni! Mindenek felett pedig fel kell a népet világositani!“

„Te a tiédben felébresztetted; te a tiédet már is felvilágositottad: Isten áldjon meg érte!“

* * *

S meg is áldotta!....

Négy évvel később újra P. K.....-án vagyunk.

Az egészen megrendesedett, megszépült, sőt a jólétet és közvagyonosodást már külsőleg és eláruló falu képe ma szokatlan élénk.

Hogy ne, mikor ezek megteremtője: Mesterházi Elemér ma menyegzőjét üli!

Ő boldog, s örömében osztozni akar az egész falu, — az a falu, a mely tán minden jó napját, minden örömét neki köszöni!

Ki van csinositva, föl van zöldágazva minden ház; még az útat is behintették — a falu végétől egész az új, nagy iskolaházig — frissen vágott fűvel, illatos virágokkal.

„Bezzeg nem ilyen úton jártunk mi egykor itt!"

De imé onnan a falu házától tisztes öszök és jól megtermett férfiak csoportja indul ki, s ünnepies méltósággal halad egyenesen az iskolaház felé!

Ezek a „falu öregei" — most díszküldöttsége — élükön a jól ismert biróval..

„Vajjon mi járatban lehetnek ez emberek?"

„Majd megtudjuk!.... Menjünk csak nyomukba: igy legalább bejuthatunk az udvarra, a melyet úgy ellepett a falu kicsinyje, nagyja, hogy alig maradott hely a mindenünnen öszszesereglett vendégek szekereinek, cselédségének.

Már a kapu előtt vagyunk..... Az előbb vigan mulatozó fiatalság szépen sort nyit, s dörgő éljenekkel fogadja az érkező öregeket.

Az „éljen" fölhat a vidám szobákba, s Elemér az iskolaház nyilt áltányán megjelenik.

Alatta az udvaron körbe állanak a tisztes öszök, s a kör közepéből megszólal a termetes biró, szép csengő hangon, szép tiszta magyarsággal:

„Tiszteletes úr, kedves tanitónk és mesterünk! Nagy a mi szivünk öröme, nagy az egész falu öröme azon, hogy a tiszteletes úr ma kedves elválasztottjával lakadalmát ünnepelheti. Nagy, mert mi jól tudjuk, hogy mit köszönhetünk a tiszteletes úrnak, s tudjuk, hogy ezt az Isten is csak úgy fizetheti meg, ha minden áldását bővségesen kiönti tiszteletedre. Hogy most is egy ilyen áldást látunk tiszteletedre leszállani, ezen tiszta szivünkből és lelkünkből örvendünk. De van a mi szivünknek egy nagy aggodalma is ez ünnepies pillanatban. Félünk, hogy a tiszteletes úr megnősülve, elhagyja szegény falunkat. Nem is tudjuk mi a tiszteletes urat eléggé megbecsülni; de azért mégis fájva hallottuk, hogy rövid időn el akar hagyni, s a szomszéd mezővárosba fog menni az ottani felsőbb iskolához. Oh, ne tegye ezt, s ne hagyjon el bennünket, a kik leginkább a tiszteletes úr munkája és fáradozása által

vagyunk azok, a mik vagyunk; a kik tiszteletednek köszönhetjük jó hirünket, községünk előmenetelét, házunk békeségét s gyermekeink boldogságát! Ne hagyjon itt ezután se minket, mert sehol sem fogják úgy szeretni és megbecsülni a mi kedves tanitónkat, mint a hogy szeretjük mi, a kiket a sárból, a nyomorból és a szegénységből ragadott ki! De mi sem vagyunk már többé olyan nyomorultak, olyan szegények: Istennek áldása és a tiszteletes úr fáradozásai után mi is jobban meg tudjuk már becsülni emberünket. Ezért ma a falu gyülésében egy szivvel egy szájjal el is határoztuk, hogy mi is megadjuk a tiszteletes úrnak azt a fizetést, a mit adnának a m.....-iak. Abba a 600 frtba mi sem halunk már belé, kivált, ha a tiszteletes úr köztünk marad, s jó tanácsaival minket továbbra is vezérel. Kérjük azért, s kéri általam az egész falu, apraja és nagyja egyaránt, hogy ne hagyjon el soha minket, hanem maradjon örökre velünk, a kik úgy szeretjük, hogy azt illendően kimondani sem tudjuk! De tudjuk kérni az Istent, hogy tartsa meg a tiszteletes urat falunknak, iskolánknak, s ezek népének örömére, kedves elválasztott életpárjával együtt, sokáig boldogságban, jó egészségben, s házának vidámságában!"

Eddig a biró, s erre újra felharsogott a falu dörgő éljenzése.

S mondjam-e, hogy Elemér e szavak között s e szavakra csak sirt, csak sirt, együtt hullatva könyűit a falu véneivel, kicsinyjeivel? . . .

Sirt, megköszönte a részvétet és maradott!

Imé ez korunkban egy valódi néptanitó feladata!

Festésem, az igaz, csak eszmény, de olyan eszmény, a mely valósitható. Sokat valósithat belőle a pap, sokat a tanitó; ketten vállvetve pedig mindazt, sőt annál jóval is többet.

Ez eszmény lebegjen tehát lelketek előtt, kedves pályatársaim: lelkészek és tanitók, — szóval, néptanitók! Ez éleszszen, sarkaljon és ösztönözzen mindig új munkára, és tántorodás nélkül mindig — előre! Ez legyen reménységtök, vigasztalódástok; éltetek ábrándja, s ébrenlétetek virrasztása, — ez, mert valahány helyt ez valósulni fog: annyi munkás, haladó, fölvilágosult és szabad községe lesz e hazának; s ezek öszszege majd erőssé és boldoggá teendi a hazát!

Váradi Károly.

Az egyházi képviselő tanács köréből.

Januarius — martius.

1.) Az 1871-ik évi főtanács karácsonfalvi isk. tanitó, Deák Izsákot, és h. ujfalvi isk. tanitó, Imre Istvánt, tanitói hivatalukban való hűséges és sikeres eljárásokért, szegénységök tekintetbe vételével, felajánlotta volt vallás és közoktatási magy. kir. miniszter ő nagyméltóságának megjutalmazás végett. Mire ő nagyméltósága az elsőnek 60, az utolsónak 50 frt. segélyt kivételesen engedélyezni méltóztatott. Miről az illető isk. tanitók szokott úton értesittettek.

2.) A könyvtár helyisége anynyira megtelvén, hogy abba a meglevő könyveket is lehetetlen elhelyezni, s miután könyvtárunk naponként örvendetesen gyarapodik, szükségessé vált gondoskodni egyfelől a könyvek elhelyezéséről, másfelől arról is, hogy a könyvtári helyiség úgy rendeztessék be, hogy hitfelekezetünk e kincse lehetőleg biztositva legyen, s kezelése és használhatása könynyebbé és czélszerübbé tétessék. Ezért az egyh. képv. tanács egy bizottságot nevezett ki a végre, hogy a körülményeket minden oldalról megfontolva, a jelenleg meglevő és még ezután is szerzendő könyvek czélszerü elhelyezése iránt adjon véleményes javaslatot.

3.) A mult évi főtanács a tordai középtanodának hagyományozott Jobbágy-féle jószágnak szétszórt falvakban fekvő apróbb részeit eladni, magát a főjószágtestet Szinden, s a szindi és tordai határokon fekvő szénafüveket továbbra is megtartani határozván, s mind az eladandók eladását, mind pedig a továbbra is megtartott rész ezutáni czélszerü és lehető jövedelmes kezelését az egyházi képv. tanácsra bizván, ez, a fenforgó jószág kezelésére, egyh. tanácsos Szigethi Sándor, tordai középtanodánk egyik felügyelő gondnoka Székely Miklós és tanár Nagy Lajos aai. személyökben három administratort választott, a kik a főtanácsi határozat értelmében nekiek adott útasitás szerint, mind az eladandónak eladását, mind pedig a megtartott részek ezutáni kezelését és bérbeadását

elintézni megkezdették, s a kiknek eddig tett jelentéseik alapos reményt nyujtanak arra, hogy nem csak a jószágot terhelő tetemes adósság és annak hátralék-kamatai törleszthetők lesznek, hanem maga a tordai középtanoda is az eddig tényleg kapott jövedelemnél többet fog kapni.

4.) A telekkönyvezés fontos voltára, s ebből folyólag birtokaik, jogaik és igényeik megóvására valamint 1868-ban és 1871-ben, úgy a jelen évben is, s igy már háromszor lettek figyelmeztetve egyházaink az esperestségekhez intézett körlevél útján.

5.) Néhai Koncz János boldog emlékezetü aa. alapitványának egy bizonyos részét végrendeletileg a tanárok és kolozsvári papok özvegyei és árvái gyámolitására szolgáló tőkéül jelölvén meg, ezt az 1864-ik évi főtanács külön választotta és külön kezelését elrendelte. Azóta az egyes buzgó hitrokonoktól e czélra hozott áldozatok, és az illető tanárok s papok fizetése által, a tőke 10,000 forintra növekedett. S igy az idézett főtanács által megállitott alapszabályok értelmében az özvegyek és árvák gyámolitása a jelen 1872-ik év első napjával megkezdődött. Bizonyára az özvegyeknek és árváknak sok keserü könye töröltetett le, midőn a főtanács bölcs intézkedése következtében, a gyámolitásnak és segélyezésnek jelen évben való megkezdését az egyházi képviselő tanács elrendelhette.

A szabályzat értelmében eme nagy buzgalommal ápolt alapitványok áldását legelső alkalommal élvezik: néhai püspök Székely Sándor, igazgató tanárok Koronka József és Darkó Mihály özvegyei.

6.) A népiskolai közoktatás tárgyában hozott 1868-dik évi XXXVIII-ik törv. czikk 15-ik §. alapján vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága 32 iskolánkhoz intézett első izbeni megintést, névszerint: 1. A S. Kőrispataki, 2. Árkosi, 3. Laborfalvi, 4. A Rákosi, 5. Hévizi, 6. Sz. Gericzei, 7. Cs. Sz. Mártoni, 8. Csokfalvi, 9. A. és F. Sz. Mihályfalvi, 10. Várfalvi, 11. Csegezi, 12. Almási, 13. Bölöni, 14. Bözödi, 15. Csehétfalvi, 16. Derzsi, 17. Gyepesi, 18. Kadácsi, 19. Karácsonfalvi, 20. Kedei, 21. Korondi, 22. Medeséri, 23. K. Solymosi, 24. Sz. Ábrahámi, 25. H. Sz. Mártoni, 26. Sz. Mihályfalvi, 27. Sz. Miklósi, 28. H. Sz. Páli, 29. Tarcsafalvi, 30. Ujszékeli, 31. F. Váralyai, 32. Vargyasi iskolákhoz. A megintés oka: hogy nevezett iskoláink az idézett törvényczikk kivánalmainak minden pontban nem felelnek meg. Különösen: a tanterem nagyobb részénél szűk, butorzata nem czélszerü. Tankönyvekkel a tnulók nincsenek kellőleg ellátva. Taneszközök nincsenek.

A tankötelesek nem járnak fel mind. A törvény által kiszabott tantárgyak nem tanittatnak mind. A szorgalmi idő nem tartatik meg pontosan. Faiskola nincs. Testgyakorló helyek, készletek nincsenek.

Az egyházi főtanács valamint mindig kötelességének érezte falusi felekezeti iskoláink javitására és tökéletesitésére munkálni, ugy az 1868 évi XXXVIII. t. czikk alkotása után törekvését arra irányozta, hogy falusi népiskoláink munkálkodásukban és hatásukban az idézett törvény kivánalmainak a lehetőleg megfeleljenek. Intézkedéseinek több felől tapasztalta örvendeztető sikerét, miként az a közelebbi főtanácsnak ez ügybeni tárgyalásából kitünik. Tagadhatatlan ugyan, hogy vannak még fogyatkozások irt iskoláink ügyében, s azok nem felelnek meg mindenben azon végczélnak, melyet a törvény kitüzött. Ezért az e. k. tanács ez első izbeni megintést nevezett iskoláink elöljáróságainak tudomására juttatta, komolyan megrendelvén azoknak, hogy a jelzett hiányok pótlásáról mulhatatlanul gondoskodjanak.

Egyszersmind felhivta a nevelésügyi bizottmányt, hogy megvizsgálva falusi népiskoláink tényleges viszonyait s azok állapotát, s azokat öszszevetvén a népnevelési országos törvény intézkedésével, tegyen a közelebbről tartandó főtanács elébe leendő terjesztés végett véleményes jelentést arról, hogy mily intézkedések tétele volna szükséges hitfelekezeti népiskoláink érdekében.

7.) Vallásközönségünk pénztárnoki hivatala ürességbe jővén, a pénztár kezelése ideiglenesen — addig, mig a főtanács a pénztárnoki hivatal betöltése ügyében érdemlegesen intézkedhetik —, a Jakab Elek, Ferencz József és Pap Mózes aai. személyökben kinevezett egy bizottságra bizatott. Ezek közül a pénzt kezelő és számadást vezető Jakab Elek levén.

8.) Kereszturi egyházkörnyékünk is dicséretes buzgalommal karolta fel a kebelében alapitandó gyámolda ügyét. S ez annál szebb reményekre jogosit, mert a gyámolda alapja már le is van téve az id. Pálfi Dénes aa. által, boldog emlékezetü neje emlékére vallásos kegyelettel tett 1000 frt. urbéri kötvénybeli alapitványnyal. A környéki közgyülés a gyámolda alapszabályait megállitotta, s helybenhagyás és megerősités végett felterjesztette, s jelenleg az egyházi képviselő tanács által egy bizottságnak vannak átadva megvizsgálás és véleményadás végett.

9.) Néhai N. Ajtai Kovács István boldog emlékezetü aa. mintegy 3000 darabra menő igen becses könyv- és kézirat-gyüjteményét kolozsvári főtanodánk könyvtárának hagyományozván végrendeletileg, az egyházi képviselő tanács czélszerünek látta e felett a becses gyüjteményt haladéktalanul átvenni, s ennek következtében oly intézkedéseket tett, hogy a gyüjteménynek N. Ajtán való átvétele s onnan Kolozsvárra szállittatása már meg is történt.

10.) A néhai b. e. Lőrinczi Mihály aa. hagyatékának átruházása a városi volt törvényszék lassusága miatt még mind ez ideig nem történt meg. Azonban a hagyaték ügye az újon kinevezett kir. törvényszék eleibe kerülvén, alapos remény van, hogy az átruházás néhány nap alatt teljesen be lesz fejezve. A hagyaték tisztázására végrendeleti végrehajtó Gyergyai Ferencz és kolozsvári ekklézsiánk biztosa Magyari Mihály aai. mellé az egyh. képv. tanács vallás-közönségünk részéről — néhai Mikó Lőrincz helyett — kinevezte biztosnak Fekete Pált. A biztosok buzgalma és pontossága, s az egyh. képviselő tanácshoz tett jelentés tételeik kezességet nyujtanak, hogy a rövid idön megtörténendő átruházás befejezésével vallásközönségünk és kolozsvári ekklézsiánk — az őket a végrendelet szerint egyenlő mértékben illető hagyatéknak nem csak élvezetébe lépnek, hanem a hagyaték is mentől előbb tisztázva lesz.

Pap Mózes.

Egyházi mozgalmak.

Az új év hajnalát fényesnek mondhatjuk, mert a lelki szabadság s alkotmányos eszmék fénye Európa szivében, az új német birodalomban is hatalmasan kezdett derülni. Nagy esemény volt már a mi Andrásynk elutasitó szózata ahoz a feudalis ultramontan küldöttséghez, mely a roskadozó szent szék támogatása céljából Ausztria-Magyarország koczkáztatását is lelki örömmel szemlélné; ennél még döntőbb tetteket vitt véghez a német birodalom korlátnoka, Bismark herczeg, midőn az orthodox protestánsokkal és ultramontánokkal pártoskodó cultusminiszter Mühlert elbocsátván hivatalából, a mérséklett szabadelvü Falk-ot nevezte ki cultusminiszterré, s ez által újból Poroszországra forditá a világ figyelmét, mint „a tettek államára, mert az eszmék állama". S valóban eszme és tett vala az egyszersmind, midőn Bismark az állam szabadságát vallási tekintetben ekként formulázá: „Államvallása mint ilyen nincsen a német birodalomnak".

És a volt cultusminister, a ki őszintén megvallva, régebben nagy kegyencze volt a porosz királynak, sőt magának Bismarknak is, nem ismert mást, mint államegyházat, a melynek tagjai semmi önelhatározási joggal nem birva, csak felülről kormányoztattak. A lelkészek meganynyi államhivatalnokok, a kik ha előmentöket kivánták, nem tehettek egyebet, mint hogy feltétlen engedelmességgel hódoljanak elöljáróiknak; aztán nem kellett sokat törődniök saját községeik óhajaival és szükségeivel, mert ezek üdvéről az egyházi főhatóság által gondoskodva volt. Hogy a lelkészek és községek közti eme viszony csak kölcsönös elhidegülést szülhetett, könynyen átlátható. Merőben elfelejtkezék Mühler arról is: hogy „vélemény, hittétel nem vallás; a meggyőződést nem lehet erőszakolni", s szigoru orthodoxismusa álláspontjáról a theologia tovább fejlődését kárhoztatá mint „keresztény-ellenes korszellemet" s a merev dogma uralmát ismerte el egyedül jogosultnak. Ily kormány-maximákból nem származhatott egyéb, mint az

államegyháznak teljes hanyatlása, vallási közöny és hypocrataság, főleg a lelkészeknél. Az államegyháznak e minden mélyebben vallásos lelket megillető hanyatlása szolgált természetes indokul a német protestáns egylet alapitására, a melynek zászlója alá gyültek öszsze a jobb erők a vallás és protestantismus megmentése, a protestáns tanfogalom tudományos fejlesztése s az egyházközségek önhatározási jogának kivivása czéljából. Mühler viszszalépése szerencsés esemény a porosz és német egyházra nézve. Az új cultusminiszter alatt már is érezhető a lendület egyházi téren: csökkenni kezdett a főconsistorium pápaszerü hatalmaskodása, mely a szabadabb elvü lelkészeket s tanitókat meg anynyi eretnekek gyanánt üldözte.

A szellemszabadság hősévé nem önként, szive hatamából lett Bismark hg., hanem a viszonyok kényszerüsége, az ultramontán törekvések lesujtása czéljából, a midőn az iskolák állami felügyeletét a parlamentben bámulandó ügyességgel törekvék keresztülvinni. S diadalmasan keresztül is vivé ama titkos fondorlatok felleplezése által, melyek szerint a német ultramontánok öszszeesküdtek volna a német nemzeti egység ellen, mely minden jó német hazafinak legféltőbb kincse, s e nagyszerüen vészes terv kivitelében nem átallanák a francziákkal is kezet fogni oly czélból, hogy a német nagy haza romjain épithessék fel újra a római szentszék világi uralmát. Ily felleplezések hatása alatt a porosz ó conservativ párt, melynek egykor Bismark éltető szelleme volt, politikai, vallásos és társadalmi csökönössége ellenére, e liberalis kérdésben az újabb idők által teremtett viszonyok nyomása alatt tanácsosnak tartotta hajdani vezérével szavazni.

Az ultramontanismus botor küzdelmének és erőszakoskodásának másik következése, hogy az ó katholicismus mind nagyobb mérvüleg halad Németországon; nem ugyan a mesebeli „sebes gondolat“, vagy a történelmi reformatio víllámgyorsaságával, de halad mégis mint egyszersmind hazafias mozgalom, számtalan egyletekben szervezve magát az ultramontanismus mint a német egység ellensége ellen.

A közeljövőben nincs ugyan kilátás arra, hogy az ó katholicismus magába olvaszsza az egész német katholikus egyházat, valamint arra sem, hogy a hitnézetekben lényeges változást idézzen elő; mindazáltal éppen a szabadság érdekében lehetetlen nem idvezülnünk e mozgalmat, mely azon reménynyel kecsegtet, hogy nyomdokán oly egyházi alakulás jőn létre, mely a mellett, hogy a

jogállam létezését elismeri, a szabad irányu socialis- és az észszerü vallásos reformoknak sem leend elvénél és hagyományainál fogva virilis ellensége.

Az ó katholikus mozgalom ellen Ausztriában az első tekintélyes nyilatkozat az osztrák cultus-minisztertől eredett, azon polgárokat illetőleg, a kik a nél-kül, hogy állam-elismerte felekezetet képeznének, egyházközséggé alakultak, és lelkészeik által kereszteléseket, esketéseket vitetnek véghez és külön anyakönyvet tartanak. A kérdésnek vallási oldalába nem árthatja magát az állam; de másként van a dolog a kérdésnek jogi oldalát illetőleg. Egy állam el nem ismerte vallásfelekezet anyakönyvei nem birnak a nyilvános okiratok érvényével s ennélfogva esketéseik, kereszteléseik is törvényileg érvénytelenek. Ily szükség eseteire, a miniszter szerint, nyitva áll az osztrák törvények szerint a polgári házasság, mire következhetik az ó-katholikus papok által adandó egyházi áldás, vagy eskettessék magokat az illető ó-katholikus házasuló felek az új-katholikus (infallibilista) papok által, a kik törvényszerüen ordinált szent organumok, mert a római szent szék magyarázata szerint a csalatkozhatlanság dogmájának el nem ismerése még nem vonja maga után a házasság sacramentumának megtagadását. Ám de a sajtó felzúdult a cultusminiszter ellen s nem foghatja fel, hogy miniszter, a ki a concordatumot felmondta a pápának, képes lehet most az ultramontan sugalmakra hallgatni. Az osztrák birodalmi tanács maga is bizottságot nevezett ki az „ó-katholikus kérdés megvizsgálása végett, mely nemsokára szabadelvü irányban fog elintéztetni az eddigi nyilatkozatok után itélve, melyek az államnak az egyháztóli elválasztását, a Rómától való teljes felszabadulást, polgári anyakönyvek behozatalát, nemzeti egyház állitását sat. teszik kilátásba.

Francziaország pápásabb mint valaha. Az infallibilitást tagadó főpapok rendre „retrorsum vela dare et iterare coguntur cursus relictos“ s e jámbor buzgalmakban elég botorok — hogy ne mondjuk — lelketlenek a társadalmi és politikai véres küzdelmek által marczongolt országba, e küzdelmek mellett az egyházi kérdést is napirendre hozni.

A franczia nemzetgyüléshez egy kérvény van beadva, mely a pápa elhagyott ügyének támogatására hivja fel a nemzetgyülést. Thiers szokott ildomosságával meg birta akadályozni e kérvény tárgyalását, mind a mellett, hogy a franczia clerus első nagysága Du-

panloup érsek nyilvános ülésben is sürgette hogy napirendre tűzessék. Legutóbbi értesüléseink szerint e kérdés, fájdalom, csak elnapoltatott.

Egyébiránt éppen a franczia törvényhozó test által a köznevelésről szóló, a hagyományos nézetektől eltérő liberalis törvény megalkotása reménylenünk engedi, hogy az elnapolás legalább is hoszszu időre szól.

A Coquerel-féle franczia liberalis kereszténységnek is szorulni kezd a helyzete: mert az orthodoxok kieszközölték a kormánynál, hogy zsinatot hivhassanak öszsze, mely minden igaz hivőt kötelező credót fog szerkeszteni, s a ki fejét és lelkiismeretét annak alája hajtani vonakodik, kényszeritve lesz megválni az ősi akoltól, s tetszése szerinti új vallásközönségbe egyesülni rokonszenveseivel. A hires Guizot áll élén a liberalis reformatusok ellen intézett orthodox zsinat tervelőinek. Coquerel már évek óta nem prédikálhat az orthodox reformátususok templomaiban; a szabadelvü református egyházak persze nagy lelki gyönyörrel hallgatják mélyen vallásos és épületes szent beszédeit. A mult őszön az amerikai unio nagyobb városait bejárva, leginkább unitárius templomokban tartott felolvasásaiból gyüjtött mintegy 20,000 dollárt a párisi protestáns hivek s lelkészek felsegéllése végett. Jelenleg egy párizsi üresen állott katholikus templomban tart szent beszédeket franczia és angol nyelven, ez utóbbin főleg Párizsban mulató ausztriai és amerikai unitárius útazók számára. A templom bérletében az angol és amerikai unitárius associatiók is résztvesznek.

A Magyarországon készülődő „katholikus párt“ erős támaszául ajánlkozik az oly állam-politikának, mely a törvényes rend és észszerü haladás követelményeinek megfelel. Igenis sokat, de éppen azért mitsem mondó szavak, a melyeknek tág keretébe az orosz despotismus szintoly szépen befér, mint a washingtoni kormány. E jelszó értelme iránt nem lehet kétség, ismerve a hierarchiát, mely a tudomány és politika kérdéseivel mindig csak saját érdekei szempontjából szokott elbánni, s a melynek vezércsillaga saját hatalma levén, mindent csak eszközül használ ezen czéljára. E törekvésnek köszönhetni az ugynevezett kath. tudományt, mely a világot katholikus nyelvtannal, földirattal, történészettel sat. szerencséltette; innen származott a katholikus politika is, mely az újabbkori jogállammal merőben ellentétes irányt követ, s a melyet a mi Cziráky szabásu fő-toryink a magyarhoni politikai életbe is

bevezetni próbálkoznak. Nem egyebet akarnak e jámborok a jogos rend és észszerü előhaladás érdekében, mint a papirend igaztalan, kiváltságolt állásának fentartását, mint conserválását ama túlkapásoknak, melyek évszázak óta fennálló viszszaélésekből lassanként intézvényekké lettek, s minden lépten-nyomon zavarólag nyulnak belé a mai államrendbe, s mint haladást a syllabus keresztényellenes tanait szentesitő concilium érdekében. Ily politikával ajánlkoznak támaszul a magyar kormánynak a mi infallibilistáink, és ha az őket nem találná pártolni, akkor ne vegye aztán rosz néven, ha tőle elszakadnak, az-az, ha a kormány afféle istentelenségeket akar keresztülvinni, mint a polgári házasság, jesuiták eltávolitása, a papi törvénykezés eltörlése, a tetszvény-jog fentartása sat. azon esetben a kath. párt sem késik a kormánynak testestől lelkestől ellene szegülni. E hegyentúli politikával mit nyer a haza jólléte, az nem kérdés, hanem, hogy nyerjen az igazi haza — Róma, s a hierarchiával szövetkezett feudalis aristocratia — that is the question.

Chr.

Felelet az „Egy pár szó"-ra.

A Ker. „Magvető" mult évi IV-ik füzetében „az Egyházi Reformegylet alakitó közggyülése" czimü czikkemre, Szász Domokos, t. barátom az „Erd. Prot. Közlöny" idei 54—2 számában „Csak egy pár szó" czim alatt néhány észrevételt tett, avval a kijelentéssel, hogy nem czélja ez untig megvitatott kérdésben újabb polemiát idézni elő.

Tagadhatatlan, hogy e kérdésben már sokat vitatkoztunk; de én azt hiszem, hogy vitatkozásainknak csak ama része vált unalmassá, a melyben a dolgot a személyeskedés háttérbe szoritotta. A pár szó-ra annál könnyebb s tán szükségesebb a felelet; mert az tárgyilagos, és igy, ha feleletem netán újabb vitát idézne is elő, az csak a dolog és eszmék tisztázását fogja eredményezni.

Szász Domokos t. barátom hibáztat, hogy fennérintett czikkemben azt nyilvánitottam, hogy a protestáns jelző — szoros értelemben véve a szót — az unitáriusokat is kizárja az egyletből s aztán az egyháztörténelemre hivatkozva, azt mondja, hogy az unitáriusokat a protestánsok hitkülönbségök daczára is az erkölcsi vallásos élet terén mindeddig ugy tekintették, mint édes testvéreiket. „Most már tudomásul vesszük — ugymond tovább — hogy létezik a kereszténységnek — a görög keleti, a róm. katholikus és a protestans mellett — még egy negyedik főformája is: az unitárismus, mely egy egész külön és önálló része az egésznek s az atyafiságról mit sem akar tudni."

Valóban örvendenem kell, t. barátunk irányunkba való jó akaratu nyilatkozatának; de engedjen meg nekem, ha ismételve kimondom, hogy én mind az életben, mind a történelemben egyebet látok. Alig néhány hónapja, hogy éppen az idevaló Protestans Közlöny Herepei Károly halála alkalmából szemlét tart az erdélyi

protestans jeles egyházi szónokok felett, említi a Herepeiket, Hegedüst és többeket — mind reformátusokat s mellőzi az unitárius Sylvestert és Szász Mózest, a kik pedig éppen azokkal egy időben éltek s azokkal egy magassági szinvonalon állottak. Ha minket protestánsoknak tartanak: miért nem sorolták elő a mi jeleseinket is?

Én az egyháztörténelemből is a testvéri érzésre nézve éppen ellenkezőt tanultam, a menynyiben az unitáriusokat mindeddig a protestans egyházi történetirók is jobbára ugy tekintették, mint eretnekeket vagy jobb esetben, mint tulzó rajongókat, a kik ellen ép ugy protestáltak, mint a róm. katholikusok ellen, sőt csak a minap a debreczeni főiskola egyik theologiai tanára, Balogh Ferencz ur, a ki szintén egyháztörténelmet szándékszik irni, még a ker. egyházhoz való tartozásunkat is megakarja tagadni, s a Magyar Prot. egyh. és isk. Figyelmező idei jan. és febr. füzetében a 35-ik lapon ezeket irja:

„Tájékozatlan, zavaros és nehéz időket élünk, mert az emberiség élő és örök barátja és megváltója, az imádó szeretet majd kétezer éves felséges tárgya, Jézus Krisztus isteni természete keresztények által ostromoltatik. A monarchianismus, arianismus, socinianismus, e régen sivárnak bizonyult s visszavetett humanitariusi elv utóharczossai, századunk legközepén ujra köszörülik fegyveröket, hogy elragadják az evangelium boldogitó Krisztusát tőlünk s helyette egy meghalt, elporlott és fel nem támadott Jézust nyujtsanak.“ Hátrább ismét a 37-ik lapon:

„Divattá kezd válni egyházi lap terén is az unitarismus, mely ellen pedig az igaz ker. egyház a szük látkörü Ebloniták ellení fellépése óta állandóan tiltakozott maig.*

Balogh Ferencz urat ugyan én a kérdés eldöntésében tekintélynek nem tartom; de tény, hogy az unitarizmust igy fogta fel eddig igen sok protestans iró is; elanynyira, hogy rózsaszinü szemüveggel kell olvasnia az egyháztörténelmet annak, a ki abból az unitarizmus iránt valami forró testvéri szeretetet képes kihozni. A mi rokonszenv irántunk itt ott van, az egyéni; felekezeti, testületi osztályrészünkbe még eddig gyéren jutott.

*) Miután B. F. urnak e nyilatkozatára észrevételeimet a Ballagi Mór által szerkesztett Prot. egyh. és isk. lap idei 10-ik számában „Az unitárismus a debreczeni theol. kathedra itélőszéke előtt“ czimü czikkemben megtettem: itt az arra hivatkozást elégnek tartom.

Én azt, hogy a protestáns név ránk szorosan véve ki nem terjed, a biráló történelem alapján mondtam; mert mi a smalkaldi gyülés actáját alá nem irtuk s hogy ahoz később is formailag járultunk volna, nincs adat róla. Evvel azonban nem vala szándékom a szellemi rokonságot, még kevésbbé a vallás-erkölcsi téren való atyafiságot megtagadni; ellenkezőleg, azt hiszem, hogy mi, tekintve a protestantismus alapelvét, e nevezetet sokkal inkább megérdemeljük, mint sokan azok közül, kik e névvel dicsekednek; az atyafiságot pedig nem csak a protestansokkal, hanem a katholikusokkal is fenn akarjuk tartani. Erre int minket a Krisztus szelleme. Ezért küzdöttünk a reformegylet közgyülésén is; de leszavaztattunk. S ha ezért s átalában a Reformegyletben tanusitott magamtartásáért, valamint e tárgyban tett későbbi nyilatkozataimért hitsorsosim ellenszenvével találkoznám, a mitől Sz. D. t. barátom engem félteni látszik, valóban nagyon fájlalnám; de ezt eddigelő nem volt alkalmam tapasztalni—nyilvánitott igénytelen nézeteim helyeslését ellenben gyakran hallottam s hozzám intézett levelekben kezességet birok felőle.

Helyesen állitja Sz. D. t. barátom, hogy eddigelő a gör. keleti, rom. katholikus és protestans egyházak voltak a kereszténység fő egyházi formái; de engedje megjegyeznem, hogy ha a protestantismus éppen oly csökönyösnek mutatja magát saját álláspontján, mint a katholicismus, ha éppen ugy ellenszegül a szabad vizsgálódásnak, éppen ugy üldöz és excommunical, mint amaz; pedig lám, a protestantismus vezérférfiai között is vannak, kik erre nagy hajlandóságot mutatnak s a kiket csak azért nem nevezek meg, mert exempla sunt odiosa, nem lehetetlen, hogy magából a protestantismusból egy új iránynak kell kiküzdenie magát, mely az emberiséget s igy a kereszténységet is haladni, fejlődni, tökéletesedni szereti látni, s akkor kérdés, nem önkéntelenül lesz-e ez új irány képviselője az unitárizmus, melynek szabad valláselvei mindenütt, a hol el vannak terjedve, a legnemesebb elméket hóditják meg s számuk Németalföldön, Ángliában, Északámerikában, sőt Svájczban, Kálvin honában is, folyvást szaparodik.

Azon nézetem nyilt kifejezésére, hogy a protestantismus reformácziokori missioját bevégezte, hogy a felekezetek jogait alkotmányok biztositják, s a protestáns hitczikkekben sok olyan elem van, a mi az új idő tudományi haladásának krystálizáló szellemtüzére vár, Sz. D. t. barátom igy felel: „Ime, egy unitárius lelkész és tanár által megkonditva a halálharang a magát túlélt, missioját

betöltött s csendes kimulásra már érdemesült protestantismus fölött A mór megtette kötelességét — a mór elmehet. Nem úgy uram - folytatja tovább — a protestantismus nem hogy bevégezte volna missioját, sőt nemes feladatának oroszlány részét még ezután tölti be; mert a kereszténységnek az emberi természetből meritett, annak szükségeit kielégitő, örök igaz eszméit teljesen érvényre emelni, az emberiség világnézletét, közhitét és erkölcseit azoknak megfelelően átidomitani, az elméket és sziveket az igazságnak, békeségnek és szeretetnek meghóditani, a protestantismusnak az időben soha el nem végződő, sőt a szellem ereje és hatalma által mindig megújuló, nagy, nemes és szent küldetése“.

A mit ez idézet első részében t. barátom ellenem igénytelen unitárius pap ellen irt, a dologra nézve semmi észrevételem; én véleményt mondottam a protestantismusról, ő szintén: az értelmes olvasó itélend állitásaink értékéről. A mit pedig a protestantismus missiojáról ir, csaknem szóról szóra idéztem s egy betüig pártolom. Csak hogy a kereszténység eszméje, a mint azt Krisztus tanitotta — nem tesz különbséget zsidó és görög, Pál és Apollos között, hanem mindenkit, a kit ő benne hisz és elveit vallja, testvérnek, egyenlőnek, igaz tanitványnak tart. E tudomány egyesit, e szellem öszszeköt, ez eszme nem oszt felekezetekre, hanem a hit és szeretet közös kapcsai által Krisztus minden igaz követőjét egybefűzi. Azok az eszmék, melyek a kereszténységéi, melyek az emberi természetből folynak s a lélek és sziv örök szükségeit kielégitik, nem a háromsági tan, az ember-isten, az előre való elrendelés, a Krisztusnak a mi bűneinkérti elégtétele; ez eszmék: egy örök lét-ok, egy főalkotó, fentartó és kormányzó erő, melynek a vallás Isten nevet adott, Krisztusnak szeretetén, igazságon és jótevésen alapuló erkölcstana, a jóban, szépben és átalában a világ erkölcsi rendében való bizalom és megnyugvás, és e főerőhöz, a Krisztusi moralhoz és a világ ez erkölcsi rendjéhez alkalmazott élet az, a minek terjesztése, erősitése s általánossá tétele méltó küldetése minden keresztény vallásformának, — tehát nem csak a protestantismusnak; ez emelkedett világnézlet, ez az emberi természetnek valóban szüksége, ez igazán közkereszténységi magas álláspont. Ide törekednünk kötelesség és jog egyiránt. De mig ide jutunk, — ismételve mondom — sok salakot kell letisztitani magokról az öszszes vallásformáknak és igy a protestantismusnak is.

A mit Sz. D. t. barátom az exact tudományokról ir, hogy t. i.

az erkölcsi-vallásos igazságokat nem változtatják meg — való, de positiv vallás, erkölcstanon kivül hittételekből is áll. Már pedig, hogy ezek egy részét az idő halomra döntötte, tagadni nem lehet. Fennebb érintettem néhányat, itt csak hivatkozom arra.

Különben tisztelt barátom is elismeri, hogy vallásformáinkhoz van salak tapadva, s egyik vallásfelekezet sem érte el a fejlettség és megtisztulás tetőpontját. Az unitáriusokat nem helyezi kedvező világitásba — úgy mond — ha a protestáns-egylettel közreműködni vonakodnának a kereszténység örökeszméinek megvalósitásában. A tan-reformot az egylet munkaköréből nem zárta ki — igy végződik a pár szó — csak hogy ezt rögtönözni nem lehet, előbb erre el kell késziteni az elméket és sziveket. S erre különösen kellene munkálni a józan előrehaladás minden barátjának. Czikkiró ezt várja az unitáriusoktól is.

Előttem nagybecsüek e vallomások; mert őszinték s a dolog magvát érintik. Én is őszinte akarok lenni s e nyilatkozatokat érintkezési pontoknak fogadom el. Mindkettőnk szerint levén a protestáns és unitárius vallásformák dogmatikájában salakos részek; azok az értelem, a higgadt vitatkozás és irás tüzében tisztitandók; fejlődése tetőpontját sem érte el egyik is; úgy van; de ezt inkább eléri, ha gyorsan munkához látunk, mintha halogatjuk. A vallásformák moral-részében kezet foghatunk; de mi a kettőt párhuzamosan kivánjuk fejlődve látni — itt van közöttünk az eltérés. Az unitáriusok vallásának alapelve: az Isten egysége, a ki szeretet; tehát hit és erkölcstanunk egy fogalomban jelenik meg; ezt mi Jézustól tanultuk igy s a hit- és erkölcsi vallást nem tudjuk egymástól elválasztani. Sajnáljuk, ha ez némelyeket megbotránkoztat; de mi másképpen nem cselekedhetünk. Azt hiszszük, eljő az idő, a midőn a vallás dolgában való közfelvilágosultság oda bátoritja a lelkeket, hogy a mit benn éreznek, arról a világ előtt is nyiltan vallást tenni ne vonakodjanak.

Ferencz József.

Különfélék.

Necrolog. Nagy-Ajtai Kovács István, nyugalmazott udvari tanácsos és a magyar akademia levelező tagja, és Bölöni Mikó Lőrincz, kolozsvári főiskolánkban rendes tanár, hitbeli atyánkfiainak, az elsőnek jan. 14-én, az utóbbinak mart. 10-én történt halálával fájdalmas csapás érte kis községünket. Mig e két jelesünk tüzetes életiratát nyujthatnók olvasóinknak, tolmácsolni sietünk a mély fájdalmat, melyet e kettős veszteség valamint bennünk, úgy egész egyházközségünkben keltett; mert az elhunytakban két lankadatlan buzgalmu, hivatott munkást vesztettünk!

Nagy-Ajtai Kovács István, mig Kolozsvárt lakott, tevékeny részt vett egyházközségünk ügyeinek intézésében, különösen mint az e. k. tanács kebelében felállitott nevelési bizottmány tagja egyik munkássa volt azoknak a reformoknak, és nagyhatásu intézkedéseknek, melyek azon korból iskoláink és tanügyünk érdekében keletkeztek.

Irodalmi jeles foglalkozásaiban kiváló előszeretettel mivelvén Erdély hazánk és unitárius egyházközségünk történelmét, alapos reménységünk lehete, hogy az ő valójában tudományos és lelkiismeretesen szigoru dolgozatainak alapján, a közel jövőben teljesülhet azon óhajtásunk, hogy egyházközségünk három századra terjedő életének alapos történelmét birhatjuk.

A hálás megemlékezés mellett, melyet élete és munkássága mindnyájunk szivében felkeltett, állandó, látható emléket emelt magának végrendeletében, mely szerint becses könyvtárát és irományait kolozsvári iskolánknak hagyományozta; s ezek mint drága klenodiumok már birtokunkban is vannak.

Mikó Lőrinczben mi pályatársai egy értelmes, melegkeblü társunkat, iskolánk ifjusága egy nagyon szeretett és tisztelt tanárát, hitfelekezetünk egy buzgó tagját vesztette el, ki 30 év óta az önfeláldozásig fokozott buzgalommal munkált közügyeink intézésében, s az utóbbi tiz év alatt mint pénztárnokunk a nélkülözések és szigoru gazdálkodás megpróbáltatásán át inditotta pénzügyünk állapotát azon útra, melyen egykor biztos megállhatását elérendheti.

Belsö emberek változása az 1871-ik évben. Meghaláloztak: Inczefi József, udvarhely-környéki esperest és derzsi lelkész. Ifj. Sófalvi József, ujszékeli tanitó. Cserei Mózes, h.-szentmártoni lelkész. Goró István, h.-ujfalusi lelkész.

Nyugalmazottak: Kálnoki tanitó Kovács István. Recsenyédi tanitó Bedő Sándor. Csokfalvi tanitó Mihály János.

Kineveztettek: Kolozsvári második rendes pappá még az 1870 ben megválasztott pap Derzsi József akademiai útjából hazajővén, elfoglalta papi állomását octoberben. Imecs Lajos, a tordai gymn. főnöke komjátszegi lelkészszé. Kiss Mózes, deák, szent-benedeki tanitóvá. Incze Dani, szent-benedeki tanitó csokfalvi tanitóvá. Nagy Benedek, szindi tanitó, iklandi tanitóvá. Gálfalvi Samu, kereszturi köztanitó, szentmiklósi lelkészszé. Kiss Tamás, h.-szentpáli mester ujszékeli tanitóvá. Dombi Mózes, szentmiklósi lelkész h.-szentmártoni lelkészszé. Nagy Mózes, nyugalmazott lelkész, h. ujfalusi ideiglenes lelkészszé egy évre. Kovács István, h.-almási leánytanitó, h. szentpéteri tanitóvá. Péterfi Áron, kénosi tanitó, recsenyédi tanitóvá. Vida Sándor, muzsnai tanitó kénosi tanitóvá. Török Áron, mint káplán, meghagyatik a derzsi ekklézsiában egy évre. Török Sándor, papjelölt, a felső-rákosi ekklézsiában egy évi időre segéddé az elbetegesedett pap mellé. Kiss Jakab, deák kálnoki tanitóvá.

A magyar korona országaiban levö unitáriusok létszáma. Az 1869. III. törvényczikk értelmében a magyar korona országaiban 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményeiről az országos m. kir. statistikai hivatal által szerkesztett s mult év végén kiadott nagy terjedelmü és becsü mű szerint az unitárius vallásnak száma Magyarországon: 788, Erdélyben: 53,539, Horvát-Szlavonországban: 91, Határőrvidéken: 20, ezen kivül honvéd 103, katona 281, tehát mindöszsze: 54,822. Részletesen: Magyarországban: Abaujmegyében 5; Kassa sz. kir. városban 1; Aradmegyében 8; Arad sz. kir. városban 11; Bácsmegyében 108; Zombor sz. kir. városban 5; Békésmegyében 19; Beregmegyében 1; Biharmegyében 25; Debreczen szab. kir. városban 2; Nagy-Várad városban 44; Borsodmegyében 1; Csanádmegyében 25; Székes-Fehérvár sz. kir. városban 1; Gömörmegyében 1; Hevesmegyében 2; Selmecz és Bélabánya sz. kir. városban 2; Közép-Szolnokmegyében 24; Zilah sz. kir. városban 10; Krassómegyében 34; Krasznamegyében 20; Liptómegyében 16; Mármarosmegyében 7: Pestmegyében 22; Pest sz. kir. fővárosban 31; Buda sz. kir. fővárosban 22; Pozsonymegyében 4; Eperjes sz. kir. városban 1; Szabolcsmegyében 7;

Szathmármegyében 10; Nagy-Bánya sz. kir. városban 5; Szathmár-Németi sz. kir. városban 1; Szepesmegyében 1; Gölniczbánya sz. kir. városban 1; Temesmegyében 254; Temesvár sz. kir. városban 2; Tolnamegyében 1; Torontálmegyében 16; Nagy-Kikindai kerületben 2; Ungmegyében 5; Vasmegyében 1; Kőszeg sz. kir. városban 1; Veszprémmegyében 1; Zarándmegyében 9; Zemplénmegyében 5; Kővárvidéken 11; Jász-Kún kerületb. — 5; Erdélyben: Alsó-Fehérmegyében 602; Gyula-Fehérvár sz. kir. városban 24; Nagy-Enyed nemes városban 48; Abrudbánya kiv. mezővárosban 247; Vizakna kiv. mezővárosban 2; Belső-Szolnokmegyében 32; Deés nemes városban 16; Szamosujvár sz. kir. városban 26; Dobokamegyében 74; Szék kir. mezővárosban 1; Felső-Fehérmegyében 2795; Fogarasvidéken 97; Fogaras kiv. városban 13; Hunyadmegyében 28; Vajda-Hunyad kiv. mezővárosban 4; Kolozsmegyében 713; Kolozsvár sz. kir. városban 1058; Kolozs kiv. mezővárosban 250; Küküllőmegyében 3905; Erzsébet sz. kir. városban 20; Tordamegyében 3313; Torda names városban 964; Szász-Régen kiv. városban 16; Naszód vidéken 6; Aranyosszéken 4946; Csikszékben 34; Háromszéken 4588; Sepsi-Szt.-György kiv. mezővárosban 81; Kézdi-Vásárhely kiv. mezővárosban 5; Bereczk kiv. mezővárosban 3; Ilyefalva, kiv. mezővárosban 12; Marosszéken 6107; Maros-Vásárhely sz. kir. városban 219; Udvarhelyszéken 22,619; Sz.-Udvarhely kiv. mezővárosban 71; Beszterczevidéken 1; Beszterczе sz. kir. városban 61; Brassóvidéken 18; Brassó sz. kir városban 138; Kőhalomszéken 67; Medgyesszéken 10; Medgyes sz. kir. városban 38; Nagy-Sinkszéken 3; Segesvárszéken 87; Segesvár sz. kir. városban 37; Szász-Sebes sz. kir. városban 3; Szászváros sz. kir. városban 2; Szebenszékben 8; Nagy-Szeben sz. kir. városban 46; Ujegyházszékben 1. — Horvát-Szlavonországban: Zágrábmegyében 78; Varasd-megyében 1; Varasd sz. kir. városban 1; Szerémmegyében 10; Verőczemegyében 1; Horvát-szlavon határőrvidéken 2; Magyar-bánáti határőrvidéken 18.

A britt és külföldi unitárius társulat idei pünkösdheti évi nagy gyülésén igérkezett megjelenni a hires Coquerel is Párisból, mint a szabadelvü kereszténység egyik apostola; sőt e zsinatszerü gyülés egyik fő hitszónoka is ő lesz. Mi szivünkből üdvözöljük a valódi szabadelvüségnek és igaz ker. testvéri szeretetnek e szép nyilatkozatát.

Bajorországban a kormány a szabadelvü irányzatnak a katholikusok közt terjesztésére azt a módot alkalmazza, hogy a megürült püspöki székekre szabadelvü egyéneket nevez ki. Igy az ultramontan

lapok legújabb számai tele vannak a kétségbeesés jajaival a felett, hogy a würzburgi püspökségben senki sem hisz a csalatkozhatlanságban, mivel az új püspök nem hirdetteti ki a dogmát. Ama mód alkalmazását — de minden esetre igazi szabadelvü egyének kinevezésével — a magyar cultusminister is megpróbálhatná.

Francziaország 86 főtanácsa közül már is 53 a népoktatási törvényjavaslat főpontja, a kényszeriskolázás mellett nyilatkozott. Jules Simon népoktatási törvénye, bármily támadás tárgya legyen is papi részről, úgy látszik mégis törvénynyé lesz.

A vakbuzgó Skócziában is virrad a szabadabb hitnézetek fénye, s több városaiban tartattak már unitárius felolvasások, miket a nép mind nagyobb figyelmére méltat, kivéve papjait, a kik természetesen félnek a világosságtól, s a helyett, hogy a felajánlani szokott vetélyt elfogadnák, szószékeikről fenyegetőznek a socinianok és atheusok ellen. A szabad skót egyház papjai különösen kitesznek magukért. A skót főiskolák tanárai közt főleg sok hive s szószólója támadt a szabadelvü keresztény eszméknek. Számosan vannak pedig ilyenek az angol püspöki egyház papjai között, a kiknek némelyike jeles czikkekkel lép fel az unitárius szerkesztők által kiadott „Theological Review“ czimü derék folyóiratban is, s nyiltan vallja az unitárius hitnézeteket. Sőt legújabban anglikán főpapok s tudósok egyesülve dissidens felekezetek jeleseivel egy társulatot alkottak, mely a német s hollandi szabadelvü hittudósok müveinek angol nyelvre fordittatását s kiadását tüzte ki czélul.

A chicagoi nagy égésben elpusztult unitárius templom helyén az újnak felépülését már ez idei novemberre számitják. Körülbelől 200,000 dollárba fog kerülni a nagyszerü templom orgonával s öszszes díszleteivel együtt. Az „amerikai unitárius társulat“ adománya 50,000 dollár, éppen fele a gyülekezetekből évente közczélokra gyüjtetni szokott öszszegnek. A többi költség egyesek adakozásából folyt be s igen sok részben a Collyer Robert, e kovácsmesterből előbb methodista, azután unitárius pappá lett genialis férfiu elragadó hitszónoklatai által lön előteremtve. A szent czélra még húsz év óta nem gyakorlott kovács-mesterségét is felhasználta a napokban, midőn a Cornell-egyetem tanárai s deákjai inkább csak tréfásan 2000 dollárt ajánlának a derék hitszónoknak egy lópatkóért, a melyet ő saját kezével késziteno. Áll a fogadás, úgymond, s a patkót saját kezével elkészitvén nagytiszteletü Collyer ur, a rögtön lefizetett öszszegből 500 dollárt a michigani égetteknek juttatott, a többit a chicagoi templom részére.

A „Brahmo Somaj" uj theista hitfelekezet nagy előmenetelt teszen Keletindiában. Január 20-án ülte meg 42-ik évfordulati ünnepélyét. Az angol unitáriusokkal oly közel viszonyban állott hires bramin Rammohun Roy volt e vallásos társulat alapitója, de nagyobbszerü terjedést szerzett annak a prófétai jellemü s lelkesedésü Babu Keshub Chunder, a ki két éve Angliát meglátogatván, rendkivüli hatásu szent beszédeket tartott angol nyelven, a melyet derekasan ért, főleg az unitárius templomokban, s alapigéit rendesen az újszövetségi könyvekből vette, s bár nagyon óvakodik a keresztény névtől, a Krisztus szellemétől mélyen áthatott lelkü apostolként beszél és működik. Szerintök „a theismus az a vallás, mely minden egyeneslelkü ember szellemi vágyait kielégiti. Az hozand egységet a nemzetek közé az ellenségeskedés eltörlése által, mely jelenleg létezik igazság és igazság között, fentartva bántatlanul az emberek közti különbözőséget, a legnagyobb térmezőt hagyva mindenkinek az egyéni haladásra és szemlélődésre".

Dall, a minket meglátogatott északamerikai missionarius, a ki Calcuttában egy virágzó indus népiskola, mint a bostoni missio-társulat által is segélyezett intézet igazgatója, nem rég nyilvánosan beállván a Brahmo Somaj" hivei közé, egy kis bajt szerzett magának az által, hogy némely amerikai erős hitü unitárius felfogása szerint Dall ur nem lehet egyszerre keresztény is, az új indus egyház tagja is, a menynyiben az indusok a legóvatosabban kerülik a keresztény nevet. Tüzes polemia fejlett ki ebből az egyházi lapokban. Dall védi magát állitván, hogy ezen indus hitfelekezet Jézus messiásságát elismeri, életét s tanitásait követésül ajánlja, s ennélfogva keresztény jellemü vallás és ő egész jóhiszemmel állott be annak hivei közé. Az indusok nem tagadják ugyan a Jézus messiási vagy krisztusi méltóságát, de vele egy szinvonalra teszik a többi nagy vallásrendszerek alapitóit is, mint: Confucius, Zoroaster, Buddha, Mohamed sat., ha némelyek közülök megengedik is, hogy Jézus csakugyan „első az egyenlők között". Az érdekes vita még nem végződött bé. Minden esetre szorult helyzetbe jutott a mi Dall-unk, a menynyiben az indus theista sokkal büszkébb, mint hogy idegen forrásból láttassék meriteni a maga hitét s tudományát, s a keresztény névnek nem is szereztek ott becsületet az egymással versengésben élő és sok képtelenséget tanitó missionariusok, másfelől ismét az amerikai unitáriusok nagy többsége is buzgóbb keresztény, hogysem Jézus Krisztusnak minden más vallásalapitó próféták közül magasan kiváló isteni küldetését el ne ismerné.

Az unitárius egyházi irodalom egy nagybecsü és önálló művel gyarapodott, Simén Domokos munka- és tanártársunknak „A Szent háromság eredetének és kifejlődésének története“ czimü, közelebbről Pesten megjelent munkája által. A helyett, hogy magunk ajánljuk azt az olvasó közönség figyelmébe, álljon itt Sz. F. (Szilágyi Ferencz) köztiszteletben álló hazai tudósunknak a Budapesti Közlöny f. évi 68-ik számában tett ide vonatkozó nyilatkozata:

„E jeles, mint sok tudományos készültséggel irt egyháztörténelmi monographiának nagy érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy az egy erdélyi unitárius s valóban szakavatott férfi munkája. Megjelent az egyébiránt a dr. Ballagi Mórtól szerkesztett „Prot. Tud. Szemle“ 1871-dik évi folyamában, s valóban jól történt és szerencsés gondolatnak kell mondani, hogy azt most az ilyen dolgokban gyönyörködő olvasók számára külön megszerezhető kiadásban is közrebocsátottak.

Mi annak tartalmát illeti: mellőzve az orthodoxiát ismertető s bevezetés gyanánt szóló értekezést, szerző a fődolgot t. i. a szent háromság történetét kilencz fejezetben adja elő. Ezek: Előzmény; a háromság tulajdonai; az ó testamentum; új testamentum; az apostolok tanitása; az első ker. egyház; a szent háromság eredete a pogányok hitregéiben; a szent háromság eredete a görög és zsidó philosophiában; az egyházi szentháromsági dogma kifejlődése az alexandriai philosophia hatása alatt; a két istenség kifejlődése; az ariusi vita s végre a szent háromság. Mindezekben a keleti nyelvekben, exegesisben s bibliai tudományokban kitünőleg jártas szerző ur felvett tárgyát oly alaposan, azt minden oldalról felderitve s lehet mondani: kimeritőleg adja elő, hogy az olvasónak alig marad fenn valami, mit arra nézve neki kivánni kellene, vagy lehetne.

Midőn ismertető ez alkalomból e ritka, derék munkát az illetők s főkép az egyháztörténelmet kedvelők figyelmébe melegen ajánlja, azon megjegyzést sem mellőzheti, hogy mint hiszi, annak érdeke kapcsolatban van korunk nagy eseményével t. i. az utolsó vaticani concilium decretált pápai csalhatatlansági tan- és hitágazattal stb. Ára csak 1 fr. o. é.

Kedves igéret. Szilágyi Ferencz ur a fennebb érintett ismertetést ezen kedves igérettel zárja be. „Ha Isten engedi, menynyiben korom és erőm engedik, az erdélyi unitárius egyháznak a 18-ik századbeli történelmére s viszontagságaira vonatkozó okmány-gyüjteményemből több, eddig nem ismert s azon kort lényegesen illustráló tényt és adatot szándékozom közre bocsátani:“ Isten segélje.

Mit hisznek az unitáriusok? *)

Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésekre. Nem jöttem hogy eltöröljem, hanem inkább hogy azt betöltsem. Máté V. 17.

Gyakran hallani e kérdést, „vajjon mit hisznek az unitáriusok?“ Ez iránt tisztában lenni magunknak is a legfőbb érdekünk levén, szándékom e kérdésre bár rövid és ki nem meritő feleletet adni a jelen alkalommal. Vannak, kik olykor igy szólnak hozzánk: „Igen, ti megmondjátok nekünk azt, a mit nem hisztek, de mi szeretnők tudni, voltaképpen mit hisztek“. S a kérdés helyes, igazságos. Egy csupa tagadásokból, mások hitének, nézeteinek taglalásából álló rendszer nem nevezhető vallásnak, s a legtökélytelenebb vallás helyét sem foglalhatja el. Itészet, birálgatás, tanvitatás vagy czáfolás még nem vallás. Kimutathatod a legerősb logikával, a legélesebb okoskodással, valamely vallás-rendszernek képtelen és hamis voltát, azonban ha nem vagy képes valami jobbat igazabbat tenni helyébe, az emberek semmiképpen sem fognak azzal felhagyni. „Mert az emberi nem — mondja elmésen a buddhista példabeszéd — hasonló a nadályhoz, mely nem bocsátja el farkával az egyszer megkapott helyet addig, mig új helyet nem kap fejével.

Mindazáltal meg kell gondolnunk, hogy bizonyos rendszer nem szükségképpen tagados jellegü azért, mert olyannak látszik vagy olyannak nevezik. A keresztény vallás első tekintetre igen is tagadós jellegünek, bontó, romboló iranyunak látszott a zsidók előtt. Véget vetett a zsidó istenitisztelet ünnepélyes pompáju, látványos szertartásainak, a mindennapi áldozatoknak, a kiváltságolt papirendnek, a hivatalszerü közimáknak, a nyilvános áhitat minden alakzatának. Dávid szent zsoltárai, a melyeket karfelváltólag évezred óta énekeltek, nem valának többé hallhatók. Végét szakasztá a szombatnak, a melyet Mózes ideje óta oly hü kegyelettel ünnepeltek vala. A keresztény vallás első kezdeteiben nem ismert templo-

*) „What do Unitarians believe?“ Elmondotta J. Freeman Clarke New-Yorkban, febr. 27. 1872.

mot, oltárt, nem semmi papságot, áldozatot, szent személyeket, szent dolgokat. Nem volt az egyéb, mint eltörlése a szent napoknak, helyeknek, a szent személyeknek, szent dolgoknak. Nemde megannyi tagadások rendszere? Nem látszhatott egyébnek. Mindamellett Jézus azt mondá: „Nem jöttem, hogy mindezeket eltöröljem, hanem inkább hogy betöltsem“. Sok, igen sok látszhatott némelyek előtt eltöröltetni, de a vallásnak benső magva, lényeges igazsága megmaradt, valami fensőbbszerübe lön felvéve, valami jobb, magasztosabb rendszerben bétöltve, tökélyesitve.

És a mit Jézus mondott, mi, unitárius hiten levők is mondhatjuk. Az unitárius vallás nem jött hogy eltöröljön, romboljon, hanem inkább hogy bétöltsön, tökélyesitsen; nem azt czélozza, hogy kevésbbé szeressük Istent, hanem hogy inkább szeressük; nem hogy kevésbbé higyjünk Krisztusban, hanem hogy inkább higyjünk benne; nem hogy kevésbbé gyülöletesnek láttassa a bünt, hanem hogy inkább meggyülöltesse velünk azt; nem hogy gyengitse a mi tiszteletünket a szentkönyv iránt, hanem hogy inkább öregbitse; nem hogy kevésbbé bizzunk a könyörgés erejében, hanem hogy még szilárdabban támaszkodjunk arra; nem azért jött az unitárius vallás, hogy az életet kevésbbé tenné komolylyá, nagygyá, reményteljessé és istenivé. hanem hogy ilyenné inkább, mind inkább átalakitná.

Lássuk hát aai.! mit érthetni az alatt: hogy a z u n i t á r i u s v a l l á s n e m j ö t t a z I s t e n b e n v a l ó h i t n e k e l t ö r l é s é r e, h a n e m i n k á b b b é t ö l t é s é r e; nem hogy e hitet gyengitse, hanem hogy inkább erősbitse.

Az unitárius vallás Istennek mint egyetlen isteni személynek egyszerü, oszthatatlan egységét tanitva, s a háromság titokszerü tanát elvetve, az istenséget közelebb hozza az emberi értelemhez és szivhez. Az unitárizmus tanitja, hogy az Isten oly Atya, a kinek semmi engesztelésre, elégtételre, semmi áldozatra nincs szüksége azért, hogy bűnbánó gyermekének bűneit megbocsássa. Tanitja, hogy Isten nem csak fölötte van a világnak mint annak teremtője vagy igazgatója, hanem benne van a világban, az egész természetben, a légben és napfényben, a virágokban és csillagokban, a történelemben és gondviselésben, az ember okosságában és lelkiismeretében. Az unitárizmus nem szól erős bosszuálló, haragvó Istenről, hanem atyáról, a ki fenyit és dorgál, nem mintha gyönyörködnék a bünt ésben, hanem hogy minket az által is jobbitson. Nem szól rész-

ra hajló Istenről, s ki némelyeket gyermekei közül öröktől fogva az idvességre elválasztott, s a többit elvetve örök kárhozatra határozott, hanem oly mennyei jó atyáról, a kinek szeretete mint áldott napjának fénye, átkarolja a jókat és gonoszokat, s a kinek szent akaratja, hogy senki el ne veszszen, hanem hogy megtérjen és üdvezüljön. Tanitja, hogy ő nem oly valóság, a kinek gondviselő szeme csak különös, rendkivüli esetekben tekint a világ és emberi dolgok folyására, azért hogy jutalmazzon vagy büntessen, hanem oly Isten, a kinek minden utai és itéletei jók és igazak, s a ki soha sem hagyja magát tanubizonyság nélkül az ő földi okos teremtményeinek szivében és életében. Ekként tölti bé és egésziti ki azon igazságot, mely szerint Isten fölötte van a világnak, mint annak ura kormányzója, tanitván, hogy ő benne él és lakik a világegyetemben, mint minden dolgok fentartója, mint életünk őre, oltalma, mint gondolataink ihletője, mint szivünk örökké hű, vigasztaló barátja.

Az unitárizmus betölti, tökélyesiti az ember bűnös voltát, az emberi természet romlottságát tanitó orthodox eszmét annak megmutatása által, hogy az ember fel van ruházva Istentől minden erkölcsi szépre és jóra nemesitő hajlamokkal. Nem állitja, hogy a bűn ne volna bűn, sőt azt tanitja, hogy a bűn nem csak a pokol utja, hanem maga a pokol; hogy az önzés, a gonoszság pokol; hogy valameddig mi az erények utjától s Istentől eltávozva élünk, csak árván, örömtelen lehet életünk, mint a tékozló fiué, az evangelium szerint, s nincs belső békességünk. Azonban a bűnön kivül valami jobbat, felségesebbet is lát az emberben: tanitja, hogy az ember Isten gyermeke, isteni életszikrájával lelkében; hogy a lelkiismeret a szentlélek komoly szózata keblében; hogy az okosság Isten világossága értelmi tehetségében; hogy a szeretet minden szivdobbanása Istennek az ember lelkében való jelenlétéről tesz bizonyságot. Tanitja, hogy az ember szabad lény, szabad akarattal bir választani az igazat vagy hamisat, a jót vagy gonoszt.

Az orthodoxia csak felét látta az emberi természetet illető igazságnak, csak a sötét oldalát látta az ember életének, mely őt a földdel, az érzékiséggel és a roszszal köti össze. Elmulasztotta a másik oldalát szemügyre venni: helytelen dolognak, sőt bűnnek tartván csak megkisérteni is annak vizsgálását. Istent az által hitte leginkább felmagasztalva, ha az ember minél mélyebben van lealázva; kegyessége abban állott, hogy kezét szájára tette és száját

a porba, kiáltván: „Tisztátalan! tisztátalan! az emberi természet s maga a külterméészet is az emberi romlottság miatt tisztátalan!" De vajjon tiszteljük-e mi egy nagy művészt akkor, ha művét nem méltányoljuk, sőt megvetéssel szólunk arról? Tegyük fel, hogy Rafael gyönyörü fejképei vagy Michael Angeló prófétái és sybillái tudnának gondolkodni és szólani, vajjon tisztelnék-e alkotójokat az által, ha magukat minden szépség, jelentőség vagy érték nélkül valóknak nyilatkoztatnák? Minő tisztelet, dicsőités hangzanék a Michel Angelohoz intézett ily szavakban: „Te dicső művész vagy, de minden te műveid alávalók, megvetésre méltók"! Mi emberek, Isten kezének remek műve, bölcseségének legfenségesebb és legjobb alkotása vagyunk, koronája az egész teremtésnek. Ha már oly romlott, annyira elhibázott ez isteni alkotmány, lehet-e nagynak, felségesnek mondani az alkotó művészt? A mit mi magunkból alkottunk, az valójában oly kevés, oly kétes értékü: de a mit Isten alkotott bennünk s a mit czélja van alkotni belőlünk, az dicsőbb valami a fényes napnál, fenségesebb a nyári reggel szüzies tiszta szépségénél, midőn a korán ébredő madársereg zengi a teremtő dicséretét, a kit sejteni sem képes, — és lelket emelőbb, — mert szellemi természetünk magasztos rendeltetésével függ össze, — az illatpárájokat lehellő és gyémánt harmatcseppjeikben csillogó fák, füvek és virágok varázs kellemeinél.

Ez igazságot az unitárizmus csatolta az orthodoxia igazságához. Még ugyan egész teljességében nem látta, fel nem mutatta azt; de midőn az emberi természetnek emez oldala egészen fel lesz ismerve, az orthodoxia fél igazsága át fog válni a kereszténységnek egész igazságává. Akkor át fogják látni a bünnek valódi roszaságát, mely abban áll, hogy az lealacsonyitja s meghomályositja Istennek e csodaszerü alkotását, az ember fenséges lelkét; akkor el fogják ismerni, hogy nem a bün jövendőbeli megbüntetése ama nagy rosz, a mitől félni kell, hanem maga a bün, mert az elszakaszt minket Istentől, és igy a halált teszi a lélekbe az élet helyett, meghomályositja a belső világosságot, mely által a tiszta szivüek Istent meglátják, s gonoszok barlangjává változtatja át az emberi szivet, a melyet Isten a maga legnemesb templomává, imádság házává alkotott. Azonban az embernek enynyire elsülyedt állapotában is a Krisztus mindig lát valami nemes magvat, tanitván, hogy még akkor is, midőn az ember a roszat választja, s a külső sötétségbe téved a világosságtól vagy igazságtól, valami jobbnak ér-

zését vagy annak titkos óhajtását birja önmagában. Igy tölti be az *emberi bünről* való tant az *emberi méltóság és jóság* tanitása s annak megmutatása által, hogy az ember legmélyebb romlottságában is még mindig Isten gyermeke, s egy felséges jövő magvait és csiráit hordja keblében.

Az unitárizmus betölti a *Krisztus isteni lényéről* való orthodox eszmét, az ő *tiszta és tökéletes emberiségéről* való meggyőződésével.

Az orthodoxia ugyan a Krisztust embernek is szintugy nevezi mint Istennek, azonban minden tanitása szerint, az istenségnek fényárja elboritja, elrejti szemünk elől Krisztusnak emberi-létét. Ellenben az unitarizmus azt tanitja, hogy a Krisztus istenisége egy emberi lénynek, nem Istennek volt a tulajdona: hogy ő nem emberi Isten, hanem isteni ember volt, minden tekintetben hasonló az ő atyjafiaihoz, az egy bűntől megválva, a mi testvérünk. Az ő nagysága tanuskodik emberi természetünk nagysága felől, — nem valami kivételes és csodaszerü, hanem az Isten törvényeinek kinyilatkoztatása az Isten fiában. Mutatja, hogy a mi Krisztus volt, mi is lehetünk; hogy ő valósággal a közbenjáró, a ki dicsőséget, szépséget és hatalmat csak azért visel, hogy másokkal közölje: a ki igy szólott: „Atyám, én a dicsőséget, a melyet adtál nekem, ő nekik adtam“. Ő a legtökéletesebben — emberi minden emberi lények között. A legvalódibb ember, a kit valaha látott a világ. Mintaképe az emberi természetnek, hogy nevekednénk mindnyájan az ő hasonlatára és teljességére, s elérnők egy tökéletes ember mértékét a Krisztus Jézusban. Mindazon rendkivüli befolyás, a miben részesült, azért volt adva neki, hogy annál igazábban természetes lenne az ő valója. Isteni volt azért, hogy emberi legyen. Ő Isten képére volt alkotva, hogy lenne minden tekintetben hasonló emberfeleihez, jelképe és iránya az igaz emberiségnek.

Az orthodoxia Krisztust *istennek* nevezve, megkisérlé őt a tisztelet és méltóság lehető legnagyobb magaslatára emelni. Azonban gyakran többet mondunk, ha felettébb sokat nem mondunk. Lelkesült oskolás lánykák, műbarátok vagy szeretők nyelve, mely bővölködik a legfelsőbb foku jelzőkben, pompásnak, magasztosnak, imádásra méltónak nevezvén valamit, a mi sajátlag csak is egyszerüen szépnek, jelesnek, jónak volna mondható, nem bir anynyi erővel, mint az alsóbb foku de szabatosabb kifejezések. A tulságos nagyitásu szók és állitások ellen bizonyos visszahatás támad lel-

künkben, mely másfelől ismét tulságba mehet át. Az unitárizmus utat nyitott a Krisztus lényének igazibb méltánylására, a méltóságnak felsőbb fokára emelvén őt az által, hogy kiemelte az ő emberi tökélyeinek fenséges vonásait. Krisztus dicsősége abban áll, hogy példát adott nekünk, mikép lehet ember egy az Istennel" a tökéletes hűség által, miként nyugodhatik az atya kebelében a tökéletes hit és bizalom által, tehet királyivá s méltóvá az igazsághoz való rendithetlen ragaszkodás által, és nyerhet nevet és méltóságot, mely fölötte van minden nevnek és méltóságnak az által, hogy mindeneknek szolgájává lesz és méltóvá teszi magát isteni felmagasztaltatásra a tisztán emberi engedelmesség által.

Az unitárizmus betölti a bibliára mint Isten igéjére vonatkozó orthodox hitnézetet azon tanitásával, hogy az irás egyszersmind ember igéje.

A bibliát ihletett könyvül fogadja el az unitárizmus, oly könyvül, a melyet Isten lelkétől vezérlett emberek irtak. Azonban Isten lelke nem nyügözi le, nem teszi bénává, rabbá az emberi okosságot, sőt inkább fejleszti s nemesiti azt, szabadabbá teszi az igazságnak láthatására, alkalmasabbá annak kimondására. Az isteni ihletés nem semmisiti meg eszünket, sőt inkább fokozza annak erélyét, ugy, hogy tisztábban s teljesebben láthatja az igazságot. A biblia, nézetünk szerint, nem oly könyv, mely nemlegesen volna ihletve oly formán, hogy annak iróit a szentlélek a csalatkozhatatlanság isteni, vagy ha tetszik pápai kiváltságával ruházta fel. Lehetnek benne tévelyek, betüjét illetőleg, — részletek és külső tényekre vonatkozó tévelyek, de szellemére nézve a legtisztább fényü igazság tükrödzik benne, oly igazság, mely tisztitja a szivet, emeli az értelmet, nemesiti és erősiti lelkünk nemesebb tehetségeit.

Az unitárizmus fokozni kivánja a biblia iránti tiszteletet az által, hogy annak helyesebb értelmezésén igyekszik. Az orthodoxia tanitónkká tette azt a csillagászatban, földtanban és történelemben, s ez által ellenkezésbe hozta a természettel és tudománynyal. De mi kinyilatkoztatjuk, hogy a szentkönyvnek sokkal magasztosabb feladata van, mint hogy azt akarná tanitani, mi módon vette kezdetét az anyagi világ, vagy milyen és mikor lesz vége. A szentkönyvnek forrása az isteni szellem azzal a czéllal, hogy éleszsze, nemesitse az emberi szellemet, megmutassa az Istenhez vezető útat, betöltse emberi életünket örömmel és erővel, s éreztesse velünk az Isten jelenlétét és hogy mennyországgá változtat-

hatjuk át már ezt a földi életet. A biblia még sokkal valódibb tiszteletet és szeretetet tárgyává lehet jövőben mint eddigelé volt, ha megszünik mesterünk lenni és barátunkká válik; megszünik bárminő csalatkozhatlanságot igényelni, hanem vezérel minket minden igazságra; megszünik szolgai alávetést követelni az értelemtől, de megilleti a lelkiismeretet s nemes érzelmekre gerjeszti a szivet tiszta emberi benyomásokkal. Az által lesz az inkább mint valaha Isten szavává, ha a keresztények azt előbb főként ember szavának fogják tekinteni.

Az unitárizmus betölti az üdvezülésről való orthodox eszmét, tanitván, hogy az egyszersmind növekedés, tökélyesbülés; hogy az nem csupán válság, átmenet, hanem fejlődés is.

Az orthodoxia tanitotta a keresztényi megtérést; az unitárizmus hozzáadja a keresztényi önmivelést. Az orthodoxia hivja az embereket az üdvesség munkájának megkezdésére; az unitárizmus tanitja nekik a folyton előbbre, fentebbre törekedést. Az orthodoxia egy nagy igazságot tanit, de a mi csak fél igazság, mondván: „Térjetek meg, térjetek meg; változzatok el s legyetek új emberekké". Az unitárizmus hozzáadja az igazságnak más felét mondván: „Nevekedjetek minden dolgokban, a tisztaságban, egyenességben, nemeslelküségben, férfiasságban, nőiességben, szabadságban, testvériességben". Az orthodoxia igy tanit: „A Krisztusért bocsáttatnak meg a mi büneink s tőle van a mi váltságunk". Az unitárizmus hozzáadja: „de csak a menynyiben segit minket a Krisztus saját üdvességünk kivitelében és magunk megváltásában".

Az idvesség, a közönséges felfogás szerint, kivülről jön hozzánk. Mi azt tanitjuk, hogy az csak belőlről jöhet. „Senki nem ment fel mennybe, hanem az, a ki leszállott mennyből, tudniillik az ember fia, ki a mennyben van" (János 3, 13). A mennyben kell lennünk jelenleg a végett, hogy a mennybe mehessünk jövőben. Most van az üdvesség napja. Most kell „ülnünk ama mennyei székeken Jézussal". Az igazak feltámadása nem valami mult vagy valami jövő, hanem a jelen müve: felkelni most, a mig időnk van, a bűnből az erényes munkásságra, az időből az örök életre, a pokolból a mennybe. „A mennyország nem valami elrejtett vagy távol levő dolog, hogy fel kellene hágni érette a mennybe, sem a tengeren túl nincsen, hogy onnan kellene azt nekünk előhozni, hogy hallanók és bételjesitenők azt; hanem felette közel van az hozzánk, a mi szájunkban és szivünkben. (V. Móz. XXX, 11—14). Krisztus jelenleg

a mi feltámadásunk és életünk. és ha ő vele feltámadtunk, keressük a mennyeieket, szeretjük azt, a mi szép, nemes és igaz, és e szeretet maga a mi mennyországunk.

Az unitárizmus bétölti, kiegésziti a jövő életet mint viszszafizetés vagy viszonzás helyét tárgyazó közönséges hiteszmét azon tanitásával, hogy az egyszersmind előhaladás helye.

Közönséges hit, hogy ez az élet a próbák, megkisértések szinhelye, és a más világ a jutalmazásé és büntetésé. Az unitárius tan szerint, a megkisértés, s a jutalmazás és büntetés mind két világban megvan, már ebben az életben megvan előizlete a mennynek és pokolnak, és a más világban is, mint a jelenben van előhaladás, tapasztalás, fegyelem és nevelés.

Az orthodoxia tanitása szerint ezt a világot siralom völgyének kell tekintenünk s egyedül a más világra kell gondolnunk. Egy megromlott világ ez, a hol kötelezve vagyunk egy ideig tartózkodni, de minél hamarább ide hagyjuk ezt, annál boldogabbak leszünk. Börtön, a melyre itélve vagyunk. Midőn fogságunk ideje kitelik, örömmel kell abból kimennünk. Az unitárizmus ellenben megmutatta, mily kevés van mindebből az új szövetségi könyvekben. Sem Jézus, sem az apostolok nem laktak monostorokban, sem idejöket nem töltötték a más életről való beszédekkel. E földi élet és ennek soknemü kötelességei, jóra való alkalmai, e világnak szerelme és szépsége, emberi mivelődést, jólétet és boldogságot czélzó intézményei, törekvései — mindez nem egyéb, mint „Istennek háza s a mennyországnak kapuja". Mig álmadozva merengünk egy a siron túl felderülő mennyország örömein, azalatt elfeledkezünk az itt körültünk levő mennyországról. Énekeljük a hymnust, „Öröklétet ki óhajtna, Istenétől elszakadva," s feledjük, hogy Isten nem kevésbbé van itten mint a mennyekben; hogy mi nem vagyunk távol Istentől, hanemha önként távozunk el tőle; hogy ha mi tiszta szivüek vagyunk, Istent itt is megláthatjuk: és hogy a tiszta szivüek láthatják őt meg a jövő életben is. Az unitárizmus az Isten jövőbeli mennyországában való hit fél igazságához hozzáadja a más felét is, mely ama felséges czélért való munkásságban és könyörgésben áll: hogy „jöjjön el Isten országa s legyen meg akaratja a földön és az időben is, miképp a mennyben és az öröklétben".

Az unitárizmus betölti az orthodox tant a Szentlélekről, mely önkénye szerint jön és távozik, azzal az átható szeretettel, mely mindig munkálkodik az annak elfogadására nyilt szivben.

Az **isteni befolyásról** szóló közönséges tanitás az, hogy az isteni akarat tetszése szerint jőn és távozik. Mi ehez azt az igazságot csatoljuk, hogy az isteni akarat állandó, változhatatlan törvények szerint működik. Ha mi készek vagyunk idvezülni, Isten kész minket idveziteni. Minden akaratosság, minden változékonyság részünkön van, nem az Istenén; valamint a földet környékező lég mindig nyomást gyakorol arra, s kész minden nyilt ürbe azonnal befolyni, az isteni szeretet is mindig körülfogva tart minden lelket s kész abba beléhatni és azt boldogitani. Mi nem érezzük a légkör temérdek nyomását, oly tökélyesen fenn van tartva az egyensúly: igy a Szentlélek szakadatlan befolyását sem érezzük, oly csendes, nyugodt és rendes annak éltünket körülfolyó áramlata. „Halljuk zúgását, de nem tudjuk honnét jő és hová megyen". De boldog, háromszorta boldog a sziv, mely érezni tudja az Istenben való békeségnek és nyugalomnak csendes hármoniáját, a mindig jelen levő szeretetet, a mely nem kiván semmi hitvallást, semmi érzelem áradozást, ideges izgatottságot arra, hogy láthassa Istent, mely tudja, „hogy az Ur nincs sem a szélvészben, sem a földrengésben, sem tűzben, hanem a vékony, lassu szóban!" (1 Kir. XIX. 11—13.).

Tagadhatatlan, hogy mind azon igazságokat, miket én az unitárizmusra nézve igénylek, az orthodoxia is tanitotta. Készörömest hiszem ennek ugy létét. Mi koránt sem állitjuk, mintha valami új evangeliumot fedeztünk volna fel. Minden bizonynyal, a mit mi látunk és mondunk, azt már mások is látták és hirdették. Mi csupán hangsulyozzuk az igazságnak azt az oldalát, a mely még eddig soha sem volt kellő figyelemre méltatva. S még inkább, útat törünk és szélesebb láthatárt nyitunk az igazságnak nagyobb mérvű láthatására, a régi kőfalak és korlátok elháritása által, miket az orthodoxia félelmében és aggódtában felállitgatott.

Mi bizunk Istenben s az ő gondviselésében. Nem tartjuk szükségesnek, hogy az igazságot fegyelmi rendszabályokkal, credókkal, s a mi felekezetünk sibboletét és jelvényeit nem hordó becsületes emberek ellen támasztott eretnekségi s hitetlenségi vádakkal támogassuk. Hiszszük és valljuk, hogy az emberek nem credók, nem hitvallások, nem czeremoniák, sem egyházi sacramentumok által szerezhetik meg üdvösségöket, egyedül az által, „ha abban gyakorolják magokat, hogy botránkozás nélkül való lelkiismeretök legyen mind az Isten, mind az emberek előtt mindenkor." Mi teljes szivvel.

lélekkel bizzuk Istenre az ő igazsága és egyháza gondját. Hiszszük, hogy minden egyenes lelkü emberek, a kik őszinte szivvel szeretik az igazságot, a jó úton vannak, s előbb vagy később elvezéreltetnek minden igazságra, a mit ismerniök szükséges. Isten nem hagyta az igazságnak őrzését csalatkozhatatlan pápákra vagy zsinatokra, vagy bárminő gyülésekre. Ő közel van minden emberi szivhez, mely őt keresi. Kegyelmét szabadon adja mindazoknak megtartására, a kik ő hozzá térnek. Várakozik a maga kegyelmével, hogy közölje azt velünk, a midón készek vagyunk annak elfogadására. Egyházak, hitformák, szertartások, szombatok, szentirások mind meganynyi segédszerek, lépcsők; de bárminő erősnek képzelt kősziklán épült egyházak is elmulnak, létezni megszünnek: s csak egyetlen egy a szükséges dolog, a hit, mely munkálkodik, a szeretet által, mely minden hitvallásban s minden formák alatt az elevenitő lélek, s a mely keresi az Istent s ő rajta csügg állhatatosan s elfogadja az ő isteni kegyelmét és igazságát.

Ezek szerint mondjuk, ismételjük mi azt, a mit Krisztus urunk mondott, hogy nem jöttünk a törvényeknek — az evangelium igazságainak — eltörlésére, hanem betöltésére, tökélyesbitésére. A valódi reform soha sem rontó, — az mindig megtartó. Elhagyva azt a mi lényegtelen, biztositja a lényegesnek fennállását. Minden őszinte, igaz unitárius kereszténynek feladata Istenhez vezetni az embereket, s azokat, a kik Istent még soha sem látták, soha sem szerették, soha sem engedelmeskedtek neki, segiteni mind ennek ezentúl cselekvésére. Lehet, hogy mi unitáriusok nem vagyunk egyebek, mint csupán „kiáltó szó a pusztában“ azzal a küldetéssel, hogy egyengessük az útat valami jobbra, tökélyesebbre. Azonban mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy feladatunk nagy fontosságu — új ablakokat és ajtókat nyitni fel, a melyeken az evangelium igazsága és szeretete behathasson a lélekbe.

Kr.

A sz. keresztúri unitárius középtanoda (gymnasium) történelmi rajza.

A székely-keresztúri unitárius középtanoda (gymnasium) keletkezése azon időszakba esik, melyben az ottani egyházközség anyagilag gyengülve [illegible] templomának végleges kiképzitését [illegible] építését mellőzni. E különös jelenség azon körülmények összetalálkozásából megmagyarázható, melyek e [illegible] történetesen vagy tüzetesen közrehatottak.

Sorban elsők közöttök II. József császár (1780—1790) német nyelv iránti absolut hatalommal tett intézkedései; mert miután Erdélyben közigazgatási és igazságszolgáltatási nyelvnek 1784-ben a németet rendelte [illegible] tudásának szükségét nem lehetett át nem látni, s habár azok, kik már férfikorukat elérték, megtanulását magukat illetőleg kicsinek vagy egyszerűen mellőzendőnek tartották is, de az ifju nemzedékre nézve legalább czélszerünek kellett a létezett körülmények közt tekinteniök.

Igy gondolkodott a sz. keresztúri unitárius egyházközség is. Annál fogva 1789-ben a szent-gericzei zsinaton engedélyért folyamodott normalis iskola felállithatására a német nyelv tanitása végett. A zsinati tanács kedvezőleg fogadta a szándékot, tudván, hogy Keresztúrott arra alkalmas hely létezik, s annak tekintetéből oda már az előtt Szebenben mint kormány székvárosában tartatott literariai értekezlet alkalmával normális iskola felállitása javaslatba hozatott; meg is dicsérte a kérelmező egyházat szándékáért [1]; de egyszersmind előlegesen a felállitására megkivántató pénzalap kimutatására és feljelentésére utasitotta. Azonban ez nem következett bé; mert II. József a következő 1790-ik évi januáriusban ren-

[1]) Protocollum Consistorii generalis ab anno 1783—1795 pag. 154. 155

deleteit, azok közt a német nyelvre vonatkozót is, visszavette, februariusban pedig meghalt. Ennek következtében a normális iskola felállitásának elöbbi szüksége megszünt; hanem fennmaradt az emlékezet, mely szerint Keresztur egy központias alsóbb rendü iskola helyéül ki vala nézve.

Ilyennek szükségét székely földön valahol pedig természetesen érdekeik és czéljaiknak megfelelöleg rég érzették az ottani unitáriusok, hol falusi iskolákon kivül csak egy középtanoda sem létezvén, ha a székely szülök gyermekeiket többre taníttatni kivánták mint menynyit otthon tanulhattak, a tordai gymnasiumba vagy kolozsvári collegiumba kellett küldeniök; mi annál nagyobb fáradságba s költségbe került, minél távolabb laktak a nevezett városoktól. S mert rendszerint az szokott leghamarább panaszra fakadni s kérni, kit a teher legsulyosabban érint: úgy itt is legtávolabbiak a háromszékiek lévén, köztük nevezetesen Árkoson nyilvánult legelöbb az óhaj és szorgalmazás egy közelebbi alsóbb rendü tanintézet létesitése iránt. S az óhaj méltányosabbnak, létesitése szükségesebbnek ismertetvén el, semhogy mellöztethetett volna, már nem az vala kérdésben: legyen-e vagy ne székely földön is, hol közbevetöleg mondva, unitáriusok legszámosabban valának, hanem ez: hol és miképpen eszközöltessék létrehozása? E végett pedig Udvarhelyszéken Homoród-Almás és Homoród-Szent-Márton nem csak helyiséget ajánla önkéntesen, hanem némely más kellékeket is; csak hogy sem az egyik, sem a másik nem oly mérvben, mely az állitandó tanoda léthelyének elhatározásában részökre döntö oknak vétethetett volna.

Irányadás erre nézve Maros-Vásárhelyről lön, hol 1793-ban juniusban az unitárius uri rend öszszegyülvén, élén Petrityevich Horváth Ferencz egyházi főgondnokkal, megbizottjai által következó juliusban a Homoród-Almáson tartott zsinathoz némi javaslatokat és követelési pontokat küldött: ezek közt egyiket azt, hogy szükséges lenne Székely-Kereszturott állitani egy gymnasiumot.

A zsinati tanács magáévá tette a javaslatot, s meghatározván a tanoda felállitását Kereszturott: eszközlésére bizottmányt nevezett ki az uri rendből, egyszersmind a szükséges költségek beszerzésére, a kereszturi, udvarhely-, maros- és háromszéki unitárius egyházi községek s tehetősb egyéneknek felszólitását elrendelte [1].

[1]) Idézett főtanácsi jegyzőkönyv 294 l.

Ezen intézkedések eredményéül azonban 1794-ben a januáriusi egyházi fötanácsnak ama bizottmány egyik tagja csak annyit jelentett be, hogy a gymnasiumot illetoleg némü-némü elökészületek tétettek, s még 1795-ben is a juniusi bölöni zsinaton ezen jelentés történt: a gymnasium épitésében „mindeddig igen kevés mozdulás tétetett“.

Ily körülmények közt lépett és léptetett gymnasiumunkra nézve előtérbe abrudbányai Szabó Samuel, ki annak történelmében kitünő helyet vivott ki magának.

Született 1756-ban karácson első napján Abrudbányán [1]: közfigyelmet gerjesztett személye iránt mint még tanuló 1780-ban Kolozsvárott, hol más két társával: Csikfalvi Márkos Györgygyel és Toroczkó-Szentgyörgyi Kozma Mihálylyal együtt, januariusban az egyházi fötanácshoz ezen kegyert és beleegyezésért folyamodott: hogy annak jelenlétében és Lázár István tanár elnöksége alatt tarthassanak nyilvános vitatkozást az egész metaphysicából: mit megnyervén, bizonyos számu tételeket oly készültséggel védtek, melynél fogva a vitatkozás köztetszéssel és dicsérettel fogadtatott, vállalkozásuk mások által is követésre méltónak jelentetett ki s egyszersmind a fötanácsi jegyzokönyvbe is beiktatandónak végeztetett, mi meg is történt.

1781-ben Toroczkóra iskolatanitónak rendeltetett, mely állomás felsóbb rendü volt mint a más falubeliekéi, mert Toroczkó saját gyermekein, ifjain kivül segélyezésével bizonyos számu szegényebb sorsu idegen ifjakat is tartott régóta, és iskolájában több tantárgyak tanittattak s több tanosztályok léteztek mint ma, hol Szabó elfogadta ugyan az ajánlott állomást, de annál felsőbbre is vágyott, s mivel a felsőbb helyzetbe jutásnak fösegédeszköze gyanánt az önmaga tovább képzését tartotta, arra pedig, hogy közköltséggel mehessen akademiákra, kilátása nem volt, néhány évi jövedelméből oly öszszeget takaritott meg, melynél fogva önerején látogathatta meg a németországi akademiákat. Mely egyetemeket keresett ott fel, mely tantárgyakat hallgatott és kiktől, saját elbeszélése után tudjuk, hogy 1791-ben Göttingában tartózkodott, és Berlinben Spaldingot meglátogatta [2]. E körülmények egymaguk mutatják tájékozottságát és tudatát az iránt: hol és miképp járjon el a

[1]) Kazinczy Ferencznek tett saját nyilatkozata szerint. Kazinczy Ferencz útazásai. Budán 1839 8-adr. 195 l. — [2]) Kazinczynál az idézett helyen.

német földön czéljának megfelelőleg. Mert azon időben a göttingai egyetem létezéseknél egyike volt a legnevezetesebb német egyetemeknek, ha nem a legkitünőbb. Sehol oly számos jeles tanár, tudós iró nem létezett mint épp ott; kik nagy tudományaikat nem csak nagy alapossággal adták elő hallgatóiknak, hanem ott, hol helye lehetett, szabad szellemben is [1].

De mi indithatta Berlinben Spalding látogatására, ki ott 80-as éveiben mint magányzó élt. Bizonyára azon törekvés, hogy nem csak egyetemi tanárokat ismerjen és hallgasson, hanem még nagy hirü, tudományos férfiakkali érintkezés által is gyarapitsa ismereteit. S ilyen volt Spalding Berlinben predikátor 17[illegible]-ig, kit Németország egyik legünnepeltebb irója irodalomtörténetiratában a német egyházi szónokok közül egyedül emlite fel 1866-ban [2].

Szabó örömmel telve jött el tőle, s viszszatérvén hazájába, itt 1793-ban a homoród-almási zsinat alkalmával felszentelendő papok közvizsgáltatása vezetésére elnökké neveztetett ki, mely kötelességet megelégedés kivivásával teljesitvén, 1795-ben a bölöni zsinaton is ily elnökséget vitt a nélkül, hogy bizonyos állomása lett volna, noha már 38-ik évében járt.

Ugyanazon zsinati főtanácshoz intézett s jun. 28-ik napján tárgyalás alá vétetett kérleveiében előrebocsátván tehát, mint szánta el magát elejétől fogva az unitárius egyházállam szolgálatára, mit eléggé bizonyitnak azon körülmények, melyek szerint további önképzésére külországokban sajátjából nagy költségeket tett, itthon pedig a h. almási és mostani bölöni zsinatokon papi vizsgálati elnökséget vitt, kérte a tanácsot tenne az ő jövendő állapotját elhatározó végzést; ajánlkozván a Sz.-Keresztúrott felállitandó gymnasiumi tanitói hivatalra.

Éppen e kérelem tárgyalása közben értesültek a főtanács tagjai arról, mi fennebb emlittetett, hogy a gymnasium épitése iránt még kevés mozdulás történt.

Szabó ajánlatát tehát csak készséggel és örömmel lehetett fogadni, miután ő mind elméleti, mind gyakorlati ismerettel bőven birt közép tanodai tanárságra, e mellett tapasztalattal is, mint kelljen tanuló gyermekekkel, ifjakkal bánni. Miknél fogva azonnal ki-

[1]) Innen éppen 1791-ben februárban az ottani tanárok hirlapilag azzal vádoltattak, hogy kettejeken kivül mind atheusok. — „In Göttingen sind nur 2 Professoren, die an Gott glauben". August Ludwig von Schlözers Öffentliches und Privatleben aus Originalurkunden 1. B. Leipzig 1828 8 Seit. 387. — [2]) Fr. von Raumer, Handbuch zur Geschichte der Litteratur. Leipzig 1866. 8. 4. B. 5. 220.

jelöltetett gymnasium tanárává; s ennek épitése s állapota körülményekhez képesti intézésére Lázár István püspök s Udvarhelyszékből Dimény József választatott oly utasitással, hogy Szabót az épités bevégzése előtt is iktassák be hivatalába, ha szükségesnek látandják; az 1794-ben megkezdett épitkezés közvetlen folytatása fennebbiek által elintézendő módon Szabóra levén bizandó. Fizetésül neki egyszersmind 200 magyar forint határoztatott — 50 krajczárt számitva 1 forintba, s azon naptól — junius 28-tól fogva folyóvá is tétetett. Eképp jövendője elvégre némileg biztosittatott, s bizonyossá létele megigértetett azon esetben ha a gymnasium épitése végrehajtatik.

Azon zsinati alkalommal egyházi főtanács tagjává is tétetett s egyházi hivatalra felszenteltetett.

Most már a fennebbiekhez képest Szabónak magának kellett megkivántató épületanyagot, költséget adakozás utján bészerezni, mit könnyü feladatnak bizonyára nem mondhatni. De neki buzgalma mindazt legalább megkönnyitette. Ifjuságától fogva különösen hitfelekezete szolgálatára szánván el magát, most szép alkalom nyilt arra a gymnasiumi épületek létesitésével, s ezt annál nagyobb önodaadással ragadhatta meg, használhatta fel, mert azzal egyszersmind önérdekét mozditotta elé, oda lévén tanárul kijelölve mely állomásra éppen vágyott.

Más nemü nehézség volt összeköttetve tanári hivatalával. Keresztúrott legfeljebb is néhány falusi iskolás gyermeket találván, ezekből és máshonnan évenként hozzájok járultakból kénytelenittetett gymnasiumi tanulókat képezni. De minél inkább szaporodtak s haladtak elébb tanitványai, annál több idejét vették igénybe mert nem csak több osztályokat kellett közöttök beállitani, hanem több tantárgyakat is több évek alatt tanitania; mig közülök a nagyobbak és képzettekből kisebbek számára segéd-tanitókat varázsolhatott elé. Hanem hajlama a tanitásra, több évi tapasztalat és gyakorlat, melyet mint toroczkai tanitó szerzett magának — akademiai miveltségét nem számitva is — könnyitett rajta e tekintetben is új hivatala folytatásában.

A bölöni zsinat eloszlásával már mint megbizott épitési közvetlen felügyelő s kijelölt tanár távozott ő is onnan [1]), s még azon 1795-iki évben megtett mindent, mi hatalmában állott, hogy ha

[1]) Protocoll 1796—1803 pag. 23.

csak a tanári házat is lakhatóvá tegye; de a beállott ősz miatt czélját nem érhette el.

Következő években folytatott az épitkezés. Egyes hivek, némely egyházközségek buzgón járultak hozzá pénzzel, épületanyagokkal, munkatétellel: mind e mellett az előhaladás még sem mutatkozott oly mérvben és szemmel láthatólag, mint átalában óhajtották, minek akadálya főleg a szükségelt pénz hiánya volt. Ennek tekintetéből 1799 elején a tanoda egyik gondnoka, Biró József, az egyházi főtanácshoz folyamodott segélyért, hanem onnan csak a közpénztár jobb állapotba jutandása után nyujtatott remény. Az illetők arról értesülvén, kölcsön vett pénzzel folytatták az épitést, s 1800-ban juniusban éppen a Keresztúrral határos Alsó-Boldogaszszonyfalván lévén zsinat, itt a gymnasium egy másik gondnoka, Mátéfi István, az érintett kölcsön lefizetése s a még szükséges épitésre kivántató költség iránt rendelést tétetni kért; minek következtében P. Horváth Ferencz egyházi fogondnok, Pákei József egyházi főjegyző, Körmöczi János kolozsvári tanár és Szabó Sanuel mint bizottság oly utasitással küldettek ki junius 30-án Keresztúrra: tegyenek tudósitást, mik azok, miknek a gymnasiumnál elkerülhetetlenül meg kell még épittetniök: mire e biztosok a julius 2-án tartott ülésben azt jelentették: hogy miután a gymnasiumot bejárták, azt egyéb résseiben alkalmasint megépültnek lenni találták, csak a rectori háznak egy része nincsen még egészen bevégezve, melyet mindazonáltal nem igen nagy költséggel bevégezni lehetne. S a végzés reá lön: mind a jelentett kölcsönbeli tartozás lefizetése, mind a még szükséges épités megtétele végett minden papok szólitsák fel egyházközségeiket adakozásra, s mi begyülend, szolgáltassák be az esperestek az egyházi főtanácshoz. Mind e mellett az igazgató tanári ház hátulsó részét ugy látszik Szabó tanár saját költségén végzé be: mert 1805-ben a kolozsvári januáriusi egyházi főtanácsnál azt jelentvén, megtérittetni kérte; mi kiadásainak bizonyitványokkal lett kimutatása után meg is történt.

Eképp jöve létre a sz.-keresztúrfalvi unitárius tanoda anyagi alkatrésze — lassanként egy év tized alatt (1794—1804) ugyan, de az unitárius hitfelekezet közpénztárának hozzájárulta nélkül. Ma midőn ezt irom, az eredeti tanodaépületnek maradványa sem lévén látható, nem mellőzhetem róla röviden szólani, annál inkább, mert fekténék ismeretéből magyarázható meg az is: miért épitetett fekvését illetőleg a mostani tanoda, noha átalakitva, ugy mint van.

A mostani igazgató-tanári lakház még a régi; következőleg tornáczával napnyugot vagy is templom és papi lak felé; ott feküdt, hol most. Ezzel szembeni fekvéssel épittettek a tanoda-szobák sorban, nagy L. betü alakban; ennek felső részét képzelve az út felé. A szobák mind földszintesek voltak, fából épitvék és zsindelylyel fedvék; belső területeket illetőleg különbözők: nagyobbak, kisebbek, közepesek; mi onnan közetkezett, hogy egyiket egyes urak, másikat egyházközségek épittetvén, jótékonyságuknak nem lehetett egyenlő mértéket szabni. Udvara a tanári laknak és tanodának ugyan azon egy volt, minden elkülönités nélkül s eléggé tágas: de kapuja mind annak, mind ennek külön, mindkettő kijárással a Sz.-Keresztur-falváról Fiátfalvára nyuló útra. Ily helyzetét a tanodának most is csak helyeslni tudom: mert a tanár magasabban levő ablakaiból és tornáczából eleinte az egész tanodát láthatta, s későbben is egy szin és istálló közbejötte után, nagyobb részét. Igy az ifjuság udvaron jártát, magaviseletét figyelemmel kisérhette. S mi nevezetes: senki a tanodából ki nem mehetett és oda be sem jöhetett, valamint más sem, anélkül, hogy a tanár észre ne vehesse vagy láthassa. — Miknél fogva az öszszes tanuló ifjuság felvigyázat alá esett, mihelyt valamelyikök kilépett illető szobájából.

Az épitkezés töredékes vázolata után a tanitásé öszszefüggőleg következvén: ha vizsgáljuk, mi végett épittették e tanodát, más szavakkal mit és miképp akartak abban tanitatni az unitáriusok? eziránt megállapodott nézetet még azoknál sem találhatni, kik felállitásának szorgalmazói s meghatározói voltak; minek oka onnan magyarázható, mert felállitása alapjául az adakozást kellett igénybe venni; s mi leend annak eredménye: előre senki se tudhatta.

Kezdetben az egyházi tanács is csak anynyit óhajtott: bár oly iskola állittathatnék fel, melyben az ifjak rhetorikáig tanulhassanak; s e végre a keresztúrfalvi iskolamestert és egy főbb tanitót, amazt alsóbb, ezt felsőbb osztálybeliek számára elegendőnek vélt. De a körülmények lassanként kedvezőbben alakultak, mint eleinte gondolta. A gymnasiumi épületek, legalább a szükségesek, készen állottak; tanárul akadémiai képzettségü egyén jelöltethetett ki számára; s ekkor már véglegesen megállapittathatott az ottan behozandó tankör, és könnyen is megállapittathatott. Mert az unitáriusoknak Tordán már régóta gymnasiumok volt, mely irányadóul vétetvén: mindazon tantárgyak, melyek ott előadatni szoktak, Kereszturott is tanittatni határoztattak: következőleg a Logicát, átal-

jában a bölcsészeti tanfolyamat megelőzők. És e szerint ide nem számitva az elemi iskolabelieket: 4 osztály — etymologia, syntactica, poetica s rhetorica állittatott meg, melyek mindenikében kétkét évet kelletvén tölteni az ifjunak, 8 év alatt végezhette a gymnasiumi egész tanfolyamat.

Miért határoztatott arra ily sok idő? Ennek okait a jelen korbeliek alig képesek képzelni is. Hadd álljon tehát itt egy kis felvilágositás.

Gymnasiumainkban régen főtantárgy a latin — vagy mint mondani szokták vala — deák nyelv volt, azt pedig nyolcz század alatt fejledezett körülmények követelték. Őseinket idegen nemzetbeli papok téritvén keresztény vallásra, mivel akkor és azután is hoszszas idő folytában csak ők birtak tudományos ismerettel, ők szerkeztették az országos törvényeket, királyi adományozásokat, közigazgatási rendeleteket, leveleket, de latin nyelven, ez lévén a katholicus közönséges egyháznak is hivatalos nyelve. Minélfogva a mely országgyülési, királyi adományozási, közigazgatási iratokat, leveleket régi magyar királyaink több mint fél évezredes korából biránk, mind azok latin nyelven száltak alá ránk. S mily nagy uralmat gyakorolt e körülmény a közéletben, eléggé látható avvagy csak abból, hogy még 1514-ben is törvénykönyv a magyar király országai számára latin nyelven lőn szerkesztve, főképp Verbőczi István, és elfogadva az országgyülés által.

A XVI és XVII-ik században Erdély Magyarországtól különvált fejedelemség lévén, törvényeit nagyobbrészint magyar nyelven alkotta s közigazgatást is azon folytatott; de midőn a koronként, körülmények igényleteihez alkalmazott s azok miatt egymással ellenkezésben állott vagy szükségtelenné is vált törvényhalmazokból állandóul megtartandó törvénykönyveket szerkesztett — 1653-ban Approbatae, 1669-ben Compilatae Constitutiones czimek alatt — ezt nagyobb részint magyarul tette ugyan, hanem latin szavakkal anynyira elárasztva, mi miatt a latin nyelv ismerete nélkül jól érteni nem lehetett. E mellett az adományozási, nemesitő székely lófői s székely gyalogrendi leveleket nemzeti fejedelmeink is latin nyelven szerkesztve adták ki, noha valamint magok, cancellariusaik s titkáraik is mind magyarok voltak, ugy azok is kevés kivétellel, kiknek adták.

Hogy a Habsburg-Lothringeni házbeli uralkodóink alatt mult XVIII-ik században kelt s ünnepélyes megerősitéssel kiadott törvé-

nyeink mind latin szövegüek, közönségesen tudatik. A közigazgatás eleinte magyar nyelven folytattatott; de gróf Kemény László kormányzó után gróf Bucon Adolf fohadparancsnok neveztetett ki törvényellenesen erdélyi kir. kormányszéki elnökké; mivel ő magyarul nem tudott, a kormányszék 1762-ben május 18-áról körrendeletileg minden törvényhatóságnak megparancsolta, hogy ezután minden eddig magyar nyelven tett törvényhatósági tudósitások, egyéni törvénykezések ezután latinul fogalmaztassanak a kormányszékhez. [1]) Mely rendelet, mivel Bucon után a kormányszéki elnökségben többen következtek nem magyarok, a latin nyelvet néhány évtized alatt oly nagy kiterjedésben hozta gyakorlatba milyenben azelőtt soha sem volt.

II. József 1784-ik évbeli rendelete által, melynélfogva ő hazánkban latin helyett a német nyelvet akará közhivatalos nyelvvé tenni; amaz a 18-ik század nyolczvanos éveiben akadályozva lőn ugyan, de kiszoritva, megszüntetve nem; s midőn ugyanő 1790-ben törvényellenes intézvényeit visszavonta, érvénytelenekké tette, a magyar mellett a latin ismét hivatalos nyelv maradt. Egyházi, világi hivatalbelieknek, ügyvédeknek s ily állomásokra készülőknek tehát oly alapos ismeretével kellett birniok a latinnyelvnek, melynélfogva azon gyorsan, hibátlanul fogalmazhassanak, irhassanak, sőt beszélhessenek is.

Ily ismeretek megszerzése végett pedig tanittatása már a falusi iskolákban megkezdetett, s gymnasiumokban, söt collegiumokban is nagy gonddal folytattatott. Főmód, mely szerint legbiztosabban czélt érhetni hitték, abban állott, hogy a gyermeknek, ifjunak e nyelvet nem magyarul, hanem latinul irt nyelvtanból kellett tanul-

---

[1]) A nagy következményü körrendelet maga is latinul bocsáttatván ki, szövege ez:

„Eaquae sua Majestas sacratissima circa praesidium Gubernii clementer ordinare dignata est, e circummissis recentissime circularibus Praetitulatis Dominationibus vestris abunde innotuit, altissimi servitii ratio et celerior publicorum negotiorum cursus exigunt, ut cum hac praesidii mutatione stylus quoque expeditionum sive in forma relationum seu memorialium ad Gubernium dandarum sine exceptione omnium ex hungarica in latinam lingvam transmutetur. — Quare ergo Praetitulatis Dominationibus vestris virtute praesentium injungitur: ut hoc suo in Circulo ab omnibus et singulis observandam publicare haud intermittant."

Die 18. maji 1762.

A királyi kormányszék levéltárában létező 1762-ik évi „Liber regius"-ból.

*

nia,[1]) s tanitója magyarázgatta azután neki magyarul, mit foglalnak magukban az általa megtanult és felmondott latin szabályok.

Mint a grammatica az alsóbb, ugy a poesis és rhetorica is felsőbb osztályokban latin szövegü tankönyv vagy irat szerint adatott elő az illetőknek.

Látható innen menynyire bajosabb s terhelőbb volt az akkori tanulás a mostaninál, következőleg több időt, több szorgalmat is igényelhetett. S im ez az egyik ok, miért határoztatott a keresztúri gymnasiumi teljes tanfolyam számára nyolcz év. Enynyi bizonyára csakugyan nem szükségeltetett; mert sokan egy-egy tanfolyamat egy év alatt is kielégitőleg végezhettek és személyes érdekeiknél fogva fennebbi osztályba bocsáttatásukat igényelhették volna; de az egyes ifjak külön érdekeit az egész tanodai ifjuság közös összes érdeke háttérbe szoritotta. Az alsóbb osztálybelieket felsőbb osztályuaknak kellett privát oktatók minőségében tanitaniok; ezek pedig arra csak hét és nyolcz tanéves korszakban levén inkább alkalmatosok, ennek tekintetéből szabatott a gymnasiumi egész tanfolyam a növendékeknek nyolcz évre.

Mivel pedig Szabó tanár saját tanitványaiból ily tanitókat csak lassanként nevelhetett, addig is mig e megtörténhetett az egyházi főtanács a kolozsvári collegiumból és tordai gymnasiumból két-két, együtt négy rhetoricán vagy poeticán tanult ifjut rendelt Keresztúrra el tanitóknak felváltólag, oly további intézkedéssel, hogy ezek Kolozsvárra s Tordára viszszatértekkel a volt osztálybeli ifjak közt előbbi sorhelyeiket foglalandják el; Keresztúratt deáki köntöst viselendnek; élelmezéseik-, fizetéseikről a főegyházi pénztár minden hozzájárulása nélkül a Keresztúr-kerületi egyházi községek gondoskodván, miután az ily altanitókat (praeceptorokat) Kolozsváratt és Tordán is a helybeli egyházközségek fizetik.

Eképp tétetvén intézkedések minden tekintetben a fennforgott körülményekhez képest:, a tanitás némileg megkezdetett már 1796-ban. 1799-ben pedig a januáriusi közmegvizsgáltatást a tanuló ifjuság már dicsérettel kiállotta.

Ezután a tanitás hovatovább nagyobb kiterjedésben, láthatóbb

---

[1]) E végre főképp a Molnár Gergely szerinti nyetvtan használtatott hazánkban, mely annálfogva sokszor adatott ki, 1754-ig Kolozsvartt hétszer, Szebenben ötször jelenvén meg. Elementa grammaticae latinae, pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis a Gregorio Molnár contracta. Cibinii 1786.

eredményekkel folytattatott. Az igazgató tanár munkássága, fáradozásai szembetünőbbek lettek. S azoknálfogva 1806-ban Simén János őrnagy, Mátéfi István és Gálfy Elek Szabó tanár eddigi 200 magyar forint fizetésének fennebb emelését ajánlván és kérvén, a vargyasi zsinati gyülésen, ez 250 forintra emeltetett, anynyi lévén a tordai gymnasiumi tanár fizetése is; oly hozzáadással azonban, hogy ezután tanitványainak a német nyelvet is tanitsa.

E fizetési nevelést egyébaránt hazai viszonyok is sürgették. Mert az austriai birodalom 1792 óta nagy háborukat folytatván Francziaország ellen, azok költségeit főképp bánkó-czédulák (Banco Zettel) kibocsátásával fedezte; de minél inkább szaporittattak ezen 1800 óta folyamban levő papirpénzek, annál inkább csökkent értékök; annál inkább emelkedett naponként mindennek az ára, ugy hogy e kevéssel szaporitott jövedelem valóságos értékét tekintve, nem haladta feljül az előbbit; közbevetőleg megjegyezvén, hogy fizetését az egyházi főpénztárból vette.

Ez időben (1806) a keresztui gyamnasiumi tanosztályok már mind kiegészitve valának. Az altanitók (privatus és publicus praeceptorok) mindnyájan ott képzett ifjakból állottak, kiket osztályaik tanitása alkalmával az igazgató tanár meglátogatott; maga a két főbb osztályuakat: a poëtikát és rhetorikát tanitván a mellék tantárgyakkal.

S századunk első tizedének utolsó évei csendesen telének el: de háborgást vala hozandó a következő tized kezdete.

1786-tól 1811-ben october 7-ik napján békövetkezett haláláig Lázár István lévén püspök, egyszersmind minden unitárius tanintézet egyházi főgondnoka, ezen kettős hivatalánál neki állott főleg kötelességében a keresztúri gymnasiumra is felügyelni; de azért-e mert annak felállitását s teljes létrehozását fontosabb érdeknek, Szabó a körüli érdemeit méltánylandóbbaknak tartotta, hogy sem neki egyben másban szokottnál szabadabb, tágosabb cselekvési kört ne engedhetne, irányában néminémü elnézéssel ne lehetne: tehát ez okokból vagy másból: őt oeconomiai s financzialis eljárásaiban nem mindenütt kisérte szoros figyelemmel; vagy ha kisérte: minden irányban utasitani, figyelmeztetni, korlátolni elmulasztotta. Minek következménye magára Szabóra nézve sajnos lett. Mert az 1811-ik második félévi közvizsgálaton Kereszturatt Körmöczi János, kolozsvári igazgató tanár, és Szász Mózes, ottani pap, jelenvén meg, 1812-ben a januári kolozsvári egyházi főtanácsülésben a kereszturi

gymnasiumat illetöleg oly fogyatkozásokat, hibákat jelentettek létezőknek, melyek iránt mellőzhetlenül intézkedéseket tartottak szükségeseknek. S valóban rendeltetett is Szabónak; — a multat tekintve — az: hogy a gymnasium mindennemü ügyei- s jövedelmeiről, minden vagyonai- s dolgairól eleitől fogva készitsen és terjeszszen fel jegyzőkönyveket és részletezett kimutatásokat. Jövőt illetőleg pedig ez: mivel ő a gymnasium tőkepénzei után kamatokat szedett fel, s bészolgáltatott némi jövedelmeiből bizonyos részt eltartott maga számára; meghagyatott neki: „meghatározott fizetésén kivül semmi más jövedelmét a gymnasiumnak maga hasznára ne forditsa **becsülete s hivatala elvesztése alatt.** [1])

Ily rendelet által Szabó mélyen sértve érezte magát. Mert a megjelölt fogyatkozások és hibák létét, melyek azonban nem valának tetemesek, tagadni nem lehetett; következőleg a megszüntetésök iránti intézkedés szükségességét sem. Hanem főfelügyeleti joggal s kötelességgel a tanintézeteket illetőleg az egyházi és világi két főgondnokon kivül az egyházi főtanács is fel volt ruházva; s ha a felemlitett fogyatkozásokat, hibákat egyedül Szabónak lehete is tulajdonitani mind, már pedig nem lehetett: vajjon miattok a felelősség egész terhe csupán reá háromlott-e, vagy azokra is egyszersmind, kik a felvigyázási jogot felette 15 év alatt akár mi okért kellően igénybe nem vették, s kötelességök teljesitését mellőzték? S vajjon midőn 1812-ben aztán e jogot gyakorolni megkezdették: szelidebb eljárás irányában legalább egyelőre s kevésbbé éles szavak használása, akár a főtanácsi tekintélylyel, akár az unitárius egyházállam közérdekével nem volt-e megegyeztethető?

Ezt tanitja legalább Horatius római költő philosophiája. [2])

Csakhamar következett egy más feltünö eset. 1812-ben juniusban Molnos Dávid, kolozsvári tanár, s Nagy Mihály torda-kolozsvári ügyvéd, egyszersmind egyházi tanácsos vette a kereszturi tanodabeli ifjuságot teljes szigorral közvizsgálat alá, s juliusban a ravai zsinat róla azt a jelentést tette: ott „**az ifjuság közül jól deákul egy se tud.** [3])

De hogy az ily osztálybeliek Tordán s Kolozsváratt se tudtak jobban, semmi se bizonyithatja nyilvábban, mint az egyházi főtanács

[1]) Főconsistorium jegyzőkönyve 1812—1816 évekről. 11—15 l. — [2]) L. Horatii F. Sermorum Lib. I. Sat. 1. v. 107. 108, — [3]) Fennebb idézett jegyzőkönyv 87. l.

éppen az 1812-beli azon határozata, melyszerint a három t. i. keresztúri, tordai, kolozsvári tanintézetben rhetorikát végzett ifjak számára Kolozsvárott egy uj osztályt feláll ittatni végezte vala, a latin nyelvnek együtt bővebb tanitása és tanulása végett, mielőtt a bölcsészeti osztályba feljebb bocsáttatnának. Ha felsőbb osztálybeli ifjak, az az poetikát és rhetorikát tanulók irányában követel vala ily latin nyelvtan ismeretet akét censor, az még nem lett volna anynyira szokatlan; de a legutolsó osztályuaktól is, az etymologia tanulóitól is ugyanazt követelte, s a ki közülök a nekik tollra mondott, husz huszonöt sorból állott feladatnak latin nyelvre áttételében csak egy hibát is ejtett: azt felsőbb osztályba nem bocsátotta; mely tulságos szigor 1806 óta tanárt, altanitókat, ifjakat és gyermekeik hazaviteléért ott meg- jelent szülőket észrevehetőleg megdöbbentett és háboritott.

Az ilyképpen alakult körülmények közt Szabó természetesen kellemetlenül érezte magát, annál inkább, mivel jövedelme állami intézkedések következtében is kevesbedett. Hijában igyekezett az államkormány a sok bankó czédula sülyedező értékét emelni. Hijában bocsáta ki e végett ismét uj papirpénzt — a Bécs városi banco czédulát (Wiener Stadt Banco-Zettel): mert ennek értéke is hamar anynyira leszállott, hogy már 1810-ben 100 forintért pengő pénzben 1200 forintnál többet kellett adni banco czédulában A kormány tehát magán másként nem segithetvén, 1811-ben martius 15-én a forgalomban levő papir- és rézpénzek értékét az alattvalók nagy kárával leszállitotta egy ötödrészre, mihez képest kinek egy darab 100 vagy 500 forintos bankó czédulája volt, amaz martius 15-én innen csak 20, ez csak 100 forintot ért. Rendeltetett ugyan, hogy az árukelet is ily arányban legyen; s minek eddig 100 vagy 500 forint volt az ára, azt most 20 vagy 100-on adják s vehessék meg; de, mert 1812-ben megint uj papirpénz adatott ki. — beváltó czédula — (Einlősungsschein) a bankóczédulák iránti bizodalom nagyobb mérvben meg vala rendülve, mintsem rendeletek által fenn lehetett volna tartani. S ki mi eladni valóval birt, adta el minél magasabb áron adhatta.

Ennek sulyát leginkább hivatalnokok érezték, minthogy előbbi fizetéseik nem szaporittattak. Szabó tanár bankó-czédulabeli 250 forint fizetése is maradván, mint volt, a leszállitott értékben most csak 50 forintot tett, melyből ötödmagával, neje s három gyermeke lévén, élnie kétségkivül neki nem kis gondot adott.

Annálfogva 1813-ban az áprilisi egyházi főtanácsnak jelentette

szándékát az oskolai esztendő végével professori hivataláról lemondani, azon okból indittatva, mivel ugy a magáéiról inkább gondoskodhatnék mint mostani hivatalában maradva. [1]) Mint szavaiból látható, lemondási szándékát jövedelme csekélységével indokolta; de feljelentésében némi keserü kifakadásokat nem mellőzhetvén, ezek mutatták, hogy annak képzelt vagy valóságos megsértetés is az oka. Az egyházi főtanács azonban, szerinte nem illendően tett jelentését rosz néven vette ugyan, őt mégis a papi hivataltól nem mentette fel; miután arra magát felszenteltetésekor örökösön elkötelezte. Miről oly hozzáadással értesitette, hogy „azon oknak, mely hivatala változtatását sürgeti, elháritásában egy jövedelmes ekklézsiába általtétellel munkás leszen.“ S valóban a főtanács ennél egyebet alig tehete akkori viszonyok közt; mert a bankóczédulák értеke leszállitásával az egész unitárius egyházi közönség pénzalapja is nagy csökkenést szenvedvén, a többi tanárok fizetését sem nevelhette, következőleg övét sem, a nagy drágaság mellett is. Emlitett biztatása teljesedésbe vételéről pedig gondoskodni nem mulasztotta el.

Körmöczi János ugyanis, ki Lázár István halála után előbb helyettesitett, az 1812-ik évi ravai zsinat általi választatása után valóságos püspök vala, papi állomással kinálta meg; hanem ö 1813-ban a juliusi képviselő tanácsnak lemondási szándékát ismételte: a superintendens által ajánlott ekklézsiák közül (mint jelentette) egyikben is papi hivatalnak folytatását el nem vállalta, fejének és szemeinek gyengesége miatt. Most tehát a képviselő tanács, mivel, se tanári hivatalában maradni, se papi hivatalt elvállalni nem kivánt, őt tisztességes nyugodalomra bocsátotta; a papi hivataltól most sem mentvén fel.

Ugyanazon ülésben a kereszturi gymnasium igazgató tanárává Koronka József, kolozsvári főtanodai főnököt kinevezte és következendő september első napján a superintendens által hivatalába beiktattatni meghatározta. [2])

Mindezek következtében Szabó nem sokára távozott a tanodából — s valóban szomoruan. Lehet-e ezen csodálkozni? Ő midőn azelőtt 18 évvel ott megjelent, a tanoda fekhelye kietlen mező volt. Most pedig egyfelől tanodaszobák állottak hoszszu sorban, kisebb nagyobb, alsóbb felsőbb osztályu ifjakkal telvék. Másfelől diszes tanári lakház emelkedett, melynek délszaki homlok-

---

[1]) Idézett jegyzőkönyv 216. l. — [2]) Idézett jegyzőkönyv 244. l.

zatát földszintol fedélzetig szőlővesszők boritották, szőlőgerezdekkel rakvák, tovább délre csinos veteményes, gyümölcsös kert terült, átszeldelve lévén járó-ösvenyekkel; beültetve anynyira nőtt válogatott gyümölcsfákkal, melyek hűs árnyat nyujthattak a sétálóknak nap hevében. S mindezek részint egészben, részint nagyobbára Szabó fáradozásainak emlékjelei valának, melyektől most örökre távozott, noha akkora darab földdel se birt, hol családjával megférjen.

A gymnasiumi ifjusághoz búcsu beszédet nem tartott, de hagyott hátra egy sokat jelentő mondatot: „V i t a e, n o n S c h o l a e d i s c e n d u m." A gyakorlati élet számára, nem az oskoláéra kell tanulni.

Ezt lehetvén olvasni a tanoda cserfa kapuja felett, melyet ő vésetett korábban oda fel capitel betükkel, a tanoda és tanári lak közti deszkakert megujitásakor. [1])

1813-ban september első napján Körmöczi János, püspök, templomi ünnepélyességgel Koronka Józsefet tanári hivatalába béiktatván, kormányzása alatt a keresztúri gymnasium uj korszakot ért és élt. Ő ugyan külországi egyetemeket nem látogatott meg, hanem a kolozsvári főtanodából egyenesen Keresztúrra jött; de oly tudományos képzettséggel foglalta el tanári székét, minővel nem minden akademikus tanár a magáét. Kolozsváratt bölöni Donáth Mihály, székely földesur, két fiának (privatus praeceptora) magán tanitojok volt, a kik Lázár István püspök unokái lévén, képzelhető, hogy

[1]) Az engedélyezett nyugalmat Szabó csak pár év alatt használta; mert 1815-ben juliusban a tordai közép tanodai tanári hivatal ürességbe jővén, kineveztetett oda igazgató tanárnak. 1830-ban a kolozsvári főtanodához tétetett által hittudomány és ehez kapcsolt tantárgyak tanitására, de 1832-ben elgyengültsége miatt nyugalomba bocsáttatott 100 ezüst forint évenkénti nyugdijjal; ugyanezen évben a kolozsvári tanárok évi fizetése szállásadás mellett 300, a tordai s keresztúri tanodáké 250 pengő pénzbeli forintban határoztatván meg. Szabó, nyugalmazott tanár, még azután is sokáig élt. 1856-ban september 22-ik napján halván meg Gagyban, lassu guttaütés miatt, ottani unitárius pap Ferenczi József lakházánál, hol utóbbi éveiben tartózkodott, neje Ferenczi nejéhez rokonság lévén. Gagyban is temettetett el. 100 éves korában Gagyból Kolozsvárra akart menni s ottan prédikálni, mi végre el is készitette prédikáczioját (melyet magam is birok kéziratban); de közbejött nagyobb gyengülése e czélja kivitelében megakadályozta; mint mind ezeket nekem 1867-ben Gagyban a papi lakházban emlitett Ferenczi ur beszélte. K. J.

a nagytekintélyü püspök nem mulasztotta el tanitójukat lehetőleg megválasztani. S tanácsából-e vagy önszántából Donáth Mihály is igyekezett fiait [1]) minél több oldalu müveltségben részesiteni: mihez képest őket, a két korosabbikat hoszszasabb ideig Brassóban tartotta, német nyelv tanulása végett Koronkával együtt, s ő az akkor ottan különösen kedvező alkalmat használni jól tudván, mi szerint a német és franczia nyelvbe oly ismeretet, gyakorlatot szerzett, melyeknél fogva mindkettőt beszélte. Eképp mint a latin, német franczia irodalomnak is ismerője, már pályája kezdetén hivatásának teljes mérvben megfelelhetett s ezt tenni minden tekintetben törekedett.

Menynyiben hatásköre engedte, némely tantárgyakat, s ezek közt a görög és római régiség- valamint számtant ujra dolgozta terjedelmesen tanitványai számára. S tevékenysége oly teren is feltünő lett, mely addig kellő figyelemre nem méltatott. A poetikát és rhetorikát tanuló ifjak, mint deákok, ünnepek alkalmával egyházközségekbe vagy egyes uri családokhoz kibocsátatni szoktak volt prédikálni; azonban alkalmas prédikácziókat késziteni vagy szerezni nem birván: e tekintetben többféle fogyatkozás tapasztaltatott. Koronka ezeket megszüntette. Tanitványait önmaga készitette templomi könyörgésekkel és beszédekkel látta el lassanként, melyekkel azonban nem saját szellemi képessége fitogtatását tüzte czélul, hanem azt: hogy kiket ünnepre kibocsátott, azok csinnal kidolgozott, velős tartalmu, mégis a falusi nép értelmi felfoghatásához alkalmazott munkákkal lépjenek fel hallgatóik előtt.

Főfeladata lévén minél alaposabb képzettségre vezetni latin nyelvben a tanodabelieket, erre nézve helybeli pap, Sipos Mihályban, kitünő segédet talált, ő lévén már azelőtt felsőbb helyről kinevezve a grammatikai osztálybeliek tanitására; következőleg maga annál több időt fordithatott a közvetlen saját keze alatti felsőbb osztályokra. Ezekkel aztán hetenként rendesen két, rendkivülileg egy latin gyakorlatot (exercitiumot) késztittetett, tárgyat mindenikre terjedelmes magyarázattal adván..

[1]) Donáth Mihálynak négy fia volt: Mihály, Elek, Imre és Miklós, s mindanynyian nőtlen haltak el. Birtokaik előbb egy mellék ágbeli Donáth rokonra s aztán ez által, neki fia nem lévén, leányaira szállottak.

Azon időben Brassóban sok franczia fogoly katona volt, s a klastromutczai templom mellett egy franczia születésü katholicus pap is, ki nem egy magyar ifjunak adott oktatást a franczia nyelvtanból egész készséggel és dij nélküt.

A szép római nyelv ismertetéséül Ovidius és Cicero művei magyaráztattak, kik mind ketten, amaz mint bölcsész, ez főképp mint szónok a római irodalom arany korában éltek. Ovidiustól az átváltozások: Metamorphosis, a poetikát tanulók számára; Cicerótól szónoki beszédei: Orationes, a rhetorikát tanulókéra. Koronka mind két műből a legérdekesebb és csillogóbb darabokat választotta ki, s magyarázata közben — legalább tanársága első éveiben — tartalmuktól áthatottan, fellelkesülten folytatta azt, mintha saját érzelmeit, gondolatait adta volna elő.

A német nyelvet, melytől a II. József alatti erőszakolás Erdély magyar nyelvü népét oly nagy mértékben elidegenitette volt, századunkban elismertetvén közhasznusága, hovatovább mindinkább kezdették hazai tanintézeteinkben tanitani, mit egyedül Márton Józsefnek, a bécsi egyetem melletti magyar nyelv és irodalom volt tanárának grammatikája is eléggé bizonyit, melynél fogva 1811-ben örömmel irhatá, hogy német nyelvtanának számos gymnasiumokban oskolai kézi könyvül felvétetése következtében harmadik kiadása 4, 5 hónap, a negyedik másfél év alatt elkelt, s 1814-ben már 5-ik kiadást ért. [1]) Ezen czélszerü német nyelvtant vette fel Koronka tanár is kézi könyvül, melyből azonban nem csak a rendes órákban kivánt oktatást adni, hanem rendkivülileg is. Mert ámbár naponként rendszerint öt óra alatt foglalkozott tanitással; mindamellett kijelentette, hogy a kinek kedve van külön órákban is a német nyelv tanulására, készséggel s örömmel ád oktatást abból, sőt a franczia nyelvből is, mit aztán valósággal meg is tett minden dij nélkül.

Ily jelenségek közt működvén Koronka tanári pályáján; sikere rövid idő alatt szembetünőleg látható lett.

A tanulók száma szaporodott. A gymnasiumi 9 lakszoba elégtelen lett befogadásukra, noha némelyikében egyik a más felett két három sorban alkalmaztattak hálóhelyek. Már 1815-ben őszszel némely atyák kénytelenittettek tanodába hozott fiaikat viszszavinni lakszoba hiánya miatt. Koronka tehát e körülményt 1816-ban a januariusi egyházi tanácsnak feljelentvén, még két szobát kért épittetni. Kérelme következtében meg is határoztatott az udvarhely és háromszéki, nem különben felső-fejérvármegyei hitfelekezetüeket esperesti úton segélyre felszólitani; de az eljárásban vagy segélye-

---

[1]) Lásd az előbeszédeket: Német Grammatika, ahoz tartozó grammatikai gyakorlásokkal, egy új német olvasó-könyvvel és szókönyvvel együtt. Készítette Márton József. Bécs, 1811 4-ik kiadás ugyanott 1814 5-ik kiadás.

zésben, vagy mindkettőben közbe jött lanyhaság miatt a sürgetett épitkezés elmaradt.

1818-ban a homoród-oklándi zsinati gyülésben ismételtetett a gymnasiumi szobák elégtelensége s romladozása; jelentetett azonban egyszersmind a szent-ábrahámi egyházközség önkéntes ajánlata, mely szerint egy szobának boltozattal, cserépfedéllel s minden más kellékkel saját költségén leendő felépitésére késznek nyilatkozott. E körülmény aztán biztatásul szolgált több ily ajánlat eszközölhetésére is; és három tagu bizottmány lön kinevezve, az óhajtott és remélt épitkezés iránt tervet késziteni, pénzalapot kimutatni s egyiket mint másikat be és kimutatni. Szerencsére a bizottmány egyik tagja Homoród-Almási Mihály János volt, Udvarhelyszék egyik alkirálybirája; unitárius hitvallása mellett épp oly buzgó mint tevékeny, a mellett hivatalos pályáján köztiszteletben állott tekintélyes férfiu Alig telt el fél éve megbizatásának, midőn 1819-ben januárban a főtanácsnak az épitkezési tervrajzot, melyet Ugrai László, udvarhelyszéki unitárius mérnök készitett, beküldvén, jelentette, hogy minden készületek meg vannak téve, a gymnasiumi kellető szobáknak legközelebbi tavaszon eszközlendő megépitésére, még pedig az unitárius államegyház közpénztárának terheltetése nélkül, csak 11 ablakrostélyra, asztalos és lakatos munkákra nem találtathatott még pénzalap. A tanács köszönetet mondott mind a mérnöknek, mind a királybirónak eddigi fáradozásáért; ajánlotta nekik az intézet körüli további lehető gondoskodást, maga részéről igérvén a hiányzó költségekröli intézkedést.

Ha soraim olvasója itt viszszaemlékezik a gymnasiumi első szobák épitése leirására, alig ha felötlőnek nem találja, miért mondathatnak azok már 1818-ban romlandozóknak. Azonban a magyarázat könynyü: lakszobák aránylag kevés számmal levén, a növendékek mindnyájának azokban kellett elhelyeztetniök, mert a faluban künn, sajátságos viszonyok miatt, nem lakhattak. Itten egy-egy tanoda-szobában harminczan is laktak együtt éjjel nappal, mi csak úgy eszközöltethetett, hogy a szoba földéből fel padlazatáig a fal mellett faoszlopok állittattak, ezek s átellenben a falgerendák megfuratván vagy vésetvén, oda léczezetek alkalmaztattak be, felibök deczkák tétettek, azok fölé ágynemük, s eképp egymás felett három rendbeli háló hely is készittetett. Az oda felmehetés, onnan alászállhatás pedig az oszlopfákba beigtatott lépcsőzeti fogasok által történt, s a feljárás, az ágyhelyekben tartózkodás és hálás miatt a szoba oldalai természetesen nagyon rongáltattak.

Az épitkezés tehát mindenesetre szükséges volt, s buzgóság azokban, kiknek az inkább érdekében állott, nem hiányzott; de a legszentebb akarat teljesülését is vajmi gyakran késlelteti a szükséges anyagi tehetség fogyatkozása, s igy körülbelől 12 év folyt le, mig emeletesen több szoba épittetett a keresztúri gymnasium számára, melyek közül háromról 1833-ban májusban jelentetett az egyházi tanácsnak, hogy a többiekhez épittettek, de emelet hijával s az előbbi év terméketlensége miatt csak ideiglenes fedéllel láttathattak el. Főtényező az egész épitkezés előmozditásában Mihály János volt; ő tette az érintett jelentést is. [1]) Alig szenved kétséget, hogy ha őt nevezetes változások nem érik, a három földszinti szoba felibe is ugyanannyi emeleti jött volna rendes fedélzettel; de már 1833-ban decemberben kir. táblai valóságos biróvá neveztetett ki. s 1834-ben februárban uj hivatalába belépvén, lakhelyével hatásköre is változott, 1836-ban december 21-én pedig meghalt. Nevét hitsorsossai, kik a sz.-keresztúri középtanoda történelméről tudomással birandanak, kétségen kivül mindig háláson fogják emliteni.

1819-ben tehát a régi tanoda helyett ujnak épitése megkezdetett. Buzgóság, munkásság nem hiányzott, de igen néha az anyagi tehetség. Daczára ennek 1832-ben fennállott az emeletes, cserép fedél alá vett tanoda-épület csak a fennebb emlitett 3 szoba volt emelet hijával, s ideiglenes fedéllel ellátva.

Az uj tanodai falak emelkedésével uj kivánságok ébredeztek a közelebbről érdekeltekben gymnasiumok tankörére nézve. Még 1825-ben a bözödi zsinat alkalmával keresztúri környékbeli külső, belső rendü unitáriusok egyező értelemmel bölcsészetet is óhajtván ottan tanittatni, e végre egy tanárt kértek rendeltetni, mire azonban e választ nyerék: mihelyt a tanári fizetés pénzalapját kiállitják, és feljelentik, a második tanár kineveztetik, és megengedtetik az 1. évi bölcsészeti tanfolyam tanittatása, ugy mindazonáltal, hogy a gymnasiumi ifjuságból pap, mester vagy kántor soha se lehessen.

A tankör tehát Keresztúratt tágasbitás nélkül maradt, mint volt, s 1830 körül a következő tárgyakat foglalta magába: Az uri imádság, apostoli hitforma, tiz parancsolat, irás, olvasás, számvetés mindkét nembeli gyermekeknek, ezeken kivül a latinnyelv elemei a fiuknak minden falusi iskolában, sőt néhol a latinnyelvbeli ejtegetés, hasonlitás és hajtogatás (declinatio, comparatio, conjugatio)

[1]) Képviselő egyházi tanács 1833. évi május 19. évi ülése jegyzőkönyve.

is tanittatván, ki ezeken ottan átment, a gymnasiumban felyebb jutott. Ezeken kivül kiterjedt:

1) Az etymologiára, mely mellett tanulta egyszersmind a hitvallást (confessio). Erdély földiratát, számvetést, latinnyelvbeli átforditást magyarra, (expositio) s magyar szöveg áttételét latinra (stylus.)

2) Syntaxisra, mely mellett jött káthékézis, Magyarország földirata, számvetés, latinból expositio, magyarból stylus.

3) Poesisra, melyhez járult kisebb körü görög római hitregetan (Mythologia) számvetés, Ovidius értelmezése s verskészités latinul.

4) Rhetoricára, e mellett is tanittatván kissebbkörü hittudomány, görög-római régiségek, Ciceró szónoklatainak értelmezése magyarul és az oratoria elméletileg és gyakorlatilag.

Ez időben azonban a nemzeti nyelv iránti érdeklődés mind átalánosabbá vált s régi természetes jogába viszszahelyezését Erdély magyar nyelvü népessége lassanként bár eszközölni kivánván, az 183$^{7}/_{8}$ évi országgyülésen törvényeket magyar nyelven akart alkotni, de a kormány nem egyezvén bele az akarat telyesületlen maradt. [1])

A latinnyelvnek hazai viszonyaink közti szükségessége tehát tovább is tagadhatlan, ellenben ismerete a hazai iskolákban csökkenve levén, az unitárius zsinat, mely 1840-ben augustusban Bölönben tartatott, a keresztúri és tordai közép, kolozsvári főtanodákban minden alsóbb felsőbb tantárgyakat ezután is latinnyelven tanittatni, kézi könyveket is azon kiadatni végezte; egyszersmind rendelte, hogy a tanodák falai közt az ifjuság mindenütt latinul beszéljen, s ki ellenkezőleg cselekszik, a megszabott büntetés illető nemével fenyittessék.

E végzéssel ellenkezőleg 1841-ben ugyancsak augustus 27. a korondi zsinat minden tantárgyat magyar nyelven határozott előadatni az irt tanodákban, már a következő oskolai év kezdetével. tehát öt nap mulva; tanitásban szakrendszert rendelvén alkalmazandónak az eddigi osztály-rendszer helyett.

Anyanyelven tanulni magyar gyermekeknek, ifjaknak hasonlithatlanul könnyebb levén, mint latinul; de a tanitás is szakrend-

[1]) Erdély 183$^{7}/_{8}$ országgyülésének irománykönyve. Szeben ivrét 165, 166, 369, 370 lap. és 184$^{1}/_{3}$ évi országgyülések irománykönyve 55. l. Kolozsvárott 184$^{1}/_{3}$ fol.

szerrel könnyebbé tétetvén, most természetesen a régi gymnasiumi tantárgyakhoz ujak is vétethettek fel; s ezek valának: rajzolás, ürtan (geometria), természethistoria, magyarnyelvtan, Austria, Európa, és idegen világrészek földiratai, Erdély, Magyarország és az ó-világ történetei. S miután a közép-tanodabeli egész tanfolyam most 7 évre szabatott ki 7 osztálylyal, a tantárgyak ezekhez képest rendeztettek bé.

Egy év alatt fontos ügyben két ily egymással ellenkező zsinati határozat minden esetre különös jelenet, s magyarázata főképpen a két zsinat különböző vezérelveiben s szavazó tagjainak nem ugyan azonságában található. Az 1840-ik évi zsinat mindenekfelett a hazai akkori viszonyokat tartotta szemei előtt, s azok közt a latinnyelv tudata a közéletben még mellőzhetlen szükségesség levén, ezt említett végzésével hitte legbiztosabban eszközölhetőnek. Az 1841-ki zsinat pedig a kor igényelte átalános tudományos müveltséget vette tekintetbe, s mert ebben ifjait némiképp elmaradtaknak tartotta, ezt kipótolni csak magyar nyelveni oktatás által gondolta. Ehez járult, hogy az 1841-beli zsinati szavazó egyházi tanácsosok számosabb része oly egyénekből állott, kik az 1840-beli zsinaton nem voltak jelen, minél fogva ennek kérdéses végzését részékről annál inkább megváltoztathatónak tekintették, mivel egyéni következetlenség vádja őket nem érhette. De vajjon nincs-e valami javitni való azon szerkezeten, melynélfogva egy év alatt tartott két zsinat közül utóbbi az előbbivel ugyanazon ügy iránt éppen ellenkezőleg határozhat a nélkül, hogy a körülmények változtak volna? Nem szenved-e ez által a zsinati tekintély?

Tekintve egyébiránt az ujonnan megállapitott tanrendszernek gyakorlatba inditását a kereszturi középtanondában; mivel sem elég kiképzett köztanitó, sem szükségelt hallterem (auditorium) nem volt, s azok miatt a tanitási szakrendszert egyszerre létrehozni lehetetlennek tünt fel, a juliusi zsinat 1842-ben az előbbi osztályrendszert továbbra is megtartandónak határozta, mig a szakrendszer alkalmazására több előlépések tétethetnek, de egyszersmind megrendelte, hogy Keresztúron is azok a tantárgyak, azon renddel és azon tankönyvekből tanittassanak, mint Kolozsváratt a hasonló osztályokban. És hogy a tanitásban hiány ne legyen: az igazgató tanár, helybeli pap, és tanodai főnök (senior) mellé oda Kolozsvárról még egy tanitó deák küldessék.

Eképp lett Keresztúratt az uj tanrendszer alapja gyakorlatilag elintézve.

Az $184^1/_3$ országgyülés ujra kisérleteket tett a magyarnyelv ügyében; s most azt nem csak törvényhozási, hanem közigazgatási s közoktatási nyelvvé is törekedett tenni, de törekedésének oly kevés sikere lett, melyet elfogadhatlannak tartott; miután a kormány a törvények szerkeztésére nézve is csak anynyit engedett, hogy azok oszlopzatosan latin- és magyar nyelven szerkeztessenek s kétség felmerülése eseteiben döntő szöveg a latin legyen. [1])

E viszonyok között az unitárius egyházi főtanács annál nagyobb gondot láta forditandónak tanodáiban a latinnyelvre, minél inkább terjedett balfelfogásból iránta az idegenkedés a haza ifjuságánál átalában. S több rendelkezései sorában 1843-ban egy, a tudomány szinvonalán állandó körülmények- és szükséghez alkalmazandó latinnyelvtannak magyarnyelveni kidolgoztatását határozván el, azzal különösen Darkó Mihály, tordai középtanodai igazgató-tanárt bizta meg. Ki egy ily mű készitésével már azelőtt is foglalkozván; azt 1846-ban nem csak elkészitette, hanem ki is nyomatta, melyet aztán a főegyházi tanács 1847-ben minden unitárius oskolákra következésképpen a keresztúrira nézve is kézi könyvül fogadott el. [2])

Ez évben valahára latin helyett magyar nyelven szerkesztve jelentek meg az uj törvények: de uj korszak is következett, az $184^8/_9$-iki forradalom.

$184^8/_9$-ben Magyarország s a vele törvényszerüen egyesült Erdély forradalmi térre sodortatván, osztrák-orosz hadsergekkel legyőzettek mindketten, s mint fegyverrel meghóditott tartományok tekintetvén: az austriai cabinet Erdélyben absolut hatalommal kezdett intézkedni. Annálfogva az unitárius egyházközség önkormányzási jogát is megszüntette, s iskoláinkban valamint más felekezetekéiben az osztrák, átalában német gymnasiumi rendszert parancsolta s ügyekezett alkalmaztatni; de alkalmazásában az illető előljárók

[1]) Erdély $184^1/_3$ évi országgyülésének irománykönyve Kolozsvártt $184^1/_3$ ivrét 183. 297. l. — [2]) Czime következő: Latinnyelvtan irta nagy-ajtai Darkó Mihály az unitáriusok tordai közép iskolájában igazgató tanár. Kolozsvártt. 1846. 8-r.

Darkó, e nyelvtan szerzője Nagy-Ajtán székely atya s anyától született 1802-ben. Tanulását kezdette ugyanott a falusi iskolában; folytatta Keresztúratt s végezte Kolozsváratt, honnan tordai papi hivatalra hozatván, 1832-ben a gymnasium igazgató tanárává tétetett. Tanárságának és életének 1849 vetett véget. Az akkori forradalom érdekében tudniillik ő is működvén, midőn az orosz katonaság Kolozsvárnál megjelent, honvédekkel távozott Zilahra, s ott még azon évben elhalt s eltemettetett.

menynyire lehetőnek látták, tapintatosan igyekezvén eljárni, az Keresztúratt tetemes változást nem idézett elő. 1860-ban pedig az egyházi tanács autonomiáját viszszanyervén, minden iskolájában saját hatósági körében a tanügyre nézve ismét önbelátása szerint intézkedhetett.

Pár év mulva a keresztúri tanodára nézve gyászos eset következett bé. Öreg igazgató tanára, Koronka József, mint fennebb emlittetett, 1863-ban augustus 16-án megszünt élni. Halálát ugyanezen hónap 31-ikén Kolozsváratt az egyházi főtanács gyülése jegyzőkönyvileg azon elismeréssel vevé tudomásul, hogy az elhunyt 50 évig példás buzgalommal és közmegelégedéssel folytatta igazgatói s tanári hivatalát. Egykori tanitványai pedig kegyeletök jeléül számára a keresztúri egyik hegyen, hol eltemettetett, siremléket állitottak. S mi szép, midőn valaki tetteivel félszázadon át elöljárói s alárendeltjei közös méltánylását, hálatiszteletét enynyire tudja megérdemleni.

Helyébe ugyancsak 1863-ban augustus 31-én igazgató tanárrá Simén Domokos neveztetett ki, kinek személyében a magyar-ángol unitarismus történelmében egy örvendetes előjel lőn látható. Ki gondolt volna ilyesmire 40 évvel ezelőtt? Akkor — 1823 előtt az erdélyi unitáriusok létéről Angolországban még mit se tudtak s ime most oly egyént nevezhetének ki tanárrá, ki éppen az angol unitáriusok londoni akadémiájában, még pedig részint az ők segélyezésével nyerheté felsőbb szellemi képzettségét. [1]) Ő azonban kevés ideig tanárkodott Keresztúratt: mert közös megegyezésből és felsőbb jováhagyással 1861-ben átment a kolozsvári főtanodához, s ugyanonnan Marosi Gergely jött a keresztúri igazgató tanári állomásra.

Alatta is a gymnasium szembetünő gyarapodást nyert. Az $186^7/_8$-ki iskolai évben az öszszes gymnasiumi tanulók száma 172 levén, [2]) ezek mindanynyian kénytelenitettek 11—12 lakszobában megférni. Elegendő hallterem hiányzott. Az épitkezés szükségessége tehát ismét halaszhatatlanul feltünt; de közköltségre számitani nem lehetvén, azt adakozás utján kellett előteremteni. S a tanoda szerencsés lön ismét Udvarhelyszéken e tekintetben épp oly buzgó,

---

[1]) The thirty-seventh annual Report of the British and foreign Unitarian-Association, — jan. 11 th 1862 Page 2. — [2]) Keresztény Magvető IV-ik kötet Kolozsvártt 1868. 8-r. 279. l.

mint hatásos tényezőre találni. Egyik világi gondnoka, egyszersmind Udvarhelyszék főkirálybirája, vargyasi Dániel Gábor, 1867-ben deczember 14-én Keresztúratt saját elnöklete alatt különböző hitfelekezetü, következőleg nem csak unitárius tagokkal értekezletet tartván az épitkezési költségek mikénti fedezése iránt, már a jelen volt tagok nevezetes pénzösszeget ajánlottak meg, mi a további siker iránt alapos reményt nyujtván, felszólitások s többeknek, különösen pedig Dánielnek közremüködése oly állapotba helyezte az ügy élén állókat, melynélfogva 1868-ban kilencz új szobát épitethettek és hozathattak cserép fedél alá, melyek ha nem is tétethettek egyszersmind lakhatókká, ennek eszközölhetését már 1869-ben biztosan lehetett várni.

Nagy-ajtai Kovács István.*)

*) Kedves emlékü történetbuvárunk e becses művét a következő megjegyzéssel találtunk hátrahagyott irományai között: „1869 sept. 27. Irtam folytonos gyengélkedéseimnek közepette“. S midőn ezt ezennel közreadjuk, ezzel e folyóiratban is megörökitni kivánjuk egy hasznos és munkás életü atyánkfia emlékét. E mű azonban csak az első kő lesz az ő emlékoszlopához, mert reméljük, hogy nagybecsü gyűjteménye között még sok, hasonló, egyházunkat érdeklő hasonló drága gyöngyöt fogunk találni. Szerk.

Realismus és humanismus.

Napjainkan élénk küzdelem fejlődött ki köznevelésünk terén a realismus és humanismus között: a győzelem ugy látszik az elsőnek részére dől el. Megvallom, szeretném, hogy e küzdelem természetéhez képest végtelen legyen, világosan szólva, egyik irány ne kerekedjék soha a másik felébe, hanem összszes közmiveltségünk, szellemi életünk keretében mindeniknek meglegyen a maga mezeje, melyet hivatásához képest müvelni, termékenyitni képes legyen: hogy nemzeti szellemi életünk öszhangzatos fejlődésében, egyoldaluságra, szélsőségekre ne vetemedjék.

Lehetetlen nem idvezelnünk a realismus és humanismus közt kifejlett ezen küzdelmet; mert erre nagy szükség volt. Eddig közmiveltségünknek alapjai, mondhatni, egyedüli eszközei a gymnasiumok voltak, melyekben természetöknél fogva a humanus elem és irány levén a vezér, humanisticus képzettséggel, humanisticus hajlammal lépett az életbe; minden ugynevezett tanult ember, a hivatalnok és ügyvéd, az orvos és mérnök, a gazda és birtokos, az orvos és tanár.

Én ugyan ebben semmi roszszat, semmi viszszásságot, annál kevésbbé hátrányt nem találok közmiveltségünk tekintetében, sőt óhajtandónak tartom, hogy e humanisticus szinezet még a szakemberek képzettségében is, mint háttér meglássék. De hibának és egyoldaluságnak tartom azt, hogy régibb tanrendszerünk és viszonyaink szerint a realis szakokra aránylag nagyon kevés fiatal képződött.

Ennek három oka volt: egyik nemzeti jellemünk azon sajátsága, mely szerint kiválóan politikus és juridikus nemzet voltunk: e nemzeti jellem sugallatára a fiatalság előszeretettel vonszódott és tódult a jogi pályára mint kenyérpályára; sőt a független, saját vagyonából élő is szükségesnek, sőt tanácsosnak tartotta müvelődését a jogi tanfolyammal koronázni bé; még a papoknak is egyúttal jogászoknak is kellett lenni.

Másik ok volt a képzés módjának viszonyai: a jogi és papi, valamint tanári pályára benn az országban mindenki kiképezhette

magát, a lyceumok és felsőbb tanintézetek melletti akademiák kényelmes és kézügyben levő eszközül szolgálván arra. Ellenben a technikai pályára csak a tehetősebbek vállalkozhattak, részint mert oly intézeteket, melyekben magokat ezen pályára képezzék, csak a külföldön találhattak; részint azon körülmény miatt, mert az ily reálirányu szakpályákra a készülés, értem a tanfolyamakat, nagyon költségesek voltak. Harmadik oknak tekintem magát a hasznot és jövedelmet, melyben a két pálya emberei részesültek: a kevés költséggel, kevés időt igénylő jogi és más humanistikus irányu és jellemü pályák mivelői előtt a kereset és képesség értékesitésére tágas mező tárult; a tulajdonképpeni szakpályák emberei hoszszas tanulás és költekezés után, még a legutóbbi időkben is éppen nem részesültek ahoz mért jutalomban.

Ma éppen ellenkező áramlatot látunk: a gymnasiumok növendékei közül nagy rész a reális pályákra tódul, a gymnasiumok mellett ezen feljül igen nagy contingenst szolgáltatnak e pályának a reál-iskolák is; éppen oly szélsőségi jelenetnek mutatkoznak ez irányban, mint korábban az ellenkezőn; következőleg éppen oly viszszásságtól és egyoldaluságtól félhetni, milyenben korábban szenvedtünk.

Ezen túlnyomó áramlat megfejthető egyfelől korunk világnézetéből, mely szerint anyagi érdekeinket, a reál tudományokat tartjuk a modern társadalom egyedüli alapjainak; „haec aerugo et cura peculi imbuit animos“, a mi annál sajnosabb, mert már divattá vált; másfelől megfejthető a mutatkozó haszonból: midőn a középiskolákat végzett növendékek s az ezeket tanittató szülék látják, hogy a reális irányban, ipari szakpályákra képzett honfitársaink tiszteletben és anyagi haszonba, nagy fizetésbe részesülnek, midőn látják, hogy a rohamosan alakuló mindenféle ipar és pénzvállalatok mellé öszszeszedett emberek, különösen pedig az állam által erőszakolt vasúti épitkezésekhez külföldről becsőditett s kellő képzetséggel csak kivételesen biró idegenek, mily pazar, mondhatni mesés jutalmaztatásban részesülnek; csodálkozhatunk-e, ha e kápráztató látszat által elbűvölve, elragadtatva, ez irány felé rohannak, e pályára készülnek, illetőleg képeztetik gyermekeiket.

Ezen tódulásnak két irányban mutatkozik rosz következése: egyszer, a menynyiben a más pályák iránt elhülnek az ifjak s a közmüvelődés más ágai, a többi pályák elhanyagoltatnak, s ez által általános müvelődésükben megzavartatik a szükséges sulyegyen másfelől magokra az illető ifjakra is előbb-utóbb bekövetkeznek en-

nek kellemetlen sót veszélyes következményei, a menynyiben a társadalmi munkásság e téreire egyszerre kelleténél többen lépvén, többen mint a menynyit azon mező foglalkoztatni tud, kenyéririgységgel, gyülölettel folytatandó versenynek kell elkerülhetlenül kifejlődni közöttök, a mi anynyival keservesebb lesz, mert a viszonyok rendes mértékre szállitásával, midőn sem egyesek, sem társulatok, sem pedig az állam nem nyujthatja oly bővségesen a jutalmat, a fényes remények után mulhatlanul csalódásra kell ébredniök. Ennek viszont az a kellemetlen következése lesz, hogy sokan nem találván elfoglaltatást azon a mezőn, melyre magokat képezték, elégedetlenül, kellemetlenül lesznek kénytelenek oly munkatért keresni, melyre sem kellő képességgel, sem kellő készültséggel nem birnak. S a kik e pályán el is helyezkedendenek s a fényes és pazar jutalom és fizetés helyett csak olyanban részesülendvén, milyenben rendes viszonyok között a dolog természete szerint részesülhetnek s részesülniök kell, a csalódás keserü érzete teherként nehézkedend lelkökre, megbénitandja munkásságukat.

Mig köznevelésünk magasabb körében e viszszásságot látjuk, alsobb fokán éppen ellenkező, de nem kevésbbé szomoritó jelenséget találunk. Itt minden gyermek a tanulói, az ugynevezett tudós iskolába, tudós pályára tódul. Gymnasiumunk elég van, talán több is, mint kellene, mindeniknek meg is van kellő népessége, de hány gyermekről nem látjuk, nem érezzük, hogy azon a pályán, a melyre a gymnasiumon át törekszik, számára nem terem sem tisztesség, sem haszon; de ha csak a gymnasium növendékeit tekinthetnők a tudományos, tanult pályák ujonczainak, még nem volna okunk az aggodalomra; hisz társadalmunknak ily fajtáju emberekre van anynyira szüksége, a menynyi gymnasiumaink népességéből válik. Ám de ott vannak a reáliskolák, tanügyünkben e fényüzési még pedig nagyon divatos czikkek! Elfogultságunkban, hogy ne mondjam, — tudatlanságunkban — minél több reáliskolát törekszünk állitani; azt véljük, hogy ez által az ipar és kereskedés emelésére, terjesztésére munkálunk, holott éppen ellenkezőleg elvonjuk attól a munkaerőt és munkás kezeket; s mivel a reáliskola magában nem bevégzett egész, hanem csak előcsarnoka a realis irányu, különböző fajtáju legfelsőbb szakintézeteknek, a realis iskola által is csak az ugynevezett tanulói tudós pályára tereljük a gyermekeket.

Ellenben a polgári iskolákat, mondhatni, merőben mellőzzük. Az 1868 évi XXXVIII. t. cz. megrendeli, hogy a városok s népe-

sebb községek kötelesek polgári iskolát állitani, mégis alig halljuk, hogy imitt-amott fáradozik vagy egy város polgári iskola állitásában, s a hol fel is állittatott, nem igen van népessége, legalább nem akkora, mekkorának lenni kellene: hisz hivatásánál fogva éppen a polgári iskola szolgál a társadalom igen számos, nagy jelentőségü s annálfogva tekintélyes része, az iparos és kereskedő osztály érdekének, ennek hivatása egy értelmes és ügyes polgári osztályt teremteni, az által, hogy az iparos és kereskedői pályára mulhatlanul szükséges ismeretekkel ellássa a növendékeket, s hogy azok egyfelől a pályájokra szükséges készültséggel, másfelől társadalmi állásukhoz mért miveltséggel birjanak.

Hogy a polgári iskolák ügyében nem mutatkozik kellő buzgalom, annak oka azon fennebb jelzettem felfogás, hogy a reáliskola közvetlen az iparos és kereskedő osztály képzésére munkál; de oka inkább az életről és társadalmi osztályokról való ferde felfogásunk, szülői gyengeségünk, rövidlátásunk.

A szülőknek természetes de egyszersmind kedves kötelessége gyermekeikről gondoskodni, azok boldogságát nem csak a jelenben, sőt jövőre is munkálni. A jövő jóllét és boldogság biztositása, egyéb tényezők mellett, különösen a nevelés által eszközölhető. Talán ezen igazság elismerésének és érzetének következménye, hogy a gyermekek növelése körül most sokkal élénkebb mozgalmat, nagyobb buzgalmat tapasztalunk, mint a mekkora korábban észrevehető volt.

Azonban miként mindenben, ugy e téren is a nagy buzgalom és aggodalmas gondoskodás, ha a józan megfontolás nem biráskodik fölötte, könynyen vezethet botlásokra és tévedésekre: ily tévedésünk, tapasztalatom szerint, hogy átalán luxust űzünk gyermekeink nevelésében. Ideált állitunk magunk elibe, s annak elérésére törekedve, mondhatni, rend és terv nélkül mindenre törekszünk tanitani és tanittatni gyermekeinket, nem vevén tekintetbe, hogy az adott és adandó körülmények között mire leend szükségök, mit használhatnak fel valójában jóllétök és boldogságuk eszközlésére. És igy igen gyakran megtörténik, hogy a midőn tiszta buzgalomból elhanyagoljuk gyermekeinket oly tudományokra tanitani, oly ismeretek megszerzésére segiteni, s azokat oly szokásokban nevelni fel, melyeket minden viszonyok, az élet minden körülményei és változatai között haszonnal értékesithessenek éltök boldogságának megteremtésére, a sok tanitás és képzés által oly vágyakat és kivánságokat, oly igényeket ébresztünk és növelünk bennök, melyek a nem való-

sulhatás esetében elkeseritik kedélyöket, lelköket, s meghasonolván önmagukkal és a világgal, a sokat akaró, sokat ölelő buzgalmas nevelés nyomorultjaivá lesznek.

Ily botlást és tévedést, különösen leány gyermekeink nevelésében követünk el.

A meggondolatlan buzgalom párosultan elfogultságunkkal, hogy ne mondjam gyengeségünkkel, egy más botlásra és tévedésre vezet. Gyengeségünk abban mutatkozik, hogy a társadalmi viszonyok megitélésében, életnézetünkben aristokraták vagyunk. Állami életünk szerkezete demokratikus irányu; alkotmányunk az egyenlóséget biztositja, jogokban és kötelességekben ma már teljesen egyenlők vagyunk. S mégis társadalmi viszonyainkat illetőleg saját képzelődésünk, s a divatos világnézet szerint, fokozatokat állitunk fel, és e fokozatoknak értékét, becsét szeszélyünk mértékével latoljuk, s e szerint tiszteljük és becsüljük az általunk felállitott fokozatokat s azokat az embertársainkat, kiket e fokozatokba beosztunk. S e tekintetben talán korlátoltabbak vagyunk az ös hinduknál, kik a társadalmi és politikai rangfokozat alapjául a születést vették; mert mi a születés mellé felveszszük a vagyont, az életmód és foglalkozás szerintünk inkább vagy kevésbé t i s z t e s v o l t á t. Képzelődésünk és szeszélyünk szerint megállitott társadalmi hyerarchia egyes fokozatainak méltatásában, becslésében — tapasztalatom szerint — valósággal mostohák vagyunk az iparos és kereskedői pálya iránt, ezen, szerintük egyik alsóbb fokozat iránt. A tentás körmöt például, tisztességesebb dolognak, szebbnek, diszesebbnek tartjuk az enyves, csirizes, festékes vagy bármely ily fajtáju körömnél! Innen van, hogy a mindenféle hivatalnokok legiojából mindenik, le a levélhordóig vagy hivatalszolgáig, a tanár és pap, az orvos és mérnök, az ipar- és pénzvállalatok alkalmazottjai, sőt a jobb módu iparosok szégyennek tartjuk fiaikat iparos és kereskedői pályára szánni, arra késziteni. Ellenkezőleg, azon balga hitünkben, hogy csak az általunk t i s z t e s s é g e s e b b n e k tartott pályán lehetnek boldogok, azon pálya felé irányozzuk lépteiket, arra neveljük; e végett csóditjük az ugynevezett tudós intézetekbe, a magasabb tudományos képzés előtermeibe, a gymnasiumokba és reáliskolákba [1], nem vevén te-

[1] A kolozsvári polgári iskola három beállitott osztályában van összesen 58 tanuló, ezekből 42, iparosnak és kereskedőnek gyermeke, 16, honoratiore. közöttök egy gróf. Óhajtandó volna, hogy egy osztályban legyen 58 növendék, egyébaránt csak örvendek, hogy csalodtam azon feltevésemben. hogy a honoratiori osztályból kevesebb gyermek tanul ez intézetben.

kintetbe fiaink képességeit, hajlamaikat; nem vevén tekintetbe saját erőnket, módunkat; nem gondolván meg, hogy lehető kora halálunk esetében talán meganynyi munkaképtelen, semmire sem képzett nyomorultat hagyunk a társadalom terhére.

Ezen egyoldalu tódulás és tévedés által magára a társadalomra az a kellemetlenség és teher nehezedik, hogy az ugynevezett tudományos — vagy ha jobban tetszik — tisztes pálya egyes helyeire kelleténél többen, sőt sokan levén a versenyzők, azok hajhászat tárgyai lesznek, hol legtöbbnyire a nyegleség szokott a valódi érdem felett diadalmaskodni.

Maga iparunk és kereskedelmünk legtöbbet szenved az által, hogy a kellő munkaerő és szám töle megvonatik; s azok a vivmányok, melyeket a magasabb szakképzettség és tudomány az emberi tudás mezejéről, a természet titkaiból az élet és használat számára felfedez és meghódit, valamint hazánk, ugy az emberiség öszszes tudományos köztársaságában, minálunk az életre és gyakorlatra nézve könynyen elveszhetnek, nem levén értelmes, képzett iparos osztályunk, mely azokat a felhasználás és gyakorlat utján mindnyájunk sajátjává tegye, közgazdaságunk, nemzeti vagyonunk gyarapitására felhasználja, értékesitse.

Végül, nem kevésbé fontos azon szellemi kár, mely ily világnézetből és a nevelés ily irányából fejlődik. Azon félszeg és helytelen felfogásunk ugyanis a társadalmi osztályokról, melyet fennebb jelzettem, ez által még gyarapszik.

S a helyett, hogy ezen harapodzó gyengeségünket és igazságtalanságunkat gyengiteni, megszüntetni törekednék, gyermekeinkben, és ezek által nemzedékről nemzedékre átszállitani törekszünk.

Kovácsi Antal.

Népoktatási mozgalmak Schweizban.

(Zürich-kanton).

Schweiz minden tekintetben a reformeszmék, a szabadelvü törekvések hazája, egy olyan kis állam, a hol többféle nemzetiség testvériesen él együtt, a hol virágzik az egyéni szabadság, az újkori miveltség e disznövénye, a hol mindenkinek legfőbb igyekezete az, hogy közigazgatási, anyagi, szellemi s erkölcsi tekintetben, e hon és ennek minden szülötte, a democraticus polgárosultság szinvonalán állhasson. A vallás mezején már mozgatja az elméket a javitás szelleme: ezt mondhatjuk a nevelés-, oktatásról is: itt is egyengetik az útakat.

A Zürich-kantont illető oktatásügyi törvényjavaslattal már a mult évben foglalkoztak a lapok, sőt e tárgyban egy füzet is jelent meg, e czim alatt: „Ein neues Schulgesetz". Ebben az eddigi viszonyokat tárgyalja s az ujitás szükségességét fejtegetve, felhivja erre nézve minden érdeklődők figyelmét.

A kanton-tanács hetekig foglalkozott az új évben ez ügygyel. Az alsó és felsőbb oktatás körül tapasztalt hiányokat javitgatta. Sokan vannak, a kik az eredménynyel megvannak elégedve; hanem vannak elégedetlenek is, a kik még többet akarnak; korunk, ugymondnak, többet kiván, és a ki ennek szavát meg nem érti, az elmarad a haladni kivánó nemzetektől.

Én munkálkodásaikat figyelemmel kisértem, s időszerünek látom e helyen, mellőzve a felsőbb oktatás körében történteket, legalább a népiskolák eddigi viszonyait és az új oktatásügyi törvényt némileg megismertetni.

Az elmék előkészitése s a nevelés fontosságának megmutatása végett, azt mondja az emlitett füzet: az 1870—71-iki háboru kitörölhetetlen lángbetükkel véste a történelem ércztáblájára ezt a

mondatot: „csak az egész népnek egyetemes szellemi miveltsége képesiti azt, anyagi, társadalmi és vallási tekintetben a kifejlődésre, az ád neki előnyt a legkülönfélébb küzdelmekben, az mozditja elő hatalmi állását és az biztositja boldogságát“. A német győzelmek folytonos sorát és ennek következtében a német államok nagy egységét, a német nemzet értelmi fejlettségében helyezi az emlitett füzet. A francziák leveretéséről azt mondja: az a hiányos népiskolának és népnevelésnek volt logikai következése.

Napjainkban a nevelés jobb állapotba való helyezése, a legfontosabb és elkerülhetlenebb kötelesség. Az emberiség kifejlődésének nagy csatája még nem vivatott ki, sem politikai, sem vallási, sem anyagilag, és nem is fog kivivatni mig népek és emberek vannak. Azért szent kötelessége minden népnek a maga mivelése, hogy mind a saját, mind pedig a mások boldogságát emelje és békeségét megalapitsa, megszilárditsa.

A művészet, mesterség stb. köréből sok nagyszerü vivmányokkal dicsekedhetünk; szükség a népoktatásban is megfelelő előmenetelt tenni. Ki nem akar hátrmaradni. annak határozottan előre kell menni. itt az imádság semmit sem használ. Reméljük, ugy mond a füzet. hogy a mi népünk. az urtól a munkásig, iskolai reformnak szükségességétől át van hatva. Erre nézve két főpontot ajánl, t. i. az oktatási idő az ember szellemi kifejtéséhez legyen alkalmazva, és hogy a tanitónak képzettsége s helyzete legyen olyan, hogy magasztos hivatására magát egészen és teljes lélekkel szentelhesse. Most azonban vessünk egy pillanatot a népiskola eddigi szervezetére.

1830 előtt Zürich-kantonban valamire való népiskola nem volt. Egyes polgárok vagy községek tetszésére volt hagyva az egész népnevelés, saját belátásuk szerint intézkedhettek. Az állam, vagy az akkori kormány csak a zürich-városi iskoláról gondoskodott, a falusi és köri iskolákról semmit sem tudott. sőt a kis helységekben iskola sem volt, s a gyermekeket órákig tartó távolságra kellett küldeni az iskolába. Némely szegény házakból csak a fiuk részesültek oktatásban, a leányok számára nem tartották szükségesnek, legfennebb egy keveset olvasni és irni tudni Semmi szabály sem volt arra nézve, hogy a növendékek melyik évtől meddig tanköteleseк, a különböző koruak egyszerre kezdhették a tanulást. a kilépést is akkor tehették. a mikor tetszett. A legtöbb községben iskolaházak sem voltak, a tanitó szobája szolgált e czélra. A tanitó

a paptól függött. Éneklés, olvasás, irás elegendő kellék volt a tanitóságra. A mily könynyen állomást kapott, éppen ugy el is hagyhatta. Fizetése, valamint állása, nyomoruságos volt. A lelkész egyszer évenként a köréhez tartozó iskolákat meglátogatta.

Az emlitett idő körül sokan kezdették átlátni a tanitás hiányosságát s élénk óhajtássá vált az iskolák jobb állapotba hozatala. Első volt ezek között dr. Th. Scherr, a ki minden idejét a népnevelésre szentelte, s igyekezett, hogy a tanitók illő kiképzést nyerjenek. Tanitóképezde létesült, melyben ő, mint igazgató, üdvösen munkálkodott, s igy az iskolák a régi rosz rendszerből kijőve, több eredményt kezdettek felmutatni.

Alsó és felső népiskolát különböztetnek meg ezután, az alsó magában foglalta az elemi iskolát 6—12 éves növendékekkel és az ismétlő iskolát, melybe az elemi iskolát végzett növendékek léptek s kötelezve voltak azt egész 15 éves korukig látogatni. Ezek mellé volt még adva az énekiskola és a konfirmácziói oktatás.

A közelebbi időben a nép maga belátta az ipariskolák szükségességét s igy keletkeztek azok az iparos helyeken. Ezek az államiskola szervezeten kivül állottak és a későbbi időben csak egyes állami adományok után értettek hozzá.

A felsőbb népiskola volt a másodlagos iskola, az ellemi iskolához csatolva, két, három, négy éves tanfolyammal; ennek látogatása nem volt kötelező. Megemlitendők még a kisdedóvodák is.

Az elemi iskola rövid idő alatt sok eredményt mutatott fel, panasz kevés volt ellene, leginkább azért nem tetszett némelyeknek, hogy az első és második osztályban túlterhelik a növendékeket s igy a gyengébbnek testi kifejlődésében rövidséget okoznak.

Az ismétlő-iskolát hiányosnak találták; mivel ott a tanfolyamban egy hirteleni megállapodás áll elő, és aztán hetenként két óra nem is elégséges az oktatásra.

A felső népiskola kezdetben tisztán aristokratikus intézet volt, hol inkább csak a módosabbak gyermekeit tanitották, később ezt a jellegét elvesztette s a nép szükségeihez alkalmazták és egyaránt látogathatja az ur és munkás gyermeke.

A tanitók helyzetét nem lehet valami fényesnek mondani. A fizetések eddig, a mint egy közelebbi kimutatásból olvasám, ilyen formán állottak: az alsó népiskolánál levő tanitónak lakás, egy kis kert és két öl tüzifán kivül, a községtől 200 frank, az államtól bizonyos pótlék, a szerint, a hány évet szolgált, igy az egész kanton-

ban eddig 550—1100 frankig állott változólag. A mint látszik, mellékes jövedelemről is kellett a tanítónak gondoskodni, különönösen ha családot akart tartani. A 30 évet szolgált tanítót fél fizetéssel nyugalmazták.

A felső népiskolánál levő tanitó is a nevezett forrásokból kapta fizetését. s minthogy itt a tandij állott, annak is egy harmadát. A tandij egy személytől 24 frank volt. Itten már 1200 és 1700 frank között áll változólag a fizetés.

Ha megtekintjük e kanton nagyságát, mely 31 □ mföld, és 267.641 lélekből álló népességét, s e számkoz gondolva azt, hogy eddig 304 népiskolája volt hatvannál kevesebb és 250—60-nál több tanulóval: semmiesetre sem mondhatjuk, hogy a népnevelésről eddig is kellőleg ne lett volna gondoskodva. A nép átlátta a nevelés fontosságát, eléggé igazolja a tanköteleseк pontos iskoláztatása, kik közül alig 1% ha nem részesül az oktatásban. Hogy az eredmény ily kedvező, arra, igen természetesen, az alsó elemi iskola tandijmentessége és a czélszerü berendezés nagy befolyással van. És a mi legfőbb, minden kantonnak van egy bizonyos iskolai alapja, a mivel a közoktatás gépezetét mozgásban tartja, ezt is, azt hiszem, tekintetbe vehetjük. Zürich-kanton négy iskolai alapja 5,842,967 frank.

Az újabb törvényhozás megkülönböztet elemi, másodlagos és tovább képző iskolát s azt mondja: az állam gondoskodik az ifjuság egyetemes kiképzéséről, és hogy a magasabb tudományos képzettséghez sükséges tanintézeteket is látogathassák.

Minden gyermek, a ki a kantonban lakik, ha a 6 évet elhagyta, tanköteles és a legközelebbi iskolai év kezdetén az elemi iskolába kell lépnie. Ha testi szervezete azonban gyenge, egy évig elmaradhat.

A tanitás kezdődik május első hétfőjén. A magán oktatásra nézve az iskolai hatóság ellenőrködik. Egy más kantonban lévő iskolának a látogatására az emlitett hatóság engedélye szükséges.

Egy tanitó 80 tanulónál többet nem köteles oktatni, ha többre szaporodik, második tanitó állitandó. Az első osztály tanóráinak száma nyárban 16, télen 20. — a második és harmadiknak minden időszakban 24, a négy, öt, hatodiknak 28, hetenként. Megjegyzendő, minden elemi iskola 6 osztályu. A több órát délelőttre kell tenni; szombaton délután tanszünet van.

A sürgős nyári munka idején a felső három osztály óráit vagy máskorra kell tenni, vagy elhalasztani. Ha ugy teszik, hogy

a tanitás reggeli 8 órakor bevégződjék, akkor senkinek sem lehet panasza, a mezei munkában ezután segitségül leketnek a növendékek a szülőknek.

A szünidő évenkét 9 hetet teszen, ennek a különböző időkre való felosztása a községi iskola-felügyelőségre bizatik.

Tantárgyai ezek: Az erkölcsös-vallásos életre serkentő oktatások, kizárva minden dogmát, confessiot, továbbá, németnyelv, szám- és módszertan, képek a természetből és történelemből, a természettani és vegytani alaptörvények, ének, szépirás, rajz, testgyakorlat és a leányoknak női munkák.

Az alsó- és közép-osztályokban inkább a nyelv és emlékezőtehetségre legyen a gond forditva, szemléleti és gondolkozási köröknek a kiszélesitésére, a felsőbbekben a realis tudományok megértésére. A női munkák tanulása, az illetőknek, a 4-ik osztálytól kezdve kötelező, 3 vagy 4 órán hetenként. Az ehez szükséges tanitónőt az iskolai igazgatóság, a nőegylet ajánlata következtében, választja 3 évre. Képességét egy bizonyitványnyal kell igazolnia

A mulasztás szorosan tiltva van; az egészségre, rendre, tisztaságra stb. nagy gond forditandó.

A másodlagos iskolába lépnek azok, kik az elemi iskola hat osztályát bevégezték. Ez most egyelőre három éves tanfolyamu, hanem idővel szaporitható.

Tantárgyai: Erkölcsös és vallásos életre vezető értekezések, németnyelv, franczianyelv, számtan, könyvvezetés, mértan, gyakorlati méréssel és rajzzal, természettan, vegytan, földirat, történelem, szépirás, rajz, ének, női munkák az illetőknek, testgyakorlat. Ezek mind kötelezők. A heti tanórák száma legfennebb 35. Az oktatás ingyenes. Egy tanitó 40 növendéknél többet nem köteles oktatni.

Ilyen iskola minden helységben állitható, ha a viszonyok kedvezők és kilátás van legalább 15 tanitványra.

A továbbképző iskola nem kötelező, ebbe azok léphetnek, kik az emlitett iskolákat bevégezték: a tanitás megkezdhetésére legalább 10 tanulónak szükséges a jelentkezése. Tárgyai inkább a gazdasági oktatás és a katonai gyakorlatok.

A néptanitók kötelességei ezutánra ilyenformán határoztatnak meg. Az iskolatanács ülésein tartoznak megjelenni s csak akkor távoznak el, ha valami személyesen őket érdekli a fennforgó ügyekből. Minden mellékfoglalkozást félretéve, egyedül a hivataloknak kell élniök és hetenként 37 órát kötelesek tanitani.

A tanitó az iskolai előadást rövidebb, vagy hoszszabb időre, csak az igazgatóság, vagy iskolai tanács engedelmével halaszthatja el. Betegségét orvosilag bizonyitva, helyettesitik s ekkor az állam kárpótolja. Hoszszasabb kimaradás csak kivételképpen adatik.

A tanitók és az iskolai hatóság tagjai minden évben egyszer öszszegyülnek s az iskolai ügyeket megbeszélgetik és a mi jót, vagy roszat tapasztaltak, egymással közlik s a hiányokat igyekeznek kipótolni.

Minden tanitót hat évre választnak.

A hivatalba való be, vagy kilépés május első-, vagy november elsőjén történik. A viszszalépésre nézve a félév vége előtt 2 hónappal kell folyamodni. Tiz héttel az iskolai idő, t. i. a hat év lejárta előtt, az iskolai kerület elismerését, vagy az ellenkezőt kinyilatkoztatja a tanitó iránt s jövőre e szerint marad, vagy pedig távozik.

Ha betegség, vagy öregség miatt nem tud szolgálni, 30 évi szolgálat után félfizetéssel, ha keresebb ideig szolgált, a szerént nyugdijazzák. A meghalt tanitó családjáról hasonlólag gondoskodnak.

Az újabb törvény szerint a minimum az elemi tanitó fizetését illetőleg 1200 frank, a másodlagos iskola tanitónak 1600 frank, ezek mellett lakás, kert és 2 öl tüzi fa. Az állam a pénzfizetéseknek felét vállalja magára, a más részét a közönség, vagy a kerület, adó utján, vagy az iskolai alapból fizeti. Az állam ád azon felül 6—10 évig tartó szolgálatra 100 frank pótlékat évenként, 11—15 évig 200 fr., 16—20 évig 300 fr. és 20-nál több évre 400 frankot. Egy segédtanitó az elemi iskolánál kap 20 frankot, a másodlagos iskolánál 25 frankot hetenként. A női munkát tanitónő is 25 frankot.

Az új intézkedés a tanitónak méltó állást igyekszik biztositani s nem csak czélszerü kiképeztetésökről gondoskodik, a mi őket a szellemi szabadság magaslatára emeli, hanem a külső bilincseket is czélja megtágitani, hogy a tanitó ne legyen az élet rabja; ezt hangsulyozza dr. Th. Scherr is, midőn azt mondja: a ki maga belsőleg és külsőleg nem szabad, az nem képes másokat a szabadságra nevelni.

A népnevelést minden kanton függetlenül igazgatja, erre vannak hatóságai, mint pl. a nevelési igazgatóság és tanács, az intézetekre felügyelő bizottság, az iskolaköri és községi gondnokok.

Az iskoláknak és tantárgyaknak ilyképpeni felosztása és gondozása által, valószinüleg előmozdittatik a nép egyetemes szellemi

képzettsége. Hivatalaiknak megfelelni tudó tanitók vezetése alatt az ifju szellemileg munkás és tevékeny marad mindaddig, mig belépik a polgári életbe, a hová van hivatva, ott aztán önállóságot tud magának biztositani, mert megkapta fiatal éveiben a valódi irányt jövőjére nézve.

E rendszer megteremtésében fáradozott dr. Th. Scherr is, egy teljes népiskola által hitte a nép boldogságát előmozdithatni; legyen abban, ugy mond, egy jó tanterv, tanuljon a gyermek ügyesen gondolkozni, nyelvtanilag beszélni, irni, számolni, mérni, rajzolni, énekelni; ekkor aztán biztosan gyüjthet ismereteket, tapasztalatokat, ez alapon megáll és a kivánt gyümölcsöket meg fogja teremni az ő munkálkodása.

Azt hiszem, nem teszek rosz szolgálatot, ha nehány neveléstani elvet e helyen közrebocsátok dr. Scherr és Pestalozzi nyomán.

A tanitónak mindenek előtt a kedvet és szeretetet kell tanitványaiban felébreszteni a tanulás iránt és ösztönözni a hasznos ismeretek gyüjtésére. Az oktatás ideje alatt ugy kell beszélnie, hogy szavai a gyenge növendékekben meggyökerezzenek s lelkökben virágot és gyümölcsöt hozzanak. Előbb a példák, azután a tanitás, ez volt Pestalozzi elve. Nem a puszta elméletet kell a növendékeknek betanitani, hanem az életre és annak szükségeire kell a figyelmöket forditani s gyakorlatilag és fokonként vezetni a tudományok különböző ágaiban, nem pedig egyszerre minden rend nélkül. A gyermek s leendő ember szükségeihez kell alkalmazni az egész nevelési rendszert, nem pedig megforditva. Legyen abban öszhangzás a tárgyakkal, természettel s a legnagyobb következetesség; a módok és eszközök mellett, miket üdvösöknek tapasztal a tanitó, szilárdul megállani, mert ellenesetben nem éri el czélját.

A gyermeknél az első benyomások nagy befolyással vannak egész életére; ugyanazért szoktatni kell a jó és szépre, megutáltatni vele a roszat, a hazugságot; ápolni benne az igazság, szeretet, hála és becsületérzetet: mert igazi becsületérzés, erkölcsi öntisztelet. Ha a gyermekbe szeretet helyett durvaságot oltunk, akkor a felebaráti szeretet soha sem fog nála nyilatkozni. Tisztaság és rendszeretetre kell szoktatni, megértetvén vele a közmondást: rend a lelke mindennek.

A növendékek testi nevelését sem kell elhanyagolni, legyen öszhangzó az a lelkivel; ha a lelket tiszteljük, akkor annak hüvelyét, a testet is, figyelemre kell méltatni. Mozgás, játék, testgyakorlat stb. által kell annak erejét fejteni s kerülni mindazt, a mi

abban fogyatkozást vagy erkölcsi betegséget okozna, mert a mint a nagy apostol mondja: a mi testünk a szentlélek temploma, tehát illő gondozásra érdemes.

Nagy befolyással van az is a gyermek lelki életére, ha a tanitó tavaszi, nyári és őszi szép napokon egy-egy kis sétát teszen növendőkeivel a szabad természetben. Ott minden tárgy képes lekötni figyelmöket s mintegy ösztönzi a vizsgálódásra: mert a természet titkos képirása az ember belső világának; és az a Jákoblajtorja, melyen az ember felemelkedik e földről a véghetetlen magasságba. Költői érzéke itt inkább kifejlik, a mi egyik főeszköze a mivelődésnek, erről mondja a költő is:

Nur durch das Morgenroth des Schönen
Dringst du in der Erkenntniss Land!

Ha már most egy olyan ifjut veszünk vizsgálóra, a ki a fennebb elősorolt iskolákat végezte s az emlitett elvek szerint nyerte az oktatást: tapasztalni fogjuk, hogy értelme eléggé képesitve van helyes kiejtéssel közölni gondolatait az anyanyelven, bir itélő tehetséggel, hogy a mit elmondott szóval, vagy leirt, meg tudja mondani, helyes-e az, vagy nem, jó-e, vagy rosz. Tisztán és érthetően olvas, miszerint mindenki észreveheti, hogy érti annak tartalmát, a mit olvas. A szám- és mértani feladatokat tisztán felfogja, kiszámitja és könynyen felméri azt, a mi a közönséges életben előjő. Hazájának fekvését, nagyságát, földének tulajdonságát, népének társadalmi viszonyait ismeri, nincsen a földön előtte olyan hely, a melyről ne hallott, ne tanult volna és a csillagokban bámulja a fénylő világot. Nem csak saját nemzete, hanem az egész emberiség történelmével ismeretes. A természetországában tudja magát tájékozni, a legkisebb féregben is bámulja a teremtő bölcsességét. A növényeknek nem csak hasznáról tud beszélni, hanem azoknak felséges képződésökről is. Ismeri a föld belsejében levő becses tárgyakat és egy tekintet a természet szép rendjére, megőrzi őt a babonától. A művészetek köre sem marad előtte zárva, egy mesteri művet megindulással és csodálással néz, füle a hangokban meg tudja különböztetni a szépet.

A népiskola vezeti végre a gyermeket emberi méltóságának a megismerésére, tanitja neki lelkes voltát s az erény ösvényén kalauzolja a tökéletesség felé. Igy lesz aztán barátságos az életben, szorgalmas a munkában, hű és engedelmes mások iránt, ment a durvaságtól, vidám és nyájas kedélyü, hasznos és jó polgár a társadalomban.

Sándor János.

Észrevételek Schuler Libloynak az unitáriusokról tett nyilatkozatára.

Τὸ πνεῦμα ἐστι τὸ ζωοποιοῦν,
ἡ σὰρζ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. Ján. 6, 63.

A „Budapesti Közlöny" folyó évi 68-ik számában Sz. F. ur, a történelmi tudományok mindig ifju erejü, fáradhatlanul kutató és kitünő bajnoka, a Klio jeles irója, ez év elején Pesten megjelent és „A szentháromság eredetének és kifejlődésének története" czimü, birálati és történeti alapon irt monographiámat becses figyelmére méltatván, és ismertetvén, sajnálatát fejezte ki a felett, hogy „nem láttam szükségesnek", emlitett munkámban, „az erdélyi unitárius egyháznak Benkő József Transylvaniájából (II. köt. 216—220) ismert szentháromsági hitágazatára nézve védőleg felszólalni, holott egy tekintélyes erdélyi iró (Schuler Libloy Protest. Kirchenrecht czimü munkájában) az unitárius atyafiakra nézve ugy nyilatkozik, hogy ők, a mint látszik, dualismusra hajlanak, tehát voltaképpen két istent hisznek, s a második éppen istenné lett ember volna". Sz. F. ur szerint „ha Schuler Libloynak ez állitása igaz, akkor ő a tritheisták és dualisták közt nem tud különbséget látni".

Schuler Libloynak az unitarismus ellen újabb időben felelevenitett eme vádja, vagyis az unitárismusról tett téves nyilatkozata anynyira fontos, hogy lehetetlen minden észrevétel nélkül hagyni, anynyival inkább, mert e téves ismertetés éppen az unitárismus egyik sarkalatos hitczikkét, a christologiát, támadja meg, arra nézve vezeti félre az olvasó közönséget és a tanulókat. Ez okból bátor vagyok Schuler Libloynak emlitett nyilatkozatára egy néhány észrevételt tenni; valamint Sz. F. ur előtt is, megnyugtatásul, a dolog valóságát felfejteni.

A mint jeles krónikásaink Kozma-, Fosztó Uzoninak adataiból, s valamint a nyomtatásban megjelent, ugy a kéziratban reánk maradt régi polemikus iratok némelyikéből látjuk, az volt a szokása némely trinitárius iróknak, hogy Jézusnak a régebbi unitáriusoktól elfogadott csodálatos fogantatása alkalmából aval vádolták az unitáriusokat, hogy ők dualismust tanitanak; vagy a mint ezt némelyek kifejezték: másfél istent hirdetnek. A trinitárius irók — az emlitett adatok szerint — két szempontból emelték e vádat az unitárismus ellen. Először azért, hogy kimutassák, hogy valamint dogmarendszerök, ugy ők is sokkal következetesebbek az unitáriusoknál a Jézus absolut istensége tanitásával. Másodszor abból a türelmetlenségből, a mely a protestáns orthodoxiát az unitárismussal szemben mindig jellemezte, t. i. hogy rosz hirbe hozzák a világ előtt az unitárismust, a mely szerintök, a szabadvizsgálódásnak nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag való érvényesitése által is, veszélylyel fenyegeti az ők dogmáikat, a melyeket ők, daczára annak, hogy csupán az egy istennek van absolut léte, rajta kivül minden alája esik a változás és fejlődés törvényének, örök időkre absolute érvényeseknek és megkötőknek nyilvánitottak. Valóban az orthodoxia ilyetén elve és eljárása után nem is ok nélkül való volt a félelem! De minthogy az érintett régi vádak alaptalansága unitárius irók által, részint a szentirásból, részint az egyházi irók munkáiból, részint a történelemből, mindjárt a vádak emelése alkalmával kellőleg ki lön mutatva, és anynyira megczáfolva, hogy az emlitett vádak emelői, az unitárismust rosz hirbe hozni akarók, teljesen le lettek győzve; azóta pedig — tudtomra — Schuler Libloyon kivül egy hazai iró sem elevenitette fel: ez okból nem tartottam szükségesnek, emlitett munkámban, védőleg lépni fel oly vád ellenében, a mely már egyszer teljesen meg volt czáfolva, s ennek nyomán el volt enyészve.

Megvallom, hogy én a Schuler Libloy „Protest. egyházi jogtanát“ mostanig nem láttam. Csak most lettem arra figyelmessé a Sz. F. ur idézése következtében. S ezen nem is igen lehet csodálkozni; mert Szeben, a hol e könyvet kiadták, a könyvek megkaphatása tekintetében sokkal meszszebb van Kolozsvártól, mint Lipcse vagy London. Elébb megtudjuk azt, hogy mi jelent meg Lipcsében, Londonban, Párisban vagy Bostonban, mint azt, hogy mi jelent meg Szebenben. S valóban nagy köszönettel tartozom én Sz. F. urnak azért, hogy figyelmemet ez egyébiránt sok tekintetben becses munkára irányozta.

De helyén kivülinek is találtam az érintett vádak ellen való fellépést másodszor azért is, mert emlitett monographiai kisérletemet egy lap, még pedig csak minden két hétben egyszer megjelenő lap számára irván, az ily vádakra való kiterjeszkedéssel túl léptem volna annak határain.

Harmadszor azért is szükségtelennek láttam védőleg lépni fel ez alkalommal, mert én emlitett munkámban csak a középkorig hoztam le a szentháromság fejlődése történetét, t. i. addig az időpontig, a midőn az teljesen ki volt már fejlődve és absolut uralmat kezdett gyakorolni a keresztény könynyenhivőségen. Csupán futólag érintettem a közép- és reformatio-, valamint az újabbkori jelesebb theologusok és philosophusok nézeteit a szentháromságról, jelezvén az időt, a melyben annak absolut uralma megtört, s rámutatván a tényezőkre, a melyek annak megállithatatlan hanyatlását előidézték és biztositották.

E vádakkal szemben akkor akartam védőleg fellépni, mikor emlitett művemnek egy netalán lehető második, önálló kiadása alkalmával tüzetesen tárgyalhatnám a szentháromságnak absolut uralmát a középkorban; a mikor kimeritőleg előadhatnám amaz igen fontos tényezőket, a melyek a szentháromsági hitczikk tekintélyét a scholastica philosophiával aláásták, a 12-ik században pedig megtörték; és végre a mikor tüzetesen foglalkozhattam volna a protestáns orthodoxiával, és részletesen kimutathattam volna ama hitczikk folytonos hanyatlását az antitrinitarismus, socinianismus, unitarismus, a modern philosophia, modern theologia és a 19-ik század hatása és törekvései következtében.

Minthogy pedig én mind ezeket tér szüke miatt kellőleg nem tárgyalhattam, ennélfogva mellőznöm kellett az unitarismus mellett való védő fellépést is azok ellenében, a kik Jézusnak régi confessionkban levő természetfeletti fogantatásából kiindulva, minket, régebben, hibásan dualismussal vádoltak. Azonban ha az érintett vádnak, a Schuler Libloy hibás nyilatkozata által való újabbi felelevenitését láttam volna, bizonyosan nem mulasztottam volna el — a lap szűk tere mellett is — birálat alá venni és megczáfolni.

De térjünk rá már a dolog érdemére. Schuler Libloy, a szebeni kir. jogakademia rendes tanára „Prot. egyházi jogtana" 5 és 6 lapjain igy nyilatkozik az erdélyi unitáriusok vallásos néze-

teiről: „Die Unitarier in Siebenbürgen finden auch in der nach Verstandesgesetzen ausgelegten heiligen Schrift die Quelle des Glaubens; indesz neigen sie insofern zum Dualismus der Gottheit, dass Jesus, wenn gleich als Mensch geboren, vaterlos und wunderbar ins Leben geführt worden sei, dass ihn Gott selbst im Himmel belehrt habe und nach seinem Tode sei er zur göttlichen Majestät erhoben; es Gebühre ihm also göttliche Verehrung. Er ist also ein gottgewordener Mensch".

Schuler Libloynak az unitárismusról tett eme téves nyilatkozatára nézve kénytelen vagyok előre is kijelenteni, hogy ez merőben indokolatlan és alaptalan. Alaptalan azért, mert dualismust csak az hihet, a ki, miként Anaxagoras és Plató, egymástól lényegileg különböző, önálló, egymástól valamint eredetére, ugy lételére nézve is független, két örök elv létezését ismeri el; vagy pedig a ki, miként a persák, két személyes főlény létezését vallja. Indokolatlan azért, mert az unitáriusok két ily főelv, vagy két ily személyes főlény létezését nem ismerik el és nem hiszik. Szerintök az ember és a mindenség lételének egyetlen egy örökkévaló főoka van: Isten, a ki az egész mindenségnek teremtője, fentartója és gondviselője; a ki minden embernek, különbség nélkül, szerető édes atyja; a ki az emberi lélek imádásának egyedüli kizárólagos tárgya; a ki egyedül tökéletes, bölcs, igaz és szent; és a ki benne van a világegyetemben, s őt minden gyermeke megtalálhatja és közetlen hozzá juthat mindenkor. De ez az egy Isten nem létezik két, vagy három, vagy több személyben. Ő egy számban és személyben; egy lényegében, fogalmában, akaratában, törvényeiben, gondviselésében, útjaiban, munkáiban és végtelenségében. Igy tanitja ezt a történelem, a szentirás, Jézus és az apostolok; igy tanitja az emberi lélek öszhangja, a legszentebb és legtökéletesebb lény eszméje, az ok és okozat közti kapcsolat, a kül- és belvilág egysége, rendje és öszhangja, az erkölcsi lények czélja, s a mindenségben levő törvényhozás és világkormányzás eszméje. Az unitáriusok szerint az ember Jézus Krisztus valóságos történeti személy, éppen oly ember és Istennek gyermeke, mint mi. De nem isten, nem fiu-isten, nem is isten-ember, hanem valósággal és kizárólag emberi lény; a ki azért élt, hogy az ő és az emberek lelkeiben hangosan nyilatkozó isteni, egyetemes szózatnak kifejezést adjon; a ki tanitásaival és tetteivel oda törekedett, hogy az emberi lélekben levő isteni törvénynek érvényt és tiszteletet szerezzen az

emberben, az egy istenség fogalmát tisztázza, meg tanitson az Isten és felebarátaink iránt való valódi viszonyainkra, e viszonyokból folyó kötelességeinkre, s e kötelességek hű teljesitésére; és a ki azért élt, hogy nekünk életével az igaz, kegyes, istenes, erkölcsös és szent életre példát mutasson, ez által a bűnösöket a bűn elhagyására inditván, megváltsa, s az igazak reménységét bizonyossá tegye, — nem pedig azért, hogy a bűnösökért ő maga szenvedjen, vagy azok bűneiért élete feláldozásával elégtételt adjon; mert valamint a büntetést a büntől és a bűnöstől elválasztani nem lehet, éppen ugy a büntetést sem hordozhatja el a bűnös helyett senki. Az unitáriusok Krisztusnak Mária előtti létét nem ismerik el. Szerintök Jézus sehol sem létezett addig, a mig öt Mária ezelött 18 századdal meg nem szülte, s ennélfogva nem örökkévaló, nem is Isten. Már pedig, ha Isten volna, örökkévalónak is kellene lennie; mert e tulajdon egyike azoknak, a melyek nélkül istenség nem gondolható.

Miután tehát az unitáriusok Jézust soha sem tartották és ma sem tartják örökkévalónak, hanem ellenkezőleg, időben, ezelőtt 18 századdal született történeti személynek, még pedig magának Jézusnak eme határozott nyilatkozata szerint: „M o s t p e d i g i g y e k e z t e k e n g e m e t m e g ö l n i, o l y e m b e r t, k i i g a z s á g o t s z ó l t a m n e k t e k" (Ján. 8, 40), és a kereszténység nagy apostolának, Pálnak. eme félreismerhetetlen bizonyitványa alapján: „E g y a z I s t e n, e g y a k ö z b e n j á r ó, a z e m b e r K r i s z t u s J é z u s" (1. Tim. 2, 5.), valóságos e m b e r n e k tekintik; és miután Jézusnak testileg való eleve létezését semmi unitárius iratban nem lehet feltalálni, ennélfogva Schuler urnak emlitett nyilatkozata merőben téves és alaptalan.

Midőn Schuler L. az unitárismusról a fennebbi nyilatkozatot tette, két dolgot bizonyitott bé. Először azt, hogy ő az unitáriusok és sociniánusok közt különbséget tenni nem tudván, azonositotta az unitáriusokat a sociniánusokkal. Ez az ő egyik nagy hibája, a mi azonban csak azt mutatja, hogy lehet valaki igen jeles jogtudós, de a mellett a lehető legroszabb theologus. Másodszor azt bizonyitotta bé, hogy sem az unitárius nézeteknek Erdélyben való fejlődése történetét, sem pedig az unitáriusok Kátéját és Summa Universae theologiae christianae-ját nem ismeri, a hol a Jézust illető nézetek körül vannak irva és ki vannak fejtve. Ő megelégedett egy pár kiszakitott sorral egy confessioból. Már pedig azt mindenki tudja, hogy a fogalom tartalmának egy vagy két jegye soha sem adhat kellő tiszta tudatot a fogalomról akkor, a mikor a fogalom több lényeges jegyből áll.

Az unitáriusoknak Jézusra vonatkozó nézetét csak akkor lehet teljesen felfogni, ha annak genesisét ismerjük, különben nem.

Midőn a lutheránus theologusok a christologiára vonatkozólag a communicatio idiomatum-mal, a reformátusok pedig az unio naturarum-mal léptek fel az egyházi christologia ellenében, e tanaik által viszszaestek ugyan a kálcedoni zsinat előtti eretnekségbe; de egyúttal tovább törték a rést az egyházi dogmák absolutismusán, annál, a menynyire ezt a 12-ik, 13-ik és 14-ik század reformatorai Wald Péter, Wiklef János és Huszsz János megtörték volt.

Ez úton tovább haladtak az antitrinitariusok. Még tovább mentek a sociniánusok. A sociniánusok azt mondották, hogy a mily észszerütlen és szentirás-ellenes az, hogy az egy isteni lényben három személy van, éppen oly észszerütlen és szentirás ellenes az is, hogy Krisztusnak egy személyében két természet legyen. [1] Mert teljesen felfoghatatlan, söt a háromságnál érthetetlenebb az, hogy egy személyben két tökéletes lény lehessen. Egy személyben nemcsak hogy két substantia prima, de két substantia secunda sem lehet; mert mindkét esetben két személyt nyernénk. [2]) Szerintök e szerint Jézus csak egy természetben létezhetik. Nem lehet egyszerre, egyfelől végtelen és változhatatlan, másfelől véges és változás alá eső. S ez állitásukat, más bizonyitékok mellett, éppen a reformátusoknak ama tételével bizonyitották: „nulla natura in se recipit contradictoria.“ [3])

A mi a Jézus istenségét illeti, erre nézve a sociniánusok azt mondották, hogy az istenség Jézusnak nem lényege, hanem csak minősége: mert az istenség nem az ő természetének, hanem hivatalának tulajdona. [4]) S az istenség csak anynyiban tartozik az ő lényegéhez, a menynyiben természetfeletti fogantatásánál fogva istennek fia és a kereszténységnek feje. A sociniánusok szerint tehát Krisztus minden természetfeletti fogantatása mellett is lényegileg csupa ember; olyan, a ki halandó levén, alája volt vetve a szenvedéseknek; de a kit Isten halhatatlansággal és teljhatalommal

[1]) Catech. Rac. Q. 97: „Dixeras paulo superius, Dominum Jesum natura esse hominem: an idem habet naturam divinam? Resp: Nequaquam; nam id non solum rationi sanae, verum etiam divinis literis repugnat.“ V. ö. Volkel. De ver. rel. V, 11. — [2]) Catech. Rac. Q. 98. — F. Socin. christ. rel. breviss. inst. Bibl. Fr. Pol. Vol. I. p. 657. — [3]) Volkel. De ver. relig. V, 11. — [4]) U. o: „Christi divinitas non natura est, seu substantia in Christo existens, sed qualitas quaedam inhaerens.

ruházott fel, egyfelől engedelmességiért; másfelől azért, hogy az embereket megnyugtassa. [1])

Midőn a sociniánusok az egyház christologiájának ily fordulatot adtak, ez által egyszersmind ellentétbe is jöttek a János evangelista λόγος-sának égből való származásával. [2]) S minthogy a plátói és philói logos theoriáját nem fejtették ki kellőleg; nem magyarázták meg, hogy az ember az isteni dolgok ismeretére nem középlények, hanem saját lelke által jut el; — ezért midőn az a kérdés merült fel: honnan nyerte Krisztus mindazt, a mire az embereket tanitotta? a 2 Móz. 19 és 20 részei alapján az empirismushoz fordultak, s ennek segélyével azt felelték, hogy Isten tanitotta meg Jézust mind azokra. Még pedig olyanformán, hogy, miként Mózes háromszor ment fel a sinai hegyre Istenhez a törvény kihirdetése előtt, ugy Jézus is felment az égbe (raptus in coelum), és ott őt Isten mindenre megtanitotta. [3])

E socinián nézet szerint tehát Jézus nem egyéb oly embernél, a ki legfőbb prófétai tisztel van felruházva. Csakhogy miután evel fel van ruházva, ezért szerintök Jézust „segitségül is lehet hivni."

Mikor az unitárismus Erdélyben terjedni kezdett,[4]) Dávid Ferencz azonnal észrevette a sociniánusok christologiájának e megtámadható gyenge oldalát, s a christologia előzményeiből helyesebb következményt igyekezett húzni. Szerinte a Socinféle lehetés vagy nem lehetés kérdés tárgya sem lehetett. A kérdés egyszerüen csak az lehetett: vajon Krisztust kell-e segitségül hivni, vagy nem? [5]) S e tekin-

---

[1]) F. Socin. Bibl. Fr. Pol. I. p. 654. — [2]) Ján. 1, 1—14. — [3]) F. Socin, Bibl. Fr. Pol. I. p. 675: „Moses typus Christi, ante primam legis promulgationem ad Deum in montem Sinai ter ascendisse legitur . . . nihil conveni-entius excogitari, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in coelum ad Deum, idque fortasse non semel, ascenderit, ibique aliquamdiu cum eo fuerit." — [4]) Megjegyzendő: hogy Magyarországon már korábban terjedni kezdett volt az unitárizmus, mint Erdélyben. Egri Lukács Ungváron, Debreczenben Arany Tamás már 1561-ben hirdette, a mint ezt Meliusnak ellene irt, és „Az Aran Tamás hamis, és eretnek tévelygésinek és egyéb sok tévelygéseknek . . . meghamisitási a derék szentirásból és a régi szentirás magyarázó doctoroknak irásokból." Debr. 1562. czimü könyve bizonyitja. Baranyában, különösen Pécsen, már 1569-ben anynyira terjedt, hogy a pécsi kath. püspök Dudith András is unitáriussá lett (Tudom. Gyüjt. 1829 VI. k.) Az alföldi ekklézsiáknak Dávid idejében már püspöke volt, t. i. Kárádi Pál temesvári pap. — [5]) Bibl. Fr. Pol. I. p. 739: „Neque quaestio est, quid possimus, verum quid ex praescripto et mandato Dei facere debeamus."

tetben ugy nyilatkozott, hogy miután Krisztus, a szentirás szerint, egy prófétai legfőbb tisztttel felruházott ember, ennélfogva segitségül hivni sem lehet, nem kell. [1])

Dávid Ferenczet [2]) e fellépésiért, s e fellépése által a christologiának adott új fordulatért Blandrata és az erdélyi socinián érzelmü papok megtámadták, egyszersmind béhivták Socint, hogy Dávidot győzze le. Socin bé is jött Kolozsvárra, s 1578 októberétől 1579 apriliscig Dávidnál volt szállva. E néhány hónap vitatkozásban folyt le. Dávid F. a Socin dualisticus iránya által a monotheismust veszélyeztetve látván, hevesen kikelt Socin ellen, sőt azt mondotta neki, hogy a „ki ilyeneket (t. i. Jézust segitségül hivja) állit, az mindazt a fáradságot megkimélhette volna, a mit a szentháromság elleni harczra forditott; mert a mint látszik, e nézetekkel ismét helyre akarja azt állitani.“ [3]) Dávid Ferencz szigoruan ragaszkodott az ó és új testam. monotheismusához, a hol az van: „Halljad Izrael, a mi urunk Istenünk egy ur (5 Móz. 6,4. Mark. 12,29.) . . . A te uradat istenedet imádjad és csak őtet szolgáljad“ (Mát. 4.,10) az az, „csak őt illesd vallásos tisztelettel“ (αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις). [4]) Ez egy isten-

---

[1]) Francisci Davidis Theses propositae Faust. Socino. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I, 2. p. 713. — [2]) Érdekesnek tartom Dávidnak nézeteit saját szavaival adni elé:

„Nunc patriae invisus, si crimen quaeris: id unum est:
„Unum non trinum me coluisse Deum.
„Sic pietas crimen! dum non imitabile Numen
„In plures timui multiplicare Deos,
„Dumque individuum ac totum sine partibus ullis
„In trina partiri religione vetor.
„Finitum immenso misceri et Numen in unum
„Confundi, sancte dum pia lingva negat.
— — — — — — — — — — —
„Captivare meae jussus dictamina mentis
„Dum falsum caeca credere nolo fide.
— — — — — — — — — — —
„Dumque infinitum, quem non complectitur aether
„Virgineo erubui claudere ventre Deum.
„Asserui verum et mysteria falsa negavi,
„Hoc scelus, impietas, hoc mihi causa mali.“

[3]) Satius erat trinitatem minime impugnasse, quam ita praeter omnem rationem eam denuo restituere. U. o. [4]) A λατρεύσεις szó csupán 20-szor jő elé az új testamentumban, s mindenütt „isteni tisztelettel illetés“ jelentéssel; de sehol sem vonatkozik Jézusra.

ségi elv ellenében viszszautasitott minden oly nézetet, a mely ennek erejét legkevésbé is csorbitotta. Ez okból határozottan kimondotta, hogy miután Krisztus természet szerint nem isten, hanem ember, ezért imádni és segitségül hivni sem szabad, nem kell, és nem lehet. [1])

Dávidnak e nézete ellenében Socin azt állitotta, hogy a Krisztus segitségül hivása egyátalában nem veszélyezteti az ó és új testamentum monotheismusát. Egyfelől azért, mert Krisztusban tulajdonképen nem őt magát imádjuk, hanem Istent, a ki őt hatalommal ruházta fel. [2]) Másfelől azért sem, mert senki sem köteles Krisztust segitségül hivni. [3]) Ezt tenni, vagy nem tenni mindenkinek szabadságában áll, ugyanynyira, hogy a ki elég erősnek érzi magát a hitben arra, hogy egyenesen és közetlen Istenhez forduljon, az ezt mindig megteheti. A Krisztus segitségül hivása csak arra való, hogy minket a hitben megerősitsen. [4])

De Dávid Ferenczet e gyenge felelet nem nyugtatta meg és nem győzte le. Ő szilárdan megmaradt Jézusnak az evangeliumok által tanitott tiszta emberi volta mellett, s az ő nem imádását tanitotta. Dávidnak e helyes és szentiráson alapuló nézete nagy terjedést vevén az erdélyi és magyarhoni unitáriusok közt, a socinián érzelmü kolozsvári papok, mint Hunyadi Demeter, Szathmári István, Basilius István és Eppel János, különösen pedig Blandrata, ellene támadtak, sőt ez utóbbi Bátori Kristóf fejedelem előtt, mint újitót, bevádolta. De bár sikerült is ezeknek Dávidot 1579-ben börtönbe juttatni; bár sikerült nekik, valamint az 1568-ki tordai országgyülésen hozott és az unitárismust törvényesitő végzéssel, ugy János Zsigmondnak korát 3 századdal megelőző következő határozott fejedelmi nyilatkozatával: „mi azt akarjuk, hogy birodalmunkban teljes szabadság legyen“ (Váradi Disp.)

---

[1]) Fran. Dav. Thes. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I. 2, p. 713. Székely S. Unitár. vall. tört. 80 l. Bod P. Anyaszentegyh. tört. 429. l. — [2]) F. Socin. De Chr. Inv. disp. Bibl. Fr. Pol. I, 2. p. 715: „cum eum invocando non ipsum Christum praecipue, sed Deum, qui illi potestatem nobis subveniendi dedit, revera invocemus.“ — [3]) Bibl. Fr. Pol. I. 715. 717. — [4]) Bibl. Fr. Pol. I. p. 715. 717: „cum Pater non possit tantum, sed omnino debeat invocari, Christus vero possit tantum. Christi invocatio . . . ad nos in fide confirmandos pertinet et ad fragilitatem nostram sublevandam. Quod si quis tanta est fide praeditus, ut ad Deum ipsum perpetuo recta accedere audeat, nec consolatione quae ex Christi fratris sui per omnia tentati invocatione proficiscitur indigeat, huic non opus est, ut Christum invocet.“

ellenkező szellemben Dávid Ferenczet elhallgattatni, — mindazáltal elvei fennmaradtak. Innen kezdve az unitáriusok nagy többsége mindig a Dávid F. nézetét követte, s ennek nyomán Jézusnak emberi voltát vallotta és hirdette egészen az 1638-ki deesi országgyülésig. Bizonyitja ezt a deesiana complanatio létrejöttének szükségessége. Bizonyitják a Kárádi Pál iratai, különösen Dávid F. esetéből a kolozsvári socinian érzelmü papokhoz intézett levele. [1]) Bizonyitják azok a számos agyon köveztetések, pellengéreztetések, hivataloktól való megfosztások és megsententiáztatások, a melyeket, az adatok szerint, a deesi országgyülés után, a Dávid F. nézetét vallókon erőszakosan elkövettek (F. Uzoni Hist. Eccl. MS. Tom. II. p. 984. sqq.)

Szőrös vagy Ráv Mátyás, a kolozsvári szász unitária ekklézsia papja, rendkivül vágyván püspökké lenni, két izben kisértette meg a püspöki hivatalba juthatást. Mindkét izben mellőzve lőn. Első mellőztetését aval boszulta meg az erdélyi unitáriusokon, hogy őket 1629-ben a rákóvi zsinaton a lengyel unitáriusok előtt bévádolta. Második mellőztetéseért pedig az által, hogy Gyorgyez Péter, Szőrös András, Ózdi Tamás és Szentgyörgyi István társaival az unitáriusokat újitással vádolta a fejedelem előtt 1637-ben. I. Rákóczy György fejedelem megunván azt a sok zaklatást, a minek Ráv és

[1]) E levélben Kárádi P. hevesen kikel a kolozsvári papok ellen, s hibáztatja azokat. Levelét igy kezdi: „Quoniam in omnes propemodum orbis Christiani plagas horrendae proditionis vestrae fama promulgata est, qui instar fratris vestri Judae Iscariotis, hominem pium innocentem, ac plane valetudinarium et viribus destitutum, Franciscum Davidis, contra conscientiam vestram false et inique ad perpetuos carceres condemnastis, et supplicio dignum judicastis. Ejus, ut nunc quidem intellexi, Dominus vitae et calamitatis finem tandem imposuit, ac eum ex hac luce hominum ad aeterna gaudia transtulit. Cujus equidem tanta erat virtus, pietas, sapientia et doctrina, ut in ejus unius vita et gubernatione secundum Deum omnis hujus afflictae ecclesiae dignitas, tranquillitas, salus denique consistere videbatur. Quem si Deus per scelera vestra eripuit nobis, nihil quidem fingi potest calamitosius et ad ecclesiae ruinam perniciosius, nisi nobis ille idem Deus propitius sit, ac mala omnia pro sua bonitate mitiget. Peccastis, iram Dei provocastis, inique egistis, ut nonnisi gravis et horrenda expectanda vobis sit criminum vestrorum divina ultio. Neque vero aliam ob causam sane justum illum Deus misericors ex hac miseria mundana jam sustulit ne videlicet inevitabilem, intollerabilemque afflictionem et punitionem, quam Deus justus pro debitis vestris super vos inducturus est, videat. Non enim omnino summus ille monarcha hoc facinus vobis una cum principe vestro, et assentatore ac proditore vipereo doctore Blandrata nefario inultum patietur.“ stb.

társai részéről ki volt téve, e kérdés elintézésére Deésre ország-gyülést hirdetett 1638. jul. 1-jére. Az ügy az országgyülés elébe került, s nehány nyugtalan ember ügye az egész unitárius egyház ügyévé lőn, — ugyanynyira, hogy ennek elintézésétől az unitariz-musnak léte, vagy nem léte függött. A dolog vége a lett, hogy az erőszakos I. Rákóczy György és a nagyobb részben orthodox gondolkozásu egyénekből álló deesi országgyülés, — melynek tagjai nem szivesen nézték egy szabad irányu, s éppen a háromságot és Jézus istenségét tagadó felekezet lételét Erdélyben — egy hitformát erőszakolt az unitáriusokra, a melyben Jézusnak istensége különösen ki lőn emelve.

Azonban habár a létalért küzdő unitáriusoknak el is kellett fogadni e hitformát, mindazáltal Jézust soha sem ismerték el absolut istennek, a mi a dualismust lehetővé tehette volna. Elfogadták ugyan Jézusnak az Isten ereje által való fogantatását; [1]) de mind a mellett csupán embernek tartották. Bizonyitja ezt az a magyarázat, a mely szerint ők Jézusnak a deesiana complanatioban foglalt istenségét Kátéjokban és a fejedelmi különös tetszéssel való helybenhagyást nyert Summa universae theologiae Christianae-ban értelmezték.

Az unitáriusok által 1854-ben kiadott Káté és a Summa Univ. theol. Christianae a Jézus istenségét igy értelmezi: „Az Isten egyetlen egy. . . . S az atyának egy istensége megáll és az irás fel nem bomol, jóllehet a Krisztus is isten, sőt több istenek is vannak, mind a mennyben, mind a földön. u. m. az angyalok, a birák, kikre nézve az Isten istenek Istenének mondatik.“ [2]) Jézusnak egyetlen egy unitárius irat sem tulajdonit isteni tulajdonokat; sőt az emlitett Káté, az orthodoxia által Jézusnak tulajdonitott „örökkévaló“ tulajdonság ellenében, mely nélkül pedig isteni lény nem gondolható, csak anynyit mond: „eleve tudatott,“ a mi egyszerüen nem egyéb, mint egy az Isten mindentudóságából vont következmény.

Ennélfogva nagyon téved Sch. L., midőn azt állitja, hogy az unitáriusok dualismust vallanak; mert az unitáriusok Jézust egyátalában nem tartják absolut istennek. Confessiójok és kátéjok is

[1]) Katechesis, Kolozsv. 1854. 21. l. 1 pont. Ferencz J. Unitár. Káté Kolozsv. 1869. 78. k. — [2]) Katechesis, Kolozsv. 1854. III. XIII. kérdések. Summ. Univ. theol. part. I. cap. I. §§. 37—40. Part. II. cap. II. §§. 44. 45.

csak anynyiban nevezi istennek, a menynyiben bár mely más kitünő egyént, fejedelmet istennek, földi istennek, lehet nevezni, s nevez is a szentirás, méltóságuk kifejezése végett. [1])

A mi Sch. L. nyilatkozatának azt a részét illeti, a hol azt mondja, hogy az unitáriusok Jézust istenné lett embernek tartják, ez igy szintén nem áll. Nem, mert az unitáriusok Jézust egy életét történetileg bevégzett embernek, pályáját hiven megfutott, az Isten és felebarátai közti viszonyt tisztán megismerő és ezt teljesen, igazán és nemesen betöltött férfiunak tartják. Bár menynyire igyekezett is az orthodox egyház Jézust az emberiségből kiszakitani, őt istenné emelni, s ez által a polytheismust újra felelevenitení és életbe léptetni: az unitáriusok mindig irtóztak e pogány iránytól. Előttök az látszott mindig az örök életre vezető helyes utnak, hogy az atyát ismerjék egyedüli igaz istennek, s az evangelium alapján tisztán ismerjék Jézust. Hogy minden ellenséges befolyás mellett is menynyire igyekeztek e helyes úton maradni, bizonyitja a Summa Universae, a mely Jézust kizárólag embernek tanitja: „Jesus natus est ex semine Davidis, matre existente beata Maria virgine.....Non tantum fuit conceptus, natus; verum etiam scribitur fuisse infans, fasciis involutus, profecisse sapientia, ignoravisse, esurivisse, edisse, sitivisse, bibisse, dormivisse, flevisse,...quin subjectus fuisse omnibus humanis infirmitatibus, mortuus. Appellatus homo. Ipse etiam Christus se dixit hominem. Nisi constaret Christum Dominum fuisse verum hominem, nulla esset certitudo salutis.“ [2]) Ehez azt hiszem, semmi commentar nem kell.

Ime, ezek azok a bizonyitékok, a melyek mutatják, hogy az unitáriusok dualismust nem tanitnak. E bizonyitékok oly tiszták és világosak, hogy a ki még ezek mellett is dualismussal tudja vádolni az unitáriusokat, az azt bizonyitja bé, hogy sem a szavak közönséges jelentését nem érti, sem exegetálni nem tud.

Az egyetlen nehézség, a mit az unitarizmus ellen fel lehetne hozni, az, hogy a régi confessiókban különös súly van fektetve Jézus természetfeletti fogantatására. Ámde ez is oly nehézség, a

[1]) I. Kor. 8, 5. Ján. 10, 35. Ferencz J. Unitárius Káté. Kolozsv. 1869. 77. k. — [2]) Summ. Univ. theol. Part. II. §§. 10. 24. 26.

melynek okát egyfelől az elmult három századnak pillanatra való elsötétülésében, és fejletlenségében; másfelől a fenyegető fellegek által előidézett kényszerüségben kell keresni. Vannak ugyan az unitáriusok közt ma is többen és igen jelesek, olyanok, a kik Jézus csodálatos fogantatása eszméjéhez ragaszkodnak. De másfelől vannak, és igen sokan vannak olyanok is, a kik az unitárizmus kezdetén kifejlett tiszta unitárius tudathoz ragaszkodván, Jézust épen oly természetes úton származottnak tartják, a hogy más ember születik. Ez utóbbiak jól tudják, hogy Jézust az ő keleties érzelmü és gondolkozásu követőinek iránta való lelkesedése vette csak körül csodaszerü eseményekkel; olyanokkal, a melyek a keresztyén vallásra legelébb áttért zsidó és pogány nép sajátai valának; de a melyek egy távolabbi és higgadtan vizsgálodó előtt — mint lényegtelenek — eltünnek az emberiség legnagyobb férfiától. s a mythussal vegyitett lény helyett, egy történeti, nemes és magasztos lény marad, a ki életének igazán való felhasználása és kötelességeinek hű teljesitése által magasan kivált az emberi törpeség felett, minket maga iránt valódi szeretetre és őszinte hálára kötelezett. S e különbség miatt még sem jut eszébe egyik vélemény követőinek is üldözni a másikat. Sokkal inkább tisztelik ők a lelkiismeret szabadságát, mint hogy egymás lelkiismeretét akár saját nézeteiknek rájok erőszakolása által, akár alaptalan vádakkal korlátozni akarnák. És én azt hiszem, hogy ez az „a szabadság, a melylyel Jézus minket szabadokká tett."

Simén Domokos.

A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy-gyülése.

Angol unitárius atyánkfiai f. év május 24-én tartották meg Londonban az essex-streeti egyházban, évi nagy-gyülésöket. Az ünnepély szónokának nagy hire, valamint a társulat munkálkodása iránti mind-mind fokozódó érdekeltség rendkivül népes gyülekezetet vonzott a mintegy 100 éve Lindsey Theophil, az angol unitarismus egyik zászlóvivője által alapitott ódon stylu egyházba. Magasztos ének, imák s az Ap. Cselekedeteiről irt könyv VI. és VII. fejezeteiből kiszemelt versek olvasása után tiszteletes Coquerel Anastaz ur, a párisi világhirü reform. hitszónok, a szabadelvü kereszténység egyik kitünő apostola, lépett a szószékbe, s az Ap. Csel. VI. r. 11, 12, 14 verseiből vevén alapigéit, igazi keresztényi eszmékkel gazdag, s hozzá még angol nyelven elmondott beszéddel ragadta el hallgatóit. A jeles beszédet szándékunk lévén később irodalmunkba a K. Magvető útján átültetni, most csak anynyit emlitünk meg, hogy a beszéd főtárgya a kereszténység első korbeli terjedése s a vallási szabadság és előhaladás ama nagy leczkéi, miket az István első vértanu történetéből vehetünk. Szónok állitása szerint a reformereknek a következő két nagy elvet kell szem előtt tartaniok: először: hogy ragaszkodnunk kell Krisztushoz, mint a vallásos élet kútfejéhez; és másodszor, hogy haladjunk folyton előre, és tökéletesitsűk a munkát, a melynek bevégzését az Ur reánk bizta, a menynyiben a keresztény vallás folytonos reformatio, mely mindig új meg új világosságot terjeszt s mind inkább inkább fejlődik. A keresztény vallás,— mondá igen jól eltalálva,— reformatioja a világnak, és reformatioja önmagának a szellemi fejlődés természetes törvényénél fogva, s hogy a keresztény vallást reformálhassuk: ragaszkodnunk kell Krisztushoz, a kútfőhöz.

A szabadon, irás és jegyzések nélkül elmondott s feszült figyelemmel hallgatott hitszónoklat után collecta volt a társulat ja-

vára, mi 750 forintra ment. Mire a gyülés a bezáró hymnus eléneklése után rövid időre eloszlott.

Egy óra tájatt d. u. ismét öszszegyülvén, az imaházban, Grundy J. Esqu. előlülése alatt titkár Spears ur érdekes jelentést olvasott fel a társulat egész évi működéséről. „A kereszténységben — ugymond — rendkivül figyelemre méltó jelenség ez idő szerint, hogy a felekezetek egyre szakitnak oly tételekkel, a miket századokon át lényegesen szükségeseknek tartottak a keresztény vallás épségben való fentartására, azonban most a legmagasabb egyházi és társadalmi állásu férfiaktól is tévelyeknek ismervék el, — melyek az egyházba egészen más forrásokból csúsztak be, mint a melyből mi vallásunkat meritjük, szóval, egy új reformatio hajnalának világos jeleit észlelhetni minden egyházban; a római katholikustól a legújabban támadt sectáig, előbbre törő mozgalom kovásza van munkában; s minden theologiai kérdés, mely eddigelé minket más hitrokonoktól megkülönböztetett, vitatás és újabb átvizsgálat alá van vonva, hogy eleget tegyen a gondolkozó elmék előhaladott értelmének s azon érdeklődésnek, a melyet egy észszerübb és a szentirással egyezőbb vallás iránt érezni kezdettek. E szellemi iránynak tanujeléül szolgálhat az is, hogy az 1871 évben több theologiai mű jelent meg, mint az irodalom bármelyik más osztályában. Üdvözöljük a theologia e növekedett tanulmányozását s a komoly gondolkodás mind ezen jeleit, nem lévén tudomány, mely anynyira ébresztené a lelket, fejlesztené az emberek elméjét, s oly nagy befolyással lenne az egyéni és nemzeti boldogságra mint a vallástudomány, ha ez a keresztény igazságok iránti tisztelettel és szeretettel van öszszekötve. E végre semmi alkalmat nem mulasztott el társulatunk a maga segédforrásaihoz képest, hogy egyesitse azon egy közös cselekvésben s barátságos összeköttetésben azokat, a kiknek czéljai hason irányuak s bel- és külföldön a vallásos kötelesség ezen mezején munkálkodnak.

A bel-missiót illetőleg: segédforrásaink legnagyobb részét honunk határain belől forditók elvünk terjesztésére; felolvasásokat rendeztünk csaknem minden részében az országnak, a költségek nagyobb részét saját pénzalapunk fedezvén. Ezer meg ezer nagyobb és kisebb nyomtatványt küldöttünk szét az unitárizmus bibliaszerü elveinek terjesztése végett. Gyülekezeteink vallásos tevékenységét tanusitja az a tény is, miszerint jelenleg tizenkét új templom van épülőben, melyeket a mi pénzalapunk segedelmez. Hét vidéki tár-

sulatnak nyujtottunk 750 forintnyi segélyt missioi munkájokra, s buzditólag hivtunk fel tehetősebb gyülekezeteket a szükséggel küzdő kisded egyházak s állomások segélyezésére; mert egyetlen állomással sem szabad felhagynunk akkor, a midőn oly sokan sóvárognak oly istentisztelet és vallásos oktatás után, a mely inkább egyezik az észszel és erkölcsi érzéssel, mint a melyet környezetökben találnak. Skócziai missiónk reményteljes. Glasgow városban most nyilt meg egy második egyház rendes lelkészettel. Sok itt az aratni való gabonánk, de nem kapunk elég munkást, elég lelkésznek vállalkozó férfiut. A calvinismusnak Skócziában kemény tusája kezdett lenni a kor szellemével; unitárius és a velünk rokon universalista lelkészek egyre tartják vallási felolvasásaikat a skót helységekben, melyeket a nép szembetünő kiváncsisággal hallgat s mind mohóbban fogadja és vásárolja vallásos könyveinket, röpiratainkat. Reményteljes jelek mutatkoznak minden irányban, hogy a skót nép vallásos életéről oszladoz a rideg és szűkelmü bigottság vastag köde s méltó, hogy társulatunk bőkezüleg támogassa Skócziában működő barátainkat.

Könyv- és tract-osztály: Egyike korunk örvendetes jelenségeinek az unitárius irodalom iránt mind inkább növekedő érdekeltség. Ezelőtt nehány évvel még nagyon nehéz volt megnyerni valamely nagyobb londoni czéget unitárius munkák kiadására, vagy a Times hirlapot unitárius hirdetményekre. Mindez merőben megváltozott: és most hat hires könyvkereskedőnk van, a kik örömest vállalkoznak unitárius könyvek árulására, sőt a társulat maga is bátor volt saját könyvkereskedést állitani fel, melynek nem is képzelt szerencséje van. Könyvesboltunk soha sincs vásárlók nélkül. Legujabban a következő műveket adtuk ki: Vance Smith „a biblia és népszerü theologia" czimü könyvének harmadik kiadását, a melynek nyomtatásjogát irója nekünk ajándékozta; Priestley „a keresztény vallás megromlásának történelme" czimü könyvének második és Channing munkáinak harmadik kiadását, s Dr. Beard ily czimü könyvecskéjét: Miért vagyok én unitárius? Ennek is a nyomtatatási joga ide van ajándékozva, s öszszesen 17,000 kötet nagyobb könyv lön nyomtatva közelebbi gyülésünk óta. A kisebb könyvek, tractok és röpiratok példányainak száma 107,500. A közelebbi tizenkét hónap alatt szétosztottunk ajándékul 3,120 könyvet és 106,000 tractot — kisebb nyomtatványt. A társulat szives háláját fejezi ki

több hölgynek és uraságnak becses könyvbeli adományaikért, melyekkel a társulatot megajándékozták.

Külviszonyainkat illetőleg: kötelességünknek tartottuk barátságos közlekedésbe jőni a más országokbeli hitrokonokkal. Első helyen áll itt

Amerika, hol a mult évben tiszt. Ierson urnak mint az amerikai unitárius társulat nagy gyülésére küldött legelső képviselő követünknek látogatása, s az ottani egyházakban tartott prédikálása szilárditotta azon kötelékeket, a melyek köztünk s az egyesült államokban virágzó unitárius és universalista egyházak közt léteznek. A chicagói borzasztó égés miatt mindenökből kipusztult hitrokonaink irányában a részvét 27.850 forint adományban nyilvánult.

Francziaországban is vannak már mind-mind növekvő számmal, a kikhez hitbeli rokonérzelem kapcsol. A legmélyebb érdeklődéssel viseltetünk főleg a Coquerel Athanáz ur és lelkésztársai fáradhatatlan erőfeszitésök iránt, a kik kimondhatlan nehézségek és gondok közepett munkálkodnak azon, hogy tisztább és észszerübb vallás elveit mozditsák elé hontársaik között. Küzdeniök kell a lelket elzsibbasztó babonaság ellen egyfelől, s egy borzasztó istentelenség ellen másfelól, azzal az erős meggyőződéssel, hogy az erkölcsi és vallásos érzést kell mindenekelőtt mindinkább kifejteni és erősiteni, mielőtt remélhetnék az ország újjászületését megérni. Coquerel urnak sikerült angol isteni tiszteletet is rendezni a sz. andré-i egyházban, hol ő maga tart egyszer havonként angol nyelvü szent szolgálatot. Választmányunk ide is szolgált könyvküldeményekkel.

A németországi protestáns egylettel is hitrokonias összeköttetésben vagyunk néhány év óta. 1871-ben szivélyes meghivást kaptunk az egyletnek Darmstadtba összehivott gyülésére, hová el nem mehetvén, levél útján üdvözöltük német hitrokoninknak egy második vallás-reformatio iránti kilátásait és törekvéseit, mint a mely reményünk szerint minden tekintetben méltó lenne a néphez, melynek az első reformatiot köszönjük. Jelenleg unitárius könyvek raktára van bérendezve Berlinben, Herschel ur kezelése alatt.

Hollandiából is, hol az unitárius hitnézetek gyors haladásnak indultak néhány év óta, testvériségi üdvözleteket vettünk több velünk „hiszek egy"-ező szabadelvü reformertől.

Olaszországban nagy tehetségü s buzgalmu apostolunk van milánói tanár Bracciforti urban, a ki nyiltan vallja, tanitja és

terjeszti az unitárius vallást, más tanult és jeles férfiakkal, a kik minden alkalmat megragadnak szivébe csepegtetni a népnek, miként a vallás reformálása Olaszországban azon elvekre alapitandó, miket az angol és amerikai unitáriusok vallanak. Már is több ily szellemü könyv adatott ki olasz nyelven; Channing műveiből is néhány beszéd megjelent egy milánói havi közlönyben.

A magyarországi unitáriusokkal való viszonyunk kielégitő és használatos. E hitrokonaink ismét óhajtanának egy ifju embert (jövő octoberben) küldeni, teljesebb kiképeztetés végett a Manchester New College-be Londonban. Mi értesitettük őket az iránt, hogy a rendes 1000 forintnyi pénzsegély meg fog adatni azon ifju költségeinek fedezésére. A jelenleg itt levö papjelölt, Kovács János, folyó évi juliusban végzendi be tanulási idejét, s visszatérend honába. Nem csekély fontosságu eseménynek tartjuk, magyarországi hitrokonink közt a Channing műveinek magyar nyelven való megjelenését, az amerikai unitárius társulat segélyével.

Indiával is volt némi közlekedés, a menynyiben létezik ott néhány, nagyrészint benszülöttekből álló gyülekezetünk; de nézetünk szerint most még csak irodalmi műveink által gyakorolhatunk némi hatást Indiában, terjesztve a valódi miveltséget, mivégre nem csekély menynyiségü könyvet küldöttünk oda részint szétosztás, részint egy Calcuttában állitandó könyvtár számára. Átalában most a szoros egyistenhivő Brahmo Somaj, mely a keresztény nevet fel nem véve, keresztény elveket követ, lobogtatja Indiában az unitarismus zászlóját s czélja a nemzeti törzsből sajátos jellegü termőfáját növeszteni a vallásos-erkölcsi életnek.

Elvégül, titkár buzditja az unitárius ügy barátait az anynyi oldalról igénybe vett társulatnak az eddiginél lelkesebb és erőteljesebb pártolására. Eddig csak egyes unitáriusok, úgyszólva rendes felhivás nélkül, segélyezték a társulatot éventei aláirással. „Követniök kellene, ugymond, az amerikai hitrokonok példáját, a hol évenként bizonyos ünnepnapra — november második vasárnapjára — nagyszerü adakozások rendezvék minden templomban, hová ilyenkor jól felkészülve jelennek meg a buzgó hivek. S e szerint az amerikai unitárius társulat évi bevétele rendesen 100,000 dollár, mig az angol társulaté alig 5 vagy 6 ezer font sterling. Buzduljunk azért időnk és erőnk nagyobb mérvbeni feláldozására, hogy a vallásos élet és megujhodás munkája hatályosabban mehessen elő. A más felekezetbeliek gyakran vádoltak minket buzgalom hiányával

annak előmozditásában, a mit mi Isten igazságának tartunk. Aránylag lassu szaporodásunkat s imaházaink nem elég buzgó látogatását érvül használják fel a mi vallásbeli nézeteink ellen. Való, hogy mi mint felekezet igen gyors növekedéssel nem dicsekedhetünk, s kétségkivül bizonyos pontig magunkat is hibáztathatjuk e részben. Azonban kérjük vádolóinkat, gondolják meg, hogy az Isten országa nem ugy jő el, hogy az emberek észrevehetnék. Egyházunk lassu növekedése nem lehet a mi hibánk, nem lesz a mi hibánk és gyalázatunk akkor, ha kötelességünket istenesen megteszszük. Mi hiszszük, Isten azzal a magasztos hivatással bizott meg minket, hogy az örök igazság templomát épitsük fel, melyet az idő keze s e világ semmi viszontagságai sem lesznek hatalmasok öszszerombolni. Ennélfogva mi nem várhatjuk munkánknak azt a közvetlen eredményét, mint valamely ideigtartó diadalivnek művésze. A mester, a kinek mi szolgálunk, csak a lelkes és hű munkásságot kivánja tőlünk: a sikert bizvást reá hagyhatjuk. És már is nyilvánul egy erős sejtelem, mind világosabb meggyőződéssé válva a kereszténységben, hogy a mikor eljő az idő, mert el kell jőnie, a melyben a hitfelekezetek nagyban elviselt, elnyűtt credóit ujra átnézzék, átalakitsák, az unitárius hittan is ott lesz igényeivel, a miket nem lehet fontolóra nem venni a jövő egyházának szervezésekor."

A jelentés és számadás helyeslése s kinyomatásuk meghatározása után elnök üdvözlé a más országok küldötteit. A társulat működéséről megjegyzé, hogy az soha sem volt telvébb élettel és buzgalommal mint jelenleg, egyiránt munkás újabb egyházak alapitásában mint oly irodalmi művek kiadásában, a melyek alkalmasok a vallás tiszta és magasztos elveit terjeszteni el Angolhon és más országok népei között. Elnök koránt sem hiszi, hogy az igazság csupán az unitárius vagy bármelyik hitfelekezetnek volna kizáró birtokában, azonban úgy érzi, mintha az unitárismus inkább öszhangzanék a kor szellemével és érzületével mint az országnak akármelyik más vallása. Ha azért valójában becsüli egy unitárius keresztény a maga vallását, mint legdrágább kincsét, áldozzon is értte, még pedig azzal a bőkezüséggel, mint áldoznak az amerikai hitfelek öszszes egyházuk közczéljaira stb. stb.

B o w r i n g ur, a tisztes ősz, mint egyedül fennálló töredéke ama kitünő férfiaknak, a kik öszszecsatolvák a társulat születésével, nagy lelki gyönyörködéssel állitja szembe a jelent a multtal s szem-

*

léli azon irány-hullámok mind inkább terjedő, erősbülő gyűrüzetét, melyek a jobbról a legjobb felé viszik az emberiséget. Nagy előhaladás történt Indiában az egy igaz Isten tiszteletében. „Jelenvoltam, ugymond, a Brahmo Somaj templomában, midőn ez Calcuttában csaknem egymaga állott az egész országban, s azóta már száznál több templomban hirdetik az Egyetlenegy lény tiszteletét, a kinek nincsen második vagy harmadik személy társa. Ugyan e haladás szemlélhető a Buddhistáknál. Ők is tanulnak, vizsgálódnak; s a buddha-vallás főnöke maga mondotta nekem: „Ne gondoljátok, mintha mi szemeinket behunynók a bölcsek tanitásai elől: mi elvetjük saját könyveinkből mind azt, a mi a jelen bölcsészet fölfedezéseivel meg nem egyeztethető". S a Mahomedánusok közt is észlelhető előhaladás: valahová ők Afrikában bevihetik az arab nyelvet, azzal együtt beviszik az egy Isten tiszteletét is. A világ minden részében fel van ébredve a vizsgálódás szelleme, a mi nem maradhat nagyszerü befolyás nélkül a népek lelki életére. Több unitárius van azoknak keretén kivül, a kik e nevet hordják, mint a menynyi ezen belől van. Azért kötelességök oktatni, nevelni a közvéleményt stb."

Titkár jelenti, hogy három levelet vett Németországból: a német protestáns-egylet elnökétől Dr. Bluntschli-tól, bremai luth. lelkész Dr. Manchot-tól, s berlini egyetemi jogtanár b. Holtzendorftól, a kik a protest. egylet követeiképpen bár igyekeztek az unitár. társulat jelen nagy-gyülésén megjelenni, de legyőzhetlen akadályok mián a nagy utat jelenleg nem tehették meg, s a személyes találkozás iránti forró óhajuk valósulását a jövö évre kelle halasztaniok. A levelekben az angol unitárius hitrokonaik iránti legmelegebb rokonszenv hangja nyilatkozik s az a mély meggyőződés, hogy a protestantismus jövőjének alapja nem lehet más, mint az egyház életének az újabbkori miveltséggel és tudománynyal való őszinte kibékülése.

Martineau ur a társulat nevében üdvözli a keleti és nyugoti continensek vallásos társulatainak megjelent képviselőit. „Figyelemre méltó jelenség — ugymond — hogy évről évre mind növekedik a többi nemzetek képviseltetése a társulat gyülésein. E tényben korunk jellege nyilatkozik a vallásos átalakulást illetőleg, a mely, most sokkal mélyebben működik és nagyobbszerü czélok felé irányul, mint e társulat korábbi szakaszában. E társulat tisztán unitárius társulat, s egy ily társulat követéül jelent meg amerikai

hitrokonunk is, azonban hogyha németországi barátaink itt e gyülésben jelen volnának, nem viselnék a képét teljességgel semmi egyháznak, a mely unitárius nevet visel, ők csupán jelképezői lennének itten bizonyos eszmék és vélemények hallgatag mozgalmának, a mely újabb időben több-több lelket ragad meg, a kik tulajdonképpen nem tartoznak valamely külön egyházhoz, de mégis öntudatával birnak az elvek és érzelmek bizonyos egységének és hasonlóságának. Igy azon kitünő hitszónok, kinek ma reggel szerencsések valánk ékes beszédét hallgatni, egy oly egyház képviselője gyanánt van itten, a mely franczia protestáns vagy reformált nevet visel. E szerint a mi egységünk nem anynyira névben, mint érzelemben s a feladat közös voltának öntudatában áll. A katholikus és protestáns egyházakban történő mozgalmakra nem tekinthetünk a nélkül, hogy észre ne vennők az eszmét, mely ama rokonérzelemnek alapjául szolgál. Mi történt a katholikus egyházban? E g y e m b e r c s a l a t k o z h a t l a n s á g á n a k nyilvános k i k i á l t á s a. S mi történik a protestáns egyházban? Mindenfelé látjuk a lényegeseknek tartott orthodox tanok szétporlását, mint egykori bálványképek büverejének eltüntét. Felettébb ritkán hallani most igazhitü szószékekről az emberi természet romlottságát, eredendő bünt, Krisztus engesztelő áldozatát s több ily dogmákat még csak érinteni is, a melyeket néhány éve még az idvezitő hit jelvényeinek tartottak. Az orthodoxiának van mégis egy czikkje, a melyhez még mindig ragaszkodnak, s ez K r i s z t u s m e g t e s t e s ü l é s e (incarnatiója), oly tünemény ez, mely nagyon hasonlit ahoz, a mi a katholikus egyházban véghezment. Az emberek eleitől fogva forrón vágytak találhatni valamely külső isteni tekintélyt, a mely az istent öszszekötné az emberrel bizonyos meghatározott, concret, történelmi tényben, olyatén személyiségben, a kihez ragaszkodhatnának, s a kinek k ö z b e n j á r á s a á l t a l, nem egyenes uton, képesek lehetnének saját váltságokat, üdvöket megszerezni. A c s a l a t k o z h a t l a n s á g dogmája a kathol. egyházban arról tesz bizonyságot, hogy sokan ezt a tekintélyt e g y é l ő e m b e r b e n kivánják birni; a m e g t e s t e s ü l é s hivői a végelhatározó tekintélyt egy t ö r t é n e l m i e m b e r b e n akarják birni, kikerülvén azt, a mire miveltebb korunk törekvése irányul, — hogy t. i. minden ily közvetitő tekintély nélkül, minden egyéni lélek egyenes viszonyban áll a minden lelkek teremtőjéhez és urához — (tetszés.) E mozgalmak tehát olyba veendők, mint végleges erőlködések ama tannak kike-

rülésére, mely az emberi lelket egyenes és személyes viszonylatba akarja tenni a világosság atyjával; s azoknak, a kik e tannak vallói, bármiként nevezzék is magokat, kötelességök védeni az evangeliom igazságát, s kinyilatkoztatni, hogy a mult idők nagy szellemeinek, a kik úttörői voltak az új vallásoknak, nem lehet, nem szabad, hogy közéjök és az Isten közé tolakodjanak. Az o küldetésök csupán az volt, hogy embertásaiknak segélyt nyujtsanak, melynélfogva saját személyes viszonyukat föltalálhassák; de ha e viszony fel van már találva, szükség, hogy az független és egyenes legyen, a melyben, az eldődeik iránt tartozó hálaérzelem mellett, lehessen élö közlekedésök a lelkek atyjával. Francziaország az uralkodó hatalom üldözései által már régen meg lön fosztva népessége legnemesb részeitól, s oly állapotba sülyesztve, a miből soha egészen és szellemileg fel nem gyógyult, egy lelketlen, nem — való katholicismussal és egy gyenge s küzködő protestantismussal; de bármilyen csekély volt a protestáns egyház, tagjai között voltak találhatók Francziaország fennköltebb szellemei; s ez idő szerint a franczia protestántismus képviselői résztvevén az angol unitariusok istentiszteletében, férfias, szabad lélekkel elismerték azon eredményeket, mikre ez ország protestántismusának mulhatlanul vezetnie kellett. Ez új tény. A közelebbi nemzedéknél még lelki felháborodást okozott volna ily benső testvéresülés az angol unitáriusokkal. . . . És kinek köszönhető e változás? Kiválóan a Channing műveinek, a melyek francziára is átforditvák s az unitárizmusnak oly állást vivtak ki, a milyent soha sem foglalt el azelott. — Továbbá az angol unitárismus sok hálával tartozik Amerikának is, melynek képviselőjét Lowe urban van ma szerencsénk tisztelhetni. Vannak, kik kétségbevonják a mi hálakötelezettségünket azon szabad szellemek miatt, a kik ujabb időkben Bostonból támadtak, mintha ezek homályt vetettek volna a felekezetre, melyből kikeltek; de én részemről soha sem osztoztam e nézetben. Nem osztoztam Parker Tivadart illetőleg, (tetszés), s midőn az ő könyvei először jöttek Angliába, érzém, hogy habár sok dologra nézve nem vagyok vele egy értelemben és nem helyeslem a szigort, a melylyel olykor meggyőződését kifejezte, ő mindamellett is a jövőnek igaz prófétája. Nem átallom ugyanazt mondani azon radicalis pártról sem, mely az unitáriusok közül vált ki, mert habár nem egyezem is velök, lehetetlen az öket lelkesitő szellemet észlelni, és nem érezni, hogy a mi téves nálok, el fog enyészni, mialatt a mi jó az ő tanitásaikban,

maradandó lesz. Bármenynyire különböznek is nezeteim ama férfia-
kétól, mint Frothingham, Abbot és Conway. elég nagy terjedelmü
az Isten világtengere, nyitva áll az mindenki elött, a legkülönbö-
zóbb hajók is szeldelhetik annak hullámit. — Németországi
barátaink ámbár nincsenek jelen. de leveleik által kifejezték rokon-
szenvöket. Menynyire változott a világ Németország iránti viszo-
nyainkra nézve is! Egypár évtizeddel ezelött a mivelt angol is
még sokat gunyolódott a német metaphysicával és rationalismussal.
egyiket némi tulfeszült holdkórosságnak. a másikat forradalmi szel-
lemességnek tartván. Részemrol meg kell vallanom, hogy kora ifju-
ságomban a Lessing és Herder könyvei a legmélyebb hatást gya-
korolták szellemem fejlódésére. A mi a német vallási viszonyokat
illeti: erős meggyöződésem, hogy egy új reformatio hajnalik ezen
országra, a mely arányos mérvben álland e nemzet roppant terje-
delméhez, és hogy a német kereszténység oly nagyszerü leend szel-
lemi erejére, mint a német birodalom Európára kiható politikai
befolyására nézve. (hoszszas tetszés.)"

Mellozve a többi határzati javaslatot. csak aztemlitem meg, a
mely igy hangzik: „A gyülés véleménye szerint az 1870-ki népne
velési törvény oly pontokat foglal magában, melyek a vallásos
egyenlöség elveit megsértik." A javaslat nagy többséggel el lön fo-
gadva. Javaslattevő igy végzé: „Hagyassék ki a népnevelési tör-
vényből mindaz, a mi oda vezethet, hogy a gyermeknevelés egyházi
kezekre bizassék. Legyenek a nemzeti iskolák valódi iskolák, a hová
a pap mint pap nem teheti be lábát. hanem kezelje a nép maga
saját iskoláit, a pap maradjon papnak és szentelje magát szivvel
lélekkel a nép vallásos nevelése és üdvezitése magasztos felada-
tára. (Nagy tetszés.) —"

A Collatio (ozsonna) másnap délután tartatott a kristály
palotában, mintegy hatszáz személyre szánt teritékü asztalnál, rend
kivül számos hallgatóság jelenlétében. A szebbnél szebb pohárkö-
szöntések és beszédekből helyszüke miatt csak némi töredéket kö-
zölhetünk.

A királyné és az egész világ polgári s vallásos szabadságát
éltetö köszöntés után elnök Grundy Esqu. a Társulat virágzását
köszöntette fel. „Melegen fogadhatjuk, ugymond, e toasztot, mert
hisz az „édes magunkért" van. És ha körültekintek e teremben.
mely telve felekezetünk férfi-diszével. virágával s kellemesitve a
más nem szépségével, nem lehet nem éreznem. hogy van hatalom

e társulatban, a minőt még soha sem fejtett ki." S itt elnök újra felemliti egy csarnok épitésének szükségességét a fővárosban, mely lenne központi gyüldéjök, s mely egy első rangu vallásos könyvtárt foglalna magában. Felemliti továbbá, hogy évenkénti Collecták rendeztetnének minden egyházaikban, alkalom adatván a gyülekezeteknek szabad akarat szerinti áldozattételre a társulat számára. Ezen eljárás meg fogja ismertetni a társulat létezését, a közönségnél minden férfiuval, növel, gyermekkel, s elüzi azt az országszerte elszórt téves véleményt, mintha e társulat egy csupán londoni unitárius társaság volna," sat. —

Ezután elnök felköszöntve Coquerel ur egészségét s a társulat hálájáts kifejezve „nemes és szivreható" beszédéért ,reményét nyilvánitá az iránt, hogy a franczia alkotmányos szabadság nem sokára meg fog szilárdulni hasonlóan az angolokéhoz. Coquerel nem tudna önmagával kibékülni, hogy ha köszönetet merészelne elfogadni az angol néptől s különösen az unitárius felekezettől, a melyek oly nagyszerü bizonyságát adták az ő hazája, városa és egyháza iránti bőkezüségöknek. „Egy barátunk, tegnap — folytatá a jeles hitszónok — valami uj dolognak nevezé azt, hogy mi egymást hitfelekül ismerjük el. Részemről, ámbár én a „szabadelvü keresztény" névvel tartok, mivel igy nevezve magamat, ez által azt jelentem ki, hogy más keresztények nem oly szabadelvüek mint kellene lenniök, de azért az unitárius névtől sem borzadtam soha viszsza (tetszés). Én ezt nagy és jó névnek tartom. Vannak, kik olykor bámulnak azon, midőn azt mondom, hogy én is unitáriusnak tartom magamat; az ilyeneknek igy szólok: „Olvassátok csak a bibliátokat s az új testamentumot, meglátjátok, ki volt az első unitárius". Egész lelkemből óhajtom, bár angol és amerikai „liberalis keresztények" és unitáriusok, midőn Párisba jönek, meglátogatnák a mi sz. honoré-utczai kisded egyházunkat, a hol jelenlétök, tekintetök s jóakaratuk által segédül lehetnek az egy közös ügyben küzdőknek. A mi az unitárizmus jelen állását s kilátásait illeti Francziaországban, engedjétek kinyilatkoztatnom, hogy a jelen válságos állapothoz hasonlót még soha sem értünk. Franczia-ország két száz év óta inog a romai katholicismus és atheismus között, és lehetetlen ránézve ezeknek egyikében is nyugtot találnia. Francziaország felvilágosultabb, hogysem r. katholikus legyen, és r. katholikusabb, mint hogy oly felvilágosult legyen, mint lennie kellene. Ez a jelen helyzet, mely a francziák nagyobb

részére nézve merőben tarthatatlan. Ők nem hihetnek el afféle dogmákat, melyek szerint egyetlen ember esze és lelkiismerete csalatkozhatlanságába kelljen hinniök, minden más embernek csak azért levén esze és lelkiismerete, hogy hallja és engedelmesen elfogadja a mit az az egy ember mond neki. De másfelől abban az atheistikus állapotban sem maradhatnak. Mi lehet immár e kettő között? Ott van az evangelium, ott az igazság, ott a keresztény szabadelvüség, az unitárizmus: csak hogy ők mind ezt nem tudják. Némelyikök elmegy hallgatni a protestáns orthodox papokat. Az első hatás közönségesen jó: megszabadulnak sok oly dologtól, a mit nem hordozhatnak tovább, de a második benyomás gyakran egészen más, s arra a gondolatra jőnek, hogy az orthodox kereszténység olyas másodrendü, másodkézből való romanismus. Nem tudják, hogy valami egyéb is van: kevesen közülök most, az újabb események óta, kezdenek hozzánk jőni. Nem tehetem, hogy egy különös esetet meg ne emlitsek. A napokban egy tisztes aszszonyság látogat meg, mutatja nekem végrendeletét, a melyben e sorok valának olvashatók: „Minthogy Párisban nem létezik Channing tana és hite szerinti istenitisztelet: megtiltom, hogy temetésem vallásos szertartással történjék". „Úgy hiszem, mondá, hogy az ön tana a Channing hitével rokon; eltemethet-e ön engem azon elvek szerint?" „Én — mondám — más elvek szerint nem tehetek semmi szent szolgálatot, mert azok az én saját elveim". A jó öreg aztán megváltoztatá e pontot s e szókat tevé az előbbiek helyére: „Minthogy Párisban találhatni módját, hogy a Channing elvei szerint mehessen végbe az én végtisztességem, ahoz képest kivánom az én temetésemet", s itt következik az én nevem. Ime a Channing neve mily hatalmassá kezd válni a világon, s diadalokat nyerni számunkra. Nekünk minden erőnkkel ragaszkodnunk kell az általa védett elvekhez. Tudatnunk kell a világgal azt, hogy létezünk. Itten ti rendkivül sokat használhattok azoknak, a kik a tiétekkel rokon hitet vallanak más országokban. Ti erőteljes és szépszámu testület vagytok; és szives pártolástokkal előmozdithatjátok a mi munkánkat, a mely sok nehézséggel küzd. Párisban mi nem csak unitárius isteni tiszteletet szükségelünk, hanem oly nyilvános felolvasásokat is, melyekben a mi elveink rendszeresen fejtegettetnének. Reménylem, hogy a mi köztiszteletben álló barátunk, volt straszburgi tanár Colani nemsokára nehány felolvasást fog tartani azok számára, a kik tudni óhajtják, mi a vallás és a vallásos szabadság. Még csak egy szót. Nekem már volt atyafiságos

társalgásom angol és amerikai szabadelvü keresztényekkel és unitáriusokkal: s ohajtanék mentől előbb ily elveket valló magyarokkal is találkozni, hogy mindnyájunkat minél szorosabb kötelékek füzzenek egybe, s tegyenek egy erős előcsapattá Isten nagy hadi seregében stb, (hangos tetszés.)

Valamit a szépiből is. Elvégül egy amerikai igen mivelt irónő mrs. Julia Howe szólott nagy elmésséggel. Többi közt felemlitette, hogy az amerikai unitárius felekezet hölgyeket is veszen fel lelkészi hivatalra, hogy vannak már rendesen beiktatott tiszteletes nő lelkészek, a kik közkedvességben vannak községeiknél. „Alig egy éve, ugymond — magam is szerencsés voltam kedves barátnőm, tiszteletes Celia Burley beiktatási ünnepélyén jelen lehetni. Ez alkalommal én tartám a beajánló beszédet, s ugy hiszem a gyülekezetnek nem volt szüksége az én buzditásomra, s kivált a férfiak lovagias érzelme önként buzdult fel, midőn egy hölgy keze lobogtatta Krisztus fehér zászlaját. Hadd szóljak egy szót Francziaországról is. A franczia-porosz háboru halálküzdése az én szivemre is éles tőrdöfése volt. Akkoron mélyen elszomorodva felkelék s mondám: „Miért nem egyesülnek a kereszténység, a világ hölgyei eme borzasztóságok meggátlására?! Bizonyára ha a nők felkelnének, magokhoz véve nővéreiket és az anyákat, a háboru ördöge kiüzetnék a világból — (hangos tetszés). Ez az én hitem s köszönöm az én istenemnek, hogy alkalmat adott nekem ez egy szó kimondására.“

Ezzel a gyülés bevégződött, közbe-közbe vidám karének gyönyörködtetvén a közönséget.

Kr.

Az „Egyházi Reform“ szerkesztője és a debreczeni „Figyelmező.“

Olvasóink tudják, hogy az újabb theologiai szabadelvü irány pesti képviselői nem rég „Egyházi Reformegylet“ alkotását inditványozták, oly tágas alapon, hogy az minden aggodalom nélkül kebelébe fogadhasson minden nemzetiségbeli és hitfelekezetü, vallásos-kérdésekben szabadelvüen gondolkozó honpolgárt; azt is tudják, hogy a mult évi pesti alakitó közgyülés többsége, az erdélyi részekből felhatott inditvány folytán az eredeti czélt megváltoztatólag, az előbbi széles fogalomkörü helyett, a szükebb, nem oly szabadelvü s bizonyos tekintetben felekezeti irányu „Protestáns Egylet“-et alkotta meg. E változásnak két ellenkező irányu hatása lett: egyfelől alkalmul szolgált a róm. katholikusoknak és unitáriusoknak viszszavonulására, másfelől a debreczeni „Figyelmező“ szerkesztőjének támadó fellépésére. Közvetitő eszméknek ez szokott a sorsa lenni.

A viszszavonulás e folyóiratban volt már indokolva; de ez korántsem azt teszi, hogy mi unitáriusok az Egyházi Reform szerkesztője és a Protestáns Egylet lépéseit, üdvös munkásságát, irodalmi és egyleti ide tartozó minden törekvését a legélénkebb figyelemmel ne kisérnők, hogy rokoszenvünket tőlük megvontuk volna. Sőt érdeklődésünk a legkiválóbb, legmelegebb és teljesen őszinte. A czél, a melyre ők törekednek, a mi elveink felé visz, ezeknek sommája: teljes egyéni és lelki ismereti szabadság, tiszta értelmüség és korszerü haladás a vallásban, jézusi szeretet a szivekben, erkölcsökben és egyházi életben, más szóval: a vallásos-erkölcsi élet megujulása!

A czél- és érdekközösség e forrásából származik rokonszenvünk im e nyilatkozata is. Bele szólunk a vitázó felek szavába tiszta jó

akarattal, pártatlan igazságérzettel, őszintén kivánva szolgálni a vallás-erkölcsi reform e szent ügyének. De elébb mindkét fél nézetét a lehető rövidséggel olvasóink elébe terjesztjük.

A Figyelmező szerkesztője, Révész Imre úr eleitől fogva nem volt barátja a pesti protestáns theologiai seminarium tanárai reformtörekvéseinek, nem különösen az Egyházi Reform havi közlönyben megindult szabadelvü mozgalomnak: a mint a Protestáns Egylet alakult, azonnal élesen felszólalt ellene, megtámadta egyenesen az eszme első formulázóját, Kovács Albert pesti papnöveldei tanárt és az új theologiai irány képviselőit átalában. Kovács elfogadta a kényszeritett vitát s lapja idei 3—4 számában: „A Protestáns Egylet és a Debreczeni Figyelmező“ czim alatt teljes tárgyilagossággal, komoly ügyszeretettel, készülten és erős dialecticával egész terjedelmes védiratot tett közzé, melyben a Figyelmező különböző czikkeiből öszszefoglaltan olvasói elé tárja az ellene, elvrokonai és a Protestáns Egylet ellen emelt vádpontok azon részét, a mit személyeskedő subjectivitas, durvaság, vagy tartalmi üresség, egy tudományos polemia köréből ki nem zár, valamenynyi vádra védelmét eléadja, a támadót nem egy nevezetes kérdésben éppen saját (1862-ben használt) fegyvereivel igyekszik más nézetre birni, saját és elvtársai theologiai álláspontját nyugodtan, a tudomány erős érveivel és önérzettel védi s világitja meg, végre pedig 12 theologiai-tudományos kérdést intéz Révész urhoz s azokra komoly feleletet kérve, végszó gyanánt idézi az ő, egy alkalommal tett azon nyilatkozatát, mely szerént ejthetett hibájáért az illetők bocsánatát kéri, s viszont igéretet tesz, hogy ha bár ő is látott egyik másik oldalon félreértést, tévedést vagy tulhajtást, anathemához még sem nyul, mert tudja, miben áll az igazság keresése. S mily tiszteletet érdemel a lelkiismeret szabadsága!“ (138. l.)

A Figyelmező vádjai.

„A Protestáns Egylet tagjai materiálisták, Darwin-követők, a szellemi regiót alárendelők az anyaginak; szerintök az ember Darwin ős majmának fajzata vagy valamely ős sejtnek rovara; ők a természettudományból, nem a bibliából veszik az inspiratiot, mely nekik hiteles czéggel bir, és azon előjoggal, hogy a keresztény vallás templomát és a lelkiismeretet kitisztogassa; egy ily materialistákból álló egylet természetesen nem hiszen Istent, lelket,

halhatatlanságot, erkölcsi világrendet: az új igazság emberei, a minden positivumot eldobó s a természettudományok rabszolgájává aljasult vallás és theologia mivelői azt követelik, hogy nincs élő, személyes Isten; kiszoritják azt saját szentélyéből, holt s magát többé nem közölhető szellemmé vagy csupa elvont eszmévé teszik: a természetfelettiséget tagadják, s ezzel az öntudatos szellemi lények létét is: a pokol helyét nem lelik a világrendszerben, tagadják tehát a poklot, mi nem más, mint az elkövetett rosz tettekért való bünhödés; nem lelik a mennyország helyét sem, tehát nem hisznek a siron-tuli létben, hol a bünhödés és jutalmazás (természetesen a szellemi)-el nem maradhat, ez magában foglalja a mennyország és halhatatlanság tagadását is: istentagadók ők, kik csak morált prédikálnak, mert semmit sem hisznek, semmi keresztény alaptant nem vallanak: a hit absolut criteriuma előttük az ész és nem az irásban és a vallásos öntudatban nyilatkozó Istennek szelleme: czéljok a korszellem által inspirált kedélylelkesitő vallás, mely hinni semmit, tudni mindent akar, vallás dolgában egyedül az erkölcsi tövényekre akarják a fősulyt fektetni.“

Ezekből a Figyelmező azt következteti: „hogy az újitók az egyházat fel akarják forgatni, megölni mint valami anyagyilkosok, azon gonosz tervszerüséggel, hogy az egyházi vagyont kezökre keríthessék. Ez valóságos egyházi socialismus. Az Egyházi Reform emberei döntögetik az evangelium egyháza falait, kezeikben egymásután öszszeesnek apáink intézményei: ők szakadást akarnak, el akarják választani az egyházat Krisztustól, s a ledér korszellemmel öszszeházasitni: a pesti vallási socialisták egy elvet vallanak az 1793-ki Commün-nel, socialis uton, a tömeg külső erejével akarják felforgatni azt, a mit az egyház rendes zsinat utján alapitott meg. Világos — ugymond a Figyelmező egyik dolgozó társa — hogy az eddigiekből itélve, ez erkölcstelen gonosz fajzat czélja nem egyéb levén, mint a szabadelvüség ürügye alatt Debreczen és a magyar nemzetiség ellen megindított politikai agitatio — ez az egyházban tovább nem türhető, hanem az ilyen tévedezők, ha papok volnának, mondjanak le állomásaikról.“ (67—72 ll.)

Ezek azon objectiv vádak, a mik a figyelmet megérdemlik; a többiek és különösen Kámory kitörései Ballagi ellen, Balogh Ferencz tanai az unitáriusokról, anynyira középkoriak, inquisitio-szaguak és subjektivek, a tudomány haladásával akkora ismeretlenséget árulnak

el, söt az irodalmi convenientia szinvonalán anynyira alól állók, hogy azokat — bár a védirat azokra is kiterjed — reproducálni komoly rendeltetésü folyóiratunkba valónak nem tartjuk.

A védirat védelme.

Czikkiró abból indul ki, hogy a Protestáns Egylet ellenében alapos vádat csak saját hivatalos nyilatkozványaiból lehet és szabad emelni, ilyenek: Alapszabályai, a választmány első felhivása és az Egyh. Reform szerkesztője hallgatólag közjóváhagyást nyert röpirata*), hol több izben ki van fejezve: hogy a Protest. Egylet a meglankadt vallásos-erkölcsi élet felelenitése végett alakult, hogy a kereszténység eredeti alapjával, az evangeliummal, s egész történelmi fejlődésével egybeköttetésben, czélul tüzte a vallásos-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az öszszes mivelődéssel öszhangzásban való megújulására törekedést. Hogy a vallásos buzgóság átalában hanyatlik, a templomok üresek, a papok beszéde hatástalan, a keresztény szeretet példái és jóságos cselekedetek ritkulnak, mindenki elismeri, a Figyelmező is — ugymond a viszonzás — bajnak tartja; s a midőn forrását kutatjuk, orvoslását sürgetjük, s a meggyőződésünk szerinti orvosszert ajánljuk, a Figyelmező és munkatársai lázitó hangon s bizonyitatlanul azt mondják: felforgatjuk az egyházat, nihilisták, istentagadók, a vallásos-erkölcsi életre nézve veszedelmesek vagyunk, értve oly férfiakat, kik eddig a protestáns egyház jelentékeny része előtt, mit irók és tanitók, becsületben állottak, az egyházban főhivatalokat, püspökséget, esperességet, gondnokságot sat. viseltek, sőt puszta állitás alapján, a tekintély csalhatatlanságával pár száz lelkésznek és tanárnak, néha egész tractusok papságának hivatalából letétetését sürgetik! Megfoghatatlan ez eljárás indoka ugy mint czélja. Valamely czél eszközeire nézve lehetnek eltérők köztük és a Figyelmező irói között a nézetek. De itt a kötelesség az, mutassák ki az övéik helyes- a mieink helytelen-voltát; minden alap nélkül vádolni, egyént és testületet kissebbitni és rágalmazni, kellő részletes bizonyitás nélkül nem szabad.

Ezután a védirat a vád némely pontjait veszi vizsgálat alá.

A Protestáns Egylet közlönyei a materialismusnak és Darwinismusnak a theologiához és valláshoz való viszonyáról tüze-

*) „Alakitsunk Egyh. Reformegylet“ czim alatt megjelent Pesten 1871. 8-dr.

tesen nem szólottak; Jézus testi feltámadása kérdéséhez a Protest. Tudom. Szemle szólott. simulva azon világnézethez, mely az újabb kornak a történelmi és természettudományokban tett felfödözései és előhaladása folytán jött létre, s a mi csak anynyit foglal magában: hogy a természet folyásában örök törvényszerüség uralkodik. azaz. isten világigazgatása folytonos. nem csak szakadozottan közbenyuló. a mi a hagyományos vallási nézetek köréhez alkalmazva kétségkivül azt teszi, hogy csodák nem történhetnek. . . . . Éppen a természetnek a természettudomány világánál és eszközeivel való gondos megfigyelése tanitotta meg a keresztény emberiséget az Isten változhatlanságának s a világ örök törvények szerént igazgatásának átlátására, mert e tanitotta az embert arra, hogy az események oksági egybeköttetésben állnak egymással, s a miket az oksági egybeköttetésből kimagyarázni nem, azt elhinni sem lehet Csuda azért nincs. . . . . A mai előhaladt theologiai álláspont szerint, a theologiának öszhangzásban kell állani a többi tudományok megállapitott, átalánosan elismert és tudományosan igazolt vivmányaival, s a mi nincs öszhangzásban, azt nem fogadják el igazságként sem a tudományban. sem a vallásban. A czillagászat például rég bébizonyitotta, hogy a csillagok földünknél nagyobbak, soha nem változó törvények szerént végzik körútjokat. kölcsönös vonzó erőhatást gyakorolnak egymásra, a mi alól egyik sem vonhatja ki magát az egyensuly felbomlása nélkül. Szintigy a geologia kimutatta. hogy a föld alakulására ezredévek kellettek. . . . Bajos ezekkel szemben a theologiában megállitni akarni, hogy a föld alakulása néhány nap alatt bevégződött, a keleti bölcseket egy csillag vezérelte Jézus születési helyéhez, Józsué a napot megállitotta. hogy a nap forog a föld körül. nem megforditva, hogy a nyul nem kérődző állat, minek Mózes Isten szava után ellenkezőjét állitja, hogy a szent föld az utazók tudósitása szerént kopár és terméketlen, a mint a megégetett Servetus tanitotta. nem pedig gazdag és termékeny, mint Kálvin a bibliai kijelentés nyomán állitotta. Igy állunk az újabb theologiai iránynyal — mond a védirat — ez értelemben irnak az Egyházi Reform és Protest. Egylet irói, s az ő nézetök szerént — a mi a tudomány igazságain alapul — a csuda egyedül subjectiv hit tárgya lehet. de tudás és objectiv bebizonyitás alá nem esik.

Másik hibánk — mond a védirat szerzője — hogy a pokol

helyét a világrendszerben nem találjuk és hogy az ördögöt, mint személyes élőlényt nem ismerjük el. . . . . A szentirás és heidelbergi Káté ugy beszél a pokolról, mint a mi a földnek alsó részében van vagy a föld gyomrában, a hol égő tüz van, hol az ördög lakik, s a bünös lelkek tüz által örök testi és lelki kinokat fognak szenvedni. . . . Ballagi volt az első, a ki kimondotta, hogy a Copernicus felfedezése a régi keresztény nézetet megsemmisitette: de azért a bünnek és büntetésnek, valamint az erkölcsi megjutalmazásnak lényege, mint szellemi fogalom s örök igazság megmaradt. . . . . És ezért lettünk mi debreczeni atyánkfiai előtt a siron-tuli lét, a halhatatlanság és erkölcsi világrend tagadói. „Ily anticonfessionalis nézet mellett — mondja a Figyelmező — nem lehet megfogni, hogy lehet valaki tagja a reformált egyháznak, s különösen miként viselhetnek annak kebelében prédikátori hivatalt! Legjobban teszik, ha külön válnak, nem gyöngitik az egyház belső életét bennmaradásukkal, nem experimentálnak anyjok hulláján. A confessionalis egyháznak — igy végződik a Figyelmező izgatása — harczra kell készülni ezen mozgalom emberei ellen, az egyházi hatóságnak intézkedni, hogy lelkészeik, kik a confessiora felesküdtek, vagy állomásaikról, vagy a Protestáns Egylet-ről mondjanak le.“

Ez érzékenyen támadó és üldözőleg kihivó modorral szemben, mint valódi férfi: mint a tudományos meggyőződés embere tünik fel a védirat szerzője s bölcshöz illő léleknyugalommal feleli: hogy az egyletnek nem volt soha czélja dogmatikai kérdésekbe elegyedés, azok eldöntése, a mi egyleti uton nem decretálható; ez a szabad theologiai tudományosság körébe tartozik. Az egyleti választmány alakulásakor mindjárt kijelentette: „hogy nem akar új felekezetet alakitni, hanem megújult vallásos életet: ezért nem alkot új dogmákat s a kereszténység sulypontját nem egyik vagy másik dogmatikai rendszerben keresi, hanem azon vallásos-erkölcsi életközösségben, mely Jézus életében és az ő örökkévaló igazságu evangeliumában nyilvánult.“ A confessiók dolgában azt hiszi a védirat szerzője: „hogy a kereszténység vallás-erkölcsi tartalmát az emberiség mindig értelmi fejlettségének megfelelő alakban igyekezett kifejezni; hadd fejezze ki ezután is mindenki oly formulákkal, melyeket legjobban megért. Azon szellemi közösség, melybe az egylet által a különböző vallások hivei jutnak, nem fogja akadályozni a történelmi és egyéni typusok kifejezését; mert az egylet nem ezekben, hanem a szeretetben akar egyességet, és jogositottnak ismer el a

vallásos-erkölcsi élet körében minden komoly és erkölcsi irányu tudományos kutatást, mely a történeti fejlődés akár azon pontján, melyen Luther és Kálvin állottak, akár később az igazságra törekvés utján létrejött, ha őszinte és nem törekszik kizárolagos uralomra.“ (94. l.) A vallásos élet megújulásának akadályai, ellenségei a védirat szerzője szerént nem ők, nem a Protest. Egylet és Egyházi Reform, hanem az a hierarchiai vagy dogmauralom, a mely önállóságunktól foszt meg, és az anyagiság, mely az emberiségtől lénye nemesb részét, a szellemiséget vitatja el. Az első ellentétbe helyezi a vallást a szabadsággal és tudománynyal s ez által rosz hirbe hozza; a második megsemmisit; mindkettő a szeretetnek, a vallás legszebb eszméjének elvi ellentéte. Ez ellen kellene a felvilágosodás barátinak harczi sorba állani. A mi a bibliában van, nem minden dogma. Hogy az Isten egy vagy háromságos egy — ez dogmakérdés; de hogy a bibliai könyveket ki és mikor irta vagy szerkesztette, ez történeti, tehát nem hivés, hanem tudás tárgya; hogy Mozest a zsidók hová temették el, hány napig siratták, meg van irva az ő könyvében; de hogy ezt ő irta volna meg, ezt állitni igen, de hinni nem lehet. A magyar protestántismus nem confessio alapján nyert az államtól szabad vallásgyakorlatot; a pappá avatást és esküformát sem veszik egy mivelt államban is oly szigoruan, hogy általa a szabad véleménynyilvánulásnak útja legyen állva. A vélemény és meggyőződés személyes emberi jog. Erre a védirat szerzője magát Révész Imrét idézi, a ki 1862-ben egészen az új theologiai irány álláspontjáról szólott e kérdéshez a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 46—47. számában. „A feltétlen és korlátlan vizsgálódás“ — ugymond Révész úr — „alapfeltétele a protestántismusnak s ezért természetesen senki annak kebeléből ki nem zárható; különben a szabad vizsgálódás az egyház körén belől soha sem valósulhatna, hanem csak a folytonos szakadásban és szakadás által. Ez esetben a protestántismus sem lenne kedvezőbb állapot az emberiség fejlődésére nézve a katholicismusnál. Hiszen kilépni abból is szabad, s a kilépés után avval szemben is érvényesithetni bármely dogmatikai nézetet; csak azon belől nem szabad mást beszélni, mint a mi tanitva és elöirva van.“ Révész úr maga amaz időkben ezekben vonta össze hoszszas és nyomos de valódi szabadelvü fejtegetéseit: „Protestáns felfogás szerént szabad az egyéni vélemény, a vizsgálódás, a theologiai irodalomban a tudományos kutatás, a prédikálás. Ki lenne az, a ki ezen jogot, nem mondom

keresztény paptól vagy tanártól, hanem az emberi elmétől elvehesse? Én részemről — ezek végszavai — csak képzelni sem tudom, hogy a protestáns egyházi életnek lehetne valódi öntudata, sőt csak egyetlen egészséges lehellete is a tudománynyal való józan és életerős szövetség nélkül.“ (106. l.)

„Megfoghatatlan előttünk — jegyzi meg erre a védirat szerzője — hogy a ki tiz évvel ezelőtt igy irt, most miért sokalta meg az általunk ennél kevesebbé használt s az egyleti nyilatkozatokban sokképpen korlátozott szabad vizsgálódást is és miért akarja ennek jogát éppen ő elvenni a kálvinista keresztény papoktól?“ (114. l.)

Az egyházi socialismus, egyház-vagyon elvétele, anyagyilkos sat. vádakat férfiasan elutasitván magától és elvtársaitól a védirat szerzője, a következő 12 kérdést intézi vélemény-ellèneséhez:

„1.) Révész úr azt mondja: a hitvallások betüinek nem barátja, de felekezete hitelveinek, alaptanainak hive — kérdi tehát: miket tart a reformált hitvallásban alap- és nem-alaptanoknak? Azt is mondja R. úr, hogy a csodákat bebizonyitni nem lehetvén, egyetemesen kötelezővé tenni sem lehet, kérdi tehát

„2.) A csodák alaptana-e a református egyháznak? s ha a védirat szerzője azok ellen ir, R. úr szive szerént atyjafiának fogja-e őt tartani?

„3.) Minthogy R. ur tiz év előtt Krisztus feltámadását szelleminek és nem testinek hitte — most milyen feltámadást tart a református egyház tanának?

„4.) Vajjon az absoluta praedestinatio, mi jellemző alapeszme a Calvinismusban, s mi ellen R. úr tiz év előtt lényeges észrevételeket tett volt: alaptana-e a református egyháznak? ragaszkodjék-e hozzá a védirat szerzője vagy tanithat ellenkezőt? S ha igen-t mond, mi uton jutott R. úr e pontnál Jézus tanitásának alaposabb ismeretére, mint a reformátorok és hitvallások?

„5.) Vajjon a föld kiképződése s a világ teremtetése dolgának vallástani megállapitása alaptana-e a reform. egyháznak, melyhez ragaszkodni kell akkor is, ha a tudomány legőszintébb meggyőződés hangján ellenkezőt állitna? S ha nem, honnan jutott R. úr ezen dolgoknak a vallástantól eltérő ismeretére?

„6.) Vajjon a személyesitett ördög tana, melyet még néhány év előtt tanitottak a debreczeni Collegiumban, s melyet a biblia is tanit: alaptana-e a reform. egyháznak?

„7.) Vajjon a jövő élet büntetésének minőségére nézve mi a reform. egyház tana: az-e, a mit a confessiok tanitnak, hogy az testi lesz, vagy a mit Balogh Ferencz úr tanit, hogy szellemi? És mikor hozatott Magyarországra a confessiok illető pontját eltörlő zsinati határozat?

„8.) A református egyház tana mi a pokolra nézve: egy föld alatt való sötét hely, vagy a mint Balogh Ferencz úr tanitja: az elkövetett rosz tettért való bünhödés? Ha ez utóbbi, mi értelme van adva az apostoli hitformában — a „szálla alá poklokra“ kifejezésnek? az-e, hogy Jézus szálla alá az elkövetett rosz tettekért való bünhödésbe?

„9. Vajjon alaptana-e a református egyháznak, hogy a bibliai könyveket kijelölt szerzőiktől eredetteknek tartsuk?

„10.) Vajjon az igehirdetés mezején nem jövök-e ellenkezésbe a reform. egyház alaptanaival, ha figyelembe veszem ezen kor fiainak világnézetét s életelveit?

„11. Vajjon egyéb alaptanokra nézve is, melyekről e dolgozatban emlités nem volt, s azért most itt sem emlithetem meg, miféle okmányból szerezhetnék biztos felvilágositást: a Helvetica confessioból vagy az Evangelical Alliance programmjából?

Végül

„12.) Ha ezelőtt tiz évvel alapos történeti adatok hoszszu sorával bizonyitotta be R. úr, hogy confessio-ellenes nézetek tudományos fejtegetése államjogi szempontból sem veszélyes, miért állitja most az ellenkezőt?“

„Én tudományos adatokon alapuló kérdéseket tettem“ — igy végződik a kérdések sora — „ellenkező adatokon nyugvó komoly feleletet várok.“

Eddig a czikk kivonatos ismertetése. Legyen szabad már most némely észrevételeket koczkáztatnunk.

A dolog érdemében — himezetlenül kimondjuk — a védirat szerzőjének kell igazat adnunk, elvi ugy mint gyakorlati szempontból; elvileg, mert a haladást az ő részén látjuk, gyakorlati szempontból, mert a vallást a mai időben mult századi szellemben és tanokkal sikerrel hirdetni nem lehet. Ezt higyje el a papság Debreczenben ugy mint Kolozsvárt. A vallásban való stabilismusnak eredménye vallásos-erkölcsi életünk alásülyedése. A gyógyitás titka a reform; ennek természetes és egyenes útja lenne a hitfelekezetek zsinata; de e zsinatok háromszáz év óta hallgatnak. Másik közvetett,

*

tehát hoszszabb és nehezebb út, az egyházi férfiak egyéni hitbuzgalma és felvilágosultsága, mely a közjó iránti benső szeretetében találja fel annak ösztönét és bátorságát, hogy a zsinatok mulasztásait jóvátéve, hiveit a mai kor felvilágosult szellemében oktassa a vallás-erkölcsi dolgokban. Ha a lelkészek egyszersmind irók is, és a felvilágosult hiteszméket tollal is terjesztik — mig szabadelvüségük mértéket tart — s igy hiveiket a templomhoz édesgetik, jó cselekedetekre birják, s az egyház hitéletét új virágzásnak inditni képesek, méltánylást érdemelnek, nem megróvást, buzditásra van joguk s becsülésre, nem akadályoztatásra; rokonszenvre s koszorura, nem gyanusitásra, elkedvetlenitésre s excommunicatioval fenyegetésre. Egy Szász Károly, Tompa és Kovács Albert nem azt érdemlik.

Valóban megfoghatatlan, hogy a vallás-erkölcsi reformtól s átalában a szabadelvü theologiai iránytól oly felvilágosult ember, a ki egyszersmind egyházi történet iró és ezelőtt kevéssel a reform barátja volt, a minőt Révész urban tisztel az irodalom, irtózzék oly igen erősen. Avagy az egyházi történelem maga nem örökös átmeg átalakuslásban mutatja-é fel a protestáns és unitárius lithurgiát a reformatio óta? Eleinte kis oltár mellett német és latin zsoltárokat, azután Molnár Albert énekeit, később a Gradualékat itt-ott orgona-kiserettel énekelték egyházainkban; legújabban dallam és rythmus tekintetében korszerüen átalakitott zsoltárainkat és dicséreteinket műénekkel és zenekarral élénkitve énekeljük Hát imakönyveink alakja, tartalma, szelleme nem változott-e szüntelen? Egyházi beszédeink nemde félig magyarul, félig latinul voltak irva a nemzeti fejedelmek alatt, az osztrák ház alatt egészen latinul, római classicusokból vett idézetekkel s bibliai helyekkel, mesékkel és parabolákkal teljes-teli? Századunk első felében pedig nemde a görög mythologia és hazai nemzeti poesis virágaival voltak-e feldiszitve a protestáns papság többnyire magyarul irt szent beszédei? A változandóságnak és javitásnak vallásos életünkben való ezen állandósága, a lithurgiának a kor és nemzedék izléséhez való ezen önkéntelen idomulása: vajjon nem elegendő indok-e a hazánkban folyvást terjedő új theologiai irány hatalmas hóditásának? Avagy nem éppen lelki és vallásos szükségeink kielégitése idézte-é ezt elé, mit szabadelvü s nagyobb olvasottságu papjaink mintegy önkénytelenül ellesnek sziveinkből? Miért üldözni hát őket a jónak ezen cselekedeteért? A vallásos műveltség és theo-

logiai tudományok terjedésével párhuzamban növekedö vallás-erkölcsi igények ezen erős áramlatának anathemával és excommunicatióval elejét venni nem lehet. A tudományban kellően jártas, a miveltség szinvonalán álló minél több pap és valódi krisztusi szellemű püspökök — ezek még segithetnek, tekintély és erőszak többé nem.

Egy különösen veszélyes oldala van a Figyelmező ez aggressiv eljárásának, mire jó lesz szintén figyelmeznie, az t. i., hogy ő azért, mert neki az új theologiai irány mostanság nem tetszik, tanaik helyett a támadás sulyát az egyénekre irányozza, iskola és érvek helyett, azok fényes tehetségü képviselőit igyekszik a közvéleményben aláalántani. martyrrá tenni, feledve, hogy a közvélemény már rég amazok mellett és Révészék ellen van hangolva. Ez korszerütlen, veszélyes fegyver, s a szabadság minden barátja annak széttöretését óhajtja avagy csak azon egy okból is, mert az az átkos spanyol inquisitio fegyvertárából való! Ez azon jézsuitai eljárással rokon, mely szerint a veszélyeseknek vélt elveket ugy kivánták elnyomni, hogy vallóit és terjesztőit máglyára, vérpadra hurczolták. A martyr csinálás elébb-utóbb bizonyos diadalát jelenti a szabad eszméknek — azt higyje el Révész úr. S ha elvileg tán hitelre nem találnának szavaim, emlékeztetem az illetőket az evangelisták és apostolok történetére, emlékeztetem Vicleff János, Prágai Jeromos, Huss János és Servetus Mihály halálára, a kiknek vére és halála által nyertek tanaik új, bátor védelmezőket, nevök örök halhatlanságot. De azok, a kik most a vallásos meggyőződést üldözőbe veszik, fontolják meg, hogy a XVI. és XVII. század és a mai kor miveltségi viszonyai között igen nagy a különbség: akkor a papi és főnemesi osztálynál volt a theologiai tudományok ismerete, a nép nem volt avatott benne, a szabadelvüen gondolkodókat könynyü volt elszigetelni s máglyára hurczolni; de ma nem ugy van, ma széles a mivelt osztályok köre, a nép is élénk érzékkel bir a szabad eszmék iránt, s alig ha el nem hagyná azt, sőt ellene nem fordulna, a ki vallásos meggyőződésért akarna valakit az egyházból kizárni. Melius Péter Tiszán-tuli püspök éltében megkezdett harcza, s halála után az ő követői üldöző szelleme — szövetkezve egy Báthori Kristóf türelmetlenségével — börtönre juttatta 1579-en a Jézus istenségét tagadó Dávid Ferencz erdélyi unitárius püspököt; de ma nem hiszem, hogy ilyet sem megkisérleni, sem végrehajtani képes lenne egy második Melius, vagy Báthori Kristóf.

Még egyet ajánlok a Figyelmező tudós szerkesztője ke-

resztény szeretetébe. Ismeretesek lesznek előtte II. János Zsigmond választott királynak ezelött háromszáz évvel a hitbeli különböző meggyőződés tárgyában Melius Péterről mondott szelid szavai: „Mi tőlünk — mondá a fejedelem — és a mieinktől (érti az unitárius papokat) semmi bántástok nem volt. „Melius Péternek megmondottuk, hogy a mi birodalmunkban a papokat az igaz vallásért ne kergesse, senkit hittel vallása mellé ne kötelezzen; ennek az az oka, mert azt akarjuk, hogy a mi birodalmunkban szabadság legyen; mert tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmi erőszakkal nem vezettethetik." Tudom, ismeri Erdélynek egy, azon korbeli vallás-szabadsági törvényét is: „Ő Felsége (a király) az ország ama végzését most is megerősiti, hogy minden helyeken a prédikátorok az evangeliumot prédikálják. és hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és a község ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senki ne kényszeritse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de olyan prédikátort tarthasson, a kinek tanitása ő néki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se egyebek, a prédikátorokat meg ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől, és nem engedtetik meg senkinek, hogy fogsággal vagy helyétől való megfosztással fenyegessen a tanitásért, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból van, mely hallás Isten igéje által vagyon."

Erdély e sarkalatos vallás-szabadsági törvénye. az unio után — ugy vélem — egyiránt védi meg meggyőződése, véleménye és gondolatai szabad és tántorithatlan kifejezésében Magyarország és az erdélyi részek minden szabad gondolkodásu papját. Et haec meminisse juvabit. . . .

Jakab Elek.

Esketési beszéd.*)

Hit nélkül sokáig együtt élőkhöz, háznál.

Keresztény Jegyesek!

E helyet Istennek házává szenteli a ti kegyes elhatározástok, s ez órát ünneppé.

Istennek háza most e magán hajlék, mert benne a jó lelkiismeret tudakozódik Istennel, hogy vele egyességre lépjen; és ünnep ez az óra, mert ez, mint vasárnap a hétköznapok után, magasabb felavatást ád a ti időtöknek s annak a pályának, melyen évek óta együtt jártak.

Köszöntlek titeket, édes hitsorsosim, a nemes elhatározás ezen ténye előtt; elismeréssel üdvözöllek azért a lelki erőért, mely nálatok nyilván való leve!

Mint egyéb jegyeseket, titeket is a szeretet állit ugyan Isten elébe; azzal a különbséggel mégis, hogy ti nem egy ismeretlen világ küszöbén állotok, tünődve egyfelől a bizonytalan jövőn, epedve másfelől egymás birhatásaért, s ifjui vágyaktól nyugtalanitva. Egykor a ti szivetek is erősen dobogott e vágyaktól! A hatalmas érzelem leghevesebb lángjai azonban már ellobogtak; a mi még megvan és továbbtart, az csöndesen melegit, nyugodtan hat és világosit közös utatokon. Nem a vágyak sürgetései, hanem a lélek komolysága idézte elő nálatok ez ünnepélyes órát, melynek áldása az lesz, hogy fényt áraszt a mult és a jövő ösvényére.

Mert a természeti kötelék, a puszta szivviszony, nem elégitett ki benneteket A lélek, a vallásos érzelemnél fogva, mely kebletekben élt, azt sugta folyvást tinéktek, hogy boldogságtoknak valami lényeges része hiányzik.

És ez úgy is volt.

Ebből a csöndes családi képből, mely e barátságos falak közt kifej-

*) E beszédet a következő sorok kiséretében kaptuk: „Kedves barátom! Ez a parányi küldemény azt akarja kifejezni, hogy a mily köszönettel veszi a magyarhoni prot. egyház az erdélyi unitárius testvérek irodalmi együttműködését, épp anynyira illö és méltányos, hogy a szolgálatot hasonlóval viszonozni is igyekezzék. Szives üdvözlettel. Szeremlei.“ Fogadja t. barátunk e megemlékezésért s valóban testvéries nyilatkozatáért, mely amazt kétszeresen becsessé teszi előttünk, legszivesebb köszönetünket. Egyszersmind engedje meg nekünk, hogy a foglaló értelmében jövőre folyóiratunk t. munkatársai közé számithassuk. Szerk.

lett, hiányzék nem csak az, a mit egy festménynél tisztaságnak és érthetőségnek nevezünk, hanem hiányzék a derült ég nyájas mosolya, s a nyugvó föld talaja. Hiányzott együttéléstekben az érdekek kölcsönös méltánylata és tisztelete: röviden, az a teljes biztonság és fönség, melyet az emberi életviszonyoknak csupán a vallás hatalma ád meg.

A Ur szolgájának nem szabad hizelegnie; és én azért állok itt, hogy mindezt őszintén megmondjam tinéktek. Volt bátorságtok, szembenézni a kérlelhetetlen valóval; s hiszem, hogy teljes őszinteségem nem sért titeket.

Az erkölcsi erő, tisztelt férfiu, mely akkor tünt ki nálad, midőn magadat elhatározva, ekkép szólottál: „Elég volt; ezen az uton tovább nem megyek előre!" ez lesz házi boldogságtok egyik legfőbb biztositéka. Ki igy tud akarni, az megérdemli, hogy hitvese őt becsülettel tisztelje, s hozzá örök szeretettel és hálával ragaszkodjék. Mert a milyen szép az, midőn egy fiatal ember vagy egy ifju leány egészen szivétől függ, s hogy ennek engedhessen, kész szembeszállani az egész társadalommal: épp oly magasztos és sokkal inkább becsülendő az, mikor a sziv sugallatáról azt mondhatjuk: „Ezt követem, erre hallgatok, mert Isten akarata is ez!"

Kövessétek ezt a kiirthatatlan benső szózatot folyvást egész élteteken át, mert mindig az a legjobb, legigazabb és legmegnyugtatóbb, a mit a lélek mond az embernek.

És járjatok békességgel, tisztességtől környezve azon az úton, melyet már ismertek, ugy mint régi meghitt barátok, kik egymás lelkében és szivében olvasnak, egymás gyöngéit tudják és elhordozzák, kik föltétlenül biznak egymásban, s kikre nézve legfőbb törvény „a tiszta szivből, jó lelkiismeretből és igaz hitből való szeretet." (I. Tim. 1, 5).

Most pedig felhivlak titeket, hogy a keresztény házasok fogadalmát tegyétek le.

Eskü. Ima,

Mindezeknek utána áldalak titeket, szerelmesim, annak a magasságos Lénynek nevében, kit mindnyájan tisztelünk, s ki a ti lelketek felett is uralkodik, hogy tegye tökéletessé a ti családi életetek örömeit, hogy hoszszan éljetek kedvező egészségben, a jószerencse és a közbecsület áldásaitól is környezve, hogy kedves gyermekeitek növekedését és boldogságát is szemlélhessétek. Ő adjon néktek ez életben szivetek szerinti jókat, ez élet után pedig örök üdvességet. Amen.

Szeremlei Samu.

Különfélék.

Könyvismertetés. A néptanitók nyugdijazása, özvegyeik s árváik gyámolitása külföldön és hazánkban, irta Molnár Aladár.

A czimzettük füzet népnevelésünk iránti meleg rokonérzetnek igen szép, és méltán a legjobb, legbiztatobb reménynyel kecsegtető nyilatkozata, mely által a humanistikus dolgozatairól előnyösen ismert iró arra kivánhatni, hogy hazánkban is a néptanitók és esetleg támasz nélkül maradott nejeik és gyermekeik nyug- és segély-pénzben részesüljenek.

A füzet — tartalma szerént — három szakaszra oszlik. Az 1. szakaszban (1—28 lap) a népnevelés fontosságának fejtegetéséből a néptanitói állomás emelésének szükségességét mutatja ki, a végre, hogy népiskoláinkban kellő számban, kellő készültséggel biró alkalmas néptanitóink lehessenek; a mit a jelen viszonyok további fenntartása mellett reménleni sem lehet, mivel a társadalmi- és közélet keretében létező pályák és életmódok között mondhatni legutolsó a néptanitói állás. Ezen kivül néptanitóinkra még elrémitőleg és bénitólag hat az a bekövetkező és bekövetkezhető szomoru jövő, hogy agg korukban, vagy addig is, azon esetben, ha munkára képtelenekké válnak, magok és családjok minden segedelem nélkül az inség és nyomor áldozatai lesznek.

A néptanitói állomás emelésének egyik biztos eszköze lenne szerző szerént a fizetések emelése; másik a nyugdij és gyámpénz biztositása, még pedig a szerző tervezete szerént egy állami, átalános, minden néptanitókra kiterjedő nyugdij-intézet alapitása által; egy oly intézet által, mely működésében kiterjedjen az állam, községek, hitfelekezetek, testületek és egyesek által fenntartott nyilvános nép- és polgári iskolák, képezdék tanitóira és tanitónőire.

Mig ismertesésünkben tovább haladnánk, szükségesnek tartjuk némi kételyeinknek és óhajtásainknak kifejezést adni.

Ha népnevelésünk ügye egészen az állam kezeiben volna, ily általános nyugdij-intézet felállitása, vagy egyszerüen a néptanitók nyugdijaztatása a mily jogos és méltányos, éppen oly egyszerü lenne, állami rendes

hivatalnoknak tekintetvén mindenik. De miután az állam és a népiskolák legnagyobb részét fenntartó egyházak közötti viszony még nincsen különösen a gyakorlat által határozottan megállitva, igen természetesen támadhat az a kérdés, vajjon a törvényhozás hajlandó lesz-e ily laza viszonyokra egy rendszeres intézkedést alapitni. Ez aggodalmunk; továbbá aggodunk azért, hogy ha a tervezett alapot el is fogadja a törvényhozás, az alkalmazásban és gyakorlatban éppen az alább ismertetendő szervezet nyomán előfordulandó esetekben az állami hatóságok és egyházközségek és testületek érintkezéseinél oly nehézségek és surlódások fejlődhetnek ki, melyek az ügyet nem csak zavarhatják, sőt meg is akadályozhatják.

Végül kételkedem abban, jó-é ezen ügyet kizárólag az állam kezébe öszszpontositani, s nem volna-é tanácsos decentralizálni. Ez utóbbit szerintem követeli a méltányosság, a menynyiben az állam mellett ez ügyben tényezőkül ott állanak a testületek és egyházak, kiknek kezében van jelenleg a népnevelésnek — mondhatni — egész ügye; követeli maga az ügy, melyet ha kizárólag az állam vesz kezébe, viszszavonul attól a humanizmus áldozataival, alapitványaival s az egyes testületek és egyházak buzgalmaikkal, melyeknek pedig köszönhetjük azt, hogy a tanitók nyugdijazásában s azok özvegyei és árvái gyámolitásában a különböző testületek és egyházak kebelében, részint ezek, részint az illető tanitók részéről élénk törekvés és mozgalom fejlődött ki az utóbbi időkben, de a melyet az állam közbelépte könynyen elfojthat az által, hogy az illetők azon, különben helytelen gondolatra jőnek, hogy az állami beavatkozás feleslegessé tette az egyéni initiativát és törekvést.

Részemről természetesebbnek találom, hogy az állam, ha már nem vette kezébe a köznevelés ügyét, kövesse azt a szerepet és hivatást, melyet részben a törvény, de leginkább maga a tényállás megjelelt.

Az állam nem neveli a népet, nincsenek népiskolái; helyette a társulatok, községek, egyesek, legnagyobb részben pedig az egyházak teljesitik e tisztet. Az állam felügyelő és — patronus. Folytassa e szerepét és hivatását. Segedelmezze azokat, kik az ország népiskoláit tartják, hogy a tanitókról gondoskodhassanak.

Csak az a kérdés, melyik nyujt több biztosságot az ügy óhajtott eredményre vezetésében. Azt hiszem, az egyházak, kik az ügyet saját magukénak tekintvén, annak kezelésében, gyarapitásában, habár felekezeti szinezetü, de bizonyos lelkiismeretes buzgalommal fognak fáradozni; mig ellenben az állam kezében rideg hivatalos napszámmá válik; mig amazok az alapokat az ország különböző vidékein gyümölcsözőleg magok kezelhetik: az államnak nagy költségbe kerül a concentrált alap kezelése.

A II. szakasz (31—186) legnagyobb részét teszi a füzetnek, melyben részletesen fel van mutatva, hogy miként áll ez az ügy három német államban, Svájczban, Hollandban, Belgiumban, Francziaországban, Austriában, végül hazánkban. A közlött adatokból látjuk, hogy a felsorolt országokban mindenütt vannak intézkedések a tanitók nyugdijazására, árvái és özvegyei gyámolitására, csak hazánkban van nagyon kevés. Látjuk, hogy többnyire maga az állam intézi az ügyet, de sok helyt a társulati munkásságnak is tágas mező van fenntartva; mindenütt pedig ugy van szervezve, hogy az illetők magok vannak kötelezve az alap eléállitására, a kiadások fedezésére járulni a nyugdij és élvezett jövedelmekhez mért, évenként fizetendő öszszegekkel.

A III. szakaszban az ügynek a szerző által tervezet szervezete van eleadva, hol annak főbb elvei elöadásában és indokolásában kimutatja, hogy a képzelhető öt mód közül t. i. vagy valamely életbiztositó társulat, vagy a tanitók társulása, vagy az egyes polgári és egyházi községek, vagy az egyes felekezetek egyházi testülete általi biztositás közül legczélszerűbb, legbiztosabb az ötödik az az: valamenynyi tanitónak egy általános nyugdij-pénztárbóli ellátása.

A nyugdij-képességre nézve, miután rendes emeritálást az az, hogy bizonyos (30--35.) évi tanitóskodás után az illető nyugdijaztassék, a tanitók nagy száma miatt nem lehet megállitani; a tervezet szerént a nyugdijképességre 60 élet-év és legalább 30 évi szolgálat van megállitva; azonban az önhibáján kivul a munkára képtelenné vált tanitó 5t évi rendes szolgálat után már nyugdij képes.

Az évi béfizetések és az élvezendő nyugdij alapjául, nem az élvezett évi fizetés vétetett fel, hanem három osztályzat állittatik meg e szervezet szerént: az I. osztályba esnek a kisdedóvok és segéd-tanitók, másodikba az elemi népiskolai, árva- és szeretházi rendes tanitók, a harmadikba, a felső nép- és polgári iskolák rendes tanitói, s az árva- és szeretházak igazgatói.

A nyugdij átalán 10 évi szolgálat után 250 forint, mely azután az eltöltött évek és a három osztály szerént gyarapszik, ugy hogy 35 évi szolgálat után a három osztály szerénti nyugdij 250, 300, 400 frt lenne.

A nyugdijak fedezete háromféle bévétel által eszközöltetnék: az érdekelt tanitók- és az iskolákat fenntartó testületek évi és egyszer-mindenkorra teendő illetőségei, az ezeken felyül hiányzót az állam.

A fizetendő öszszegekre nézve is a fennebbi osztályzat van felvéve. Az elsö osztályba tartozók kineveztetésük alkalmával egyszer-mindenkorra 5-, a második osztálybeliek 10-, a harmadik osztálybeliek 20 foriutat.

Ezen felyül minden egyházi vagy polgári község mikor oly tanitója hal meg, ki gyámolitandó árvát vagy özvegyet hagy maga után, 5 forintot. A tervezet leendő életbeléptetésével nyugdijba lépendők nyugdijából is levonatnék bizonyos mérsékelt százalék. Az előszámlált bevételek 10 évig kamathalmazással tőkésittetvén az ebből keletkezendő öszszeg képezze azután az özvegy árvái gyámpénz törzsalapját.

A nyugdij fedezésére fizetne évenként az I. osztálybeli 5-, a II. 6-, a III. 10 forintot. Iskolát fenntartó bár melyik felekezet az általa fenntartott iskolákban müködö mindenik tanitóért 6 forintot. Az ezeken felyül szükséges öszszegek az állam pénztárából fognak fedeztetni.

Az évi egész szükséglet a normalis viszonyok beálltával 800,000 frt lesz.

A meglevő nyug- és gyámpénztárak jövedelmeire nézve a szerző azt a tanácsot adja, hogy azok részben fordittassanak a tényleg élvezett nyug- és gyámpénzek fedezésére, részben fordittassanak arra, hogy abból a szegényebb egyházak és tanitók helyett az évi illetékek fedeztessenek, vagy arra, hogy az általános nyugdij-intézetből nyerendő nyugdijakon felyül még más nyugdijban is részesüljenek az illetők.

A nyugdij-intézet egész szervezete, a kezelésre, élvezetre vonatkozó szabványok is elé vannak adva; melyek a menynyiben az igazság és az ügy érdeke megengedi, a tanitókra nézve kedvezők.

Miként fennebb kinyilatkoztattuk, az ismertetett füzet egy oly nyilatkozat, mely méltán igényelheti, hogy az egész tanitói kar, valamint különösen az egyes hitfelekezetek a népnevelés érdekében, komolyan foglalkozzanak vele. Kovácsi Antal.

Zsinati főtanácsunk a mult évi főtanács határozata értelmében ez évben Kolozsvártt fog megtartatni september 1-ső és következő napjain. A mint egy Londonból vett magán levélből értesültünk, T. Lowe ur, az amerikai unitárius társulat volt titkára, ki jelenleg Európában van, és T. Coquerel úr, párisi lelkész, szándékoznak akkor meglátogatni Bizonyára kedves vendégeink lesznek. De óhajtjuk, hogy egyházi tanácsos atyánkfiai közül is mentől számosabban megjelenjenek e zsinaton, melynek egyebek mellett két igen fontos tárgya lesz. Egyik a megürült pénztárnoki állomás betöltése; másik a feletti határozat, hogy a zsinatok ezután állandóan Kolozsvártt tartassanak-é, vagy mint eddig gyakorlatban volt, felváltva az egyház környékekben? Ez utóbbira nézve keresztkúri egyházkörnyékünk közgyülése jegyzőkönyvében egy igen alapos véleményes jas vaslatot olvastunk, melyet ha hamarább kaptunk volna, szivesen közöltük volna egész terjedelmében. Ebben nevezett környékünk közgyülése előadja

azon indokokat, a melyek a zsinatoknak rendre az egyházkörnyékekben való tartása mellett szólanak. Valóban jól esett az a meleg hang, melylyel e véleményes javaslatban találkoztunk. Ha többi egyházkörnyékeink is igy gondolkoznak és igy éreznek: akkor semmi sem áll útjában a régi gyakorlat megtartásának, a melynek vallásos életünkre nézve kétségen kivül megvan a maga jótékony befolyása. Csak az egyházkörnyékek hivjanak: mi szivesen elmegyünk bárhová; különösen miután a vasútak által nem sokára könynyüvé és gyönyörüségessé lesz téve a közlekedés.

A kolozsvári egyetem felállitása többé már nem csak óhaj, hanem tény. A legfelsőbb kézirat, május 29-ről keltezve, annak már a jövő $187^2/_3$ tanév kezdetén leendő megnyitását a törvényhozás utólagos jóváhagyása reményében elrendelte. Az egyetem három fakultásból fog állani: jogi- és államtudományi-, orvos-sebészi-, és bölcsészetiből. Az elsőben 10, a másodikban 9, a harmadikban 15 tanszék állittatik fel, melyekre a pályázatok ki is vannak hirdetve. Egy rendes tanár fizetése 2000 frt és 300 frt lakpénz, tiz évenkénti 300 frt pótlékfizetésemeléssel. Vajha e tanszékek betöltésénél minden mellékes érdek kizárásával egyedül a tudomány lenne irányadó.

A kolozs-dobokai néptanitók egylete, mely a mult évben alakult meg, szép sikerrel folytatja működését. Tagjainak száma és könyvtára folytonosan szaporodik. Vasárnaponként felolvasásokat tart. Legközelebbről a népiskolák tantervét vette tüzetes tárgyalás alá.

Uj intézetek. Városunkban két új intézet van alakulóban, egy árvaház, leánygyermekek számára és egy gyermek-felügyelőnőket (bonne) képző intézet. Mindkettőre most folynak a gyüjtések, illetőleg az adakozások. Koronázza siker a nemes törekvést. Csak arra vigyázzunk, nehogy erőnket tulbecsülve, egyszerre igen sokhoz kezdjünk.

Városi határozat a jézsuiták ellen. Temesvár város képviselőtestületének f hó 10-én tartott gyülésén szótöbbséggel elfogadtatott Strasser Albert és elvtársainak következő inditványa: Tekintettel azra, miszerint a jézsuiták, kik német állampolgári joggal birnak, Németországból kiutasittattak és jövő működésük teréül alkalmasint az osztrák-magyar államot fogják választani, inditványba hozatik: 1. Hogy a jezsuiták, kik magyar állampolgári joggal nem birnak, ezen államterületről távol tartassanak; illetőleg meg ne türettessenek. 2. Hogy ezen városi község részéről a magy. kir. minisztérium figyelmessé tétessék azon veszélyekre, melyeket a mi alkotmányos szabadelvü államszerkezetünk és a nép a hazafiatlan idegenek befolyása folytán szenvedhetne, ha azoknak belépése a magy. szent korona tarto-

mányaiba megengedtetnék." Ezen inditvány elfogadása után határozatilag kimondatott, hogy az inditvány tartalmánál fogva egy kérvény kiséretében a m. minisztériumhoz fog felterjesztetni és Magyarország összes törvényhatóságainak megküldetni hasonszerü eljárás, illetőleg határozathozatal végett. Hiszszük, hogy az ország valamenynyi törvényhatósága egyhangulag magáévá teszi Temesvár városának épp oly szabadelvü, mint szükséges határozatát.

A franczia orthodox protestánsok csakugyan kieszközölték a kormánytól a zsinat tarthatási engedélyt, abból a czélból főleg, hogy szabadelvü hitfeleiknek megadhassák a kegyelemdöfést — in optima forma. F. hó 8-án a közgyülés az orthodox Bastiet választotta elnökévé. Guizot, az orthodoxok feje, szót emelvén, örömét fejezte ki a felett, hogy a synodus több mint száz éves szünetelés után ismét müködhetik. A nagy forradalom óta, ugymond, minden kormány jó indulattal viseltetik a prot. egyház iránt, de csak a jelen köztársaság adta viszsza ezen egyháznak az önkormányzatot, a miért is inditványozza, hogy Thiersnek küldöttségileg fejeztessék ki a synodus hálája, mi egyhangulag el is lön fogadva. Az orthodox és szabadelvü pártok mindjárt az első ülésen jelezték az irányt, a melyet a synodusnak szerintök követnie kellene, s az orthodoxok e nyilatkozatot hozták javaslatba: Mondja ki a közgyülés, hogy a sz. irás souverain tekintélylyel bir a hit dolgában, s hogy az oktatás, a hit és fegyelem alapjául a sakramentumok által jelképezett nagy keresztényi tényeket ismeri el. — Ezzel szemben a szabadelvü párt inditványozta, hogy tekintve, miszerint azon eljárásnál fogva, melylyel a consistoriumok az egyes consistoriumok alakitása végett, csoportosittattak, a közgyülés nem lehet hü képviselője az egyháznak; a consistorium kimondja, hogy határozatait csak consultativ jellegüeknek ismeri el. A consistorium előre tiltakozik minden oly kisérlet ellen, melynek czélja a franczia ref. egyház tagjainak meghasonlása, valamely kötelező és kizárólagos hitelvi nyilatkozat octroyálása által. A küzdelem tehát heves leend a két tábor között.

Az ermelandi püspöknek és tábori főpapnak hivatalától való elmozditása nevezetes esemény Németországon. A dolog igy áll: a kölni evangelikus őrtemplomban tartatott már 24 év óta a katholikas hadi isteni szolgálat is, újabban azonban az a katholikusoknak is megengedtetvén ugyanott az isteni tisztelet tartása, Namzanovszky ő mlga a hadügyminiszter megkérdezése nélkül megtiltotta az ottani tábori papnak az emlitett templomban való szent szolgálatot, Püspök ur a hadügym. további rendeleteivel is egyenes ellentétbe helyezvén magát a Rómából

vett sugalmak folytán, jelenleg nemcsak hivatalától függeszték fel, hanem, mint hallszik, hadi törvényszék elé is fogják idézni elöljárója a hadügyminiszter ellen tanusitott engedetlensége következtéül.

E tény kétségkivül nagy horderejü, és mig egyrészt a német kormánynak a papi hatalmaskodások ellen folytatott harcza erélyes voltát mutatja, másrészt még inkább felfogja az ultramontanok mérgét zavarni. Btsmark ez újabb tettéért elismerést érdemel; bárha okulnának Németország példáján a többi korményok is, s együtt vállvetve szabaditanák meg magukat a jezsuiták és szövetségeseik sáfárkodásaitól, a hierarchia lelkiismeretet elfojtó uralmától.

A romanismus elleni politikai s rendőri hadjárat erélyesen foly a német földön, elanynyira, hogy a szent emberek talán ha nem is erkölcsi kötelesség érzetéből — a mi igen tulzó követelés volna tölük — legalább a büntetés félelméből lassanként az ország törvényei iránt engedelmes és és hiveiknek is jó példát adó honpolgárokká változnak át. A jezuita s más hasonló szerzetes rendek elleni törvény most van tárgyalás alatt. Ama szerzetet, mely protestantismus megtörésére volt felállitva, most egy hatalmas protestáns állam kezdte moresre tanitani; a katholikus hatalmak között csak az egy francziának volna még egy kis hajlama ezt az oly általánosan rettegett és gyülölt szerzetet pártfogolni, de csak is a német legyőzője iránti ellenséges politikai indulatból. A jézsuiták persze azzal biztatják magukat, hogy „ha őket csakugyan ki akarják űzni Németországból, akkor minden katholikust számüzni kell, mert a kik igazán katholikusok, azok mai nap mind jezsuiták s a jézsuita elvek vallói. — Az ó-katholicismus igenis lassu haladása ide látszik mutatni. De minek is töltik az új bort ó-tömlőbe azok a tudós professorok, maga a nagy mester ellenére? Oróbálják csak az új bort új tömlőkbe tölteni — s az eszmék új bora mélyebb és szélesebb hatást fog gyakorolni.

A franczia protestáns zsinatról eme nézeteket olvassuk párisi lapban. Az ülések mindenkor a biblia egyes szakaszainak olvasásával nyittatnak meg s rövid imával záratnak be. A képviselők szabályos és világosan körvonalozott jobb- és baloldalt képeznek. Legeredetibb jellemvonása e gyülésnek, mely első tekintetre legott szemébe tünik egy francziának, ki megszokta papok által képviselve látni a vallást, hogy itten a világiak vannak többségben, és a mint az eddigi vitákból ki lehetett venni, a szellemi tulsúly is ezeknél van. Leginkább magára vonja a figyelmet az öreg Guizot a jobboldal első padján. A közönség mindig igen nagy számmal jelenik meg, prot. és kath. papok, hirlapirók s idegenek vegyesen foglalják el a karzatokat. A vitás kérdés, mely minden tovább haladást gátol, napok óta

az, vajjon a jelen zsinat oly szerkezetü-é, mely törvényeket hozhat az egyház nevében, vagy csak egyszerüen tanácsadó gyülekezet-é?

IX. Pius 80 éves létére komolyan gondolkozik a halála után bekövetkezendő pápaválasztással s hallomás szerint egy titkos okmányt irt alá, a melyben csalhatatlansága kéjénél fogva Ausztriát, Francziaországot, Portugált és Spanyolországot kizárja az azok által évszázadokon át a konklávéban gyakorolt veto-jogtól. — Ö csalhatatlansága továbbá elégedetlenségét fejezte ki az osztrák-magyar miniszterium iránt, mint a mely régidő óta Falcinelli bécsi nuntius viszszahivását sürgeti.

Az osztrák-magyar birodalom ó-katholikusainak delegáltjai jun. 16-ki értekezletökben elhatározták, hogy a katholikus világiakát eredetileg megillető jog alapján haladéktalanul egy antifallibista püspököt fognak választani.

Universalisták és unitáriusok. E két felekezet az Egyesült-államokban csak az istenség hitében ért egyet, más különben az universalisták (igy nevezve a minden lelkek egyetemes üdvezülése hivéséről) a többi hitczikkekre nézve nagyobbrészt orthodoxusok. Egy universalista lelkész, a ki később unitáriussá lőn, elmésen jegyzé meg: „Az egyetlen különbség köztetek unitáriusok és köztünk universalisták között ebben áll— mi azt hiszszük, az Isten sokkal jobb, minthogy minket örökre elkárhoztasson, és ti sokkal jobbaknak hiszitek magatokat, minthogy elkárhozhassatok.

Megjelent és szerkesztőségünhöz is beküldetett: Az erdélyi gazdák 1871-ik évi okt. 5. 6. 7. és 8-án Maros-Vásárhelyt tartott első vándorgyülésének jegyzőkönyve. Szerkesztette és kiadja az erd. gazdasági egylet. Kolozsvártt, 1872. Minthogy olvasóink legnagyobb része gazdasággal is foglalkozik, ajánljuk figyelmükbe ez ügyesen szerkesztett füzetet, melyben két terjedelmesebb értekezés is van; egyik Kodolányi Antaltól e kérdésre: „Miként lehetne a gazdasági szakismeretet a nép között nálunk legkönynyebben s legczélszerübben terjeszteni átalában véve s különősen miként lehetne hatni erre az ugynevezett cseléd-képezdék és miként a vándor tanári intézmény által? Másik Lészai Lajostól: „a tagositásról."

Szerkesztöi értesités. Daczára annak, hogy jelen füzetünket egy egész ivvel megbővitettük, mégis bocsánatot kell kérnünk azon t. munkatársainktól, a kiknek becses dolgozatai ez uttal kimaradtak. Azonban, hogy ezek is mielőbb az olvasó közönség elébe kerüljenek, czélunk a 3-dik füzetet, a menynyiben ezt a nyomda is megengedi, még augustusban kiadni.

Fogadatlan prókátor.

Fogadatlan prókátornak csak kimutatott helyéről, nem fizetéséről akarok néhány szót szólani: reménylem, inkább helyén lesz, mint az emlitettem ügyvéd és allegatioi, melyeket még a védni akart fél sem fogadhat el nyugodt lélekkel. A görög bölcs a hetaeranak, a ki társalgásáért egy talentumot kért — előre persze — azt felelé, hogy „nem vesz megbánomat oly drágán". Gondolom, hogy a Magvetőnek bármily mély vallásos érzelmü olvasója sem elegyednék vásárba azzal, a ki a józan ész árán kinálná hittel. Már pedig ily forma vásárt akarna megejtetni velünk egy tudós angol iró, a ki a lélek halhatatlansága ügyét a kisértetek tekintélyével akarja megvédeni. Ha a tekintély csak megvetendő, a védelem csak gyarló, az emelt szó csak pusztai magánhang volna, anynyiban hagyhatnók a dolgot, hadd aludjék el magára. De nem alszik ám, mert egy oly divatos, nem tudom eszmével mondjam-e, vagy észficzamodással van kapcsolatban, mely hovátovább nagyobb terjedelmet nyer és valószinüebb, hogy egy rakás orthodox hivőt térit a kisértetek részére, mint az, hogy kóbor szellemek babonásait hódit meg a lélek halhatatlansága hitének. Azoknak a nagy számára nézve pedig, a kiknek véleménye se jobbra, se balra nics dőntve, az érintett allegatioknak bevallott czéljokkal ellenkező hatásuk lesz. Ezek ugyanis, főképp az értelmesebbjei, azt fogják mondani, hogy gyenge ügy lehet az, a mely i l y e n védelemre szorul.

Ezek az igaz eddigelé még csak csupa állitások; de ha szivesskedik olvasóm figyelemmel kisérni egy pár lapon át, jórendin bé fogja valóságukat látni. Hanem bizony kellő tájékozás végett kissé meszsze kell kezdeni a dolgot; mert a spiritualismus a jelen stadiumában még nem kapott be hozzánk. Legelső szükség hát az ügy mostani állását ismertetni.

Az ötvenes évek első felében egy Amerikából eredő, hirlapi czikk voná magára az európai közönség figyelmét. Ha egy társaság — e vala a tudósitás rövid foglalata — körülül egy asztalt, reá teszi ujja begyeit, kezeit kiterjesztve úgy, hogy mindenik sze-

mély kis ujjai a szomszédaiéivel érintkezzenek, akár öszsze is legyenek kulcsolva, több-kevesebb idő vártával az asztal nyugtalankodni, inogni, mozogni kezd, majd kimozdul a helyéből, ténferegve haladva járkál a szobában; mi több, magával vonja mindenfelé az egész társaságot, mely nem bir elszakadni tőle, s igy foly ez, mig az asztal vagy a személyek ki nem fáradnak, vagy elmozdithatatlan akadály meg nem állitja a haladást.

Mihelyt ezt a hirt meghozta az Augsb. A. Zeitung Pestre, én valék egyik a legelsők közül, a ki egy kis társasággal n. Pák Albert, a „Vasárnapi Ujság" szerk. szállásán megkisérté a hihetetlennek látszó feladat megoldását. De bizony, vagy asztalunk volt érzéketlen, vagy társaságunk egyik tagja sem méltó a mysteriumba való béavatásra, elég az, hogy két órai ültünkre sem történék semmi változás a helyzetben. Mások azonban szerencsésebbek voltak. A hir gyorsan elterjedvén Pesten, tán minden háznál, hol valami mulatkozó társaság egybe volt gyülve, megkisértették az „asztaltánczoltatást". Köz- és magán növelőintézetekben különösen felkarolták az ügyet és innen is amonnan is bámulatos eredmények hire jutott közbeszédre, ugró, forgó, ágaskodó, olykor sulyos asztalokról, zongorákról, szekrényekről, melyeknek csak megmozditása is gyengekaru fiuk és leányok kezei által hihetetlennek tetszett. Közbe-közbe kellemetlen episodok sem hiányzottak; gyermekek elszédültek vagy roszszul lettek, leánykák elájultak, görcsöket kaptak s t. eff.

A „csoda" okával hamar készen volt a világ. Hiszen ha élettani tényről van a szó: ott a „fejlés"; ha betegségről: ott a „hülés"; ha egy másképp magyarázni nem tudott természeti jelenségről: ott a „villamosság"! „A kezek lánczolatában elektrikus folyam indul meg s örvényével elragadja az asztalt a körülte levőkkel együtt". Azon, hogy villamos körfolyamnak ilyes hatását másutt tapasztalni nem volt mód; hogy azt a követelt folyamot se electro- se galvanometer-rel kimutatni nem lehetett, az ily csekélységeken, mondom, a népszerü természettan nem szokott felakadni. Több az, hogy a mint más jeleken kivül a feljebb érintett események is sejtették, az idegek és ideges állapot nagy szerepet játszanak az asztaltánczoltatásban. Ehez járult, a mi a villamkeringő elméletet megbuktatta, az, hogy a kezek körláncza, sőt átalában több egyén közremüködése szükségtelennek bizonyult. A haladó tapasztalás kimutatta, hogy bármi nemü és koru egyén elmondhatja egy asztalnak vagy asztalkának, a mit a népdalnok a „kökényszemü menyecskének":

Csak kaphatnálak kezemre,
Megtánczoltatnálak kevemre!

azaz, egy kis igazitással: nem az ő, hanem a menyecske — akarom mondani, az asztal — kedvére. Ugyanis, az anticipative ugy nevezett „közeg" azt állitotta, — meglehet maga is hitte, hanem a közönség minden esetre elhitte neki, — hogy az asztal nem az ő (a közeg) akarata szerint ugrándozik, forog és csavarog, hanem hogy ő kénytelen azt követni szeszélyes mozdulataiban. A mi még csodásabbá tette a dolgot, a közegnek nem is kellett közvetlenül érinteni az asztalt, hanem p. o. egy kalapot vagy vánkoskát tettek reá, ezt illette ujja hegyével a közeg s annál fogva inditotta mozgásba az egész alkotmányt. Igy mutatta bé az ügy akkori állását Jedlik Ányos, egyetemi természettanár a m. akadémia e végre hivott teljes gyülésében, midőn Komlossy Paulina, volt szinész- és dalnoknő egy asztalkát egy reá tett vánkos közbenjárásával tánczoltatott a teremben. Kellett-e világosabb bizonyitvány, hogy a közeg nem gépies erővel hat az asztalra, hanem némi rejtélyes erő, megfoghatatlan módon okozza a jelenséget. Hja! az az „infallibilis tudomány" nem mindig birja megóvni votariusait, hogy szines szemüveget ne bigygyeszszen az orrára. Ha szaktudós igy el lehetett fogulva, képzelhetni minő volt a tájékozatlan közönség ámulása. Az asztaltánczban való hit divattá lett és igy az én felvilágositani akaró törekvésem egy divatlapban szintoly helyén kivüli volt, mint a mily sikertelennek kellett lennie. De biz a Sztóczek és Nendtvich tanárok tudományosabb eljárása sem volt sokkal foganatosb. Midón t. i. a legnagyobb csodálkozást az okozta, hogy leánykák elégtelennek látszó erővel sulyos asztalokat, szekrényeket sat. taszigáltak ide s tova, a nevezett tudósok kimutatták egy szemerig, hogy a tapasztalt eredmények előállitására a szóban forgó egyénekben a kellő erő bőven meg volt. „Meglehet, hogy meg van", azt felelék reá a közegek, „de mi nem veszszük hasznát, mert mi az asztalt vagy szekrényt teljességgel nem nyomjuk, hanem azok vonzanak minket ellentállhatlanul"; és a közönség n e k i k hitt, nem a tanároknak, Pesten szintugy mint Párisban, meg Londonban. Az utóbbi helyen ugyan a hires Faraday ellenmondhatatlanul kimutatta egy kis, egyszerü, de igen elmésen gondolt szerszámmal, hogy a közegek valóban és testi vagy gépies nyomással nyomják és taszitják a tánczoltatott tárgyat. Egy kártyalevélre könyü kis emeltyüt alkalmazott, mely a kártya legkisebb nyomintására felbillent.

*

Mihelyt ő a kártyát a közeg ujja begye alá csúsztatta, legott megszünt a csoda; mert vagy nem mozdult az asztal, vagy ha igen, felbillent az emeltyü és szemmelláthatóvá tette a nyomást. Ez meggyőzte az eszet, de a hitet? Az más kérdés, melyre később fogunk felelni; mivel még az eleinte megdöbbent hiedelem öszszeszedte magát és kitalálta, hogy miként kapjon ki a tudományon, addig még más phasisokon kellett átmenni az ügynek.

A hatodik nagy hatalomnak, a divatnak az a — társadalomra nézve szerencsés — gyengéje van, hogy állhatatlan és változékony: a crinolinet az egyszerü szűk szoknya, ezt a tunique váltja fel. Az otromba butorok taszigálását s az erők egyesitését megunták; a közegek csak egyenkint kezdtek müködni, s az asztal, melynek azelőtt minél sulyosabbnak kellett lenni, most már nem lehetett elég könnyü és lassanként oly asztalkává apada, a milyeket kis gyermekeknek adnak játékszerül. Az ily asztalka háromlábu a következő okból. A tánczoló asztal szeszélyes csavargásai figyelmet ébresztvén, csakhamar némi jelentőséget kerestek benne, mit hogy jobb móddal felfedezhessenek, egyik lábára valami irószert kötöttek, hogy aztán maradó nyomot hagyjon s a csavargások rajza felett elmélkedni lehessen. E végre az emlitett nemü asztalka használhatóbb volt, egyszer könynyebb kezelhetőségeért, aztán, mivel három láb a felszint, bármi alaku legyen, mindig megfekszi s az egyikhez erősitett irón folytonos érintkezésben lehet a papirral. Most kezdődtek már az igazi csodatettek. Az eleinte szarkalábnyomoknak látszó rajzvonalak lassankint szabályosodtak, s utoljára, könynyebben vagy nehezebben, olvashatókká lettek. Egy közeg verseket irt az asztalkával, mit különben nem birt tenni; a másik idegen, egyébaránt nem értett nyelven fogalmazott; a harmadik titkos irásokat forditott le rendes betükre; a negyedik veszett vagy lopott portékáknak utasitott a nyomára; az ötödik jóslatokat irt: szóval se vége, se hoszsza nem volt a bámulatos eredményeknek. Kritikájokba ezúttal nem elegyedem, minthogy most csak az ügy ismertetését vettem czélba. Hanem igenis szóba kell fognom okaikat, melyeknek keresése a dolog történelmébe tartozik. Világos, hogy a villám-féle elmélet itt már nem tehetett szolgálatot, sem átalában nem nyujtottak segélyt a természettan tudvalevő törvényei. Új okot kellett keresni, mire nézve a közönség véleménye két ágra szakadt. Egyik valami sajátszerü idegerőben kereste a tünemények magyarázatát, mi a n. b. Reichenbach és magyar tolmácsa

n. Oroszhegyi Józsa „Ód“-ját juttatja eszünkbe. A másik a jelenségek kulcsát „szellemek“ béhatásában leli; még pedig nem valami külön nemü, görög vagy keleti mythus teremtette szellemekéiben, hanem meghalt emberek viszszajáró, kóborgó lelkeiében. Mi pedig ezennel a „közeg“-nevezet kulcsát lelók meg. Az asztalmozgató egyén t. i. nem öntudatos szándékkal és szabad akarattal hordozza az asztalkáját, söt jó móddal nem is tudja, mit ir annak a lába; ö csak eszköz, a mely által a szellem nyilatkozik abban az irásban s azért kapta az iró a „medium“ nevet, mi „eszköz“-t és „közeg“-et jelent, és én a kettó közül az utóbbit választottam az emberi szereplő megnevezésére. Egy bizonyos közeg rendszerint csak egy bizonyos szellemmel van társaságban, kik hogy miképp kapják meg egymást, vagy melyiknél van az initiativa, azt mi avatatlanok nem tudhatjuk; tán maga az illetó közeg sem birná megmondani minden esetben, és hihető, hogy a szövetségre kelés szint oly titkos módon s a közeg részéről öntudatlanul történik, mint az asztalka vezetése. Szintoly bajos ezt érteni, mint azt, hogy másnemü közegek miképp tanulják meg érteni és tolmácsolni a kopogó szellemek nyelvét. Tudni kell ugyanis, hogy ama kóbor lelkek nyilatkozatai nem szoritkoznak csupán az asztalkák irományaira, hanem sokan több kevesebb számu koppanásokkal adják a feleletet élő szóval tett kérdésére a közegnek, a ki aztán szintugy érti a kopogást, mint a telegraphista olvassa az Morse-féle papirszalag pont- és vonáskosarait.

Bővebb részletezés nem tartozik czélomra, elég lesz ennyi a következők megértésére; mihez csak anynyit ragasztok még, hogy a feljebb megkülönböztetett két hypothesisnél fogva a másodiknak hódolókat spiritualisták-nak vagy spiritisták-nak nevezik, valamint magát a tant és gyakorlati tekintetből az azzal járó fogásokat spiritualismus-nak, akár spiritismus-nak. Másfelől az idegerőnek a legújabb időben psychikus erő nevet adtak, a tant psychismus-nak s a müködő vagy átalában a tan zászlója alá esküdt egyént psychikus-nak vagy psychistá-nak hivják. A spiritualismus vagy spiritismus nevezet széles értelemben mind a két ágra kiterjed.

Európa continensén a divat elmultával nagygyára elhallgatottnak látszik a spiritismus ügye, avagy csak itt-ott mutatkozik elszigetelt egyes jelenségekben. Nem ugy Angliában, hol az első vihar elvonulása után eleinte némi szélcsend állott be; de a szikra

csak lappangott a hamu alatt s az utóbbi években ismét lobbot vetett és már szaktudományos férfiakat is kezdett részére hóditni. Legnevezetesebb képviselője ez idő szerint „Mr. Daniel Dunglas H o m e“, a ki olykori műútazásaiban Anglián kivül is Rómától Pétervárig tündökölteti talentumait s működéséről tavaly könyvet adott ki. Ő széles értelemben spiritualista, s talentuma mindkét oldalra egyforma hatálylyal működik: szellemeket idéz, érintkezik velök mint közeg; aztán mint p s y c h i s t a azonegy testet kéje szerint sulyosbbá vagy könynyebbé teszen csupán az idegerő befolyása által, és hangszereken dallamokat játszik a billentyük érintése nélkül.

Crookes, Anglia legjelesebb kimikusai egyike és különben is tudományosan mivelt ember, megakart győződni a dolog mivoltáról és mutatványt rendezett saját lakán, hol H o m e működését egy válogatott társaság a legszorosb ellenorséggel vegye szemügyre. Közlöm rövid kivonatban Crookes urnak tanukkal erősitett tudósitását:

„A gyülés estve volt egy tágas szobában gázvilágnál“. Az akkordion próbához való készülmény állott: 1) egy feljül-alól nyitott, kerekded drótos kaliczkából, melynek felső nyilása 1′ 10″, az alsó 2′ átmérőü; magassága 1′ 10″ volt. Ez éppen befért a Cr. ur ebédlő asztala alá; 2) egy akkordionból (kézi harmonikából), melyet egészen újan vettek a boltból, és a mely Mr. Home kezében még nem volt; 3.) a mellék szobában egy két elemből álló galvan oszlopból, melyről drótok szolgáltak, hogy a folyamot a kaliczka oldalán keringetni lehessen. Ezeket elkészitve behivták Home urat a szobába s minden magyarázat nélkül leültették az asztal mellé, mely alatt ott volt a kaliczka. Egyfelől Crookes ült melléje egy székre, másfelől egy tanu, s ezek a lába fejére tették kétfelől a lábukat, különösen valahányszor működésbe volt H. a kezével.

Most már kihuzták a kaliczkát az asztal alól anynyira, hogy az akkordiont belé tehessék, mégpedig a billentyüvel alól forditva, ugyhogy H. az átelleni végét vagy is a fenekét fogta a hüvelyke és középső ujja begye közé az egyik kezével. E meglevén, betaszitották a kaliczkát az asztal alá anynyira, a menynyire az akkordium tartó Home keze feje engedte, úgy hogy ő mélyebbre nem dughatta a kezét a kaliczkába; a másik kezét az asztalra tette. Az akkordion csakhamar furcsán ingani kezdett, hangot adott, elébb szaggatva, aztán végre dallamot is fujt. A hangszer öszszehuzódott, meg kinyult, mint midőn két kézzel játszanak rajta, holott

Home ur mindig csak a fenekét fogta mozdulatlanul. Továbbá ide s tova kezdett hajlongani az akkordion s kereken járni a kaliczkában, mialatt mindig zenélt." (Most jőn már a java). „Home ur levette a kezét a hangszerről s magára hagyta. De biz e nem hagyta megzavartatni magát, hanem folytatta a hangicsálást Még vigabban mivelte ezt, midőn újra megfogatták Home urral, s galvani folyammal járatták körül a kaliczkát." Mindazáltal, hogy „hatott-e igazában a villamosság a hangszer működésére", azt nem meri eldönteni Crookes ur, ki leirását igy folytatja, szóról szóra:

„Most ismét kivétetett az akkordion minden látható érintkezés nélkül a kezéből Home urnak, a ki azt egészen levette róla; én és más kettó a jelen voltak nem csak azt láttuk, hogy üres a keze, hanem azt is, hogy az akkordion minden látható támasz nélkül szabadon lebegett a kaliczkában. Kis időköz teltével megint ismétlődött ez a jelenség. Home ur aztán ujra bedugta a kezét a kaliczkába, megfogta az akkordiont" (a rosz végén, persze). „Ez játszani kezdett, elébb akkordokat és futásokat, aztán egy ismeretes kedves, keserves dallamot, melyet a legtökélyesben és szebben exequált. A dallam folyta alatt én megfogám a Home ur keze nyelét, mindjárt a könyökén alul, és csendesen (gently) lecsúsztattam rajta a kezemet, mig az akkordion végét elértem. A Home ur kezében még egy izom sem mozdult. A másik keze, mindenek szeme láttára az asztalon nyugodt, lábait pedig a mellette ülőkéi nyomták.

Igy folyt le a kisértmény zenei része, mire olvasóm nálam nélkül is megteheti észrevételeit. A mi az enyimeket illeti, ezek az elbeszélő tudós, még pedig természettudósra nézve nem felettébb hizelgők. De menjünk tovább a kisértmény második részére: a gépiesre.

Erre a következő készülmény szolgált. A szobában egy háromlábu állványt állitottak fel s erre egy rugós fontoló szerszámot, (a milyet, kicsinyben, levelek latolására is szoktak használni), akasztottak. Aztán vettek egy mahogany deszkadarabot, melynek hossza 3 láb, szélessége 9½", vastagsága 1" volt. Mindenik vége alá egy-egy 1½" széles darab léczet szegeztek széltül keresztbe ászkok gyanánt. Aztán az egyik végére a felső lapján kisded karika volt becsavarva. A deszka hátoldalról élire nézve mintegy ily képet mutatott:

AB, a deszka; — **a**, a karika; — **b**, **b**, az ászkok.

A deszka egyik végét (**A**) az ászkával egy szilárd asztal szélére fektették, a másikat (**B**) a karikánál fogva a rugós fontolóra akasztották úgy, hogy a deszka vizszintes helyzetben nyugodt és ekkor a felakasztott vége 3 fontot huzott a dynamometeren. Ekkor Home ur oda lépett s ujjai begyét a deszkának az asztalon nyugvó (**A**) végére helyezte könynyeden, mire a fontoló mutatója legott alább szállott, mintha a deszka függő vége megsulyosodott volna. Néhány másod percz teltével megint felbillent a deszka **B** vége s igy ismétlődött a billegés néhány izben, „mintegy a psychikus erő hullámzása következtében“, irja Crookes ur.

Ezután Home ur egy kis csengettyüt, mely éppen kezeügyében volt, s egy gyufás kis szelenczét vett elé s egyiket a deszka nyugvó végének egyik, a másikat a másik szegletére tette s azokra a két kezét, „meggyőzendő minket,“ azt mondja Crookes, „hogy nem a keze nyomása okozza a lebillenést.“ A rugós fontoló mutatójának addigelé igen lassu járása azonnal szembeöttlőbb lőn s a fontoló mellett álló egyén jelenté, hogy $6\frac{1}{2}$ fontra szállott a mutató, miszerint a deszka $3\frac{1}{2}$ fontnyival lett sulyosabb. „Söt a maximummutatóra tekintve, láttuk, hogy a sulymutató egykor 9 fontra is volt szállva“ (Cr.) Azt is megjegyzi, hogy a psychista ujja begye soha sem volt a deszka végétől $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyinél (és igy az ászok szélességénél) beljebb, tehát gépies nyomás nem okozhatta a suly gyarapodtát. Azonkivül Home ur nem állott, hanem ült egy rendes széken, mely helyzet a nyomásnak nem kedvezett. Nagyobb bizonyság okáért azonban felállott Croockes ur maga, (kinek teste sulya 140 ft.) az asztalra s a lábát tette a deszka végére. Akárhogy nyomta, nem birta alább nyomni $1\frac{1}{2}$ fontnyinál, s csak egyszer, a mint lökdösve tapatta, 2 fontnyira.

„Szivem, mit kivánsz még többet?“ mondja a német. Azért hát el is engedjük Home urnak szellem-idéző mutatványait. Átalában el is búcsuzunk ő spiritistaságától, és fordulunk másokhoz.

A londoni „Dialectical Society“ (vitatkozó társulat) a gondolat és beszéd tökélyes szabadságát valló egylet. A végett állott öszsze, hogy tagjai bármily para — vagy heterodox véleményt, tant, elmé letet, társadalmi, politikai vagy vallási tárgyat — kihallgassanak és megvitassanak, miben aztán csak az igazságnak lehet nyeresége.

A mult év utolsó negyedében ez a társulat egy bizottságot nevezе ki a spiritualismus jelenségei megvizsgálására. Tudósitása kijött s egy episodot közlök belőle, mely megczáfolja Voltairenak azt a véleményét hogy „egy egész ménes ló nem botolhatik meg egyszerre.“

A bizottság többek között az asztaltánczot vevé vizsgálata alá. Bölcsen sejtette a tudós sereg, hogy ha az asztalt csak egy ujj is érinti, nem szünhetik meg minden kétség az iránt, hogy vajjon nem izom-erő mozditja-é meg. A kisértményt hát igy intézték. A székeket az asztal felé háttal forditva rakták körülte, s a társaság reájok térdelve, kezeit a székek hátára támasztva nyujtotta ki az asztal felibe úgy, hogy azt ne érintsék, mi ha csak egy egyén részéről is megtörténnék, a többiek figyelmét ki ne kerülhesse. Eleinte 6 hüvelyk magasságnyira tartották kezeiket a nagy és sulyos ebédlő asztal felett. És mi történt? Az asztal magától megindult és járkálni kezdett akkora helyen, a melyet 4—7 hüvelyknyire becsültek. Aztán versenkint 9, 12, 18 és 24 hüvelyk távolságra tartották a kezeiket, s az asztal mozgott mint elébb és hangok — (kopogás?) — hallattak belőle. Későbbre állva köritette a társaság az asztalt 3 lábnyi távulságra tőle, kezet fogva egymással. E helyzetben az asztal egy huzamban 2 lábnyit sikamlott s kevesebb távulságra egy néhányszor. Ez nem csak egy estve történt, hanem újra meg újra megejtették a kisértményt és mindig hasonló sikerrel. Meg kell jegyezni, hogy a társaságban volt egy, — és a mennyire a tudósitásból ki lehet venni, csak egy, — psychikus személy, vagyis „közeg.“

Igy kaptak ki a spiritualisták a Faraday fogásán és feljebb emlitettem eláruló szerszámán. Ki akartak kapni még egy más ellenvetésén is a nevezett tudósnak, a ki azoknak, kik bizonyos testeket csupa akaratuknál fogva hol sulyosabbakká, hol könnyebbekké tenni igérkeztek, azt tanácslá, hogy akaszszák az illető tárgyat egy fontoló szárszámra, mely aztán legott elfogja szemlátomást árulni a sulynak akár gyarapodtát, akár apadását. Meg is tették ezt a kisértményt Owen ur, (amerikai volt követ Nápolyban) és

Dr. Chambers. Egy 121 font *) sulyu asztalt felakasztottak egy mázsálóra (nálunk „slág“-nak hivják) úgy, hogy a földtől 8 hüvely távulságra volt emelve. „Két közeg volt jelen, a kiknek minden mozdulatát szemmel tartotta ama két ur. És imé! ha kivánták, könnyebb lett az asztal, egész 60 fontig; ellenkező követelésre nehezebb, 144 fontig.“

Megjegyzem, hogy ez a tény — ha tény voltát megengednők, kelleténél többet bizonyitna: azt t. i. hogy a közeg nem csak sulyosbit vagy könynyebbit kéje szerint, hanem ilyes akaratát két vagy több egymás melletti tárgy közül egyikre irányozhatja, a másiknak kirekesztésével. A jelen esetben például, miért sulyosodott és könynyebbedett csak az asztal, és miért nem egyszersmind a sulymérték is? Tehát az „ideg-erő“-nek válogató tehetsége is volna. Ez ugyan a szük értelemben vett spiritisták tanával megfér, mert a „szellem“ azt miveli, a mit akar. De Crookes ur és társai a természeti tudomány határai közt akarnak maradni és csak egy új,— eddig legalább ismeretlen — erőt postulálnak, mint természeti erőt, melynek ennélfogva szabad akaratot tulajdonitniok az analogia nem engedi.

De nem ezen a sarkon fordul a dolog, hanem, — mondjuk ki egyenesen, — a tények valódiságán. Nekem legalább az ilyesekre mindig — adoma, nem adoma, — a VI. (I.) Jakab király „döglött hala“ jut eszembe. Alig hiheti az ember, hogy egy tudós és eszesdit játszó társaság kiküldött bizottsága olyan tudósitást bocsásson világgá, a milyennek mutatványát közlém az imént és éppen a gyakorlat és tények országában Angliában. Hanemha azt mondjuk, hogy a britt nemzet tévedéseiben is erélyesebb, mint mások. Ezekután miképp hozzuk kétségbe a középkori boszorkányok vallomásait, seprü, pemete lovait és Sz.-Gellérthegyi dáridóit?

Ámde a világért sem kell gondolni, hogy a kérdés a leggyengébb pirosságot is előidézze a „spiritualista“ arczára. Sőt ő kész örömest elismeri a boszorkányhistoriák analogiáját az újabb és legújabb spiritualistai jelenségekkel, de javára és ellenünk forditja. Mi együgyüek amazok valószinütlenségéből következtetünk ezeknek a kétes voltára. Ők megforditják a dolgot s a spiritualis jelenségeket tényeknek állitván, a seprün lovaglás sat. hitelességét következtetik.

*) A hoszsz- és sulymértékek mind eredeti angol jelentéseikben értendők. A „láb“-ban csekély a különbség; de a font a miénknek csak mintegy $\frac{4}{5}$-ét teszi.

Ily szellemben és logikával van irva a mi „fogadatlan prókátorunk“ a már említett amérikai getleman „Rob. Dale Owen“ könyve : „A vitatás alatti tartomány e világ s a másik közt. *) Tanulságul hadd közöljek némi ismertetést róla és egypár mutatványt belőle.

„Ez előtt 16 évvel,“ irja Alfred R. Wallace a Crookes negyedéves természettani folyóiratában, „martius 25-dike estvéjét Owen ur Nápolyban az orosz követ, Mons. K— lakában töltötte. Számos idegenek közt ott vala a társaságban a toskanai követ Caval F— és a neje. Mad. K— szóba hozá az automaticus (önkéntelen, öntudatlan) irást és azt mondá hogy ő meg van győződve, hogy némelyek birnak azon módon helyesen megfelelni oly kérdésekre, melyekre való igazi feleletről nincs tudomásuk. A társaság késznek nyilatkozék megkisérteni a dolgot s mindenik tagja iront toga a kezébe s papirt vevén maga elébe, várta mi lesz belőle. Néhány percz mulva egyik nő keze mozogni kezd és a papiron szabálytalan rajzok jelennek meg. Owen ur kérdés feltételét hozza javaslatba; mire Mad. F— a ruháját kapcsoló három arany brochera mutatván, azt kérdi: „ki adta nekem ezeket a tűket?“ s azt tevé hozzá, hogy „ha Mrs. M— meg tud erre felelni, hivő leszek.“ Kis idő telve lassan ezt irá az úrhölgy tolla — (az utolsó két szót visszafelé irva) — „Az a ki ád önnek egy szobaleányt és egy szakácsnőt. E.“ Mad F— elsáppadt, és felkiálta: „Ha van buvészet; ez az! és elbeszélé a társaságnak, hogy a tűket neki unokavére Erzsébet adta, a ki Florenczben lakik s az előtt néhány nappal küldött neki, kérésére, egy szobaleányt és egy szakácsnőt.“ Ez a bévezető történet: tessék olvasómnak megfontolni s aztán olvassa tovább a következéseket, a mint Wallace tolmácsolja: — Owen ur elmélkedni kezdett a csodás eseményen s eltökéllé magában, hogy végére jár alaposan Mrs. M— nem volt spiritualista. Mad. F— csak egynéhány hét óta vala nápolyi lakos, unokavérének még csak nevét sem említette azelőtt soha senkinek és Mrs. M—vel a lehető legtávulabbi ismeretségben, azaz annyiban volt, hogy látogató jegyeket cseréltek. A legerősb meggyőződését fejezte ki, hogy ama néhány szóba foglalt három, négy tényről az ő házán kivül senkinek sem lehetett tudomása.“ (Mad. F—, Owen, Wallace, Crooket sat. mindnyájan elfelejtkeztek, mint látszik, egy körül-

*) The Debatable Land between this World and the Next. With illustrative Narrations. By **Rob. Dale Owen**. London. 1871. Trubner et C.

ményről, vagy nem vették számba, azt t. i. hogy a háznál cselédek is vannak, és hogy ezek többet tudnak, mint uraik képzelik, az ő dolgaikról.) — „Owen ur akkor tökélyes kétkedó volt; de ez az esemény gondolkozóba ejtvén, tanulmányait 15 éven át folytatta és ez öt egészen más emberré tette. Ő most elhatározott spiritualista; azaz, nem csak valódiaknak hiszi a jelenségeket, hanem arról is meg van győződve, hogy azok tökélyes tanubizonyságot tesznek az ember jövendő létezéséről (future existence.)" —

Mr. Owen alanyias meggyőződését tiszteljük, de állitása tárgyias és átalános érvényességét tagadnunk kell. Ha okoskodásai fonala még annál erősebb volna is, az a karó vagy nádszál, melyhez a vége kötve van, sokkal gyarlóbb, mintsem hogy megbirja a feszitést. De bizony magában a fonalban is oly erőtlen és hajszálon tartozkodó részek vannak, hogy a hit horgonya megtartására vagy éppen megbirására merőben alkalmatlan. — Lássunk már egy pár, valódi ténynek állitott jelenséget.

„Lord Erskine a következő történetet beszélte Lady Morgannak. Egykor, húzamos távullét után viszszatért Scotiába a nevezett lord. Edinburgba érkezvén az utczán az atyja vén pinczérjével talalkozik s látja, hogy nagyon halvány és meg van fogyva. Kérdi tőle, mit keres Edinburgban. A pinczér azt feleli: „Találkozni akartam méltóságoddal s megkérni, legyen közbenjáróm az öreg lordnál, hadd kaphatnék meg egy kis tartozást, melyet a számtartó utolsó számvetésünk alkalmával nem fizetett ki nekem." Erre azt mondá lord Erskine a pinczérnek, hogy menjen be vele egy könyves boltba, melynek az ajtajánál történt a találkozás; de a mint megfordult, hát az ember sehol se volt. Nem tudván mire vélni a dolgot, kikutatta a pinczér felesége lakását Edinburgban s attól megtudta, hogy a férje meghalt és utolsó betegségében beszélte a nejének, hogy a számtartó elhuzott tőle valami pénzt és Tamás urfi, ha haza jőn, majd kifizetteti vele. Meg is igérte lord Erskine és rövid időn beváltotta az igéretét."

Eddig a történet, melyet lélektanilag elemezni nem czélom; csak azt jegyzem meg, hogy éppen úgy nem bizonyit semmit a „lélek halhatatlansága" tana mellett, mint ellene nem bizonyit a sadducaeusnak a Krisztushoz intézett kérdése, hogy „ az az aszszony, a kinek hét férje volt az életben, a feltámadásban a hét közzül ki felesége lészen?" (Mát. Év. 22, 28,) Urunk bölcs felelete szerint: „a feltámadásban sem nem házasodnak, sem férjhez nem

mennek," és mi szintoly bátran állithatjuk, hogy a testtől elvált lélek sem nem pinczér többé, sem a számtartóval nem pöröl. Azokat a „halvány és megfogyott" kisérteteket tehát a lélek-halhatatlanság tanuinak sem a philosophia, sem a vallás el nem fogadhatja; szintoly kevéssé, mint eléállitójokat ügyvédnek, a ki az ügyet a következő alternativákkal akarja megállapitani: „Vagy látott lord Erskine egy halt ember képét viselő jelenséget, — vagy hazudott. — Vagy hallotta lord E. a jelenségnek a pinczér halálos ágyán emlegetett adósságra vonatkozó szavait, — vagy hazudott. — Vagy kikérdezte lord E. az özvegyet és megegyezőnek találta tudósitását a kisértet szavaival, — vagy hazudott. — Végre, vagy kifizették a kisértet feladása következtében kipuhatolt adosságot, — vagy hazudott lord Erskine." De lady Morgan azt állitja, hogy lord E. nem hazudott. Ha hát nem hazudott és, más felől, azt sem tehetjük fel, hogy az Isten oly csekély és mindennapi ügy kedviért csodát tett volna, tehát a k i s é r t e t t e r m é s z e t e s j e l e n s é g. (An apparition is a natural phenomenon.)"

Ebből meglehet itélni milyen gyárba fonták az Owen ur okoskodása fonalát.

Más mutatvány.

„V. kisaszszony, fiatal leány, látogatóban volt a nagynénjénél vidéken s akkor mások is sokan levén ott, oly szobába szorult, mely abban a hirben állott, hogy kisértet járja, de nem levén félénk természetü, szivesen elfogadta a szállást. Éjszaka felébredvén, a szobában egy ó-szabásu ruhásnőt pillanta meg, a ki kevés idő mulva feléje ment és szólani akart, de nem tudott. V. k. a. megrémülvén a fejére huzta a takaróját, s mikor ismét kinézett alóla, el vala tünve a jelenség. Felugrék az ágyból és úgy találá, hogy az ajtaja bé van berülről reteszelve. . . . . Egy idő mulva egy spiritista ismerősével találkozott a k. a. és résztvett annak kisértményeiben. Egy alkalommal némi megidézett szellem Clarke Sári név alatt mutatta bé magát," (úgy vélem irásban,) „de ez a név mind a két nő előtt ismeretlen volt. A szellem jelenté, hogy ő életében sokáig volt gazdaszszony a V. családnál s mikor a k. a. a hajdani lakban volt a nagynénjénél, ő (Sári) hasztalan igyekszett szót váltani vele; hogy ki akarta vallani neki egy vétkét, a melyet a háznál elkövetett és bocsánatért esdekelni volt aszszonyánál. Ő ellopott bizonyos ezüstnemüt és kéri V. kisaszszonyt, hogy mondja meg a nagynénjének s kérjen bocsánatot tőle. Következő látogatásakor

megtudta V. k. a. a nagynénjénél, hogy Clarke Sári valóban gazdaszszony volt a háznál valami harmincz-negyven évvel azelőtt. — hogy valóban veszett el ezüstnemü. de Sáriban nagyon biztak s még csak gyanuba se vették. A nagynéne azt mondá, hogy ha csakugyan Clarke Sári sikkasztotta el, szivesen megbocsátja neki a vétkét. Az időtől fogva megszünt a háborgatás a volt kisértetes szobában.“

Az amerikai volt követ (Nápolyban) mindezt betü szerint hiszi s azt hozza ki belőle. hogy „van a más világon is megbánás mint itt. Van nyugalmat nem engedő búbánat egy itt elkövetett bünön. Meg van az itt megbántottak bocsánatának kínos óhajtása.“ A következtetés ellen nincs semmi kifogás. hivésének még jótékony hatása is lehet; csakhogy az alap nem tartja és birja meg. De lássuk már egy saját tapasztalatát Owen urnak.

„Vizsgálatai folytán egy „közeg“-gel csak kettosben tett ki sértményt a nevezett ur. Jól kikutatta a szobát. bézárá és pecsételé az ajtókat, titokban megbélyegzett papirszeletkéket vivén oda magával. Fogva tartotta a közeg kezeit és mégis valahogy valaméképp iródott az asztal alá tett papirra mind ironnal, mind tentával. Még több az, hogy egy izben látta is O. ur. miképp történt az irás egy kis világoskodó kéz által a ház földjén.“ Olvasóim azt fogják mondani, hogy ez nem felettébb hiteles adat. Valóban én is szeretném, ha nem zárkoztak volna bé csak ketten a szobába: de tán hinnivalóbbá teszik az Owen saját észrevételei: „Vajjon szellemi autographok voltak azok? De mi lehetett egyéb? Nem láttam-é én magam egyet a mint iródott? Nem láttam-é én magam, hogy egy szeletke felrebbent magasabbra, mint az asztal s megint leszállott a földre? Nem éreztem-é én, hogy a Kati két keze az enyim alatt volt éppen akkor, mikor az a kéz irt és az a szeletke szállongott?“ (O. ur nem irja, hogy az ablakokat becsukta-é?) — „Irhatott-é Kati megfogott kézzel 8—10 sort? Vagy tán én irtam a balkezemmel öntudatlanul? Vagy tán Kati hozta magával a papirszeletkéket készen beirva? Felszedtem s megvizsgáltam egyenként mindeniket. A saját magam jegyezte bélyeg — német betük, német irás — ott volt mindeniknek az egyik szegletén! Miképp bnyolodjunk ki? Ne kelljen-é hinnünk ép, egészséges személyek látó, halló, tapintó érzékeinek? Ezt a magyarázatot a józan ész tiltja elfogadnom. Én nem látok semmi valószinütlenséget — hogy ne mondjam hihetetlenséget — abban az elméletben, hogy az Is-

ten az embert halhatatlanságának érzéki tanubizonyságaira méltathatja."

Igy bonyolodik ki Owen ur. Én pedig ismétlem, hogy a lélek halhatatlansága szent ügyének nincs szüksége az ilyes érvekre, és arról a dicsö tanról azt mondom a hegyi prédikátzió szavaival: „Ne adjátok a szentet az ebeknek, se ne hányjátok a ti gyöngyeiteket a disznók eleibe, hogy valamiképpen meg ne tapodják azokat lábbal." Az idézett iró jó intentióiról nem lehet kételkedni, de hát a jó czél nem szentel meg minden eszközt és — Széchenyként — kilencz ügyetlen gyujt házat, mig egy gonosztevő.

Brassai.

Bibliai tanulmányok.

VI.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

VI. FEJEZET.

Pál apostol második téritöi útja.

19. §. Pál második téritői útjára indul. Derbe—Troás.

51-ik év Pál 2-ik úji terve.

Vegyük fel újra e kitérés után az események fonalát és kövessük Pál apostolt az ő téritői útján. Pál alig tért haza Jeruzsalemből Ántiókiába, ismét új úti terveket készitett magának. Hogy éppen menynyi ideig mulatott haza érkezése után, nem lehet tudni. A Cselekedetek könyve csak nehány napot emlit. [1]) Valószinü, hogy nehány napnál hoszszasabban mulatott. De hogy sok ideig ült volna Ántiókiában, nem hihető, már csak azért is, mert tüzes, tevékeny természete nem engedte pihenni. Pálnak e második útjában czélja volt az általa alapitott egyházakat meglátogatni és a hitben erősiteni; sgyszersmind azt is akarta, hogy ez útat újra a Barnabás társaságában tegye meg. [2]) E tervét és szándékát közölte Barnabással. Barnabás helyeselte is, csak arra kérte Pált, hogy Márkus Jánost is vigyék el magokkal. [3]) Pál Barnabásnak e kérésére haragra gyult. Ő nem tudott megbocsátani Jánosnak azért, hogy Pergában ott hagyta volt őket. [4]) Hiában védelmezte Barnabás unoka öcsesét, a kivel Pál tán igen szigoruan bánt volt. Pál hajthatatlan maradt. A dolog törésre került. Barnabás elvált Páltól és Márkkal Cyprus szigetére hajózott. [5]) Ez időtől kezdve nem igen találkozunk többé Barnabással. Csak anynyit tudunk róla, hogy mind végig hü munkása maradt az evangeliumnak, [6]) s megmaradt amaz elvek mellett, a melyek őt és Pált első útjokban vezették.

---

[1]) Csel. 15, $_{36}$: μετά τινας ἡμέρας. — [2]) Csel. 15, $_{36}$. — [3]) Csel. 15, $_{37}$. — [4]) Csel. 15, $_{38}$. L. fennebb a 13-ik §-et. — [5]) Csel. 15, $_{93}$. — [6]) 1. Kor. 9, $_{6}$.

Derbe Lystra. Ikonium.

Pál apostol Barnabás helyett Silást, vagy Silvánust vette maga mellé útitársul. S miután az ántiókiabeli atyafiaktól elbúcsuztak és azok őket „isten kegyelmébe ajánlották,“ bejárták Syriát és Ciliciát.[1]) Innen elmenve meglátogatták Derbét, Lystrát és Ikoniumot, vagyis azokat az egyházakat, a melyeket a Cselekedetek szerzője ethnographiailag galatai egyházaknak nevez. Az itteni egyházakat virágzó állapotban, sőt megszaporodva találták. Timotheus is szép ifjuvá fejlődött Lystrában. Pál értesülvén a lystra- és ikoniumbeliektől a Timotheus erényeiről és szerény magaviseletéről, magához vette. Timotheus ez időtől kezdve egyike lön Pál legbuzgóbb segédeinek [2]). A Cselekedetek könyve szerint Pál átlátta, hogy miután Timotheus nem volt körülmetélve, ezért a vele való szövetkezés reá nézve kellemetlenségeket idézhetne elő, anynyival inkább, mert a Timotheus családja ismeretes levén a vidéken, mindenki tudta, hogy az apja pogány [3]). És hogy az ebből következhető botrányoknak és szakadásnak elejét vegye, maga körülmetélte Timotheust. Bleek azt mondja,[4]) hogy Pál ezt ama vidékbeli zsidók kedvéért tette. Más theologusok, mint Chrysostom, Meyer és Welstein, azt állitják, hogy Pál ezt egyfelől azért tette, nehogy később engednie kelljen e miatt alapelveiből; másfelől azért, hogy ő azt tartotta, miszerint egy apostolnak azokhoz kell alkalmazkodnia, a kiket meg akar nyerni [5]). Azonban teljes lehetetlen a Csel. 16, $_{3.}$ nyomán elhinnünk [6]) azt, hogy Pál, a ki anynyira ellene volt Jeruzsálemben a Titus körülmetélkedésének, s ezt nem is engedte meg, később épen maga metélje körül Timotheust. Ez anynyi lett volna a Pál részéről, mint elvét megtagadni. Meglehet, hogy Timotheust az anyja már korábban körülmetéltette volt. Ha nem, akkor ő az apja vonalán a pogányokhoz kivánt tartozni. Ha pedig a Csel. 16, $_{3.}$ szerint Pál őt, mint pogányt metélte körül, akkor e tett által Pál azt mondotta volna ki, hogy a körülmetélkedés még sem oly közönyös dolog,

---

[1]) Csel. 15, $_{40.\ 41.}$ — [2]) Csel. 16, $_{1-3.}$ — 1. Kor. 4, $_{17.}$ 16, $_{10.\ 11.}$ Fil. 2, $_{19.\ 20.\ 22.}$ Wieseler (Chronol. d. apost. Zeit. S. 26.) azt állitja, hogy Timotheus derbéi születésü volt. De ez nem áll, mert a mint Csel. 16. $_{1.}$ ἐκεῖ szava mutatja, lystrai volt. Onnan vette Pál magához. — [3]) Csel. 16, $_{1.}$ Az anyja zsidó nő volt. — [4]) Einleit. in d. N. T. p. 375. — [5]) Lásd e tekintetben Meyer, Ap. gesch. 289. — Lechler, Würtemb. Stud. 19, $_{2.}$ p. 130 Livermore Actsathe Apostles, p. 272–273. — [6]) A Csel. 16, $_{3.}$ καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτόν kifejezésére semmi súlyt sem fektethetünk. Gal. 2, $_{3.}$ 3, $_{28.}$ és 5, $_{11.}$ ellenében.

mint a milyennek azt ő eddig tekintette. Timotheusnak Pál általi körülmetéltetése nem csak Gal. 2, $_3$-al, hanem Gal. 3, $_{28}$ és 5, $_{11}$-el is ellenkezik, még akkor is, ha — a mint Olshausen vélekedik — Timotheus önkéntesen metéltette magát körül. És ha Pál csak e feltétel alatt vehette Timotheust útitársul, akkor kitette magát annak, hogy őt az emberek, ellenei úgy mint hivei, jellemtelen következetlenséggel vádolják.

Pisidiai Antiókia. Pál apostol Ikoniumból egyenesen pisidiai Antiókiába ment. S evel bevégezte az általa alapitott egyházak látogatását. Most már ismét új terveken törte fejét. Szándéka volt meglátogatni kis Ázsiának nyugoti tartományait, s azoknak virágzó városait, mint Efezust, Smyrnát, Pergamumot, Magnesiát, Thyatirát, Sardest, Philadelphiát, Kolossét, Laodiceát, Hierapolist, Trallest és Milétet. Azonban valószinüleg valamely álom, vagy benső sugallat miatt, vagy pedig azért, mert e városokban kevés zsidó volt, e szándékával felhagyott [1]. Útját társaival együtt Lykaoniából Phrygia felé vette [2]. Nem lehet tudni, hogy minő eredménynyel prédikálta itt Pál ez alkalommal az evangeliumot. Erre adataink nincsenek. De hogy tétlen nem volt, bizonyitja Gal 4, $_{13}$. Phrygiában beteggé levén, sietett elutazni. Elment Mysia felé. Itt ismét habozni kezdett, hogy merre menjen: bemenjen-e nyugotra Mysiába, vagy pedig északra tartson Bithynia felé? Ugy látszik, hogy itt ismét kedvezőtleneknek látta a viszonyokat [3] a Jézus evangeliumára nézve. Ez okból elmentek Troásba [4].

20. §. Pál második útját folytatja. Alexandria Troás — Filippi.

52-ik év Troas. Az apostolok Cselekedeteinek szerzője szerint Pál apostol, az általa alapitott egyházak látogatásának bevégzése után, egészen Troásig, még mindig határozatlan arra nézve, hogy hol kezdjen újra apostoli működéséhez. Troásban ingadozása megszűnik; egy-

[1] A Csel. 16, $_6$: κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος kifejezését nem lehet „a szent lélek objectiv működésének“ tekinteni, a mint Meyer és Bleek vélekednek. Az itt „a körülméyeket helyesen megitélni tudó okosságot“ jelenti. Az is meglehet, hogy oly álmot látott, a malyből azt hozhatta ki, hogy tovább menjen. — [2] Csel. 16, $_6$. Felötlő, hogy a Cselekedetek szerzője Pált csak ugy keresztülutaztatja Phrygián és Galatián. Semmit sem szól arról, hogy ő itt hoszszasabban mulatott és egyházat alapitott volna. Csak anynyit mond: διελθόντες τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν. — [3] Csel. 16. $_7$. — [4] Csel. 16, $_8$.

szersmind a Cselekedetek könyvének eddigi zavaros előadása is tisztább és határozottabb alakot ölt. Pálnak eszébe jut Troásban, hogy átmenjen Macedoniába. Itt jó aratást remélt. Kedvezőknek hallotta a viszonyokat. Tervével már készen is volt, midőn Troásban egy odavaló, de macedoni születésü, orvossal találkozott [1]), a kit hihetőleg Lukanusnak vagy Lukácsnak hivtak és körülmetéletlen proselyta volt [2]). Lukács, a mint látszik, nagyon biztatta Pált erre az útra. Pálnak Troásban az levén egyik vágya, hogy macedoni embert lásson, nagyon örvendett, midőn Lukácscsal találkozott. S minthogy Lukács szerény ember volt, csakhamar megnyerte a Pál rokonszenvét. Úgy látszik, Lukács is ragaszkodott Pálhoz. Pál tehát őt is maga mellé vette, s vele, Silással és Timotheussal elindult Macedonia felé [3]).

Ez útjokban az első nap estére elmentek Samothracia szigetére. Másnap Neapolisba (korábban Datos) [4]). Innen a harmadik nap Thessalonika irányában haladva, egy gyönyörü völgybe értek, melynek közepén Filippi [5]) feküdt. Filippi egyike volt ama városoknak, melyeket Augustus a Jus Italicummal ruházott volt fel [6]). E város lakói nagyon nagyon barátságosok voltak. Samothracia. Neapolis. Filippi.

[1]) Csel. 16, 9. 10. egy látomást (ὅραμα) emlit, melyet Pál διὰ τῆς νυκτός
látott. E látomást Kuinoel és Zeller álomnak veszik; Grotius ugy
magyarázza, hogy neki egy angyal, Angelus Curator Macedonum jelent
m g; Olshausen a kijelentés legalsó fokának, ekstasisnak tekinti. Sok-
kal valószinübb az, kogy a Cselekedetek szerzője itt symbolizálja az
üdv terjesztés vágyát. Az álomlátás sem valószinütlen. — [2]) Kol.
4, 14. Irenaeus (Adver. haer. III. 14, 1.) szerint ez a Lukács az, a ki a
3-ik evangeliumot és a Cselekedetek könyvét irta. Egyébiránt a Lukács iratai-
nak dogmatikai czélja azt mutatja, hogy ő mintegy közeitő szerepet vitt a
páli és zsidó keresztények között. Semmi okunk nincs arra, hogy ez egyént ne
azonosithassuk a Kol. 4, 14. Filem. 24. és 2. Tim. 4, 11-ben emlitett Lukácscsal.
A Lukácsféle iratokra azonban meg kell jegyeznünk, hogy azokat szerzője Kr.
u. 130—134 körül irta a római egyházban. — [3]) Csel. 16, 10. Hogy Pál Luká-
csot is magához vette, következik a 16, 10. ἐζητήσαμεν és a 16, 17. ἡμῖν sza-
vaiból. — [4]) Strabo, 7. p. 511. — [5]) Csel. 16, 12. Filippit első és főváros-
nak (πρώτη πόλις κολωνία) nevezi. Az pedig nem volt, mert az Aemilius Paulus
által négy részre osztott Macedoniának (Liv. 45, 29.) Amphipolis volt a fő-
városa. A Cselekedetek könyvének a világi irókkal való ez ellenkezése a πόλις
nak a κολωνία-val való összekötésében rejlik. Ez ellenkezést Wetstein az
által akarta kiegyenliteni, miszerint felvette, hogy Filippi a mellette Kr. e.
42-ben történt csata után fővárossá lett. De ez nem áll. Valószinü, hogy a
Cselekedetek szerzője itt „első rangu gyarmat-várost“ értett, a mely
bizonyos előjogokkal volt felruházva. — [6]) Dio Cass. LI, 4. Plin. HN. IV.
18. Digesta, L, 15, 6.

*

Polytheismusa sokkal egyszerübb volt, mint más városokban, daczára annak, hogy a latiumi vallások itt mintegy öszpontositva voltak. A Sabazius és Dionysius-féle cultusban benne volt a gyermekies egyszerüség [1]), a monotheismusnak mintegy magva; a Bacchus-féle mysteriumokban pedig a halhatatlanság eszméi rejlettek [2]), a melyek később az evangeliumnak elősegitői és úttörői lettek.

Pál filippibeli müködése. Philippiben sajátságos mezeje nyilt az apostoli munkásságnak. Itt nem volt synagoga. Zsidó városrész sem volt. Csak néhány kegyes zsidó nő és proselyta nő ülte meg a szombatot, a városon kivül, a Gangas folyó mellett [3]). Az apostolok ide érkezésök után egy néhány napig nem mentek ki hazulról. Várták a szombat eljövetelét. Szombaton elindultak arra a helyre, a hol a zsidóság és a zsidó vallással rokonszenvezők, proselyták, öszsze szoktak volt gyülni. [4]). Megszólitottak néhány nőt, s azoknak a Jézus tudományát hirdették. Ezek szivesen hallgatták. Különösen „az ur" egyiköknek, egy Lidia nevü nőnek, „szivét megnyitá előttök". Lidia azonnal megkeresztelkedett, s nem hagyott addig békét az apostoloknak, a mig hozzája nem mentek lakni [5]). Itt maradtak egy néhány hétig. Ez alatt gyülekezetet alapitottak, a mely még ekkor főleg nőkből állott, milyenek voltak Lidia, Evodia és Syntiche. Volt azonban néhány kegyes férfiu is, mint Epaphroditus, ki Pálnak munkatársa lett [6]); Kelemen, kit Pál a maga segitő társának nevez, s kiről azt állitja, hogy neve be van irva az élet könyvébe [7]), és mások. Pál apostol tehát ama nevezetes helyen kezdette terjeszteni és szilárditotta meg az evangeliumot Macedoniában, a hol azelőtt 100 évvel döntő kettős csata történt a triumvirek és a republikánusok közt.

Pálnak a volt az elve, hogy kézi munkája által szerezze meg élelmét és mindennapi szükségeit mindenütt, s ne szoruljon mások-

---

[1]) Macrob. Saturn. 1, $_{18}$. Strabo, X, 3, $_{16}$. — [2]) Appiani Bell. civ. IV, $_{106}$. — [3]) Csel. 16, $_{12}$. Meyer, Baumgarten és mások azt állitják, hogy a Strymon folyó folyt Filippi mellett. De ez nem lehet, mert a Strymon folyó egy napi járásnyira volt Filippitől. Sokkal valószinűbb az, hogy ott a kis Gangas vagy Gangites folyt. A filippibeliek védistene a barátság szempontjából Silvanus volt. Heuzey, Cultores Sancti Silvani, p. 69. A filippibeli csatasíkon mondotta volt Brutus: „Erény, te csak név vagy!" mely felkiáltása később anynyi helytelen felkiáltásnak szolgált alapul. — [4]) Az ily öszszejöveteleket néha felül nyilt házakban, gyakrabban szabad ég alatt tartották. Az ily helyeket proseuchae-nek (προσευχαί) nevezték. — [5]) Csel. 16, $_{13-15}$. — [6]) Fil. 2, $_{25}$. — [7]) Fil. 4, $_{3}$.

ra. Ezért mindenütt vagy mesterségét vette elé, vagy másoknak üzleteiben segitett, hogy igy a tartást megszolgálja. Pénzbeli segélyt nem igen fogadott el az atyafiaktól. Ez alkalommal azonban eltért elvétől, s ennek ellenére először fogadott el pénzbeli segélyt a Filippibeliektől [1]). Ugy látszik, hogy e gyülekezet, s főleg Lidia, kiválólag kedves volt Pál előtt. Valószinüleg e Lidia az, a kit Fil. 4, $_3$-ban **szeretett nejének** (σύζυγε γνήσιε) nevez. [2])

Az apostoloknak Filippiben való néhány napi mulatása után a Cselekedetek könyve szerint egy sajátságos, történeti alappal nem biró, kalandszerü jelenet adta elé magát, a mi Filippiből való elutazásukat siettette. Ugyanis, midőn Pál és társai egy napon — hihetőleg szombaton késő este — az imádkozás helyére mentek, találkoztak egy fiatal pogány rabszolganővel, a ki magát valamely igazmondó szellemtől (démon) megszállottnak hitte, de valószinüleg hasból beszélő, vagy lelki beteg levén, jóslataival sok pénzt szerzett urainak [3]). A leányka észrevevén az útasokat, kiábálni kezdette utánnok: „**Ez emberek a magasságos Istennek szolgái, kik nekünk az üdvösség útját hirdetik**“. E jelenet többször ismétlődött és Pált már boszantani kezdette. Végre egy napon Pál megpirongatta a leánykát, és Jézus Krisztus nevében kiüzte belőle a szellemet. A leányka azt hivén magáról, hogy az őt elfoglalva tartó szellemtől [4]) megszabadult, megcsendesedett. Minthogy

[1]) Fil. 4, $_{10 \cdot 15 \cdot 16}$. 1. Thess. 2, $_{5 \cdot 7 \cdot 9}$. 2. Kor. 11, $_8$. — [2]) **Eusebius** (HE. III. 30.) és alexandriai **Kelemen** (Strom. III. 6.) a σύζυγε szót **feleség** értelemben veszik. Mások **tulajdon névnek** tekintik. De ez utóbbi nem valószinü. Egy oly példánk sincs, a mely e feltevést igazolhatná. Mások **metaphorának** tartják Pálnak e kifejezését, olyan formán, a hogy Pál Timotheust (1. Tim. 1, $_2$) és Titust (Tit. 1, $_3$.) **fiainak**, s a Rufus anyját **saját anyjának** nevezi (Róm. 16, $_{13}$.). Egyébiránt semmi különös sincs abban, ha Pál szorosabb viszonyba lépett is e szép nővel; sőt a hagyomány azt tartja, hogy Pál házas volt. **Ignat** ad Philad. 4. Ide mutat 1. Kor. 9, $_5$. is: „**avagy nincs-e hatalmunk, hogy a mi keresztény feleségünket szélyel hordozzuk**“ stb. — [3]) Csel. 16, $_{16}$. **Plutarch.** De defectu orac. 9. **Meyer**, Apost. S. 297. — [4]) Az újabbi kritikusok a Csel. 16, $_{16}$-ban említett πνεῦμα πύθωνος-t különbözőleg magyarázzák, s ez által a dolgot még valószinütlenebbé teszik. **Olshausen** és **Neander** somnambulismusnak veszik. Mások azt állitják, hogy a leányt gonosz lélek tartotta megszállva. Az előnek nincs semmi alapja. Az utóbbira nézve nem tehetjük fel Pálról azt a tévedést, hogy ő, mint isteni szellemtől lelkesitett apostol, ne tudta volna, vajon természetes jelenség, vagy valamely rosz lélek működik-e a leánynál. Ha a leányban gonosz lélek lakott, ugyan miként parancsolhatta Pál annak, hogy távozzék? Ez esetben Pál roppant tévedésben lett volna a rosz okára nézve. Ezt pedig Pálról nem tesz-

pedig a leányka gazdái sok pénzt szereztek általa, boszankodtak, hogy a leányka jóstehetsége elveszett, s ez által keresetöktől meg vannak fosztva. Ez okból Pált és Silást [1]), mint a baj főokait, elvitték az agorára a duumvirek (praetorok) eleibe. Ott bevádolták, hogy oly tudományt hirdetnek, a mely a zsidók előtt idegen, a rómaiak által pedig nincs megengedve. A duumvirek őket megveszszőztették és fogságba vetették. Éjfél tájban Pál és Silás a börtönben isteni dicséreteket kezdettek énekelni, melyeket a többi foglyok jól hallottak. Erre földrengés támadt, a börtön ajtai megnyiltak és a foglyok lánczai lehullottak. A börtönőr a földrengésre felébredett, s miután a börtönök ajtait megnyílva látta, kardjába akart ereszkedni, azt gondolván, hogy a foglyok elszöktek. Ekkor Pál tudtára adván neki, hogy mindnyájan ott vannak, a börtönőr a Pál és Silás lábaihoz borult s kérdezte: mit tegyen, hogy üdvözüljön? Ezek azt felelték, hogy higyjen a Jézus Krisztusban. A börtönőr erre háza népével együtt azonnal megkeresztelkedett, s még azon éjjel megvendégelte az apostolokat. Reggel a duumvirek, arra a nyilatkozatra, hogy ők római polgárok, nem csak szabadon bocsátották, hanem magok vezették ki őket a börtönből [2]), barátságosan kérve, hogy távozzanak a vá-

szük fel, habár a természetfelettiségre nézve ő is osztozott némileg kora nézeteiben. De másfelől azt is nehezen lehet elfogadni, hogy Pál megpirongatta a leányt, ha tudta, hogy nem a rosz lélek tartja megszállva. Az egész jelenet nem egyéb mythusnál, a mi csak nehézséget támaszt. A Baumgarten nézetét sem lehet elfogadni, a ki azt állítja, hogy a leányt a pythiai Apolló démonja tartotta megszállva. — [1]) Ugy látszik, hogy Lukács és Timotheus nem voltak jelen ez esetnél. Vagy ha jelen voltak, akkor nem vettek kiváló részt az apostoli működésben, a mit annak lehet tulajdonitani, hogy Timotheus ifju volt, Lukács pedig csak nem rég csatlakozott Pálhoz. — [2]) Ez elbeszélés főmozzanatai oda mutatnak, hogy az eseményben semmi természetes öszszefüggés nincs. Csoda se lehet, a mint ezt a biblia magyarázók tekintik. Csodának igen durva lenne. Sőt akkor is sok mozzanatot kétségbe lehetne hozni. Az egyes mozzanatok természetes öszszefüggése ellen szól az, miszerint nem lehet felfogni, hogy a földrengés következtében a foglyok lánczai is lehulljanak. Nem lehet felfogni, hogy az apostolok énekét minden fogoly meghallja, csak a börtönőr ne. Nem lehet érteni, hogy a börtönőr miért akarja megölni magát addig, mig utána nem nézett, hogy vajon valóban elszöktek-e a foglyok, a mint ő ezt a nyilt ajtók láttára először gondolta. Az is hihetetlen, hogy a börtönőr, ha a földrengést valóban csodának tartotta, tudta legyen, miszerint ez Pál- és Silásért történt; egyszersmind térdre omoljék előttök. Hihetetlen a börtönőr hütelen eljárása, melyszerint őket a börtönből, a hova a hatóság vetette, kihozza és megvendégeli. Hihetetlen a

rosból [1]). Pál apostol és Silás a börtönből egyenesen Lidiához mentek. Itt elhatározták, hogy tovább mennek.

21. §. A második út folytatása. Amphipolis — Beröa.

Pál és Silás Filippiből, ez esemény után, a rómaiak által készitett gyünyörü úton elmentek Amphipolisba. De itt nem sokáig mulattak. Innen Apollonián át egyenesen Thessalonikába [2]) mentek. Úgy látszik, hogy Timotheus és Lukács Filippiben maradtak ez alkalommal [3]). Valószinüleg nagyon jól találták itt magokat; vagy pedig, a mi még hiketőbb, Pál őket a hiveknek a hitben való megerősitésére és a gyülekezet megalapitásának folytatásáért hagyta itt. Amphipolis. Apollonia. Thessalonika.

Pál és Silás több hétig mulattak Thessalonikában [4]), mialatt Pál élelmét kézi munkája által szerezte meg [5]). Szállásban egy gazdag bibor-kereskedőnél voltak, a kit zsidósan Jézusnak, görögösen Jasonnak hivtak. Thessalonika népes és gazdag kikötő város levén, a zsidóknak nagyszerü synagógája volt. Pál, rendes szokása szerint három egymásután következő szombaton vitatkozott a synagógában a zsidókkal az irásokból [6]), és prédikált, hirdetvén, hogy „Jézus a messiás, és hogy neki szükség volt szenvedni és feltámadni, mert ez által teljesedett be az irás“ [7]). Pálnak e működését siker követte. E beszédeire sokan tértek meg. A megtértek közt kevés zsidó volt ugyan; de annál többen csatlakoztak hozzá a görögök közül [8]) Különösen a nők tömegesen tódultak az új tudomány hirdetőihez. A thessaloniki egyház megalapitása.

duumvirek hibás hivatali eljárása; valamint az is, hogy az apostolok elébb
megveressék és bebörtönöztessék magokat, s csak azután mondják meg, hogy
ők római polgárok, holott tudták, hogy e czimnek nyomatéka van. Aztán
meg a római hatóság is mindig megszokta kérdeni a foglyoktól, ha nem ró-
mai polgárok-e. Ez ellenkezik Csel. 22, $_{25}$-el is, a hol Pál megveretése előtt
tudtára adja a Centurionak, hogy ő római polgár: εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον ἀκατάκριτον
ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν; Mindezek azt bizonyitják, hogy a Cselekedetek szerzője
ez elbeszélést Péternek a jeruzsálemi börtönből való kiszabadulása (12. r.) felől
költött monda nyomán irta, s ennélfogva semmi történeti alapja nincs. A tanit-
ványoknak szokása volt mestereiknek csodatevő erőt tulajdonitani. Porphyrius
csodákat tulajdonit Plotinnak. Ugyanazt tehette Lukács mesterével Pállal. A
fogságból való csodálatos meneküléseket éppen apostoli csodáknak tartották.—
[1]) Csel. 16, $_{16-40}$. — [2]) Csel. 17, $_{1}$. — [3]) Ez Timotheusra nézve következik
Csel. 17, $_{4 \cdot 10 \cdot 14 \cdot 15}$-ből; Lukácsra nézve pedig Csel. 20, $_{5}$. „minket“ sza-
vából. — [4]) Csel. 17, $_{1-9}$. — [5]) 1. Thess. 2, $_{9}$. 2. Thess. 3, $_{8}$. — [6]) Csel.
17, $_{2}$. — [7]) Csel. 17, $_{3}$. — [8]) Lachmann Csel. 17, $_{4}$-ben σεβομένων καὶ Ἑλλήνων-t

A thessaloniki egyház Pál rövid idei munkássága alatt jelentékenynyé lett. Itt történt, hogy Pál elve ellenére másodszor is adományt fogadott el a Jáson nejétől. Itt tudta Pál leginkább valósitani az ő eszméit. Eddigi nézetei mellett takarékosságra, szorgalomra és becsületességre intette a thessaliabelieket; mert szerinte ezeken alapul a függetlenség [1]). Ez elvek nyomán a thessaloniki egyház csakhamar mintája lett a többi egyházaknak, ugyanynyira, hogy Pál mindig szivesen gondolt reája. E gyülekezetnek Jásonon kivül még kiváló tagjai voltak Cajus, Aristarchus és Secundus [2]).

A Pál elleni lázadás Thessalonikában.

Azonban Pál Thessalonikában sem maradhatott hoszszasan. Az evangeliumi prédikátiók sikere elkeseritette a zsidók többségét. Ellene támadtak egyfelől ama szabadelvü nézetek miatt, melyeket Pál hirdetett; másfelől azért, hogy Jézust messiásnak hirdette. Ez okból öszszeszedték a város esőcselékét és evel a Jáson házát megrohanták. De minthogy Pált és Silást nem találták ott, Jásont és néhány atyafit elhurczoltak a város elöljárói [3]) elébe. Ott politikai szempontból bevádolták, azt állitván, hogy a keresztények a világot felforgatják; s az által, hogy Jézust királynak hirdetik, a császár iránti engedelmességet megtagadják [4].) De Jasonnak és az atyafiaknak sikerült magokat e vád alól kitisztázni, és a hatóság őket szabadon bocsátotta. Pál és Silás ezúttal megszabadultak a zsidók üldözése elől. Mindazáltal az atyafiak tanácsosabbnak látták, hogy Pál mentől hamarább, még azon éjjel, elhagyja Thessalonikát és Beröába menjen. [5])

Beröa.

Pál és Silás tehát a thessaloniki hivek ösztönzésére elmentek Beröába, a mely Thessalonikától tiz mértföldnyire, in tertia regione Macedoniae feküdt, s jelentékeny város volt. A beröai zsidók sokkal müveltebbek és szabadabb elvüek levén a thessalonikabelieknél [6]), kezdetben szivesen fogadták az útasokat. Öröm-

olvas, mig Tischendorfnál (Edit. 7-a crit.) és a Sinai codexben σεβομένων Ἑλλήνων van. A σεβόμενοι, σεβόμεναι és εὐσχήμονες alatt azokat a görögöket és görögnőket lehet érteni, a kik a magát leélt pogány vallásnak hátat forditva, tisztább vallást kerestek. — [1]) 1. Thess. 4, $_{11}$. 2. Thess. 3, $_{10-12}$. — [2]) Csel. 10, $_{29}$. 20, $_{4}$. — [3]) πολίταρχος (Csel. 17, $_{6}$. Aeneas, Tact. 26), vagy klassikailag πολίαρχος (Pind. Nem. 7, $_{125}$. Eur. Rhes. 381) átalános neve volt a város elöljáróknak. — [4]) Csel. 17, $_{5-8}$. Ugy látszik, hogy a Csel. 17, $_{6}$-ban levő οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν kifejezés későbbi idő sajátja, anynyival inkább, mert az apostoloknak Európában való első fellépése alkalmával nem lehetett ily szemrehányást tenni. — [5]) Csel. 17, $_{9}$. $_{10}$. — [6]) Csel. 17, $_{11}$.

mel hallgatták a Pál prédikátióit a synagógában, és öszszehasonlitották az ő tanitásait a szentirással, hogy vajon megegyezik-e aval. Csakhamar sokan fogadták el a Pál tudományát. A megtértek között különösen volt egy Sopatros vagy Sosipatros nevü zsidó, a Pyrrhus fia [1]). Rajta kivül több zsidó, igen sok görög, görög nő és proselyta.

De Pál apostol Beröában se lehetett nyugodtan. A thessalonikabeli zsidók értesülvén, hogy minő szerencsével müködik Pál Beröában, ide jöttek és a népet ellene lázitották [2]). E miatt Pálnak sietve távoznia kellett Beröából. Még Silást se vihette magával [3]). A beröai izgalom.

22. §. A második út folytatása. Pál Athenbe menyen.

53-ik év. Athen.

A Filippiben és Thessalonikában Pál apostol ellen támadt pártoskodások, fondorkodások és zendülések lassanként akkora mérvet öltöttek, hogy a macadoniai községek és synagógák mindnyájan fel voltak ellene ingerülve, ugyanynyira, hogy ő tovább Macedoniában nem maradhatott. E miatt néhány beröai atyafi kiséretében hirtelen el kellett hagyni Beröát. Útját hajón egyenesen Athen felé [4]), a tudomány, vitézség, szépmüvészet, politika és philosophia szent földje, a görög istenségek hazája felé vette, a hol a szellem egykor oly magas fokára ért a tökélynek, és a hol az eszmény egykor valóban élt. Itt aggodalom lepte meg a miatt, hogy útitársait Macedoniában hagyta. Ez okból meghagyta az őt ide kisérő beröai atyafiaknak azok távozásakor, hogy Silást és Timotheust lehető gyorsan küldjék utána [5]).

A beröai atyafiak eltávoztával Pál egyedül maradt Athenben. Mialatt útitársait várta, elindult, hogy a várost bejárja [6]). Bejárta a várost és kikötőket. Meglátogatta az athenebeliek isteni tiszteletét. Meglehet, hogy Pál, midőn Athenben partra szállott, nem érezte azt a nemes örömet, a melyet müvelt emberek mindanynyiszor éreznek [7]), valahányszor oly földre lépnek, a hol egy larissai Phi- Athen hatása Pálra.

---

[1]) Csel. 20, 4. Róm. 16, 21. — [2]) Csel. 17, 13. — [3]) Csel. 17, 14. azt mondja, hogy Timotheus is Beröában maradt. De ez hiba; mert Timotheus már elébb Filippiben maradt volt. Itt tehát nem maradhatott, mert nem volt Pállal. Bleek azt állitja ugyan, hogy Timotheusnak 17, 14 szerint meg kellett ide érkezni. Ez azonban nem valószinü. Semmi adatunk nincs, a mi e nézetet igazolná. — [4]) Csel. 17, 14. 15. — [5]) Csel. 17, 15. — [6]) Csel. 17, 16. 23. — [7]) Pln. Epist. VIII. 24. Cicer. Epist. ad Quintum fratrem, I. 1.

lo, askaloni Antiochus az akademiában tanitott; a hol Kratippus a peripatetismust tanitotta, s a nagy Pompejusnak, Caesarnak, Ciceronak és Brutusnak barátja volt; a hol egy Socrates, Plato és Zeno nemes eszméiket terjesztették; és a hol egy Atticus, Ovid, Horac és Virgil tanultak. De Pálon e miatt nincs miért csodálkoznunk. Hisz ő is zsidó volt. A szent föld előtte is nem a tudományok hazája, hanem Palestina volt. Mindazáltal különösen meglepte őt az acropolis, az athenei vallásos és állami élet központja, nagyszerü fehér márvány épületeivel, szobraival, domborműveivel, feliratai és műkincseivel. Feltünt neki a pökile (ποικίλη στοά), e gyönyörü képtár, melyben a stoicusok előadásaikat tartották. Feltüntek a propylaeumok; fel a győzelem istennőjének, Pallas Athenének (Minerva) emelt templom a Phidiás szobrával; és az erechtheum a maga finom nagyszerüségével. Felháborodott, midőn a várost bálványokkal teli látta [1]. De meghatotta az athenebeliek vallásos jelleme [2], a melyet ők a mivészet anynyi remekműve által fejeztek ki, s a melyen az ekklekticismus türelmes volta látszott. Meghatották őt az ismeretlen isteneknek emelt névtelen oltárok [3], melyeket oly esetekre állitottak fel, midőn nem tudták, hogy kérelmeikkel melyik és minő istenhez forduljanak. Különösen meghatották a phalerai kikötőben levők, e feliratokkal:

Az atheni oltárok feliratai.

ΑΓΝΩΣΤΟΙΣΘΕΟΙΣ

„az ismeretlen isteneknek", és

ΑΓΝΩΣΤΩΙΘΕΩΙ

„egy ismeretlen Istennek". [4])

E feliratok között különösen az utóbbi lepte meg Pált. Ő „az ismeretlen Istenben" a zsidók egy Istenét [5]) vélte látni, ki-

---

[1]) Csel. 17, $_{16}$. — [2]) Csel. 17, $_{22}$. — [3]) Csel. 17. $_{23}$. — [4]) Csel. 17, $_{23}$. szerint Ἀγνώστῳ Θεῷ volt az oltárra irva. Azonban meglehet, hogy a Cselekedetek szerzője megcserélte e két szó helyét, mert ha Pál az ismeretlen Istennek feliratot mondott, akkor Θεῷ ἀγνώστῳ-nak kellett állani. Pollux, Onom, 8, $_{10}$. Hesych. sub Ἀγνῶτες Θεοί. — [5]) A régebbi theologusok az ἀγνώστῳ Θεῷ egyes számu feliratot a zsidók istenére magyarázták és Jehovával azonositották. De ez puszta dogmai költemény. Baur és Zeller azt állitják, hogy atheni oltáron egyes számu felirat nem is lehetett, és csak a Cselekedetek szerzője javitotta ki a többes számu feliratot egyesre. De ez kissé túlzott állitásnak látszik. Az igaz, hogy az archaeologusok ily feliratu oltárt nem találtak. De valószinü, hogy az athenebeliek ilyet is állitottak fel, egyfelől

hez titkon a pogányok is felemelkednek. És e gondolata igen természetes volt. E gondolatában erősitette őt ama fél hexameter vers, melyet ő vagy azok isteni tiszteletén, vagy valamely philosophiai előadás alkalmával hallott, s a melyet ők Kleanthesnek Jupiterhez intézett hymnusából, vagy Aratus Phaenomenájából vettek:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. [1])

„(Isten) nemzetsége vagyunk mi“.

Pál egyedül [2]) érezvén magát Athenben, mind addig nem akart működéshez fogni, mig útitársai valamelyike meg nem érkezik. Végre Timotheus megérkezett Macedoniából [3]), és ekkor Pál cselekvésre határozta magát. Elment tehát szokása szerint a zsidók synagógájába, hogy ez által az evangeliumnak útat törjön a pogányok közé, s ott a zsidóknak és az istenfélő embereknek (σεβομένοις) beszélt. De úgy látszik nem sok eredménynyel. Innen elment az agorára (piacz), s ott vitatkozott azokkal, a kiket elől talált; különösen néhány epicurei és stoicus philosophussal, a kik későbben akkora ellenségei lettek a keresztény vallásnak [4]). Hirdette nekik Jézust és a feltámadást (τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν). Azonban e beszédének és vitatkozásának sem lett nagy sikere. Hihetőleg azért, mert Pál eszméit nem fejtette ki kellőleg; vagy pedig azért, mert az athenebeliek nagyon szerettek gunyolódni, azt állitották róla, hogy ő egy isteni párt hirdet: Jézust, és ennek Pálnak átheni működése.

abból a félelemből, nehogy valamely hatalmas és ismeretlen istent elhanyagoljanak; másfelől abból a vágyból, hogy egy még ismeretlen isten tetszését is megnyerjék. — [1]) Csel. 17, $_{28}$. Kleanth. Hymn. ad Jov. 5. Arat. phaenomenajában az egész 1—5 vers a következő: Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἐῶμεν ἄῤῥητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί, πᾶσαι δ᾽, ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες. τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν.. (Spies, Logos Spermat. p. 196.) „Kezdjük el istenen, kit nekünk embereknek soha sem szabad nevezetlen hagynunk. Zeus töltött be minden utczát, az emberek minden piaczát, a tengert és a kikötőket; mindnyájunknak szüksége van Zeusra mindenben. Mi is az ő nemzetségéből (családjából, fajából) valók vagyunk.“ Az isten és emberek közt való rokonság eszméje már a régieket foglalkoztatta. (L. Xenoph. Anab. II. 5, $_{7}$. Mem. I. 4, $_{18}$. IV. 3, $_{14}$. Diog. Laert. IV. 3, $_{14}$. VIII. 27. Plato, legg. X. 899. D. Pind. Thren. fr. 2. Plato, Tim. 90. A.) Csakhogy ez eszme a hajdon korban csupán a bölcsek tulajdona volt mindaddig, mig a keresztény vallás által átalánossá nem lett. — [2]) Bleek és mások 1 Thess. 3, $_{12}$. alapján azt állitják, hogy Thimotheusnak Athenben Pálhoz kellett csatlakozni. Ez meglehet, csak az a különös, hogy Csel. 17, $_{16-34}$. nem emliti. Az atheni működést Pál egyedül hajtja végre. — [3]) 1 Thess. 3, $_{1-2}$-ből valószinü. Silás ugy látszik ekkor is Macedoniában maradt. Később ketten együtt térnek vissza Korinthba. Csel. 18, $_{5}$. — [4]) Csel. 17, $_{17.\ 18}$.

nejét Anastasist[1]). Az is meglehet, hogy Pál roszul beszélt görögül[2]). Ezért némely philosopusok hátrafordulva igy szólottak a tömeghez: τί ἂν θέλει ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; szóval fecsegőnek nevezték. Mások azt mondották, hogy új (idegen) isteneket hirdet[3]).

Az athenebeliek vélekedése Pálról. Azonban mindezek daczára se támadtak ellene az athenebeliek, mint a macedoni synagógák tevék; mert ezek felvilágosodottabbak és szabadabb szellemüek voltak. Aztán Pált nem is tartották veszélyes tanitónak, hanem csupán kedélyes rajongónak. És inkább újságvágy volt részökről az, a miért őt az Areopag (tanács)[4]) eleibe vitték, hogy a tanács előtt, a mely a vallásra és nevelésre is felügyelt, hivatalosan tudomást szerezzenek az általa hirdetett új tudomány-ról és a ξένα δαιμόνια-ról, a melylyel Pál a philosophusok részéről polytheistikus értelemben gúnyosan vádolva volt[5]). Miután az athenebeliek Pált, a Cselekedetek könyve szerint, az areopag eleibe vitték, ő az egybegyült tanács és nép előtt következő beszédet tartott:[6])

---

[1]) Baur, Paulus, S. 192. isteni párnak magyarázza, ugy a mint Csel. 17, 18-ban van. Meyer (Ap. gesch. S. 312.) e helyről azt mondja, hogy Pál Jézust a halottak feltámasztójának tüntette fel. De ez önkényes magyarázatnak nincs alapja. Valószinü, hogy midőn a Cselekedetek szerzője az athenebelieknek ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελοὺς εἶναι vádat ad a szájába, előtte a Socrates esete (Xen. Mem I. 1.) lebegett, s e kifejezéssel (Csel. 17, 18.) az athenebeliek ironicus modorát jellemezte. A feltámadás szó görögül nőnemü levén, annál könynyebben mondhatták, hogy istennőt is hirdet. — [2]) Evel szemben van egy hely Longinusnál, a hol miután a leghiresebb attikai szónokokat elésorolja, Pálra tér és megdicséri: πρὸς τούτοις Παῦλος ὁ Ταρσεὺς ὅντινα καὶ πρῶτόν φημι προϊστάμενον δόγματος ἀναποδείκτου. (A. M. Nagel, In jud. Longini de ap. Paulo. Credner, Einl. I, p. 299.) E hely is az athenebeliek gunyoló modorát bizonyitja. — [3]) Csel. 17, 18. — [4]) A római uralom korában semmi helyi jelentősége nem volt többé az areopagnak. Mindazáltal, ugy látszik, azért viszi a Cselekedetek szerzője Pált oda, hogy egyfelől éles ellentétet állitson fel a keresztény vallás és ama hely tiszteletes volta közt; másfelől, hogy az areopagita Dénes megtérését igazolja. Az egész leirásban az a feltünő, hogy Pált nem vádolják, hanem csak kérdezik. — [5]) Csel. 17, 19. 20 Chrysostom: ἦγον αὐτὸν εἰς τὸν ἄρειον πάγον οὐχ ὥστε μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολάζειν, ἔνθα αἱ φονικαὶ δίκαι. — [6]) Csel. 17, 22—31. E beszédet, Károlitól eltérve, saját forditásom szerint adtam. E beszéd rhetorikája és előadása azt mutatja, hogy lehetetlen, miszerint Pál ily beszédet mondott legyen, ha mindjárt a pillanat szónoki hatásának engedett is. Átalában az egész beszédnek és az egész atheni működésnek leirása oly jellemü, a mi a cselekedetek szerzőjének ide vonatkozó leirását kellő történeti alappal nem birónak bizonyitja, daczára annak, hogy Timotheus emlékében tarthatta a beszéd tartalmát. Akár kitől származott is e beszéd, minden mozzanat oda mutat, hogy szerzőjének czélja volt a ke-

„Athenebeli férfiak! A mint látom, ti minden tekintetben nagyon is- Pál atheni beszéde.
„tenfélők vagytok. Mert midőn (a várost) bejártam és szent helyeiteket „megszemléltem, egy oltárt is találtam, a melyen ez volt irva: „Egy is-„„meretlen Istennek". A kit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, azt „hirdetem én nektek.

„Az Isten, a ki a világot és mindent, mi abban van, teremtett, „ez az égnek és földnek ura, nem lakik kézzel csinált templomokban; „még emberi kezek által sem tiszteltetik, mintha valamiben szűkölköd-

resztény vallást a philosophiával, sőt bizonyos tekintetben a pogány vallással öszszhangzásba hozni, mutogatván, miszerint minden népben van valami titkos sugallat az isteni, a monotheismus iránt, a melyeket e sugallatnak az igaz istenhez kell vezetnie. E beszéd a legelső keresztény apologiának látszik, s oly egyéneket juttat eszünkbe, a kik a zsidó és keresztény eszméket a görög philosophia nyelvén akarták eléadni. V. ö. az Origen és alex. Kelemen munkáit.

Itt az a kérdés támadhat, hogy honnan van az, miszerint a Cselekedetek szerzője gyakran oly szavakat ad hősei szájába, a melyeket azok nem mondottak, mint p. o. a Péterféle beszédek (I. és II. r.), a Gamaliel beszéde, az apostoli gyülés tárgyalása, a Pál megtéréséről való két elbeszélés? Valószinüleg onnan, hogy szerző a régiek példája szerint szabadon állitotta öszsze e beszédeket, s azokat valósággal elmondottak gyanánt adta elé. És miután a jelen esetben semmi történeti valószinüség nincs, kénytelenek vagyunk kimondani, hogy egyedül szerző törekvéseinek kifolyása az, a midőn ő Pált az athenebeliek előtt fellépteti, s oly eredményt húz ki, a milyent a 17, $_{32}$. felmutat. A Pál okossága ily eljárással nem egyezik meg. De nem csak ez, hanem más körülmény is oda mutat, hogy ez elbeszélés az elbeszélőtől származott. Ugyanis Pál nem csak analog helyzetben van az atheni főhatóság előtt aval, a hogy István a legfőbb zsidó hatóság előtt állott, hanem még a beszéde is annyira megegyezik az Istvánéval, a mint csak ezt a kül-körülmények megengedték. A hogy némely zsidó iskolák tagjai Istvánt a Synedrium elé viszik: ugy viszik a görög iskolák hivei Pált az areopag elébe. A hogy Istvánt az atyák vallása megrontásával s új vallás felállitásával vádolják; éppen ugy kérdezik Páltól, hogy igaz-e, miként ő új isteneket hirdet? A dolog ugyanaz, csak görögre van forditva. A hogy István megmagyarázza a zsidóknak, miszerint a templomi tisztelet megszünik, mert isten nem lakik kézzel csinált templomokban; éppen azt mondja Pál az athenebelieknek (V. ö. 7, $_{48.\ 50}$-t 17, $_{24}$-el). A hogy István istentől származtatja azokat a jótéteményeket, a melyekben izrael részesült; épen ugy kimutatja Pál a görög bölcsek eszméiből, hogy az isten adott minden népnek minden jót. S végre a hogy István végszavaival magára zúditja a népet; épen ugy ad Pál egy különös fordulatot a 31-ik versben az ő beszédének. Ez adatok nyomán lehetetlen arra a gondolatra nem jőnünk, hogy mind a két beszéd ugyanazon egy szerzőtől — a Csel. irójától — származott; hogy a Pál atheni fellépése csak utánzása az István jeruzsálemi fellépésének; s hogy a két jelenet csak anynyiban különbözik, a menynyiben az egyik zsidó, a másik hellen szinpadon foly, s menynyiben az egyiknek tragikus kimenetele van, mig a másik minden veszély nélkül foly le.

„nék, mivel ő adott mindeneknek életet, lehelletet és mindent; és azt „tette, hogy egy vérből származott öszszes emberi nem lakják az egész „földön, kiszabván bizonyos időket (létök tartamát) és azok lakásainak „határait. (Vágyat adott beléjök, hogy) istent keressék, ha vajon őt „érezhetik és megtalálják-e. (De ők ezt nem értették meg), pedig egyi„künktől sincs messze. Mert benne élünk mozgunk és vagyunk, a mint „némely költőitek is mondották: mert annak nemzetségéből (fa„jából) valók vagyunk". Minthogy tehát Istennek nemzetségéből va„gyunk, nem szabad azt vélnünk, hogy az istenség aranyhoz, ezüsthöz, „kőhöz, a müvészet és emberi találmány készitményéhez hasonlit. Most „tehát Isten, elfeledvén a tudatlanságnak időit, azt parancsolja minden „embernek mindenütt, hogy térjenek meg; mert kitűzött egy napot, a „melyen igazán itél a világ felett, egy férfi által, a kit arra szemelt ki „és mindenki előtt igazolt az által, hogy a halálból feltámasztotta".

Ennek végével némelyek részint azért, mert e beszéd némely eszméi sok tekintetben hátra állottak e kor philosophiájától; részint mert anynyira ellentétben állott a népvallással; részint pedig, mert oly természetfeletti eszmék voltak benne, a melyeket a positiv philosophia embere nem fogadhatott el, gúnyolódtak Pállal. Mások a feltámadás eszméjének hallására igy szólottak: ezután ismét akarunk e felől tőled érteni. Egyébiránt ugy látszik, hogy a feltámadás eszméje sem tett egyikre is rendkivüli benyomást; mert ők már a homeri énekek és Plátó Phaedonja után örömmel tekintettek a halálra. S ezért mosolyogtak a Pál előadásán, midőn Jézusról és az ő feltámadásáról beszélt.

Pál viszszavágyik egyházaihoz. Pál apostol atheni müködését sikertelennek látván, kellemetlenül érezte magát Athenben. Ezért viszszavágyott kedves macedoni és galatai egyházaihoz [1]), a hol oly fogékony lelkekre talált. E vágyát fokozta az is, miszerint értesült arról, hogy hamis nézetek kaptak lábra Thessalonikában [2]); és hogy különösen a thessalonikabeli hivek megpróbáltatásoknak vannak kitéve, s némelyek engedtek is már a csábitásoknak [3]). Azonban e tervének elébe aka-

---

[1]) Thess. 2, $_{17}$. — [2]) Thessalónikában lábra kapott volt a halottakért való keresztelés, mely abból állott, hogy a fiu magát elhalt pogány szüleiért, a nő férjéért megkereszteltette, s ez által azokra ruháztatta a keresztséget (1. Kor. 15. Tertull. De resurr. carnis 48. Epiph. Haer. 28, $_{7}$.), hogy azok ne legyenek kirekesztve isten országából, s ő azoktól elválasztva. Továbbá hamis nézetek keringtek a közelgő világ végéről; sőt rajongók állottak elé, hamis atyafiak jöttek Judeából, a kik Pál ellen működvén, az atyafiakat tévútra akarták vezetni. — [3]) 1 Thess. 3, $_{3}$. $_{5}$. Jakab és pártja egy ellen-missiót állitottak fel a

dályok gördülvén, melyeket ő a sátánnak tulajdonit [1]), maga nem mehetett el, hanem Timotheust küldötte Thessalonikába, hogy a hiveket hitökben megszilárditsa [2]).

A keresztény vallásra nézve e szerint nem volt kedvező annak a görög philosophiával való első találkozása. Ez az oka, hogy a Pál működésének nem lett nagy sikere Athenben, és hogy itt nem tudott gyülekezetet alapitani. Ez az oka, hogy nem irt levelet az athenebelieknek. Még harmadik útjában sem látogatja meg Athent. Csak kevés egyeseket tudott, még a Cselekedetek apologetikus szerzője szerint is, megtériteni, u. m. egy bizonyos Dénest, az areopag tagját, és egy Damaris (tán Δάμαλις) nevü nőt.[3]) E sikerte-

Pál szabad iránya ellenében. Ez álmissionáriusok idézték elé a zavart Kis-Ázsiában; továbbá Simon Magus. — [1]) 1 Thess. 2, $_{18}$. — [2]) 1 Thess. 3, $_{4}$. A thessalonikabeliekhez irt két levél utóirata azt mondja, hogy Pál azokat Athenből irta. De ez nem igaz. Semmi alap nincs arra, a mely a régieknek e feltevését igazolná. Az a körülmény, miszerint Pál Thimotheust Thessalonikába küldötte, nem bizonyitja, hogy egyszersmind levelet is küldött tőle Athenből. Legalább 1 Thess. 3, $_{4}$-ben egy szó sincs levélről. — [3]) Csel. 17, $_{34}$. Euseb. HE. IV. $_{23}$: Ἀρεοπαγίτης. Nincs semmi különös abban, hogy a Cselekedetek szerzője Pált az areopagban lépteti fel. Annál felötlőbb az, hogy éppen areopagitát térit meg, mert a Pál atheni beszéde, annak eredménye és az areopagita Dénes megtérése éles ellentétben állanak egymással. Ez ellenkezést csak az által lehet elenyésztetni, hogy az egyházi hagyomány az athenebeliek első püspökének egy areopagita Dénest tartott. Eusebius (HE 4, $_{23}$.) azt mondja, hogy miután az athenebeliek püspökük Publiusnak vértanui halála után egészen ennek utódáig, Quadratusig, nemcsak közönyösek voltak a keresztény vallás iránt, hanem majdnem fel is hagytak az evangeliummal: ezért a korinthi püspök, Dénes, egy levelet intézett az athenebeliekhez, melyben őket a hitben való állhatatosságra és ker. életre serkenti. Eusebius szerint korinthi Dénes areopagita Dénest az athenebeliek első püspökének mondja. Ha már Publius, a ki Mark Aurel alatt halt vértanui halált, közetlen utóda volt areopagita Dénesnek, akkor ez 70 évnél tovább volt püspöke az athenebelieknek, a mi teljes lehetetlen. Dénes és Publius közt még más püspöknek is kellett lenni. De erről a hagyomány semmit se tud. Csupán areopagita Dénest emliti. S ez azt látszik mutatni, mintha a hagyomány a Cselekedetek könyve jelen helye alapján alakult volna. Pedig a dolog épen megforditva áll. Elébb a hagyomány alkotta meg az areopagita Dénes megtérését. Abból ment be a Cselekedetek könyvébe. S ez az oka, hogy a Cselekedetek szerzője Pált az areopagban fellépteti. Egy régi egyházi monda egy areopagita Dénest emlit azok közt, a kik Athenben az evangeliumot legelébb elfogadták. Lehet, hogy ez egyén valósággal areopagita volt; de sokkal lehetségesebb az, hogy a monda azért adta neki az areopagita czimet, miszerint kitünjék, hogy oly tekintélyes testületnek csak egy tagja volt fogékony az evangelium iránt. És hogy ez egynek megtérése jobban indokolva legyen, ennek cziméből egy monda alakult,

len működés végre kifárasztotta Pált, s be sem várva Timotheusnak viszszatértét, ott hagyta Athent és elútazott Korinthusba.

Simén Domokos.

---

melyszerint ő az areopagban tért meg. E monda világot vet egyfelől a Pál fellépésére az areopagusban. Másfelől tisztán mutatja mind e monda, mind pedig a Cselekedetek könyvének ide vonatkozó szakasza azt, hogy a cselekedetek szerzőjének a volt a czélja az apostolnak atheni fogadtatásával, miszerint kimutassa, hogy miként vélekedtek és itéltek a keresztény vallásról a műveltebb osztályok, különösen a philosophusok, az ő idejében. Szerző előtt az az idő lebegett, midőn a műveltebbek és a philosophusok a keresztény vallást, különösen pedig a feltámadást, esztelenségnek gúnyolták. E gúny később Luciánnál és Celsusnál élesebb lesz. Szerző e leirással azt a mindent, még a legszentebbet is, megvető gúnyt akarja rajzolni, a melylyel a keresztény vallás a pogányok részéről találkozott. S e rajzhoz jól illett a monda által alkotott atheni jelenet, mert az athenebeliek a gúnyolódás tekintetében valódi képviselői voltak a pogányságnak.

Jakab József életrajza.

Alig egy pár évtizede, hogy a magyar hon- és alkotmányvédelmi harcz 1848—1849-ben a hazához és alkotmányhoz hű férfiak apróját—nagyját szabadságzászlói alá gyüjtve, Európa előtt két nagy tényt bizonyitott be újból: a magyar nemzet életrevalóságát és hősies vitézségét; mégis oly siettetett feledésnek indultak ama kor eszméivel és jelszavaival együtt közemberek és vezérférfiak tettei és szenvedései, mintha már is egy nagy időköz választaná el ama kort a mostanitól.

Miért e könynyen feledés? Az idő szelleme és a törekvések iránya más-e, vagy a mult sebeinek olykor eszély által parancsolt, de sokszor indokolatlanul alkalmazott, fátyollal boritása miatt nemzeti jellemünk készül megváltozni? Bennünk vagy kivülünk vannak-e az okok? S képzelhető-e a nemzeti közvéleménynek ily rövid időn, oly állandó megváltozása, hogy a mit csak a minap hazafi érdemnek tartott, most kételkedjék benne; a miben és a kikben büszkeségét találta, most már vagy feledje, vagy könnyelmü tévedők, s tán éppen bűnösök szinében lássa őket? Mi ama történetek és történeti egyének és e napok emberei s közvéleménye között az okszerü öszszefüggés és párhuzami eredmény? Mikor s ki fog ezekre pragmatikailag igaz feleletet adni?

Bár mint legyen, előttem kötelességnek látszik az, hogy, mielőtt a mai politikai irány arany szemercsét és iszapot együtt sodró áramlata végképp kitörölné az érintett kort és emlékeit, megpróbáljuk a mentésre érdemest megmenteni, a mi jó és szép alkotás volt fentartani és tovább fejteni, s a cselekvő egyének nevét fentartó és a tények okait kideritő adatokat lehetőségig részletesen feljegyezgetni, hogy azoknál fogva amaz időnek és eseményeinek egykor igazságos és történetileg teljesen hű képét lehessen adni.

Én ama kor egy kis körben híven munkálkodott cselekvő férfiát ismertetem; a mai ifjuság előtt egy gazdag készültségü, erős jellemü s pályája kezdetén elhalt ifju tanárt, egy sok tekintetben

vonzó alakot mutatok fel ez életrajzban, a kit lelkének heve, fokozva az erőszakuralom téves lépései által, magával ragadott; egy vesztett csata következménye a haza határain kivül sodort: a szabadság égő tüze és honvágy zászló elhagyásra, elveinek szigora hoszszason a számkivetés keserü kenyerére kényszeritett: a kinek tehát rövid tanári pályája, önkénytes számkivetésének sok viszontagságai s azok közepette tanusitott fenkölt észjárása nem csak figyelemre és benső rokonszenvre méltók, de tanulságteljesek is.

A kitünő bujdosó emlékének életrajzi fentartásával ez évszaki irat szerkesztője programmja szerint cselekszik, én ifjuságunkra kivánok hatni, mindketten a „K. Magvető“ olvasóinak tett egy korábbi igéretünket váltjuk be. A ki előtt a most mondottak nem közönyös dolgok, olvassa el e sorokat: a kit untatnak, ne vegye kezébe.

Jakab József, Jakab Elek történetirónk testvéröcscse, Marosszéken Szent-Gericzén született 1821 október 29-én, czimerleveles nemes székely családból; atyja id. Jakab Elek, marosszéki táblabiró, falujában egykor első birtokos, értelmes mezei gazda; anyja Szabédi Szekeres Jusztina, a jó falusi magyar gazdaszszonyok élő képe volt. Erkölcsi nevelése már kis korában jó úton indult meg: atyjának fiai nevelésére irányzott törekvései, azok dologhoz szoktatása és vallásos érzése, anyjának gyöngéd szeretete, rendes, takarékos házvitele és tiszta erkölcsisége voltak e tekintetben az iránymutatók; mig az apai háznál látott jó példa és a szent-gericzei nép példányszerü munkássága már mint ifjuban felköltötték benne a munkaszeretetet s az önállósági hajlamot, egyszersmind testalkata és ereje kifejlődését is előidézvén: addig, különösen az anyai gyöngédség, érzései nemesitésére s a jellem alkakulására volt jótékony hatással.

Tanulását a szentgericzei unitárius hitfelekezeti iskolában kezdette, s itt a hires székely néptanitó Tiboldi bácsi-nak kedves tanitványa volt. 1830 september 1-én szülői a székely-keresztúri unitárius altanodába vitték, hol számos osztálytársai közt már az első évben második, nem sokára első lett szorgalmas és kitünő tanulásaért. Kilencz évet töltött e tanintézetben. Hallgató, csendes magaviseletéért, értelmes tanulásáért tanitói és elöljárói szerették, s nem egyszer kitüntető jutalomban (praemium) is részesült. Tevékeny részt vett a keresztúri ifjusági —ugynevezett— olvasó egy-

let megalakitásában, melyre az eszmét Kolozsvártt tanuló bátyja adta, s a megalapitást ugyanannak csaknem rendszeressé vált levelezése által, és utasitása szerint Péterfi Sándor, kereszturi iskolafőnökkel hajtotta végre. Ez egylet formaszerüleg 1837-ben novemb. 7-én alakult meg, s ugy látszik, hogy tagjai s irodalmi munkásai közt Jakab József az elsők között volt: legalább egy 1839-ben pályadijt nyert „Temető" czimü elbeszélése, és az, hogy az iskola könyvtárának szép ajándékot tevő Jakab Gergely emlékünnepén, 1839 martius 12-én, az ifjuság nevében emlékbeszédet tartani ő bizatott meg: értelmi kitünésének már ekkori elismerését tanusitja. Kereszturi utolsó három éve alatt a bátyjával való levelezés nagy befolyással volt fejlődésére, a ki élettapasztalatait, tanulmánya eredményeit és a kolozsvári iskolai és társadalmi szellemet terjedelmes levelekben, a testvéri szeretet melegével irta le, figyelmeztetve őt a tanulás mellett a magyar irodalom jeles termékeinek olvasására, valamint a nyelvek tanulására is. Ez által a fogékony keblü alsóbb gymnásiális ifju lelkébe korán át lön plántálva a nemes czélokra törekvés szelleme, s ez által a sziv ifjui botlásoktól megóva egyszersmind az értelem is gyorsan és nagy mérvüleg fejlődött. Jakab József a gondolkozásmód azon érettségi fokát érte el már Kereszturon, hogy Kolozsvárra kijövetelével azonnal figyelmet költött maga iránt; — ő úgy szólva bátyja vállain állott. Itt gyökerezett szivében az iránt való azon mély szeretet és tisztelet, melyről gyakran csaknem rajongó kegyelettel emlékezik leveleiben, s mely vele bátyjában az ő legjobb barátját, élete kalauzát és jóltevőjét tekintette.

Kereszturon végezvén, 1839 septemberben a kolozsvári főtanodába ment. Midőn a várost, az unitáriusok itteni virágzó főtanodáját, tanárait és ifjuságát megismerte, pályája kilátásaival azonnal tisztába jött, magát kortársaival egybehasonlitani alkalma nyilt, egész lelkesedéssel ir „vágyai szép honából" szülőinek, hálás köszönetet mondva nekik, hogy verejtékök árrán is már majdnem 10 év óta tanittatni, érette költekezni, őt „a szép erkölcsök és tudományok oskolájában neveltetni" nem fösvénykedtek. „Kolozsvárral meg vagyok elégedve — irja 1839 oct. 1-én kelt levelében — csak az a baj, hogy az embernek örökké ágaskodnia kell, ha ismertetni akar, különben porba sülyed. Az erkölcsi megromlás nem oly nagy, s nem oly hamar történik, mint némelyek mondják; ne akarjon az ember és nem romlik el".

*

Körülményeivel, helyzetével kibékült; bátyja Elek, mint korábbi s a főtanodai élettel és a városi viszonyokkal már ismerős deák, most is, mint eddig, e tekintetben utasitója és segitsége volt. Az iskolai berendezésnél Jakab József két legjobb barátja és osztálytársával: Gál Zsigmonddal és Albert Jánossal egy lakszobába osztattak be; együtt tanultak és étkeztek. Anyagi gondok nem igen nyomták lelkét, ha igen is, philosophusi önmegadással türte. Költségei tárgyát deáki egyenruhája és ebéde tették, mit szülői habár némi megszoritással fedeztek. És ez neki elég volt; takarékos természete kevéssel megelégedett. Fizető tanitványa már az év elején volt, olyat azonban, a ki ebédet adjon, csak 1840-ben kapott, mikor is tanitványával együtt az akkor igazgató tanár, Brassai Samuelnél levén ebédje-vacsorája, ez által alkalmat nyert e közlékeny tudósunkkal naponta érintkezni, s annak bőv ismeretei kútfejéből szellemi gazdagságot meriteni. E ritka tudósunknál ébredt fel benne s fejlett ki határozottan a nyelv-, szám- és természettudományok iránti kiváló vonzalma, minek tulajdonitható nagy értelmi ereje.

Főiskolánk akkori ifjuságának minden tehetségesb tagja kötelességének tartotta az ekkor már virágzó olvasóegyletbe [1])

[1]) Ez olvasó és irodalmi egylet történetét megirta s Kolozsvártt 1867-ben kiadta Kozma Ferencz, tisztelt barátom. „A kolozsvári unitarium Collegium ifjusága olvasó és irodalmi körének multja“ czimü munkának „az olvasó és irodalmi kör alakulását megelőző idők“-ről szóló részére már megjelenése óta van valami mondani valóm; de eddig még a mostanihoz hasonló alkalmam sem volt rá. Olvasóim megengedik tán a csekély kitérést, ha megjegyzéseimet — a netáni elfeledés helyett — itt ezúttal megteszem. Czimzett munka hivatkozott helyén az van kimondva, hogy az oskolánkban létezett s létező irodalmi mozgalmak kezdetét sem irott, sem élő kútfők nyomán az 1829—30-ik oskolai évnél feljebb nyomoznunk nem lehet, s nincs okunk hinni, hogy ily mozgalmak léteztek volna, sőt — ama munka szerint — elég okunk van feltenni, hogy a mondott évek előtti viszonyok között a nemzeti nyelv és irodalom mivelésének gyenge lábon kellett állani oskolánkban és az ifjuság között.

Erre nézve én másforma meggyőződésre jutottam. Látva azt, hogy felekezeti oskolánk elejétől fogva minden időben számos kitünő irót adott ugy nemzeti, mint egyházi irodalmunknak: nem képzelek olyan korszakot, melynek ifjuságát a nemzeti nyelv és irodalom mivelése erősen ne érdekelte volna. Egyházunk szertartása teljesen magyar volt; a régi latin énekeket már Dávid Ferencz paptársaival magyarra forditotta; hathatós egyházi beszédeit magyar nyelven tartotta; ez volt egyházunknak elejétől fogva szertartási s belközlekedési nyelve; sőt az unitárius és protestáns egyházak nevelési rendszerének, egyházi szertartása magyarságának köszöni első sorban tisztán fenmaradását a magyar nyelv. Van rá ugyan példa, hogy főleg kitünőbb halottak felett latin oratiok és epicediumok is tartattak,

beállani. Jakab József is már az első félév elején, mihelyt az egylet megalakult, beállott abba, s munkás, lelkes tagja volt hat éven keresztül. Olvasott, irt, szorgalmatosan; gyakran választá meg az

---

de ez nagyon kivételes. Hogy pedig legjelesb tudósaink hittani müveiket többnyire latin nyelven bocsátották közre, az nem lehet mérvadó, mert ama munkák nem csak a mi népünknek, hanem és főleg a tudományos világnak voltak irva, melynek nyelve a latin volt. Hogy ifjuságunk részint már az oskola falai közt, részint azok elhagyása után a magyar nyelvet előszeretettel és avatott kezekkel mivelte, arra nézve fölös példáink vannak. Már a XVI-ik század végén — hogy csak a költészettel foglalkozókat emlitsem fel — ott van Enyedi György, Bogáti Fazakas Miklós, Bazilius István, Csanádi Demeter, Valkai András; a XVII-ik században Toroczkói Máté, Petki János, Pécsi Simon, Tordai Máté, Tordai János, és Varsolczi János, a XVIII-ik században Fosztó Uzoni János, Horváth Boldizsár, Losonczi András, Szentábrahámi Mihály, Felvinczi György, Géjza József, Várallyai Mihály, mindenik tisztességes irodalmi nevet szerzett magának.

Hogy a lefolyt századok során némi irodalmi egyesületek is voltak az ifjuság közt, azt az ifjuság testületi életéből következtethetjük; sőt egy ily szükebb körü egyesület létét egy 1698-beli egykoru kézirati versgyüjtemény — mely Jakab Elek ur birtokában van — kétségtelenné teszi E versgyüjtemény több vegyes jegyzetekkel együtt két külön részben latin és magyar verseket foglal magában. A latin gyüjtemény czime: „Montis Heliconis Tenellus foetus, quem ex mutui amoris delitio susceptum, Castaly roris aspergine utcunque tinctus Classis Poeticae pusillus grex cum satis in pectore tumultuari sensisset tandem felici adjutus Lucinae praesidio in schola Unitta. Claud. Anno 1698 die 16. X-bris placide peperit." E gyüjtemény a következő tanulók verseit foglalja magában: Kolozsvári Pál, Hunyadi Ferencz, Kökösi László, Váró Mihály (a későbbi jogtudós), Árkosi András, Ernyei István, Árkosi Pál, Gyerőfi György. Árkosi József, Árkosi Mihály, Szentkirályi Pál, Ziznácsky Tóbiás, Gálfalvi János, Bolgáczi György, és Vadadi Simonét. A magyar gyüjtemény czime: „Magyar versek.... melyek declamaltattanak a Kolozsvári Unitt. Scholában levő Poetica Classis alumnusi által 1698 Esztendőben Karácsonhavának XXIX napján". Irtak e gyüjteménybe: Ziznácski Tóbiás, Dersi Aeneás, Maxai Ferencz, Kövendi György, Kénosi Gyögy, Kilyéni Pál, Kilyéni Ferencz, Szindi Ferencz, Szentmiklósi István, Domboi Daniel, Szentábrahámi Mihály, Bora Sámuel, Kökösi Dániel, Karácsonfalvi Dániel, Szentkirályi István. Fekete Daniel, Miklósi Pál, Homoródi András, Szombatfalvi György.

A mint a szövegből kitetszik, e versek nem csak oskolabeliek, hanem városi hallgatóság előtt voltak előadva, s kiki saját versét szavalta. A poéták classisának választottja Ziznácski Tóbiás (lengyel fiu) „a kis nyáj nunciumát" előadva, a jelen levő patronusokhoz többek közt igy szólt:

„Pallas, bölcseségnek királyné aszszonya,
Mint drága gyöngy, gyémánt, nap, arany korona,
Ugy ragyog; itt lakik — s mint szép regioba:
Tűtőket is fogad ékes udvarába.

egylet közhivatalnokának; most pénztárnok (dulló), majd gazda, ellenőr, jegyző, elnök, vizsgáló biztos, ujságolvasó vagy a propylaeumok szerkesztője volt, szóval, minden hivatali fokon találkozunk

---

Gymnasiumunkban — mely rendes alkotmány —
Szépen virágozik a tiszta tudomány,
Mennyégből származott isteni hagyomány;
Ennél az ég alatt nincsen szebb adomány.

Helicon hegye ez, itt lakik Diána;
De ha elhagyatik lészen igen árva.....

— — — — — — — — —

Ámde hogy Heliconjuk hegye elhagyott és árva soh' se legyen, arról az ifjuság jó géniusa gondoskodott a különböző koreszméktől terhes századok mindenikében.

A mi a XIX-ik század első három tizedében oskolánkban élt ifjuságot illeti, arról sem, és még inkább nem mondhatnók, hogy a nemzeti nyelv és irodalom iránt kevéssé érdeklődött. Már a mult század végén éppen Kozma t. barátom nagyatyja, Kozma Gergely, tanitványa Gedő József s több kortársuknak volt egy kis irodalmi egyesületök. Molnos, Füzi, Szász Mózes, Sylveszter — jeles papok és tanárok s a Döbrentei-féle irodalmi egyesület tagjai — első kisérleteiket szintén ily irodalmi körben tették meg, s tanárságuk idejében a tehetségesb ifjakat irás és olvasásra buzditani nem mulasztották el. A népköltő Tibóldi, Farkas Sándor, Martonosi Gálfi József, később Székely Sándor — ki a Döbrentei Erdélyi Muzeumában (V. füzet. 138—141 ll.) 1816-ban megjelent „Az ember" czimü költeményével irói körökben nagy feltünést okozott s a Hébékben megjelent „Rege Bécs ostroma idejéből 1693" (Hébé 1824. 57—61 l.) Dierniász (Hebé 1825 347—357) czimü hős költeményeivel, „Vinvela halálára" irt (Hébe 1826. 221 l.) búdalával, majd az Aglájában (II. k. 71—84 ll.) közölt „Mikola Máriá"-ja és ugyanott (IV. k. 70—92 ll.) közölt „Hunyadiról" szóló „Hattyu eposz"-ával költői dicsőségét megalapitá s ki egyszersmind Vörösmarty és Czuczornak úttörő elődе volt — szintén nem kis érdeklődést tanusitott az irodalom iránt. A Mátéfi Ferencz, Simó Károly (az ifju Werther forditója) és a magyar nyelvről irt kitünő műveiből ismeretes Gyergyai Ferencz barátok olvasó köre: Kovács István, ki utolsó éves deák korában már a poesis köztanitójává lett; továbbá Koronka László, Mikó Samu, Gál József, Demény Farkas, Kiss Mihály, Mikó Ferencz, Koronka Antal, ki „A boldogság" és „A meghült kebel" czimü költeményeivel a Hébék 1825—26 folyamában nyilvánosság elé lépett: — az 1830 előtti ifjuság válogatottjai — mindenik foglalkozott irodalommal, s ily czélból, habár nagyobb körü egyletet nem alkothattak is, legalább ketten hárman egyesültek és önképzésüken munkálkodtak.

Az olvasmányok tekintetében sem volt már oly szegény irodalmunk; Kazinczy irodalmi törekvései nem voltak ismeretlenek, Anyos, Rajnis, Baróti Szabó, Bacsányi, Virág, Dajka, Csokonai, Kisfaludi S. Berzsenyi, Kölcsei, Bajza nevei ismert és tisztelt nevek voltak az itt felemlitett ifjak és kortársaik előtt. Különösen

vele. Az elnöki és jegyzői hivatalt mindig gondosan kidolgozott beszéddel foglalta el és olyannal hagyta oda. Az egyletnek úgy szellemi, mint vagyoni ügyeit szivén hordozta. Az 1839—40-ik tanévtől — az 1844—45-ik tanévig bezárólag az egylet jegyzőkönyveiben nevével igen gyakran találkozunk; az egylet ügyeiben megbizatást vesz, jelentést tesz, inditványoz, véleményeket egyeztet, egyleti hivatalnokok számára irásbeli útasitást dolgozik, pályamunkákat ir, sőt nem egyszer birál; megjegyzésre méltó, hogy a természethistoriai könyv ajánló bizottságnak csaknem állandóan tagja volt. Nevezetes, hogy már első éves kolozsvári deák korában az 1839—40-ki tanévben, az Iszlai főgondnok által három pályakérdésre tűzött pályadijak egyikét „a törvények megtartásáról" irt szép tanulmányával Jakab József nyerte el, a midőn a más két pályakérdésben vele egyidejüleg testvérbátyja, Jakab Elek, s egyik legjobb barátja, Tibáld Sándor, lettek pályanyertesek.

Ez olvasó egylet ezen kori belső életéből s az uralkodó fegyelemről megemlitendőnek látom azt, hogy az 1842—3-ik tanévben egy közgyülésen vita hevében egyik egyleti tag Jakab Józsefet illetlen szóval és magaviselettel megsértette, mire az elnöktől elégtételt kérvén: a közgyülés egyhangulag határozta el, hogy a sértő addig társaság tagjának nem tekintetik, mig Jakab Józsefet meg nem követi.

Egy más figyelemre méltó esetet is érintek. Az olvasó-egylet 1842 — jun. 4-én Farkas Sándor emlékét ünneplé; az ihletett ifjuság az emlékbeszédek után még sokáig együtt maradt, s a hazafias nemes lelkesedés nyilatkozatainak szabad folyamot engedett. Egy inditványra felolvasták Farkas Sándor Washington sirjánál tett elmélkedését, mire fel-felriadt a lelkesedés kitörő szava: „Éljen emléke, éljen szelleme köztünk!" Egy ifju — Dániel Gábor, jelenleg Udvarhelyszék főkirálybirája — az ifjuság által bálványzott

1820 után Burján ismeretes könyvcsere-üzlete által a magyar classicusok megszerzése iskolánk minden jóravaló és módosabb ifja előtt könynyüséggé vált. Az is köztudomásu dolog, hogy Pater, Koros, Méhes és Deáki Filep Sámuel — mind irodalmi férfiak — kész örömest, sőt kinálva és útmutatólag szolgáltak a legjelesb olvasmányokkal kiválóbb ifjainknak, mit azok mohó vágygyal fogadtak s abból szellemi nyereséget vonni el nem mulasztották.

Ennyit Kozma t. barátom művének felhozott bevezető szavaira. Ugy hiszem, a mondottak után bővebb bizonyitás nélkül is hitelre talál az az állitásom, hogy az olvasó egylet alakitása előtti idők ifjusága a nemzeti nyelv és irodalom iránti érdeklődése tekintetében, méltó elődе volt az egyletet megalkotott és évtizedek során fentartott különböző korbeli ifjuságoknak.

N. J.

Kossuth Lajos képével lepte meg az egyletet, mely viharos „éljen"-zések között azonnal közszemlére függesztetett ki. Jakab Elek a Deák Ferencz képének rögtön megvételét hozta ajánlatba hasonló „éljen"-zés között. Majd Jakab József emelt szót, a népszabadság bátor bajnoka, Erdély legnagyobb embere: Wesselényi Miklós mellett, s az általa épp akkor szervezett harmadik kisdedóvóda alapitása alkalmából, több hazafias tetteit felsorolva: őt mint az emberiség jól tevőjét éltette, szünni nem akaró „éljen"-zésre inditván társait is hazánk e nagy fia nevével.

Ez időben a politikai átalakulási mozgalmak erősen hatottak az ifjuság szivére. A megifjulásnak indult nemzet-élet sejteni engedte a jövendő képét; az ország és vármegyék gyülési termeiben tartott szónoklatok, a haza jobbjainak egy Wesselényi és Kemény Dénes által erős karokkal tartott zászló alatti tömörülése jelzé a politikai légkör megtisztitására támadó vihart, és ama zászlók győzedelmét. Azt mondja egy iró: az ifju fejébe szivén át mennek a gondolatok, mint a férfi szivébe a főn át az érzések. Itt van az ifjak szabadelvüsége forrása. Jakab Józsefet is megragadta a kor szabad szelleme: tanult és ismét tanult; czélja nem kevesebb vala, mint az, hogy — habár mint egyszerü községi lelkész is — a kor szinvonalán állva, a vezetésére bizott népet is értelmi miveltségben egykor magához emelje fel. Benne már ekkor egy nem köznapi lélek és jellem vonásai mutatkoztak. Sokszor beszélt barátinak afelől, minő magasztos hivatása van amaz ifju nemzedéknek, melynek ők is tagjai; csak érteni kell — ugy mond — e hivatást; ő ugy látszik értette azt, s éppen ennek befolyása alatt határozta el magát. Kortársai mondják felőle, hogy ő ez időben elhatározásaiban gyors volt és mégis többnyire biztos itéletü; a czélfelé törekvéseiben kitartó, állhatatos; a meggyőződés alkotásban kritikus, de hajthatatlanul szilárd; a rábizottakban pontos és lelkiismeretes; a mire vállalkozott, attól sem akadály, sem veszély el nem tartoztatta; az emberekről való vélemény-mondásban óvatos; előitéletet nem ismert s gyülölte és gyarlónak tartotta, kit az vezérelt; ezért volt, hogy barátai és pályatársai véleményére mindég hallgattak, tőle tanácsot kértek, s azt rendesen követték. Jó indulatu, de barátságával tolakodó nem volt. A tudomány mindenik ágát tisztességesnek tartotta s tanulmányaiban azokra figyelmet forditott; előszeretete azonban inkább a szám- és természettudományok felé vonzotta; a nyelvtudományt — miben páratlan volt főiskolánk ifjusága közt — csak eszköznek

tekinté az előbbiek megszerzésére. A mit tudott, azt határozottan tudta. Feleletei az osztályokban és közvizsgákon inkább egy ismeret-gazdag és gondolatait szabatos folyékonysággal kifejező ifju tanár előadásaihoz hasonlók, mint egyszerü colloquiumok voltak.

Kortársaitól hallottam, hogy a tisztelt emlékü Gedő József, egy vizsgája alkalmával feleletét egész gyönyörüséggel hallgatván végig, azon megjegyzéssel fejezte ki elismerését a jelenvolt tanárok és vizsgálók előtt, hogy ha Jakab Józsefet a status tanárrá kiképzése czéljából külföldi egyetemekre küldeni elhatározná, mint consistor nemcsak támogatná e határozatot, hanem magáéból is örömest áldozna 300 frtot a költségek hordozására.

Az elismerés számos jelével találkozott ugy az ifjuság, mint tanárai részéről is. Mihelyt 1843. nyarán elvégezte gym tanulmányait, azonnal köztanitóvá neveztetett ki, s mint ilyen 1843. septemberben a tanitást meg is kezdette A kiket mint magán vagy köztanitó tanitott — ma többen magasállásu férfiak hálával emlegetik nevét, áldják emlékét rendszeres, észszerü tanrendszeréért, eszes, finom bánásmódjáért.

A kitüntetés egyik szép jele volt az is, midőn 1843. september elején a főtanodai ifjuság, daczára annak, hogy több régi deák volt még előtte, őt választá meg az üresedésbe jött másod főnőki (senior) hivatalra, és az igazgatóság felterjesztésére, az Egyh. Képv. Tanács is (sept. 10-én 171 f. sz. alatt) megerősitette őt a közbizalom által neki juttatott szép állomáson.

Szülőinek, testvéreinek, barátinak, pályatársainak és tanárainak egyaránt öröme telt az ő szép előhaladásában. A kit sokan szeretnek, az maga másoknál sokkal jobban tud szeretni. Ilyen volt Jakab József is. Tanárainak jobb tanitványa, tanitványainak nemesebb lelkü tanitója, barátainak bensőbb barátja, szülőinek és testvéreinek engedelmesebb és háládatosabb fia illetőleg testvére, mint ő, nem volt.

A társaságot szerette; élt annak előnyeivel. Szabad óráiban társai felkeresték, egész kis „Consilium bonum"-ot képeztek nála, s pipaszó mellett oly eszmecseréket folytattak, mik tisztességére és hasznára váltak mindeniköknek. Neve napját társai rendesen ünneppé tették; szüleitől ilyenkorra „egy pár kupa jó szentgericzei bort" szokott kérni, meghagyva, hogy „a kupa jó nagy legyen, körülbelől ugy egy vedres." Jó magyar dohányról édes anyja nem feledte el gondoskodni, mely gyöngédségért naivul irá meg anyjának, hogy „ő most is olyan szerető engedelmes gyermeke, mint volt a

régi szép időkben, midőn anyja őt pipe-csordája gubernátorává nevezte ki.“ Szülőihez, testvéreihez jó, gyöngéd, figyelmes és nemes bánásu volt a szó legtisztább értelmében.

Kolozsvárról egész tanulói pályája alatt alig néhányszor távozott, akkor is vagy legatióba, vagy haza, szüretre. Az 1841. évi nyári szünidejét egyik tanitványánál Abrudbányán töltötte; itt ébredt fel benne a bányászat iránti vágy, mely később e pályára lépni ösztönözte. Kolozsvár volt állandó tartózkodási helye; tanult szorgalmatosan kora reggeltől késő éjszakáig. „Én itt vagyok Kolozsvártt — irá 1843 julius 28-ról édes atyja egy tudakozó levelére válaszolva. — Istennek hálá jó egészségben és oly megelégedéssel minden szegénységem mellett is, hogy csak jó szülőimnél lehetnék megelégedettebb; azon megelégedéssel azonban nem engedi a szükség az ittenit felcserélnem; mert itt, a mellett tanulhatok is, a tanuláshoz pedig — tudja édes apám — nagy kedvem van. Most az angol nyelvvel foglalkozom; remélem, hogy őszig anynyira megyek, hogy aztán nem kell mással magyaráztatnom, ha vagy egy angol könyv elömbe fordul, vagy egy angollal találkozom Francziául meglehetősen tudok már; oláhul is tanulok mindennap egy-két órát; a szükségesebbeket már tudom.“

Maga erejéből akart czéljához eljutni; „csak egészség legyen, a többit megadja Isten és a szorgalom — irá egyszer szülőinek. — Én egészséges vagyok, bár dolgom anynyi, hogy, egy pillanatot sem vesztegetek el, s mégis alig érkezem 4—5 órát aludni, éjszakánként; ennélfogva oly jól telik az idő, hogy alig veszem észre, a mint telik egyik hét a másik után.“

Selmeczre való tanulásbeli előkészületeivel 1844. tavaszán már készen volt; kevés pénze is volt már, de még nem elég, hogy 1500 frtnyi előirányzott költségét fedezhetné. Husvétra legatióba ment, honnan „jócska csomó pénzzel“ jött viszsza. „De nem ártana — ugy mond — ha több lenne is, mert 1500 frt sok pénz, s mig enynyit öszsze nem kaparok, sokat kell futni, fáradni; enynyi nélkül pedig nem akarok Selmeczre menni.“

Selmeczre menetelétől azonban sorsának egy más fordulata tartoztatta el; 1845. elején tudtára adatott, hogy egyházi főtanácsunk őt nézte ki legközelebbről külföldre küldendő academita jelöltjéül s felszólitatott, hogy eziránti kérelmét a főtanácshoz adja be. Megfontolva a körülményeket: kérelmét beadta.

Annak eldöltéig pedig kilátásba helyezett új pályájára készült

s hogy nevelése teljesb legyen: 1845. márczius 14-én kiindulva Erdély nagy részét beutazta; ez útjába ejtvén N.-Szebent, ott bátyját — ki a kincstárnál volt alkalmazásba — felkereste, vele jövőjére vonatkozó tervét megbeszélte s igy tért viszsza Kolozsvárra, folytatni tudományos útjára előkészületeit.

„Foglalkozásim közt igen sokszor feltünik jövőm, s gondolkozom annak minél czélirányosabb megalapitásán — irá 1845. aug. 10-én édes atyjához, — minél hamarább küldendő levelében szeretném, ha tudatná édes apám, hogy teendő külföldi költséges útamban magát kissé megerőltetve, mintegy menynyivel segithetne. Én ugyan az apám segedelmét sok tekintetben nélkülözhetném, de apámnak szeretném juttatni azon érdemet, hogy fia a maga költségén látogatta meg Angliát vagy Francziaországot. Édes apám igen jól tudja, hogy 9 év óta én szinte egészen a magam erőmön járok, mindent magam vivtam ki magamnak: ugyan hogy esnék majd boldogságom, ha meg kellene lelkiismeretinek vallania, hogy: biz ennek eszközlésében kevés részt vettem. Édes apám — igy folytatja — nem ért félre engem. Ha nem teszen semmit is, szeretni fogom, s hogy tegyen, csak apai büszkesége, dicsősége emelésiért szeretném."

Sorsa az almási 1845. aug. 24—28-ki zsinati főtanácsban dölt el. Kérelme felolvastatván, abban azon elhatározott szándékát nyilvánitotta, hogy ő magát valamelyik oskolánk melletti tanárkodása és evégre való kellő kiképezhetése tekintetéből külföldi felsőbb oskolákra menésre szánta el, s ezen czélja kivitelére magának az egyház részéről segélyt kért. Az akkori körülmények egy ifjunak köztanitóvá leendő előkészittetését igényelvén, ajánlata és kérelme elfogadtatott s kiküldetése határozattá lőn. „Minekutána köztudattal megegyezőleg — igy hangzik a 16 pont alatti határozat — főiskolánk jelenlevő tanárai a kérelmes ifjat észbeli tehetségeire s erkölcsösségére és magaviseletére nézve kedvező oldalról ismertették, egyházi főtanácsunkkal, ezen ifju egyenlő akarattal, a közmegvizsgáltatás alóli feloldoztatás feltétele alatt elválasztatott statusunk részére külföldi felsőbb oskolában kiképzendőnek, oly hozzáadással azonban, hogy ő is magát statusunk szolgálatjára szokott módon elkötelezze, kivántató költségei fedezéséről egyh. főtanácsunk maga redén fog gondoskodni. A képviselő Egyh. tanácsra bizatván, hogy minekutána a kérelmes a kellő elkötelezését megteszi, szükséges bizonyitványát beadja, útilevél kieszközléséről maga rendén gondoskodjék".

„Ez alkalommal — olvassuk alább ama jegyzőkönyvben — Kriza János atyánkfia Gedő József aának azon ajánlatát és illetőleg kötelezvényét terjeszté elő, mely szerint Gedő József aa. azon esetre, ha Jakab József külföldi felsőbb oskolákra küldendőnek statusunk részére elválasztatik, az ő költségei fedezésére 300 ezüst rftokat ajánl és magát kötelezi kifizetni. Minekutánna Gedő József atyánkfiának azon nyilvánitott óhajtása az előbbi pont alatt teljesedést nyert, feltételezett ajánlata elfogadtatván, ezen aának statusunk javát munkálni és előmozditani törekvő több izben tapasztalt buzgalma, elismerése mellett e. főtanácsunk méltányló köszönetet szavaz, és azt megirandónak, nyilvánitandónak elhatározta.“

Jakab József tanulásbeli igyekezete meglett jutalmazva, képzettsége egész egyházunk és különösen annak egyik jelese által szép elismerésben lőn részesitve; határozottá lett az is, hogy még egy év előtt a kitűzött academiai útra nem indulhat, azon idő alatt a K. E. tanács közbejöttével peregrinatio útján gyüjtsön magának segedelmet“. Czélja tehát el volt érve. „Oh anyám lelkem, mint örvendek József czélhoz jutásán — irá édes anyjához sept. 10-én testvére Elek az örömhir első benyomása alatt — mint megkönynyebbültek vállaim, midőn tőle az örvendetes hirt vevém. Nagy lépés az övé, édes anyám, s ritka szerencse! Főként mert hamar jött. Lelkemre mondom, több örömet nem fogok érezni 10 év alatt. Én áldom a gondviselést, szeretem őt e szép diadalmáért, anyám pedig érezze a legnagyobb anyai örömet, hogy oly fiat szült, ki tán egykor büszkesége leend vallásunknak“.

Jakab József a következő évet is előkészületekkel töltötte el. Tanulmányi készületeivel csakhamar készen volt, csak útlevél s ajánló levelek szerzése és az almási zsinati főtanács felhatalmazása alapján önmagának hitrokonainktól segélyt gyüjteni volt még hátra. Ugynevezett peregrinatiojára atyjától 100 frt. költséget kapott, mit ő az által vélt hasznositani, hogy a peregrinatio mellett Erdély minden nevezetesb helyének újonnan és gondosabban beútazását is czéljául tüzte ki. Kolozsvárról 1846 april 1-én volt kiindulandó. „Aprilisben tehát — irá mart. 12-én atyjának — ha Isten megsegit, indulok, még pedig gyalog. Menjen szekeren az, ki kényelem között munka és fáradság nélkül nőtt fel; nekem csak igy jó menni. A szekérben sokszor elszunynyadnék, s annak, ki oly pályára készül, mint én, mindig ébren kell lennie, még éjjel is. Anyám azt mondja, hogy mint csecsemő már nem állhattam a böl-

esőt; most is szabad csak úgy vagyok, ha istenadta talpaimon állok és járok. Merre megyek, addig eszembe sem jut, mig meg nem indulok; akkor pedig alkalmasint oda fog kiütni a dolog, hogy a merre jobb út lesz, csak arra ballagok. Lesz puskám, pisztolyom, késem, botom; hát mi kell még, hogy inkább biztositva legyek az emberokozta bajok ellen. Isten megőriz azoktól, a mik tőle függenek".

Ugy tett, mint elhatározá. April, május, junius hóban Erdély nagyobb részét bejárván, jul. 23-kán Beszterczé, Radna, Dézs és Zsibón át Kolozsvárra érkezett, s onnan még az nap Abrudbányára útazott el, honnan julius végén szülőihez Szentgericzére érkezett. Augustus egy részét szülői és rokonai között otthon töltötte el. E közben a kir. kormányszék 8078—1846 sz. alatt a berlini és göttingai egyetemekre s 2 évre szóló útlevelét kiállitva, rendelkezése alá bocsátotta. Szülőitől s testvéreitől búcsuzott tehát, útját Küküllőmegyén keresztül vette Kolozsvár felé, hová aug. 26-án megérkezett. „Egészségesen, minden költség nélkül érkeztem Kolozsvárra ezelőtt pár nappal — irá szülői és testvéreinek aug. 28-ról — Kedves Elekünktől Borzás nevü faluban váltam el a Kis-Küküllő mellett. Elválásunkkor érzett fájdalmamat csak hamar kiújultam, elgondolván, hogy mily virágdús a mező, melyre átlépendek szeretteim közül, s hogy mily forrón fognak ők szeretni távol létem alatt is s édes fájdalommal emlékezni rólam, ha tán el fognék halni nagy útam fáradalmai között. September 3-án fogok indulni reggel 4 órakor. Ha hamarább olvassák levelemet, töltsék imádság közt e reggelt, de köny ne nedvesitse szemeiket, haneha örömkönyük, mert én életemben indulásom perczében leszek a legboldogabb. S miért a boldogot siratni? Én is imádkozni fogok szeretteimért; .... kérem az Istent, miként bár addig éltessen mindnyájunkat, mig még egyszer együtt dicsőithetjük őtet; mig elregélhetem majd a dolgokat, miket látni s tapasztalni fogok".

Elindulása előtt kérést adott be az egyházi képv. tanácshoz, melyben irás- vagy szóbeli útasitást kért az iránt, hogy különösen mely tudományszakokban képezze magát? E kérésre a képviselő tanács azt végezte [1]), hogy: „Irassék meg a főtisztelendő püspök ur által az irt akademita ifjunak, hogy jelen körülményeink között meghatározólag bizonyos tudományszakot önkiképzés okáért e. k. tanácsunk nem tűzhet ki; a miért ajánltatik, hogy átalában minden tu-

[1]) Egyházi képv. tanács 1846. 233 jegyzőkönyvi szám.

dományokbani készületre forditsa igyekezetét, különösen pedig a paedagogiát és a természettudományokat tárgyazó tanokra, mikre hazánkban oly jó móddal nem készülhet. Egyébaránt figyelmeztessék, hogy statusunk benne nem csak professort, hanem papot is várt." Ez volt a válasz indokolt kérésére.

Kolozsvárról sept. 3-án kiindulván, 6-án Pestre érkezett, hol a nevezetességek futólagos megtekintésével 4 napot töltött el; 11-én gőzhajóval Bécsbe ment; a császári székváros nagyszerü természeti-, régiség és kép-gyüjteményei s egyéb nevezetességei pár heti idejét vették igénybe. Első levelét Bécsből irta. Pestről, hazánk fővárossáról szépen emlékezik meg, s áldja pályaválasztását, melynek csak kiindulási pontján is anynyi szépet látni s tanulni nyilt alkalma. Október elején érkezett meg Göttingába, hol az egyetemen a philosophiai szakra volt czélja beiratni magát.

„Szinte három hete már, hogy Göttingenben vagyok — irá október 22-ről szép lelkü pártfogójához, Gedő Józsefhez. Bécs fényétől megvakulva, azt gondoltam, hogy már ott mindent láttam, mit a mivelt külföld bámulatost felmutathat; most azt mondom, hogy: ki Némethont megismerni akarja, nem csak Bécsen, Austria utolsó faluján is jöjjön innet. És ki Austria határán innen nyugodt akar lenni, feledje el nemzetét, honát, kormányát, mindenét; nem azért, mert tán tilos ezekre gondolni, hanem mert szivvérző nemzetünk parányiságának és e parányi nemzet anynyiféle érdek általi feldaraboltatásának, anynyi idegen elem általi körülvétetésének elgondolása, a politikai egységet elveszitett, de nyelve, szokásai és vallása által újból egyesitett Némethonban. Szivvérző gondolat, hogy mig itt, hol rosz föld, hideg levegő, töméntelen népesség a vagyonosság akadályai, mindenfelé lehet a boldogság nyomait látni: nálunk, hol a természet oly pazar volt kincsei osztásában, tized részét sem láthatni annak a jóllétnek, mi itt mindenfelé oly szembetünő. Szivvérző rá gondolni, hogy a vize közül, melyek tömérdek kincseinket magukkal kihordják, egyiknek sem jut eszébe, bár enyhitő harmat képibe viszszajőni. Ah! mi valósággal Isten képei vagyunk: mi adunk ki eleget, de jutalmat érte, vagy hálát nem igen látunk. Bécsnek igazság szerint Orsovánál kellene feküuni; igy nem lehetne csodálnunk, hogy csak szemfényvesztő gyárkészitményeit látjuk . . . szép pénzért. Bécsben láttam emlékeket, miket ez vagy amaz hálás rokon emelt; de itt a királyok emlékein mindenütt ezt lehet olvasni: Das dankbare Volk. Minket unitáriusokat vádolnak,

hogy a megváltót oly kevésbe veszszük. Igazságtalanul: mi még nem vagyunk megváltva, nem; az egész magyar nemzeten őseinek bűne nehézlik; százaknak és ezereknek kell még magukat feláldozni, hogy elénekelhessük: „Megszabadultunk már!"

„És ugy találám Göttingent — igy ir tovább — a mint mondottam! Oly könyvtár, oly növénykert, oly olcsóság, tisztaság és oly szelid, barátságos nép, mint értesitve voltam. Csak . . . angol nincs: de azért nyélbe ütve a dolog: egyetlen scott, orvosi fakra készülő kedves ifjuval, mindjárt ide érkezésem első napján megismerkedtem, és már egy hét óta tanulok tőle angolul. S kinek köszönhetem? Senkimásnak, mint Brassainak. .. Brassai neve nekem olyan, mint a mesebeli síp, melyet mihelyt megfuvintok, törpe és óriás jő segedelmemre. Mondotta volt, hogy Apelt [1], egy igen derék itt lakó mechanicust keressem meg, köszöntsem. Ugy tettem: de ő nem levén otthon, fia fogadott el, csakugyan mechanicus; ez bemutatott anyjának, orvosi pályára készülő öcsesének, ez a scottnak (neve William Nisbet) és több barátainak, az ifjuság legjobbjainak, kik mindnyájan naponként két órát velem együtt scottunknál társaságban angolul tanulnak. És igy már semmi akadály a lehető betegségen kivül, mi eltartóztathatna az Angolországba mehetéstől. Akademiai tanulmányaimat nov. 2-án kezdem el. Miket fo-

[1] Itt megjegyzésképen elmondhatom, hogy a Brassai ur által ajánlott Appel házban Jakab József nemcsak jó indulatu vendégszerető emberekre talált, hanem az ifjabb Appel fiuban egyik legjobb barátjára lelt. E barátság állandósitása czéljából ugyanazon utczában (Barsüszer) saját házukkal átellenben Jakobi nevü ur 359 sz. a. házában kerestek neki utszára néző csinos első emeleti lakást. E közelség, egymás napontai látása, meg a másfél évi gyakori együttlét és lelki rokonság a derék ifjut barátja nővérével, a szép és kedves Appel Johannával, Appel mechanikus leányával bensőbb viszonyba hozta, melynek egymás megnyerése, kölcsönös házassági igéret és 1847 husvétjában egy Hamburgban és vidékére tett két hétig tartó társas kirándulás alkalmával Hamburgban eljegyzés lett a vége. Abban állapodtak meg, hogy Jakab J. elvégezve egyetemi pályáját, ha viszszatér s elfoglalja tanári állomását: jegyesét leendő új hazájába szállitandja. De a sors másképp akarta. Őt elsodorta a forradalom. Jegyese hijába várta, hijába buslakodott utána. 1850-ben egyik fivére Magyarországra indult, hogy hirt vehessen felőle; de csak Bécsig hatolhatott, honnan azon meggyőződéssel tért viszsza, hogy barátja elesett hazája védelmében. Mátkája két évig gyászolta, mignem szülei s két testvére elhalván, 1853-ban Olaszhonba költözött. Enynyi a mit közvetett úton Dietrich nyugalm. secretariusné, Eucken postamesterné és Schmiedt kisaszszonytól megtudtunk, kik dicsérettel emlékeznek ugy Jakab Józsefről, mint természeti bájjal, szép lélekkel s nemes érzésekkel megáldott jegyeséről.

gok hallgatni, még nem vagyok tisztában vele. Oly formán vagyok, mint a ki elsőbben megyen a hoszszu tél unalmai után a már kifejlett természetbe, nem tudva, hogy az ezernyi szebbnél szebb virág közül melyiket szakitsa. Hogy mathesisre s természettudományokra készüljek, nem feledtem; de még itt is lehet választanunk, mert csak mintegy 10 felé ágazik a két tudomány s mindegyikkel egy-egy szaktanár foglalkozik. Ezen kivül a Consistorium által a gymnasialis tanulmányok figyelembe vételére is vagyok utasitva s a főtisztelendő püspök ur által a theologia el nem feledésére".

Az egyetemre 1846 october 27-én iratta bé magát [1]; ekkor egész Magyarországról csak még pozsonyi Csader Károly volt ez egyetemen, 10-ik szám alatt beirva a theologusok közé.

Mig egyfelől szülőit nem mulasztotta el népies nyelven irt levelekkel tudósitani élményeiről és a látottakról, másfelől tudományos előmeneteleiről tüzetesb leveleket irt bátyjának, akkori püspök, Székely Sándornak, és különösen derék pártfogójának, Gedőnek is. E levelezések közül kevés maradt meg, a Székely Sándoréiból egy sem, legtöbb maradt meg a Gedőhöz irtak közül. Felhasználom e leveleket, mert azokból részint pártfogójához való viszonya, részint tanulásbeli iránya és elvei, világnézetei ismeretesekké lesznek.

Egy 1847 jan. 24-kén kelt s a mondott patronushoz irt levelében a német philantropismusról ir. Példákkal ismerteti a Gustav Adolf egylet, meg a szenvedő emberiség fölsegitésére egyesült szabad kőmivesek egyletét, s azok jótékony működését a segedelmezés, nevelés, tudományi érdekben útazó ifjak vagy tudósok gyámolitására nézve. Majd az ottani nép hagyományait és szokásait s a nép azok fentartásábani hűségét irván le, igy sohajt fel meleg érzéssel: „mi régi szokásainkat azon mértékben vetkezzük le, melyben a miveltségben haladunk. S pedig kár. Miért nélkülözni azt, mi, habár semmi kár elveszitésében, de haszon is semmi. Nyelvünk szinte elveszett előbb a latin, aztán a német nyelv vak imádása következtében. Nemzeti öltözetünket a parasztok és szegény nem parasztok tartják fenn; az urak, Isten tudja mily kínt állanak ki az évenként két-három ünnepélyes napon, melyen magyarban kell megjelenniök. Az ifjuság szabad mezőbeni innepe tavaszszal nevetséges lett.

[1] Az anyakönyv első rubrikájában ez van: „nro. 9."; a másdikban ez „Joseph Jakab v. Szentgericze"; a harmadikban, hol a szülők állásáról van szó, ez áll: „Gutsbesitzer in Siebenbürgen zu Szentgericze"; a negyedikben: „philosoph"; az ötödikben (tandij): „6 frt." a hatodikban: „Zeugniszpas v. Wien".

A májusfának hire sincs többé. A piros tojás festés a falukra és a kunyhókba huzta magát. A határkerülés husvét szombatján alig van meg néhány faluban Székelyföldön stb. stb. A németek minden eféle csekélységet drága nemzeti kincs gyanánt óvnak".

Egy másik, april 19-ki keletü levelében tanulmányairól értesiti tudakozódó pátronusát. „Tegnap vagyis ma éjféli 12 és 1 óra között érkeztem haza Hamburgból — ugymond ama levélben —; fáradt vagyok, nyugodnom kell s a levélirással nyugalmam nem lesz zavarva; tárgyul miért vegyek egyebet mint tanulmányaimat? A mult semesterben hallgattam tapasztalati physikát, tiszta mathesist és stereometriát; mint benevolus auditor vagy itteniesen hospitans: vegytant, a vulcanok és ásványos vizek ismertetését és végre már emlitett scotus barátommal tanultam angolul. Ma a második semester első napján vagyunk. Hallgatni fogok gyakorlati geometriát, metaphysikát és természetphilosophiát, a physikából az optikát, acustikát és melegségtant, mikre a mult semesterben nem jutott idő; ezeken kivül veszek egy rajz és egy ének órát, részint hogy ha gymnasiumba találnék menni, ez elhanyagolt tudományágak elősegitésére valami befolyást gyakorolhassak, részint pedig, mert minden perczben látom a valamit rajzolni tudásnak s a szép éneknek és szép beszédnek szükségét. Továbbá gyakorolni fogom a következő ingyen felolvasásokat: az újabb theologia történetét, az újabb egyházi történeteket, a régi népek cosmogoniáját. Az angolt folytatom. Hetenként 2 órát a természethistoriai muzeumban és 2-őt a növénykertben töltendek. Ezekből kivonhatja méltóságod, hogy ha lennék valami, csakugyan philosophus lennék, vagy ha szorosabban akarnám magamat még határozni: sesqui medico-theologo-philosophus. Ez nem a leghelyesebb, de mégis igy kell lenni. Miért? minden megmagyarázhatja, ki helyzetemet ismeri. Ex omnibus aliquid, ex toto nihil: szokta mondani egy okos uri ember egy más oktalannak hitt uri emberről, s az okos uri ember kezében az ember tuskóvá, s az oktalannak hitében az agyag emberré idomul".

E levelében ismerteti az egyetem kitünőbb tanárait; az orvosi fakban Langenbeck, Fuchs, Wöhler, Wagner, Rück felől mint kitünő szakférfiakról emlékezik meg. Szerinte a theologiában ott Lücke az első apostol; a philosophiai osztály hirét Gausz tartja fenn; Hausmann a mineralogiában, Lotze a speculativa philosophiában tünnek ki; a juridikai facultáson pedig Francke a mindenekben minden.

Emliti egyszersmind hamburgi két heti útját a Harczon, Klausthal, és Goszlár hires bányászhegységeken át Braunschweigba, onnan Hannoveren át a lüneburgi puszták hoszszában Hamburgba. Hamburg mellett Altonában meglátogatta Klopstock sirját, „E sirnál szégyeltem meg magamat — ugymond — hogy a port bámultam két nap, s az isteni szellemnek egy pillanatot későn is alig szentelheték. Egy pár ágacskát a sir feletti hársfáról lemetszettem, s ez minden emlék, mit Hamburgból birok“.

Ez év (1847) elején az egyházi főtanács 13 sz. a. végzésében a kolozsvári eklézsia kérésére elhatározta, hogy Jakab József másodpapságra és theologiai professorságra alkalmaztassék. Ezen határozatot vele bátyja, Elek és Mátéfi Ferencz egyházi pénztárnok tudatták. „Megnyilt a pálya — irá erre atyjának — melyre csak mocsoktalan lábakkal, saru nélkül léphetni; és nekem erős szándékom igy lépni rá; ifjuságom netáni téves lépéseit Isten és az emberek megbocsátják, mint férfi nem akarok a megbocsátásra alkalmat adni“.

Junius 29-én e határozatra való tekintettel Gedő Józsefnek is irt. „Életemben — irja — nagy változás történt; magány levél útján hallván a consistorium irántami határozatát, egészen átléptem a theologiai szakra, és most zsidó és görög biblia, egyházi történet, rakoviai catechesis sat. foglalják el helyét asztalomon a physikának, mathesisnek s egyéb ezekhez tartozóknak. Vasárnaponként nem a természet dicső templomában, a madarak karzenéje közt, hanem a hivek sergében, az Isten házában, szűk falak közt imádkozom. Nagyon örvendek, hogy a böngészettel fel kell hagynom, nem mintha tán nem becsülnék minden tudományt, hanem mert látom, hogy egyetlen szakban is menynyire öszsze kell erejöket szedni a legnagyobb talentumoknak is, ha meg akarnak állani a talpukon. A classicus nyelvek alapos ismerete, a zsidó, ide számitva egyházi és világ-történetet, természet- és észphilosophiát, a különféle egyházi felekezetek szerkezete, a szerkezet historiája, hittudomány s forrásának a bibliának helyes értését és magyarázatát stb. stb. a legóriásibb erőt is képesek nem egy pár évig, hanem egy hoszsu életen át foglalkozásban tartani. Ezt meggondolva, miután egyebekből anynyit tanultam, menynyi egy ember alaki miveltségére szükséges, örömmel tettem félre minden egyebet s vettem kezembe a szent könyvet és kulcsait. Hittudományt erős szándékom Angolhonban hallgatni, Mikor? még meg nem mondhatom“.

Ez évet még Göttingában töltötte el; de az év vége felé ottani tanulmányaival elkészülvén, Angolhonba menetele iránt a lépéseket idejekorán megtette; 1848. január 1-én a püspökhöz, az Egyh. K. tanács elébe terjesztés végett levelet irt, melyben annak ad kifejezést, hogy — „miután a göttingai egyetemben oly tudományokban képezte volna magát, melyekre körülményeinknél fogva nagyobb szükségét látja, szándékoznék a jövő márczius 20-ik napja körül a göttingai egyetemtől megválni s különösen angolhoni hitrokonainkat is meglátogatni, hitrokoninknál szerezhető vallásbeli ösmeretei öregbitése és a közelebbről félbeszakadt levelezési közlekedésnek felelevenitése tekintetéből; kérvén egyszersmind az egyh. képv. Tanácsot, küldene számára egy latinul fogalmazott ajánló- vagy hitlevelet, melyben mint az E. K. Tanács küldötte lenne kijelölve, s egyszersmind a szükséges útasitással lenne ellátva.“ A Képv. Tanács határozata [1]) a kérelem teljesitését rendelte el, és ő az ajánlólevelet csakhamar megkapta.

Ez időpont s az Angolhonba indulására kitüzött nap (márcz. 20-ka) között egy nevezetes, egész Európát mozgásba hozó esemény történt: a februári franczia forradalom. A szabadság e dicsőségteljes győzelme Jakab József érzelmeiben erős viszszhangra talált; hazája s az ottani törekvések jutottak eszébe. Göttingában nem volt többé nyugodalma; egyet gondolt, s már márczius elején Párisban volt; ott járt-kelt ama dicső és felséges nép között, mely „demokrata, mint a természet és evangelium;“ melynek szava isten szava, mely az 1830. juliusi forradalom 3 napi alkotását, 3 nap alatt lerombolá, s helyébe újat alkotott: a köztársaságot. Ekkor történt, hogy Dobsa Lajos hazánkfia, a Párisban lakó magyarok gyülhelyén a Cafè Denemark-ban márczius 12-én proclamatiót függesztett ki, minek eredménye az lett, hogy márcz. 15-én — mely nap Pestnek

[1]) E. K. T. 13 és 48 sz. a. jegyőkönyvi határozatai. A képv. Tanács első határozata Jakab Józsefnek egyszersmind az egyházi czélokra gyüjtést is feladatává kivánta tenni; midőn az ajánlólevél mellé csatolni kivánt aláirási ív angolra forditás végett Paget egyházi tanácsossal közöltetett, ő azon véleményt terjesztcté a consistorium elé, hogy a segedelem-gyüjtésre felkatalmazó hitlevél czélszerübben ugy volna szerkesztendő, hogy az egyház szükségletei statistikai adatokkal lennének kimutatandók. Ez inditvány tárgyalása akkor a közelebbi főtanácsra halasztással, örökre ad acta tétetett. Közelebbről fölmerülvén amerikai hitrokonaink küldöttek általi megkeresése: az itt emlitett határozatokat, majd a módozatok megállapitására nézve, jó lesz figyelemre méltatni az illetőknek.

*

s vele hazánknak is legdicsőbb napja volt — a Párisban lakó magyarok mintegy 300-an, nemzeti lobogókkal, megjelenve a franczia ideiglenes kormány előtt, azt a magyar nemzet nevében üdvözölték. Ez alkalommal mondá Lamartine a küldöttségnek amaz emlékezetes szavakat: „Ha visszatérnek önök szép hazájukba, mondják meg annak, hogy anynyi barátot számlál Francziaországban, a hány franczia polgár van.“

E nagyszerü napon Jakab József Párisban volt, résztvett a dicső tüntetésben; hallotta az őket körülvevő s velök együtt lelkesülő francziák kiáltásait: „Vive les hongrois!“; és az ő kiáltása is begyült ama 300 lelkes magyar torokból harsogott menydörgő válaszkiáltásba: Vive la Republique!“

Telve tüzzel, lelkesedéssel hagyta el Párist. Londonba ment pályáját bevégezni. Kevés idő volt már hátra; de az idő rövidségét a munka szeretet, az éles, gyors felfogás és vasszorgalom sokszorosan kipótolta. Ő a julius végéig hátra volt rövid idő alatt theologiát tanult; nevezetességeket, tudományos intézeteket, gyüjteményeket, állat és növénykerteket látogatott meg; tudományos felolvasásokra járt el [1]) s még az angol népélet megismerésére is nem csekély gondot forditott; a főczél különben is inkább az volt, hogy ottani hitrokonainkkal újólag öszszeköttetésbe jöjön egyházunk, ő megismerje az ottani s megismertesse az itteni viszonyokat.

Szabad napjait London környékére tett vidéki kirándulásokra forditotta; sőt alkalmat lelvén, egész Scotiát beutazta. Ez utazásra Ossian és Burns műveinek hatása alatt szánta el magát. Lelkesedéssel járta be a Highland Ossian muzsája által megénekelt csaták dicsőitette bérczvidékeit, s nagy előszeretettel tette figyelme tárgyává a Lowland Burns műveiből ismeretes szelid házi örömeit, szokásait. Ugy találta, hogy „nincs két ország és két nép hasonlóbb egymáshoz, mint Scotia és Székelyföld, mint a scotus és a székely.“ [2])

Londonban tanulmányait bevégezve, julius végén hazaindult. Tanárai jó véleménye kisérte el; jó oldalról itélték meg akkor s

---

[1]) Az ily felolvasásokról jegyzeteket vitt; többet közölt is belölök, többek közt Farraday hires chemicus egy vegytani felolvasását, a londoni bölcsészeti társaság előtt. Berde: „Ipar és természet barát“-ja 1848. 22-ik számában. Egy másik szintén attól u. ott 22. — [2]) Scotiai útjáról „Töredékek scotiai úti naplpmból“ — czim alatt szép közleményeket hozott az „Ipar- és Természetbarát“ 1848. szeptemberi folyama 19, 20, 21, 22, 23 számokban. Különösen érdekes része e közleményeknek a székelyek és scotok egybehasonlitása és a kettő közti párhuzam.

emlegették azután is. Az öreg Taylor, háromszázados emlék-ünnepünk vendége, könyes szemekkel emlékezett meg róla, mint házának egykori vendégéről. Martineau sokra becsülte, de Jakab József gondolkozásmódja és az akkori magyarországi állapotok egybevetéséből annak még Londonból elindulásakor aggodólag és jóindulatú szivvel jósolta meg: „katona lesz önből s nem pap."

Augustus elején érkezett haza szülőihez méhként megrakodva a tudomány kincseivel. A viszontlátás édes örömeinek szentelt pár napi otthon mulatás után sietett Kolozsvárra állomása elfoglalására. Az E. K. Tanács, korábbi határozatai értelmében a hittani tudományok tanszékére és a kolozsvári másodpapságra jelölte ki őt; [1]) kimondván, hogy tanszékét szeptember 1-ével, s papi hivatalát szintén minél előbb foglalja el.

Különös volt az ő sorsa e tekintetben. Lelkesülve szép feladatú tanitói és lelkészi hivatala iránt; nagy reményeket kötve tanulmányai és szellemi fényes tehetségei hasznosithatására nézve jövője megalapitásához s ismerve azon magasztos kötelességeket, melyek hűteljesitése egy tanárt és papot közhálára érdemesitenek s nem középszerü nymbuszszal vesznek körül; és mégis tapasztalni napról-napra, hogy szivében egy másik lelkesedés fejlik hatalmassá, és egy másik általánosabb kötelezettség érzése válik lelkiösmerete előtt törvénynyé. Melyikkel szakitson? Mindkettőre el van kötelezve; egyikkel egyházunknak, másikkal a hazának adósa. S bármelyikre essék választása, sokat veszithet a másik elmellőzésével. Életének ez volt legingatagabb pillanata: s végre is a két érzésnek kiegyeztetésére tökélte el magát. Világosabban szólok. Már hazajövetelekor hazánk politikai közélete teljes hullámzásban volt. A korszellem, mely a vén Európát rázkodásba hozta, hazánkat is felverte síri álmából. A háromszázados tétlenségéből felébredt nemzet erős karokkal fogott ama századok mulasztásai helyrehozásának óriás munkájához: hogy jövendőjét, régi dicsőségének nagyságához méltó alapra épitse fel. A camarilla és galád szövetségesei megzavarták a nemzetet e nagy munkájában; olajat öntöttek a tüzre, s eldobták a koczkát, melyre minden önérzetes nép azzal felelt volna, mivel a magyar. A camarilla által mesterségesen felköltött ellenségeivel szemben Magyarország is kibontá háromszinű zászlóját, és e fennen lobogó zászló alá ezerenként gyült a nemzet ifjusága.

[1]) L. 1848. évi aug. 20. és szept. 3-ik E. K. tanácsi ülések jegyzőkönyve 170. 178. sz. a. határozatait.

E zászló iránti lelkesülés volt az, mi Jakab József szivében a szép pályája iránt érzett lelkesedéssel tusát vívott; abban állapodott meg, hogy mindkettőnek megfelel. Már szept. 10-ki papi béköszöntő beszédének alapigéjeül ama bibliai helyet vette fel: „Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem fegyvert;“ és a beszédben, a keresztényi oktatás mellett be volt szőve az is corollariumképpen, hogy a fegyver, mely hajdan a keresztény vallás terjesztésére fordittatott: ma a haza és népszabadság védelmére vált szükségessé.

Voltak, kik e beszédet túlmerésznek tartották; egy pár conservativ gondolkozásu el is szörnyüködött e lelkes ifju gondolkozásmódja s beszédei szabad elvü iránya fölött; de általában véve mint papot szerette, örömest hallgatta a közönség; s a következmények bebizonyitották, hogy a jövő képét tiszta szemmel látta, s józanul következtetett rá.

Elveit nem csak szószékről hirdette, tettei is megfeleltek azoknak. Alig jelent meg Eötvös cultus minister sept. 2-ki rendelete, melyben bármely vallásfelekezetbeli lelkészek s iskolatanitóknak, kik szivök magasztos sugallatát követve, készek az önkéntes nemzetőrök zászlói alatt a haza védelmére fegyvert fogni, biztositotta a haza nevében a jövendőjük felőli állami gondoskodást; Jakab József is azonnal beállt a nemzetőrök sorába, s a pap és tanárság mellett exercirozni is tanult szorgalmasan. Az fájt neki, hogy nem vehet részt a rendes honvédség sorai közt a haza ellenségei elleni küzdelemben; midőn bátyja Kossuthhuszárrá lett, örömmel tudatta ezt atyjával; „csak az csik roszul lelkemnek — jegyzé meg — hogy miért nem mehetek én is“. Nemsokára azonban ezen kivánsága teljesülésének is eljött — fájdalom — az ideje.

A Puchner és Urbán gyalázatos eljárásai folytán Erdélyben támadt belvillongások kényszeritették b. Way Miklós kormánybiztost, hogy általános népfelkelést hirdessen. October 23-án kibocsátotta a népfelkelést elrendező proclamatioját.

A camarilla e szomoruan nevezetes két eszközének a proclamatioban felsorolt bűn lajstroma meggyőzték J. J.-t újolag is, hogy a haza komolyan veszedelemben van; s mivel őt fennebb emlitett állomásához egyházunk iránti maga lekötelezése szorosan oda fűzte, kérelmet nyujtott be a királyi biztoshoz, melyben a haza védelmére épp akkor alakult szabad lovas csapathoz önkénytes beállási szándékát kijelentve, kérte a kir. biztost, hogy csatában elesése

esetére felekezeti elöljáróságának — az ö külföldön képeztetése tett 1300 ezüst forintnyi költségei megtéritését biztositsa. A királyi biztos készörömest fogadta el a kérelmet [1]), s nyujtott módot a derék ifju katonává lehetésére.

Az E. K. T. oct. 30-ki felterjesztésében méltányolta Jakab József elhatározását s elfogadta a kir. biztos ide vágó ajánlatát.

Négy nap mulva Jakab József ezt irta szüleinek: „Délben indulok Enyedre harczba, mint tüzér az ágyukkal. Ha el találok esni, ne sirassatok, mert a hazáért, nemzetünkért s szabadságunkért esem el“. „Ha meg kell halnom, hadd halljak — irá egy alkalommal ismét — a hazáért halni meg, szép halál nekem. Legyenek, édes szülőim, jó kedvvel, ha a harczban elszegényedtek is, ád az Isten minden napra egy darab kenyeret, s e mellett só és pecsenye helyett ott lesz az áldott szabadság, mely után oly rég óta sohajtozunk, s melyért ma anynyi hű magyar ere vérzik“.

Erdély majd minden nagyobb csatájában részt vett. Birván a technikai és mathematikai ismeretek kellő mértékével az ágyukezelésnél csak hamar altisztté lett, s mint kitünő irányzó, többször kiérdemelte elöljárói dicsérő elismerését. Ágyuját ugy szerette, mint a huszár szereti kényeztetett lovát. Szerencsétlenségének is e volt forrása. 1849-ben a végzetteljes február 18-ki magyarósi ütközetben, mely Riczkónak is életébe került, a vezénylet roszasága miatt azon üteg, melynél Jakab J. szolgált, fedezet nélkül hagyatott, az ágyu szolgálati személyzetéből mindazok, kik meg nem futottak, fogságba estek. Jakab József — mint egy szemtanu elbeszéléséből sikerült tudomást szereznem felöle — midőn az ellenséges haderőt az ők álláspontjuk ellen törni látta, s látta a fejetlenséget és ingado-

[1]) Lásd a kir. biztos 1761. 1848 sz. eredeti átiratát 228—848 E. K. Tanácsi szám alatt. Az eredeti átirat im ez: Az egységhivők egyházi felügyelősgégének. Az itteni egységhivők főtanodájokban hittanár, Jakab Józsefnek hozzám beadott kérelmét, mely szerint a hon védelmére alakult szabad lovas csapat zászlója alá esküvési szándokát jelentve, a csatábani eleste esetére a neki külföldöni kiképzésére felekezete elöljárói által adott 1300 ezüst forint öszszeget biztosittatni kéri, — oly ajánlattal küldöm át ezen egyházi főfelügyelőségnek, hogy a haza védelmére magát elszánt derék honfiunak fennebbi czélzatát méltányolván, tanári állomását a csatábani küzdelme idejéig számára fentartani óhajtanám; ha pedig ez némi akadályok miatt nem teljesittethetnék, arról minden esetre gondoskodandom, hogy a kiképzésére felekezete elöljárói által adott 1300 e. f. öszszeg az álladalom által egy ifjunak hasonlag e főtanoda részére külföldre leendő kiküldhetése végett biztosittassék. Kolozsvártt october 29-én 1848.

B. Way Miklós.

zást a saját csapatokban, minek közvetlen következménye a szaladás lett: elhatározta magát Kis Pista, kedves barátjával, hogy ágyuját oda nem hagyja s gyáván meg nem szalad, inkább magát feláldozza. Tüzelt tehát folytonosan; fedte a többiek viszszavonulását, s midőn látta, hogy körül van véve, ráborult ágyujára, átölelte karjaival és ugy siratta azt a meg nem védhetett érczdarabot, a hazát és saját vesztett szabadságát. Mint fogoly vitetett Bécsbe, onnan Mantuába, hol egy osztrák ezredbe besorozták.

A szülők, kiknek büszkesége volt, hogy három fiok szolgál a magyar szabadság-zászlók alatt, hirt sem hallottak felőle; vagy meghalt, vagy elfogták; ezt kezdették sejteni, midőn levelezése megszakadt. Bátyja, Elek szorgalmatosan tudakozódott utána, de nyomra sehogy sem jutott; búslakodó édes anyjának csak azt irhatá kutatásai után: „Szegény Józsefről semmit sem hallok, mindennap megemlékezem rá, és sokszor megsiratom; de azért mégis reménylem, hogy tán Isten még egyszer egymást látnunk engedi. Szegény, szegény öcsém! Áruló vezér és saját lelkének nemes büszkesége, hogy szakasztá ki kezeink közül, hogy fosztá meg tőle a hazát, s őt imádott hazájától". De ez nem volt vigasztalás a gyermeke szerencsés viszszatérte iránt naponta sohaj és könyek közt imádkozó édes anyára nézve; ő birt annak tudatával, hogy a költő hozzá is szólott e verseiben:

Kínnal szült fiakat szomorúságodra neveltél;
Inségben nőttek nagyra könyeid alatt,
S a szükség őket szanaszét ragadozta . . .
. . . .
. . . .
Oh végetlennek kell lenni az üdvnek egekben
Hogy kielégitsen földi keserveidért.

Életirati adat forrásom elapad. Csak egy-egy kicsinyke jel mutatja már az életpálya folyamát, melyet ez életrajznak ismertetni kell. Olvasóm elnézi, ha e helyen kissé terjedtebben használom fel a fenmaradt adatok tartalmát; a korszak, melyben az ezutáni cselekvények lejártak, olyan volt, hol a meglevő feljegyzések, levelezések sokszoros becsértékkel birnak, ép azért, mivel nagyon kevés ilyen jutott át ama korból ránk. A kémrendszer, mely gondolkodásmódunkat és érzéseinket folytonos ellenőrzésben tartotta, nagyon sok becses tartalmu feljegyzést változtatott hamuvá.

Ez életrajzra nézve is a leirt események után legelső adato-

mat Jakab József egy 1849 dec. 25-én egy göröghoni városból Kalkiszból Székely Sándor akkori unitárius püspökhöz irt levele képezi. „Ma esztendeje — igy ir ama levélben — hogy fővárosunkat viszszafoglalta a győzelmes erdélyi magyar hadsereg; ma esztendeje még Erdély fia voltam. Szivem bálványa, hazám, öszszedölt; s ha áll is, azt mondom öszszedölt, mert elvesztette feje koronáját, szabadságát. Én e romnak többé fia nem vagyok; miért is imádni halottakat? Ma esztendeje öt héti bujdosás szenvedésivel érkeztem én is Kolozsvárra: kelljen bár bújdosnom ezer esztendeig, tizszer ezer szenvedés közt megőszülnöm, s tizszer megifjodnom: többé a szolgaság földére nem fogok lépni. Miért is nekem oda mennem, hol minden lépten szabadságért elvérzett hős fiak sirját látom, s magát a szabadságot sehol se találom? Miért nekem oda mennem, hol szemközt köpdösnek ha azt mondom: „én szabad magyar vagyok“? S hol van a zúg, honnan e megátalkodott sorokat irom, kérdi ön? A szabad Görögországnak egy szabad szigetében uram, hova én, hajh! minő sok szenvedések után jutottam! A február 18-ki magyarósi szerencsétlen csatának — hol Riczkó is elesett — hirét tudom, hallotta ön? Itt engem is elfogtak, s csak azért kivánok élni, hogy büntessem magam, miért nem tudtam akkor meghalni. Ezer testi nélkülözések, s ugyananynyi lelki kinok közt hurczoltak Bécsig, hol a kórházban három hetet töltve, Olaszországba vittek; itt Mantuában 5 hétig elzárva senyvesztettek, honnan egy az Izrael 12 nemzetségéből öszszeöntött gyalázatos magyar csácsári regimenthez küldöttek bakkancsosnak. Már hitték, hogy öt és fél hónapi sanyargattatás után meg vagyok törve, azért mint pennás embert megérkezésem napján rögtön század irnokának tettek, mit is két hétig ernyedetlen!! szorgalommal folytatván, daczára az igért bitófának és golyónak, elbúcsuztam a kapufélfától s Kis Pista, mind végig hűnek ismert barátommal megszöktem, részt veendő, mint katona nemzetem szabadságharczaiban. Genuában az ott tartózkodó más magyar szökevények rendetlenségei miatt mind ketten börtönbe kerültünk s ott emésztettek a férgek és éhség, mig, hogy nyomorunk kelyhe megteljék, azt is bizonyosan meghallottuk, hogy Görgei elárulta szerencsétlen hazánkat. Végre elkészült a minket az olasz emigránsokkal együtt Görögországba viendő hajó. Útnak indultunk minden szél nélkül.. Az első kedvezőbbecske szél hajónkat anynyira megrepesztette, hogy csak 160 ember négyszer huszonnégy órai éjjelnappali munkája s a gondviselés mentett meg Sicilia

szomszédságában a hajótöréstől. Máltában megigazittattuk hajónkat Megfordulva a pyreusi kikötőben, meg Syrában, october vége felé ide kerültem. Iskolában lakom, még pedig ennek a könyvtárában, mint tagja az oskola igazgató családjának. A tudományoknak élek; időtöltésből könyvet kötök. Tanitok latint, angolt és francziát. A ki ismer, becsül, kivéve az egyetlen pecsovics magyart, a ki itt lakik. Szükséget semmiben sem szenvedek. „Kérem önt, irja meg szülőimnek — ha élnek — hogy élek, s oly állapotban, hogy mikor magukkal tehetlenek fognak lenni, rajtuk segithetni fogok, őket most is oly gyöngéden szeretem, mint gyermek koromban. Irja meg, él-e vagy meghalt bátyám, szülőim, Brassai, kinek tanulmányaim nagyobb részét köszönhetem; kik élnek s kik haltak meg honfiaink közül".

Eddig a levél. Teljesitette-e a néhai püspök kéréseit, átadta-e üzeneteit nem tudom, de hiszem, hogy nagyon hallgatott vele, hogy miféle levelet kapott, s választ sem adott rá. Veszedelmes vállalat lett volna az abban az időben.

Az, hogy a fennebbi levelére választ nem kapott, nem csüggesztette el őt. Új meg új levelet irt. Végre egy görög barátjának trieszti fivére kereskedelmi üzleti öszszeköttetései folytán 1850 végén egy levelét, politikai fogságból épp akkor kiszabadult bátyja kezébe játszania csakugyan sikerült. A testvéri szeretet ily körülmények közt indokolt mély fájdalmával, de az egymás feltalálása iránti határtalan öröm szent érzésével válaszolt ez viszsza 1851 január 12-én.

Jakab Józsefnek ekkor az volt czélja, hogy görög állampolgárrá legyen s közhivatalt vállaljon ott. Bátyja irántai benső barátsága s testvéri szeretete azonban hazafias kötelességét sokkal élénkebben kötötte lelkére, semhogy azt tenni tovbbra is elhatározása maradt volna.

Ezutáni minden törekvése abban öszpontosult, barátokat szerezni új, de ideiglenes hazájában, s szorgalma által önfentartását s némi jövedelemszerzést biztositani. Mindkettőt elérte. Tartozkodása helyén Kalkiszban oly népszerüségre vergődött, mint tanár oly köztiszteletnek örvendett, hogy a legelső emberek megtisztelőnek tarták önmagukra nézve barátságát. Legbensőbb barátjai a következők voltak: Thiers franczia consul, Iliadi törvényszéki elnök, Krizottis prókátor, Duma és Ikadisz kereskedő, Papanosz czukrász, Kolmár, Nötig orvosok stb.

Később megvált a városi oskola tanitójától s önálló intézete volt. Tanitványai reggeli 6 órától esti 7 óráig minden óráját lefoglalták, és ő mégis ott és akkor is folytonosan tanult; elsajátitotta az új és ó görög nyelvet, s mind kettőt beszélte. Tudományos hire olyan volt, hogy az neki a görögök egykori bölcsei iránti tiszteletet és közbecsülést biztositotta. Különben őt is bölcseik képpen tisztelték a tiszta szivü, jóindulatu görögök. Havi keresménye már az első hóban 150 drachmát tett ki. 1851 végén Syrába hivatott meg tanárnak, egyelőre habozott, később azonban Athenben fényes tanári vizsgát tevén le, elfoglalta a szép és tiszteletre méltó megbecsülést és ismételt meghivatást. Büszke volt rá, hogy azon városban tett tanári vizsgát, melyet a tudományok bölcsőjének, szülővárosának neveznek világszerte.

Határtalan lelkesedéssel szólt olykor azon nevezetességekről, melyek naponta szemei előtt és látkörében voltak. Lakásáról, mely történelmi nevezetességü szigetekre és azon pontra néző kilátással birt, hol Aristoteles az árapály oka felett elmélkedve tengerbe fult. De bár mi sok szép megragadó kép kötötte őt a szabad Göröghon földéhez, egész valóján meglátszott az a honvágy, az az öszszekötő kapocs, az édes hazával, melyet legszebben az a költőnk dicsőitett meg, ki azt irta a magyarnak hazája felől, hogy:

„A nagy világon e kivül
Nincsen számodra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze
Itt élned halnod kell“.

Jakab József erősen és mind erősebben érezte ennek valóságát, már 1852-ben irta fivérének, eszközöljen amnestiát számára. — Megpróbálta, de sikertelenül. Végre eljött ugyan az amnestia ideje, de rá nézve nagyon későn.

Egyik levelében irja bátyjához: „A hontalanság gondolata egész valómat megzavarja. Új hazámról beszélsz, s beszéltem én is többször, de hidd el, számunkra a nagy világon hazánkon kivül nincs haza. Hazudik, a ki még mondja: ubi bene, ibi patria. Alig egy évvel ezelőtt még hittem, hogy itten, megelégedve sorsommal, ugy fogom elnyomott hazánk sorsát figyelemmel követni, siratni. E hitnek többé birtokában nem vagyok; mint gyermek, vágyom hazámba: nem azért, hogy nyugodtan kényelmesen éljek, hanem hogy megoszszam veletek könyeiteket. Anynyi szeretetet, anynyi szabadságot, anynyi anyagi hasznot, mint itten, hazánkban soha sem fo-

gok élvezni, és mégis közitekbe vágyom, a nyomor fészkébe. S tán értetek csupán? kérditek; nem: az életvágy vonz mindenek felett leghatalmasabban. Ugyan élet az, mit bujdosásban töltünk? Eddig csak készültem az életre, most élni akarok. Élnem kell tehát, s élni minél hamarább hazámba mennem: annak légével tápláltatnom, napjánál melegednem s földébe temetkeznem. Te gondoskodj becsületes amnestiáról". És sürgette mindörökké az amnestiát. Atyja 1853 elején megkisértette eszközölni, de eredménytelenül. Még választ sem kapott kérelmére. Egyházunk pedig nem is mert szót emelni érette. Amazt a honvágy gyötörte, beteggé tette, lázban tartotta és sorvasztotta napról napra. Környezete nem volt képes megérteni a búskomorságot mi kedvenczén erőt venni látszott. Nem ismerték a titkon rágó férget szivében. Orvosai fürdőt ajánltak és Nápolyba küldék üdülni. De az újabb bujdosás még inkább feldulta, megrenditette egészségi állapotát. Már közel volt Nápolyhoz, midőn az útazás törődéseitől is szenvedvén, halálát már közelben érezte. Egy kis sziget-kikötőből utolsó levelét irta fivéréhez, melyben tudatja vele roncsolt és sulyos egészségi állapotát. „Ha több levelet nem kapsz tőlem, jele hogy meghaltam. Isten áldjon meg titeket. Anyámnak és apámnak légy helyettem is öreg napjaikban hű és jóindulatu gyámola".

Ezek utolsó sorai voltak; mert nem irt: biztos, hogy csakugyan elhalt. Szive szakadt-e meg a honvágytól, vagy egyéb okozta halálát; tenger nyelte el testét, vagy a tengerparti hullámoktól verdesett sziklák között van-e sirja, nem tudom. Nem érhette meg, hogy hazáját még egyszer meglássa, sem hogy annak hőn óhajtott szabadsága felől legalább hirt vehessen.

Isten nyugtassa meg az ő sokat hányódott porait; nekünk pedig adjon erőt, hogy nemes lelke érzései, fenkölt gondolkozásmódja és felmagasztaló nemes büszkesége szép példáját követhessük.

Nagy János.

Báró Holzendorf és Dr. Bellows tiszteletére rendezett reggeli.

London, jul. 11. 1872.

T. szerkesztő ur! „Az angol és külföldi unitárius társulat“ a többi fiók-egyletek hozzájárultával b. Holzendorf, Dr. Bellows és más kitünő egyének tiszteletére, kik a börtönügyi congressus tárgyában a világ minden részeiből Londonba öszszesereglettek, jul. 11-én egy nyilvános reggelit rendezett. Nekem is szerencsém volt abban résztvenni s mint igen fontos és sok tekintetben érdekes ünnepélyt, helyén látom azt a „K. Magvető“ szives olvasóival megismertetni.

A nevezett reggeli a „Freemasons' Tavern“-be (szabad kőmivesek vendéglője) volt, melynek nagyszerü terme már 9 órakor zsufolásig tele volt nagyszámu hölgy és férfi vendégekkel. A reggeli után a társulat elnöke kikerülhetlen jelen nem létében Hopgood ur, a minden jó és nemes ügynek lelkes pártolója, foglalta el az elnöki széket, s miután a társulat nevében kifejezte a legőszintébb örömet, melyet nekik a nagyérdemü látogatók jelenléte okoz, kezdetét vette a beszédek hoszszu sora.

Első, ki szót emelt, Carpenter kisaszszony volt, kinek az indus nők nevelése és emelése körül szerzett érdemei miatt fényes neve van. „Önök tudják“ — igy kezdé beszédét — „hogy én hat évvel ezelőtt Indiában voltam, a hová nem ugy mentem, mint valamely vallásfelekezet tagja s nem is abból a czélból, hogy mint missionarius a ker. vallás üdvös eszméjét terjeszszem, vagy az egy igaz Isten imádását megismertessem; ámbár mindenütt bizonyságot tettem arról, hogy egyedül a ker. vallás szellemétől indittatva vagyok közöttök; mivel engem a Krisztus vallása arra tanitott, hogy mi mindnyájan testvérek vagyunk és Isten mindnyájunknak közös édes atyja. Én csakis azért mentem oda, hogy a rokonszenv jelét és üzenetét elvigyem az indiai nőkhez és hogy felhivjam munkásságra mindazokat, a benszülött férfiakat, kikről meg voltam győződve, hogy éppen oly hőn óhajtották, mint én magam, az indiai nők emelését és emancipatióját a tudatlanság

és megvetetség azon állapotából, melyben egy nagy része azoknak sinlődik; mentem azért, hogy felajánljam nekik segélyemet oly módon, a mint ők hasznosnak gondolnák. Én nem mentem azért, hogy az én saját rendszeremet vagy eszméimet rájok erőszakoljam; de megvallom, hogy az unitárius testületnek rendkivüli fontosságát, soha sem éreztem anynyira, mint a mikor az indusok között voltam Igen! ottan mind inkább-inkább át voltam hatva az unitárius vallás-felekezet fönséges hivatása által, melyet fölkellene hogy karoljon t. i. a keresztény-vallás tiszta elveinek terjesztését India szülöttei között. Én tökéletesen megegyezem Dr. Bellows [1]) nézetével, mit a mult vasárnapi beszédében kifejezett, t. i. hogy „India soha sem fogja elfogadni a ker. vallást abban az alakban, a mint azt jelenleg a missionariusok terjesztik.“ — Az indusok öneszméletre kezdettek jőni s tömegesen igyekeznek a babona s tudatlanság homályából kiszabadulni; de ez nem a más vallásra való térésnek az eredménye, hanem az angol kormány által felállitott iskolákban nyert nevelésnek. Mert mihelyt az angol nevelés befolyása alatt megismerkedtek az isteni gondviselés működésének természetével: azonnal búcsut mondanak mind azoknak a babonás nézeteknek, melyeket saját vallásos oktatóiktól nyertek, s emancipálják magokat többé vagy kevésbbé a szerént, a mint több vagy kevesebb bátorságok és függetlenségök van. Az én hő óhajom az, hogy az unitáriusok küldjenek tehetséges missionariusokat Indiába. Mivelt téritőket — mondom — mert az indusok magas képzettséggel birnak. Oknélkül való oda tudatlan egyéneket küldeni. Szemeljenek ki csak képzett férfiakat, kik képesek emelkedett és felvilágosult nézeteket hirdetni köztök, mint a minőket a mult vasárnap hallottunk barátunktól, s meglátják önök, hogy az indusok tömegesen fognak sorakozni a missionarius zászlója alá. Én nem is azért mennék oda, hogy őket megtériteni kisértsem, mert én részemről alig hiszem, hogy India a mi korunkban elfogadja a ker. vallást; de igyekezném segiteni őket, hogy a bálványimádástól megszabadulhassanak; én nem erőszakolnék semmi olyast reájok, a mit ők valóban nem kedvelnek. Én óhajtanám azért, hogy e társulat tegyen valamit e nagy czél valósitásában. Már több izben kérdezték tőlem: „Hát hol van az erre alkalmas egyén? Uraim! ha mi egyszer elhatároztuk, hogy e dolognak meg kell történni: akkor meglesz! Én bizonyos vagyok abban, hogy a mi testületünk-

[1]) Bellows igen érdekes beszédet tartott e tárgyat illetőleg jul. 7-én a Stamford-street-i templomban.

ben könynyen található ilyen áldozatkész egyén. Olyan egyén, a ki ottan működnék a szeretet és szivesség szellemében, s nem kisértené meg megyét alakitani a maga számára s nem küldene hoszszu listákat haza: „hogy ő enynyi s enynyi indust téritett meg“ — mert én mindezért nem adnék egy szalmaszálat, — de ellenkezőleg, a ki jótékony s üdvös eszméket hintene el köztök s együtt munkálna velök az emberi előhaladásnak minden nemes mozgalmaiban, a mint ők óhajtanák. — Azonban e társulat is tehetne valamit e tekintetben. E társulat „British“ és „Foreign“-nek nevezi magát. Ha „angol:“ akkor India az angol kormány alatt van, és ha „külföldi:“ akkor India külföldi ország. Minden tekintetben tehát e társulatnak érdekében áll az eszmét azonnal felkarolni. Önök már megis tették az első lépést (a mi igen nagyra becsülendő) t. i. a Channing műveinek terjesztése által; czélszerü lenne, hogy a Dr. Bellows vasárnap tartott beszéde is küldessék meg számukra. Felkérem önöket továbbá, hogy küldjenek egy más, néma missionariust is, kinek szavát a sír már 33 év óta elnémitotta; — értem egykori kedves indiai barátom, Roy Ramohunt. [1]) Az én birtokomban egy kis kötet röpirat (tract) van, melyet Roy Angliában léte alatt irt honfiai számára. Ő úgy beszél ebben földieihez, mint mindenekhez, t. i. az ők saját szent irataikból. Roy igen érdekes érveket hoz fel a Suttee [2]) ellen, bebizonyitván, hogy a szöveg, melyről azt hitték, hogy a suttee-t támogatja: valóban roszszul volt forditva és ellene van annak. Egy jelenleg Londonban tartozkodó fő Brahmin (kinek atyja törvényszéki elnök Indiában) és más két befolyásos indiai, biztositottak engem, hogy mily sok jót fogna eredményezni annak a műnek újból való kiadása és az indusok közt való kiosztása. Ha ez sikerül: akkor a bristoli sírboltban nyugvó Roy újból hallatni fogja magát s hirdetni fogja az egy igaz Isten imádását honfi társai között.“

Carpenter kisaszszonynak zajos éljenzéssel végzett beszédét a Holzendorfé (Berlinből) követte, kinek beszéde egészen különböző, de nem kevesebb érdekeltséget keltett. A Báró úr a Kelet babonája és hátramaradottsága helyett az európai bölcsészet műveltségét és egy emancipált császárságnak reményeit tárta elénkbe.

[1]) Roy Ramohun igen felvilágosult és művelt ember volt. Sokat tett hontársai emancipálásának előmozditásában. Carpenterkisaszszonynak nagy barátja volt. Tetemei a bristoli sírban nyugosznak. — [2]) Suttee (sati vagy satee) sanscrit szó=tiszta; vallásos tisztulási szokás; női istenség, és megint jelenti: az özvegyet, ki férje sírján megégeti magát.

Érdekes beszédjének a kivonata ez: „Én nem vagyok képes kifejezni forró köszönetem a társulatnak azon szivességeért, melylyel engem fogadott. Igen meg voltam lepetve, midőn az önök meghivó levelén a nevemet egy olyan kitünő férfinak, mint Dr. Bellows, a neve mellett találtam. És én hajlandó vagyok hinni, hogy önök ezt mintegy azon rokonszenv kifejezéseül tették, melylyel a „Német Prot. Egyesület" iránt viseltetnek. Vagy talán önök azt akarták ezzel kimutatni, hogy a valódi egyháznak mindig képviselve kellene lenni a papi és világi elemnek szoros egyesülése által s önök ezt az alkalmat felhasználták, mintegy szép példájául az internationalismusnak. Minden igaz vallásnak nemzetközivé kell hogy legyen, és miután internationális vallássá lett: magába kell hogy egyesitse a különböző nemzeteknek saját jellegeit, a nélkül, hogy veszélyeztetné azokat. A katholicus egyház kisértgeti nemzetközivé lenni, és az is volt századokon keresztül, de csak az átalános uralkodás- és öntudat elnyomásának elvénél fogva. Aztán jött a Protestantismus a Reformatióval. És mi, ugy hiszem, a 19-dik században az internationalismus elvéhez kezdünk viszszatérni: az az mi igényeljük az egyéni lelkiismeret szabadság jogát és ebben látjuk a keresztény hitnek igazi elvét. A lelkiismeret eme függetlensége és szabadsága, mely mindig megkülönböztető jellege volt az unitarismusnak, jelenleg elevenitő szelleme a német Protestantismusnak is. Nekem ugy tetszik, hogy igen nagy különbség van a német Protestánsok és az angol és amerikai unitáriusok között, nemcsak nézeteiket illetőleg, hanem a módra nézve is, melynélfogva azokat valósitni igyekeznek. Az angol és amerikai unitarismusnak megkülönböztető jellege az életben nyilatkozó ama tevékeny erő, mely Németbonban eddigelő inkább csak elméleti volt, tudományos kutatásokra és vizsgálódásokra szoritkozván. Ha mi képesek lennénk mindkét elvet egyesiteni: akkor bizonyára az unitárius mozgalomnak gyakorlati hatalma az egész világon rendkivülileg gyarapodnék. Önök ismeretesek a régi katholicusok mozgalommal, melyet a „Német Prot. Egylet" örömmel üdvözölt. De Némethonba egy más mozgalom keletkezett jelenleg, (melynek nagy politikai fontossága van) mert el fogja rontani az állam és egyház közötti szerencsétlen egybeköttetést nemcsak a katholikus, hanem a protestáns orthodox pártot illetőleg is. A berlini egyházi szék előtt fog majd elhatározódni ama kérdés: „Ha vajjon szabados-é egy papnak unitárius elveket vallani?"

A mi legjelesebb theologusaink eddig is ez elvet hirdették és

vallották a nélkül, hogy valami ellenzésre találtak volna; hanem ma már a megkövesült orthodoxia kegyessége anynyira ment, hogy kérdésbe teszik azt, a mi mindig valóságos és szabados joga volt egy német protestánsnak. Mig egyfelől Berlinben e kérdést vitatárgyá emelték: azalatt Déli-Némethon nagyobb részében és a badeni N.-Herczegségben senkinek sem jut eszébe egy német protestánsnak e teljes jogát kétségbevonni. Én mondhatom önöknek, hogy Németországban mindenütt, a hol nem csupán csak „örökösödési“ vallás, de „gondolkozó“ vallás és lelkiismeret-szabadsága létezik: ottan az unitárius hitelvek szilárd lábon állanak. Bunsen, kinek neve, azt hiszem, minden unitárius előtt ismeretes, lerontotta a keresztény hitnek amaz elavult definitióját, hogy: „más igaz vallás nem létezhetik azon keresztény hiten kivül, mely a régi dogmákban ki van fejezve.“ -- Bunsen megmutatta (és minden felvilágosult német osztja az ő véleményét), hogy a hol csak igaz és tiszta vallás létezik: ott keresztény hitnek is lenni kell. Ez a hite és meggyőződése az én prot. honfitársaim legnagyobb részének; és bátran merem állitani, hogy ez elv alapján az unitárismus arra van hivatva, hogy internationalis vallássá legyen, nemcsak az európai nemzetek között; nemcsak az új continensen és az új világban, hanem a földgömb azon részében is, hol a vallás más alakban jelenik meg mint nálunk. A lelkiismeret eme szabadsága, a keresztény hit, mely nyiltan vallja, hogy „gyakorlati kereszténység létezik, habár nem fogadja is el a mi „nevünket“ -- e vallás, mi szilárdan hiszszük Némethonban, az egyedüli elve a nemzetközi vallásnak és képes lesz nemzetek és államok fölött uralkodni. Engedjék meg azért uraim és hölgyeim, beszédemet azzal a reményteljes kifejezéssel végezni be, hogy az emberiségnek átalános internationalis vallása, a mint az az unitarismusban ki van fejezve: terjedjen és gyarapodjék jövőben mind inkább és inkább.“ (Tapsvihar.)

Most Dr. Bellows (New-Yorkból) állott fel, kit a közönség szünni nem akaró éljenzéssel fogadott s igy szólt: „Semmi sem nyujthatna nekem édesebb örömet, mint egy ilyen szép és nagyszámu gyülekezet szemlélése, mely az öszszejövetel czélját tekintve egészen világ polgárinak tünik fel.

Én oly sokszor jövök Angliába, hogy utoljára semmi üdvözlet sem marad számomra; de mielőtt ez bekövetkeznék, engedjék meg, hogy megköszönjem önöknek, miszerint nevemet azoknak nevei közé soroztták, kiket ez alkalomra meghivtak — ez alkalomra — mondom

— mely egészen unitáris szellemü megünneplése a mi vallásos hitünk és rokonszenvünk kimutatásának; midőn ilyen ünnepélyes öszszejövetel alkalmával kiönthetjük egész lényünket egy fönséges hármoniába, s midőn a különböző nemzeteket képviselő férfiak és nök egy és ugyanazon érzelemben és gondolatban vannak s egy czél heviti mindnyájok keblét".

„Én ugy vélekedem, hogy a mi unitárismusunk, — ha az jelent valami egyebet azon csekély küzdelmen kivül, mely a polytheismus egy különös formája ellen vivatik, s mely nem sokára feledésbe megy — bizonyára egy komoly harcz azon törekvés ellen, mely oly hoszszason szétválasztotta a világot, s megakadályozta a nemzeteknek testvéries egyesülését. Mi e hoszszu idő alatt szellemileg és testileg harczban állottunk egymással, s nem csak a jelen, hanem a jövő életet is némi tekintetben megkeseriteni igyekeztünk egymásnak; törekedtünk nemzeteket egymással ellenséges viszonyba hozni, a helyett, hogy a béke jobbját nyujtottuk volna egymásnak a közjó előmozditására. Mi megkisértettük feldarabolni az emberiséget, hogy önnön magát megsemmisitse, a helyett, hogy igyekeztünk volna öszszecsoportositani mindazon lelkes bajnokokat, kik készek voltak munkálni annak felépitésén vagy szellemileg vagy anyagilag. Igen — mondom — mi arra törekedtünk, hogy a dolgokat egymástól elválaszszuk, a helyett, hogy örömmel fogadtuk volna azokat, kik bár mi módon az emberiség jólléte és szabadsága előmozditásán munkáltak." „Különösen örülök" — monda tovább — „hogy B. Holzendorfot, mint Németország képviselőjét köztünk láthatom ez alkalommal: mert ő egy olyan országot képvisel, mely igen kedves nekünk Amerikaiaknak; mivel az ő honfitársai sokképpen segitik a mi népünket az emanczipatióban s nagy befolyást gyakorolnak Amerika sorsára az által, hogy bizonyos szépészeti és értelmi elemet vegyitenek a mi anyagias irányu civilizatiónkba."

Itt bővebben kifejtvén a német tudományos szellem fontosságát, átmegy az unitárismus elhivatására, mely szónok szerint arra van praedestinálva, hogy az új theologiai iránynak előharczosa legyen, s azután igy folytatja beszédét: „A mi különösen minket amerikaikat illet; ámbár a mi unitárismusunk nem tesz valami rendkivüli gyors haladást külszervezetében, de mégis a valódi győzelem, a mit mi tapasztalunk az, hogy a más vallásfelekezetüek folytonosan elfogják a szelet a mi vitorláink elől, nézeteink s elveink hirdetése által. Én nem ismerek egy szónokot sem Ameri-

kában, ki oly merész és radicalis nézeteket prédikálna a szószékről, mint az én barátom. Beecher Henrich (Brooklynban). Ő minden rokonszenvet megtagad az unitáriusoktól — különösen a névtől — s midőn értesittetik, hogy mily sok tekintetben megegyezünk mi vele, ő azonnal siet tudatni a világ más részével, hogy mily kevéssé egyezik ő velünk. De mégis a következő vasárnap megint oly egyetemes és a miénkkel minden tekintetben megegyező elveket hirdet, hogy mi nem szününk meg igy szólni hozzá: „Ön nem is tudja Beecher úr, hogy menynyire kedvez nekünk, mi mindennap jobban-jobban szeretjük és becsüljük önt s úgy hiszszük, hogy ön ezt valóban meg is érdemli." Mi reménynyel vagyunk eltelve az unitárismust illetőleg Amerikában, azért is, mivel régi vitáink, a jobb és bal, a radicalis és conservativ szárnya az unitárius testületnek jelenleg teljes nyugalomban vannak. Igen, a mi régi küzdéseink, — melyek minket örökös forró lázban tartottak — s a csudákat, a természetest és természetfelettit illető vitáink egészen eltüntek azon nagyfontosságu kérdések előtt, melyeket a jelenkor tudományos és bölcs gondolkozó fértiai az egyházon kivül emeltek az Isten valódi lényegét és az istenség személyiségét és létezését s a kijelentés lehetőségét illetőleg. Mindezek a kérdések — mondom — lecsillapitották a mi czivodásainkat: s mi most tökéletes egyetértésben élünk, s erőinket igyekezünk honositani gyakorlati téren ügyünk hathatós előmozditására".

„De egy dolgot nagy fontosságunak tartunk" — igy végzé szónok nagy hatásu beszédét — „s ez az alapitott vallás iránt való érdekeltség, mely igen gyakran öszszetéveszttetik a kereszténység természetes vagy természet feletti eredetének kérdésével, holott ez egészen különböző dolog; mert ezeren és ezeren vannak a mélyen gondolkozó fők közül, kik a legelső sorba helyezik a keresztény vallás becsét és érdemét, s nem kérdezik, hogy honnan származott, teljesen meg levén győződve a felől, hogy minden jónak, üdvösnek és nemesnek Istentől kellett származnia. A dolgoknak e nézete t. i. őszinte és mély érdekeltség az alapitott vallás iránt sokszor öszszetéveszttetik a természetes vagy természet feletti kérdésnek — a csudák vagy nem csudák kérdésének criticai fontosságával, mintha bizony valaki tudná, hogy mi a természetfeletti és mi a természetes, ha meghatározni akarná azokat: vagy mintha valakinek a jelenleg élő emberek közül erejében állana megmondani az „Inspiratio" és Revelatio" szavaknak valódi értelmét. Engedjük azért,

hogy kiki magyarázza ezeket a maga értelme és tetszése szerént; mert ez az alap, a melyen a mi békénk s egyességünk Amerikában megalapult. Nekünk is mindnyájan nagy mértékben szükségünk van az „esprit de corps"-ra, mely azon harczos tulajdona, ki egy különös ezredhez tartozik és a ki nem gyűlöli az ugyanazon hadseregben levő más ezredeket, de azonban szilárdan áll a maga zászlója mellett s mindent elkövet, hogy ezrede teljesitse kötelességét azon nagy czél előmozditására, melyre a különbféle zászlók fel vannak szentelve. Legyünk azért mi is rendületlenül hivek a mi unitárius zászlónkhoz és gyarapitsuk ezredeinket mindennap a menynyiben csak erőnktől kitelik. Mutassuk meg, hogy mi képesek vagyunk buzgóságunk tüzét éppen oly lángolóvá és égetővé tenni, ha szükség, mint az, a mely valamely tisztán felekezeties és szitkozodó oltáron ég. Jóllehet a mi oltárunkon nincs egyéb áldásnál, mi a z é r t m é g s e m szűnünk meg azt lobogásban tartani: mert avagy nem méltó-é az áldozat egy olyan elvért, eszméért, mely az egyetemes emberiség javára irányul s legőszintébben rokonszenvez az emberiség érdekével és czéljával? S habár nagyon kis helyen állithatjuk is fel oltárunkat; s habár az oltár kicsi is jelenleg: mi bizonyosan nem fogunk késedelmezni legbecsesebb áldozatunkkal ahoz járulni és szivünket arra feltenni mint egy égő áldozatul, tiszteletére a szabadságnak, a szabadság Istenének és tiszteletére a Krisztusnak, ki élő képviselője az isteni szabadságnak, jóságnak és szentségnek!" . . .

Térjünk megint viszsza a szépnem szónokaihoz, kiket valódi gyönyör volt hallgatni. Lady B o w r i n g, miután röviden előadta férje jelen nem létének okát, úgy nyilatkozott, hogy az ő meggyőződése szerént a monotheismus arra van hivatva, hogy egyetemes vallássá legyen. A jelenleg felmerült különbféle mozgalmak mind a vallás e nagy elvének megoldása felé irányulnak. Ha az unitarismus vagy bizonyos formában való theismus arra van hivatva, hogy elvül szolgáljon a világnak: nekünk most sokkal szilárdabban kellene e nézethez ragaszkodni, mint valaha, s nem kellene csupán hallgatag beleegyezéssel vallani e véleményt: de teljes erőnkből arra törekedni, hogy azt terjeszszük mind életünk példaadásával és jótékony cselekedetekkel. (Szakadatlan éljenzés.)

Lady Bowring után az amerikai hires szónok, H o w e Julia aszszonyság, Dr. Bellowsnak végszavával kezdette el hatásos beszédét, t. i. Dr. Bellows az élő Krisztusról szólott, mely Howe asz-

szonyság véleménye szerint igen nagy és komoly fontosságu. „A világ“ — igy nyilatkozik beszédében — „eddigelé csak a meghol Krisztussal foglalkozott, de a mai kornak az élő Krisztusra van szüksége! Igen ama magasztos és istenes elveknek az emberi életre való alkalmazását sóvárogja a világ. Hiszen Krisztus maga mondá: „A szavak, melyeket beszélek, lélek és élet“, és ha az unitárizmusnak van valami érdeme és hitele, az abban áll, hogy ezt az élő szót, szellemet és befolyást „jelszóul“ lobogójára irta és valósitását leghőbben óhajtotta és óhajtja“. Végül, kedvencz tárgyára, a béke kérdésére tért s felkérte a jelen levő hölgyeket, hogy e nagy fontosságu ügyet, melyen az emberi társadalomnak egyedül lehet biztos nyugalma, tegyék házi kötelességökké s a hol szükséges, nyilvános vita tárgyá. „A nővilágnak — ugymond — részen kell állania és munkálnia a béke terjesztése érdekében, még pedig annál nagyobb erélylyel és lelkesültséggel, minél nagyobb miveltséggel dicsekszik valaki“.

Ez után Smale ur, egy törvényszéki főbiró Hong-Kongban állott fel s mondá, hogy ők nem azért jöttek öszsze e terembe, hogy felekezetiességről beszéljenek. Ő ugyan unitárius vallásban növeltetett, s testestől, lelkestől unitárius jelenleg is, de a világban való hoszszas vándorlása alatt megtanulta cosmopolita lenni. A japániak, chinaiak, Parsee-k (tuzimádók) és indusok közt oly rokonszenvre és vallásra talált, a mi szeretetet s becsülést gerjesztett keblében irányokba; s köztök valóban érezte ama nagy igazságot, mit gyermekkorában tanult, t. i. hogy „Mi mindnyájan ugyanazon egy édes atya gyermekei vagyunk és hogy a vallásos érzelem az emberi természetnek legmélyebb érzelmei közé tartozik“. A második leczke, a mit tanult az, „Hogy a keresztény vallásban rejlő isteni elem az alapja minden magasabb vallásnak. Ha kiszakitjuk ez elemet a ker. vallásból, igen kevéssel lesz jobb a gyakorlatra, mint bármely más vallás; mig elenben az isteni elemmel végtelenül felette áll minden más vallásnak, melylyel útazása alatt megismerkedett. Neki szilárd meggyőződése az, hogy az idő eljő, mikor minden ellenségeskedés megszűnik a trinitarismus és unitarismus között! (zajos taps).

Meg kell még emlitenünk tiszt. Lowe Károly, az amerikai unit. társulat volt fáradhatlan és tevékeny titkárának beszédét. „Az idő már oly rövid — igy szól — hogy alig ha jogos lenne hoszszasan fárasztani az önök figyelmét, különösen, miután oly kitünő beszé-

deket hallottak az előttem szólóktól; de én igen örülök, hogy alkalmam van hálámat kifejezni önöknek és az angol unitáriusoknak azon szives előzékenységért. melylyel engem elhalmoztak; különösen nagy örömet szerez nekem az önök ernyedetlen buzgalma, melyet a szabad kereszténység ügyében kifejtenek. Az, a mit önök ma és társulatuk évi gyülésén cselekedtek a más nemzetbeli hitrokonaik képviselőinek összehozatala által — igen érdekes mozzanat az unitarizmus történelmében. Önöknek képviselőjök van itten Német-, Franczia- és Magyarhonból, Chinából, Indiából, Canadából és az Egyesült-Államokból sat. Én óhajtanám, hogy Olaszhon is képviselve volna, (a mit, mint értesültem, önök vártak is), mivel a szabad irányu mozgalmak hevesen folynak ottan is. Söt még Spanyolországban is a Channing müvei nagy érdekeltséggel olvastatnak a nemzet felvilágosultjai által, valamint sok más helyen és különböző nyelven, ugy hogy Channing a leendő A n a n i a s, ki megérinté a S a u l o k szemeit, midőn azok az új szellem fénye által megvakittatnak, és a ki őket magasabb és tisztább hitre vezeti. Mily érdekes szemlélni — monda tovább — a fejlődés és ugyanazon érzelem közösségének e jeleit a különböző országokban, melyek oly távol vannak egymástól. Reám mindig nagy hatással volt s van ama tény meggondolása, miszerint az önök s a mi társulatunk, melyeknek szervezetök s czéljok ugyanaz: csaknem ugyanazon évben s napon alapittattak. Ez egyike azon különös jeleneteknek, melyek nem ritkák a történelemben, a hol igen gyakran látjuk, hogy a gondolatok s kifejlődés ugyanazon phasisa s ugyan az a tudományos fölfedezés történik különböző országokban. Midőn egymástól eltávolitott helyek, mint Irland, California és Vesuv, földrengés által látogattatnak ugyanazon időben: a tudomány embere azt mondja, hogy jóllehet a földszinén nincsenek öszszeköttetve, de a föld mélyében okvetetlenül érintkezésbe kell hogy legyenek egymással. Éppen igy a látszólag öszszeköttetésben nem levő erkölcsi és szellemi mozgalmak valóban érintkezésben vannak egymással az emberiség szive mélyében. Továbbá a rokonszenv és kölcsönös függésből származó öszszeköttetésben is sok igazság rejlik. Menynyi üdvös mozgalom tünt el nyom nélkül a társas élet terén a hideg közönyösség miatt! Az igaz ügynek mily sok jeles bajnoka halt meg elszigeteltségben, kik boldogithatták volna az emberiséget, ha új erőt s lelkesültséget nyerhetnek annak tudata által, hogy a világ nagy részében ugyan az a rokon érzelem és rokon tevékenység működik!

„Én valóban nagyra becsülöm“ — igy végzi beszédét — „hogy önök szivessége által, különböző országokból, az önök oltára körül öszszeseregelhettünk. Én bizonyos vagyok abban, hogy mi mindnyájan új erőt és lelkesedést viszünk el magunkkal az önök oltáráról, támogatására annak az ügynek, mely oly kedves nekünk!“ (zajos tetszés).

Az elnök által felhiva, végre e sorok irójának is alkalma nyilt élő szóval is kifejezni hláláját az angol unitárius hitrokonok iránt, kik páratlan vendégszeretetök s testvéri rokonérzelmök által oly kellemessé tették azt a két évet, melyet szerencsés volt köztök Londonban eltölteni, hogy nem volt oka magát idegennek tekinteni egy idegen országban. Tovább körvonaloztam az unitarismus jelen állapotát s haladását Magyar- és Erdélyhonban. Őszintén megvallottam, hogy mi nem birunk sem azokkal a hatalmas eszközökkel, sem azzal a magas miveltséggel, melylyel ők rendelkeznek; de azért teljes erőnkkel s tehetségünkkel igyekezünk lépést tartani velök a szabad vizsgálódás terén, s részt venni mind azon mozgalmakban, melyek az egyetemes emberiség javára és üdvére szolgálnak.

Ezzel az elnöknek egyhangulag köszönetet szavazva, a nagyszámu hallgatóság eloszlott, azzal az erős meggyőződéssel, hogy a kik az emberiség egyetemes felvilágosodásának s jóléte előmozditásának szent ügyét hordozzák szivökön, azok tartozzanak bár különböző nemhez, nemzethez és valláshoz, mint e találkozás is fényesen bizonyitja, egy családot alkotnak. Vajha e meggyőződés, melynek terjesztéseért a brit és külföldi unitárius társulat oly nemesen küzd, mind erősebb gyökeret verne az emberek szivébe s teremné meg mindnyájunk számára a maga áldott gyümölcseit.

Kovács János.

Adalék a magyarországi unitáriusok XVI-ik századi történetéhez.

A magyarországi unitáriusok történetére mindeddig igen kevés adat jött napfényre. Tudjuk Melius Péternek, az unitáriusok legerősebb ellenfelének. Aran Tamás tévelygéseiről irt s Debreczenben 1562-ben nyomtatott munkájából, hogy Aran Tamás az unitárismus tanait Debreczenben már 1561-ben terjesztette, de ezen év karácsony havában Meliussal és debreczeni paptársaival öt napig tartott nyilvános vitája alkalmával Melius által legyőzetve, hallgatásra kényszeríttetett. Tudjuk, hogy Egri Lukács ungvári papot, mint az unitarismus hivét, Schwendi Lázár főparancsnok, leginkább Melius ösztönzésére, börtönbe vettette, s öt esztendőnél tovább sanyargatta. Meliusnak János Zsigmondhoz 1570-ben irt leveléből bizonyos, hogy az unitáriusokkal Belényesen, Békésen, Laskón és Tolnán vitatkozások tartattak, miből kitűnik, hogy ekkor az unitáriusoknak mind túl a Tiszán, mind túl a Dunán voltak egyházaik és papjaik. Bizonyos továbbá, hogy Székes-Fejérvári Karádi Pál, ki még 1569-ben abrudbányai unitárius pap és nyomdász volt, 1579 táján mint temesvári unitárius pap az alsó-magyarországi unitárius egyházak superintendensségét viselte. Hogy Pécsett az unitáriusoknak virágzó egyházuk volt s Baranyában e hitfelekezet több népes gyülekezetet számlált, kitetszik Válaszúti György pécsi unitárius papnak Skaricza Máté kevii ref. pappal 1588-ban folytatott s általa leirt vitájából, melyet Jankovics Miklós bár nem egész kiterjedésében, 1829-ben tett közzé a Tudományos Gyüjtemény ezen évi V-dik kötetében. Patai Sámuel tolnai ref. pap és esperestnek 1647-ben Szilágyi Bénjámin István sáros-pataki iskola-igazgatóhoz intézett levelében a népnél még akkor élt hagyomány után emlitve találjuk, hogy Vörösmarti Illés, herczeg-szöllősi ref. pap és baranyai superintendens főbenjáró vitatkozást tartott Alvinczi Györgygyel a

nagy-harsányi unitárius pappal, ki eretnekségben elmarasztaltatva, felakasztatott, miért is a török terhes évi büntetéspénzt rótt a hatalma alatt nyögő baranyai egyházvidékre. Mind ez azonban, valamint azon néhány gyér adat, melyet egyik másik XVI-dik századi magyar könyvből a magyarországi unitárius egyházakról kiböngészhetünk, oly kevés, hogy távolról sem lehetünk képesek hű képet alkotni arról, hogy az unitárius hitfelekezet Magyarországon a XVI-ik század második felében, hogyan, kik által, mely vidéken terjedt, hol virágzott, hol és hogyan hanyatlott, s hogyan enyészett el végképpen, hihetőleg a XVII-ik század vége felé.

Éppen ezért hazai egyháztörténelmünkre nézve nagy nyereségnek kell tartanunk minden olyan oklevelet, mely a magyarországi egykori unitárius egyházak eddig igen is homályos multjára bármi kis részben világot képes deriteni. S azt hiszem, hogy e folyóirat olvasói szivesen fogják venni az alább következendő levél közlését, mely éppen Alvinczi György vértanui halálának körülményeiről s az őket elitélő református papokra a budai basa által kirótt büntetésről szól, s a föntebb emlitett néphagyományt történelmi bizonyossággá emeli.

Ezen levél, melyet Pesten 1575 febr. 15-én Vörösmarti Illyés herczeg-szöllősi Mányoki Péter kálmáncsehi és Siklósi Miklós bizonyosan baranya-vidéki ref. papok intéznek hitfelekezetök papjaihoz, egykoru vagy közel egykoru másolatban az erd. muzeum kézirattárában találtatik (gr. Kemény József, Erdély tört. eredeti levelekben I. köt.) s eddig tudtomra nem volt közzé téve.

Tartalmából látjuk, hogy Alsó-Baranyában az unitárius vallást némely Erdélyből kiüzött menekültek terjesztették. Ezek közül a legfőbbek u. m. Alvinczi György és Tolnai Lukács ellen Vörösmarti Illés és ref. paptársai nyilvános vitatkozást tartottak, s mint győztes felek kieszközölték, hogy a világi hatóság őket halálra itélte. Tolnai Lukácsot azonban Pécs városából nem lehetett kivenni, de Alvinczi György (kinek neve erdélyi eredetét mutatja), kötéllel lakolt hitéért. Ezért Marosi Trombitás János és udvari papja Csapó György panaszt emeltek a budai basánál, ki Vörösmartit és két emlitett társát, kik, mint magok elismerik, Alvinczi elitéltetésében fáradoztak, Budára parancsolta, s nekik az unitárius Trombitással és Csapóval nyilvános hittani vitatkozást rendelt. A vita Budán törökök és keresztények, olaszok, görögök és zsidók előtt folyt, s eredménye a lett, hogy a basa az unitáriusok-

nak adott igazat, kik a biblia tekintélyét kétségbe vonták, a Krisztus istenségét tagadták s azt állitották, hogy a Krisztusnál nagyobb próféta is van. A basa Veresmartit és két társát halálra itélte s börtönbe vettette: honnan azonban a budai és pesti birák közbenjárására nagy öszszeg pénzért szabadon bocsáttattak, de magokat kötelezték, hogy ha ez öszszeget megtériteni képesek nem lennének, a börtönbe és halálra viszszatérnek. Kérik azért ezen levelökben hitfelekezetök egyházait, hogy levelök vivőjét, Nagy-Tályai Bertalan paptársukat, ki Budán elitéltetésöknél jelen volt, fogadják szivesen s kegyes adományaikkal tegyék őket képesekké, hogy ez erejöket meghaladó váltságot lefizethessék.

A levél egész terjedelmében igy hangzik:

Graciam et pacem a Domino nostro Jesu Christo, Patri aeterno per sanctificacionem Spiritus Santi precamur.

Incidimus Domini et fratres in Christo electi in tempora longe omnium periculosissima. Nam praeterquamquod haec miserrima nostra patria, et ipsi Christi Ecclesiae innumerabilibus calamitatum generibus subinde vexantur et adobruuntur, exorti etiam sunt et exoriuntur frequentissime mali homines, qui Deum non solum blasphemare non erubescant, sed in faciem mendacii arguere, sacra eius eloquia, quae vitae aeternae verba sunt, palam .... et falsa proclamare, imo unigenitum etiam ipsum filium impotentem insalvatorem esse non verentur. Hoc certe illud est, quod olim Spiritus Sanctus, per sua instrumenta..... futurum antediem adventus Domini praedixerat, quemadmodum disertis verbis scriptum extat, in posterioribus temporibus exorituros malos homines, sui amantes superbos, attendentes spiritibus errantibus, et fraternas daemoniorum inducentes haereses perniciosas, ipsum Dominum, qui nos suo sangvine mercatus est, a(b)negantes, viamque veritatis blasphemantes. Haec mala non fieri casu, sed nasci ab ipso diabolo, hoste filii Dei, saluti electorum, patre mendacii, qui zizania inter bonum semen spargere et seminare non cessat, permitti autem divinitus, ut qui probati sunt manifesti fiant, notum est ex verbo Dei. Qualiter autem debeat pius omnis affici, visu et auditu tantam blasphemiam, et exempla priorum omnium aetatum, et Spiritus testificans nostram redemptionem adoptionemque ac ipsa etiam gratitudo monere nos debent. Quis enim genuinus filius, qui audita parentis sui blasphemia non exacerbabitur? Et quis fidelis famulus, qui visa Domini sui ignominia non dolebit? Cum autem nos gloriemur non solum servos esse Domini nostri Jesu Christi, sed et amicos adeoque cohaeredes, quae ingratitudo et quale cor lapideum nobis fuerit, non discindi et non moveri blasphemia nominis illius?

Sed nunc rem paucis aperiam, in inferiori Barouia, ubi nos Deus in Ministerio sacro collocavit, exorti fuerant quidam profugi

et ejecti ex Transylvania, per Servetum, Blandratam et Franciscum Davidis, ab inferis provocatum, negantes Filium Dei verum et natura Deum Jehovam esse, Biblia autem Sacra palam falsa et stercora esse pronunciantes, horrendum vel auditu, inter hos praecipui erant Georgius quidam Alvinczi, et Lucas Tolnensis, contra quos pro nostro officio nos cum nostris symmistis et piis vicinarum Ecclesiarum Pastoribus insurgentes falsos et mendaces esse convicimus. Unde Dei beneficio et hoc effectum est, ut gladio magistratus punirentur. Lucas quidem ex Urbe Quinque Ecclesiensi eximi non potuit, sed Alvincius suspendio transmissus est ad suum antesignanum. Doluit hoc diabolo, unde no(n) sine turba maxima praetermittere voluit, permovit sua instrumenta Joannem Trombitas Marusien(sem) et eius concionatorem Georgium Cziapo, quorum suggillationibus et largissimis donationibus effectum est, ut Magnifico Principi [1]) sisteremur, hoc quidem praetextu, ut disputatio cum illis institueretur: sed nulla erat hic cura Praesidi de disputatione, verum occasio tantum querebatur, qua prius decretum consilium cum Johanne Trombitas de nece nostra, mea videlicet, Petri Kalmanheljensis et Nicolai Soklosiensis ad finem perduceretur. Quid multis? Astitimus fratres, spectantibus Deo et Angelis, magna hominum multitudine, coramque Turcis, Christianis, Italis, Graecis, et Judaeis veram fidei nostrae professionem edidimus, nos nimirum colere Deum Juxta enarrationem unigeniti filii Dei, Filium Patri consubstantialem et coaeternum Deum Jehova esse. Illi contra suam haeresem: primum, Biblia sacra, cum de eorum veritate quaesiti fuissent, Turcico quodam, et eo quidem contumelioso vocabulo, quod videlicet sint Caris Maris (id est, ut ex eorum, qui hujus linguae periti sunt, interpretatione accepimus, ex diversis materiarum seu specierum partibus inter se varie commixtis facta mixtura, id nos nisi fallor confusum chaos recte dixerimus) falsa asserunt. Deinde Christum Filium Dei esse patri coaequalem et in creatione affuisse abnegarunt. Prophetis et Apostolis inferiorem esse palam asseruerunt. Cum enim de Miraculis ageretur, cum Princip(e) Georgius Cziapo Prophetas et Apostolos, et servos, qui Christum secuti sunt, multo majora miracula edidisse manifeste proclamavit. Imo esse Prophetam (Machumetem fortasse intelligens) Christo excellentiorem, coram cunctis contestatus est. Et sic Unigenitus Dei Filius denuo per illos crucifixus, divinitate, potentia, filiali praerogativa et omnibus virtutibus spoliatus, indutus autem veste splendida et corona spinea coram praesidibus constitit. Judex juste, exurge, vindica hanc blasphemiam nominis tui. Placuit haec eorum confessio praesidi, ut quae per omnia par est confessioni Turcicae. Ego cum duobus conservis Petro nimirum Kalmanheljino, Nicolao denique Sokliosi, viris, qui in convincendo Alvincio laboraveramus.

[1]) A Nagyságos fejedelmen, mint az alább mondandókból kitetszik, a budai **pasa értendő.**

morti adjudicati in carcerem sumus conjecti. Verum interpellationibus et summis laboribus honestissimorum ac piissimorum virorum, Judicum Budensium et Pestiensium, gravi admodum precio redemti emissi sumus. Deus recompenset bonis viris, qui catenas nostras non erubuerunt, imo ne vitae quidem propriae parcere voluerunt. Et nunc sumus fratres, sub eorundem sponsione hac lege, ut si praemissam summam numerare non valuerimus, ut mancipia bello capta ad carcerem, compedes, mortem extremam, acerbissimam, redire debebimus. Nos quidem pro nomine Domini non solum vinciri, sed et mori parati sumus; verum ex morte nostra quantus triumphus Satanae, quanta ruina Ecclesiae consequatur, judicare fratres vobis omnibus promptum est. Et quoniam hanc summam nostrae redemptionis nostris viribus numerare nullo pacto possumus, cogimur vel inviti Ecclesiarum opem implorare. Cujus rei simul ac fidei gratia ad vos misimus communem nostrum fratrem et consocium in Christo Jesu fidelem D. Bartholomeum Nagytallyai, oramusque pro Christo, ne denegetis vestram opem, cum praesertim sciatis, centuplo eam ab unigenito Dei Filio vobis rependi, sicut sancte hoc ipsum praeconio verbi sui testatur. Non acquisivimus, credite fratres, hanc calamitatem nostro aliquo capitali poena digno scelere, sed sancto zelo, pio studio, atque diligenti propagatione gloriae Domini nostri Jesu Christi; vestrum nunc est viri Clarissimi ac doctissimi Pastores gregis, quibus munus promovendi gloriam Filii Dei aeque ac nobis incumbit, vestros monere serio auditores, ut muneris in altare Domini, qui est Christus, offerendi non obliviscantur. Gratum hoc Deo officium acceptumque sacrificium, sicut ad Heb. 13. Apostolus testatur, quod et in die Judicii clarissima voce sibi oblatum contestabitur, bonisque aeternis Dominus ipse conpensabit. Postremo hoc quoque petimus fratres amantissimi, ut legatione hac fungentem virum Clarissimum et omni honore dignissimum ea humanitatis declaratione, qua par est, accipiatis, fidemque ejus verbis, qui dum praedicta gererentur, Budae aderat, adhibeatis, quod ipsum etiam innata, tum vero a Filio demandata caritas a vobis postulat. Valete in Domino. Datum Pestini 17 Febr. 1575.

Elias Veresmarti, Pastor in Herczeg-Szőlős.
Petrus Manyoki Kalmancheljensis.
Nicolaus Sokliosi Pastor.

Közli *) Szabó Károly.

*) Szives köszönetünket e becses közleményért, mely egyháztörténelmünknek egy eddig eléggé nem is méltányolt részére vet világot. Valóban az unitárizmusnak a szorosb értelemben vett magyarországi történetéből még alig tudunk valamit. A Dávid Ferencz szomoru katastrofájával jó formán megszünt minden érintkezés az erdélyi és magyarhoni unitáriusok között. Mi hiszszük, hogy a történelem mezején megindult élénk munkásság és kutatási szellem még sok hasonló adatot szolgáltat kezünkbe, s ha e tekintetben ez adalék t. közlőjére is bizalommal néznek szemeink: ne tulajdonitsa ezt a mi szerénytelenségünknek, hanem saját történetbuvári érdemei iránt viseltető kiváló tiszteletünknek.

Szerk.

Különfélék.

Közlemény a Marosköri egyházi közgyülésről, mely tartatott Csokfalván junius 10 és 11-ik napjain, a papság házánál; holott

1.) t. Farkas György elnök esperest ur, az első nap délutáni 4 órakor megjelent papokat és iskolamestereket szeretettel köszönti és a gyülést az Ur nevében megnyitottnak nyilvánitja.

2.) A közgyülés jelen levő tagjai igazoltatnak, a meg nem jelent 3 tag mentségének jóba vétele mellett.

3.) Az ekklésiákban a mult gyülés óta történt változások emlékezetbe hozatnak.

4.) A hivatalos kezelés alá tartozó közpénzek beszedetnek, elintéztetnek, ugy a tavaszi iskolavizsgálatokról bejött tudósitások, előterjesztés végett kiosztatnak, — másnap folytatólag:

5.) Előterjesztetnek az iskolavizsgálati tudósitások, próbairások, névtan- és érdemsorozati jegyzékek, mulasztásokróli naplók, melyeknek külön-külön lett tárgyalása és megbirálása után, végzésként: A felhozott béterjesztések tudomásul vétele mellett, az ügybuzgóbb tanitóknak méltányló elismerés szavaztatott: másokhoz részint útasitás tétetett, részint erélyesebb kitartásra buzditó serkentés intéztetett, nevezetesen mindanynyioknak ajánltatott: az egyöntetüségre való törekvés; mulasztási pontos napló vezetése, nyilvántartása; a mulasztások az illető polgári hatósághoz való bejelentése; és a szokott iskolai kimutatásokban — nem szerint elkülönitve — még világosabb kitüntetése annak, hogy enynyi s meg enynyi unitárius tanköteles fiu s leányból, hány fiu- és hány leány-gyermek gyakorolja valóban az iskolát? mert csak ez úton derül ki, hogy hány unitárius gyermek marad oktatáson kivül? meghatároztatott végre, hogy a mulasztási naplók: név-, tantárgy és érdemsorozat tartalmazó kimutatások, s iskolavizsgálati tudósitások, külön felirat mellett, terjesztessenek az egyházi képviselő tanács elébe, kérve: hogy más alkalomra, a környéki elöljáróságnak, az iskolavizsgálati határidő kitüzésére, a körülményekhez képest, és a tavaszi munkaidőre való tekintettel, méltóztatnék a fennállónál tágasabb rendelkezési hatáskört s szabadabb kezet engedélyezni, hogy az iskola szétbomlása s illetőleg a vizsgálatok elmaradása meggátolható legyen.

6.) A vallásos élet élénkitésére reggeli 9 órakor megtartatott a templomi isteni tisztelet, holott szép gyülekezet jelenlétében, Biró Elek, iklandi pap aa. Zsolt. 84. $_{13}$. alapján épületes szónóklatot

tartott, „az Istenben való bizalom alapjáról és boldogitó voltáról". Isteni tisztelet után a szokásos templomi köszöntések kicserélése után, tanácskozásunk folytatása végett, egyházi társaságunk viszszahuzódott a papság házához.

7.) Szóba hozódott a káplánság kérdése, mely szerint a fennálló szabvány értelmében, a káplán főnöke helyébe rendes papul nem választathatván meg, ez intézkedés továbbra is fentartassék-e vagy csak módosittassék? E tekintetbon a megállapodás oda ütött ki, hogy azon rendszabály, hogy a káplán, elhalt főnöke helyébe rendes papul meg nem választható, továbbra is fentartandó, azon hozzáadással azonban, hogy még három évig maradhasson állomásán, az addigi fizetésnek, canonica portionak, és palást-díjnak élvezése mellett; hogy ez által több időt és kilátást nyerjen az alkalmaztathatásra. Az alatt pedig, az elhalt főnöke élvezett jövedelemnek két harmada legyen az elhalt özvegyéé s illetőleg árvájáé, egy harmada pedig az illető környéki özvegy-árvai táré, és ha sem özvegye, sem árvája nem volna, abban az esetben az egész illetőség forditassék az özvegy-árvai tár javára és ennek támogatására az e. k. tanács kéressék meg.

8.) Bevétetett és megvizsgáltatott a környéki özvegy-árvai tár kezelőjének a mult 1871-ik évről való kimutatása, mely szerint kiderül, hogy a tár, mely 1841-ben 3 pfrt. 40 kr. alappal kezdődött meg, jelenleg 1058 ft. 10 kr. tőkére gyarapodott, és a közelebbi évben segedelmezett 6 ftjával: egy önhibáján kivül elerőtlenedett papot, három papi özvegyet, és 3 frttal egy mesteri özvegyet — a tőke legnagyobb részt a m. vásárhelyi takaréktárba van elhelyezve.

9.) Inditványoztatott: hogy az özvegy-árvai tár biztonságára vonatkozólag, némely intézkedések lennének életbe léptetendők; p. o.

a.) egy kemény zárral ellátott szekrényke szerzése, a lehető pénz és oklevelek megőrzésére.

b.) a pénztárnoknak fáradságáért némi jutalom megszavazása;

c.) kihirdetése annak, hogy a tárbóli segedelemre igényt tartók, a segély kivételénél, a tényleges özvegyi állapotról, életben létökről, ugy az árvák életkoráról, a rendes nyugtához papi bizonyitványt mellékeljenek.

d.) kihirdetése annak, hogy e környékből más környékbe átköltözött, de fizetni köteles részvényesek, ha hátrálék tartozásaikat s évenként köteles betételeiket legfeljebb három év alatt nem teljesitenék, azonnal e tárhoz való minden igényeikről lemondottaknak tekintetnek.

e.) kihirdetése annak, hogy az olyan papi és mesteri árvák, kiknek anyjok időfolytán az özvegységből kivetközve, férjhez ment, félárváknak tekintetnek, és előbb az özvegy anya által élvezett évi járadéknak fele részét kapják. Ha pedig férjezett anyjok megtalálna halni, abban az esetben a még 14 évet be nem töltött árva vagy árvákra viszszaszáll az egész eredeti részvény kapása. Ez inditvány minden pontjaiban egyhangulag elfogadtatott; minek foly-

tán a záros láda kiállitása pénztárnok aára. bizatik; a pénztárnok évi fizetése, egy papi özvegy részesedésében állittatik meg, mely jelenleg 6 frt. és idővel szaporodik, s végre a **c**, **d** és **e** pontok alatt végzéssé vált inditványok kihirdetésére az E. Főtanács megkéretni határoztatik.

10.) Az özvegy-árvai segedelmezésekre vonatkozólag a követvetkező változások jelentetnek be: a.) iklandi pap Szabó Domokos a jelen év folytán elhalálozván, annak alig 3 hétig volt fiatal neje Nagy Klára aszszony 6 frt. évi segedelemre jogosult. b.) néhai Sándor Jánosné Kis Rozália ez év folytán férjhez menvén, előbbi pap férjétől való gyermekei, fél illetőségben évenként 3 frtban részesitendők: c.) néhai Szabó Mihályné, mesteri özvegy, Fazakas Zsuzsánna férjhez menvén, előbbi férjétől maradt gyermekei fél illetőségben, évenként 1 frt. 50 krban részesitendők. — Az elősorolt bejelentések tudomásul vétele mellett, utasittatik pénztárnok aa., hogy a 9-ik pont alatt utalványozott mind saját fizetését, mind az itten felhozottak részesedését, a jelen 1872-ik évi apr. 24-én kezdődőleg szolgáltassa ki, és a szerint vezesse illető számadásába.

11.) Javaslatba hozatik, hogy székely-keresztúri középtanodánknál még egy rendes tanári szék felállitása elodázhatlan szükséggé vált, miután az eddig kisegitőleg gyakorolt köztanitósági rendszer hanyatlása károsan kezd feltünedezni az oktatás ügyének tetemes hátrányára. — A felhozott inditvány elfogadtatik, s annak meleg pártolása mellett, egy felterjesztésben az E. Főtanács megkéretni határoztatott, hogy ha pénzügyi erőnk megbirja, a szóba hozott rendes tanári szék felállitását elrendelni s betöltése iránt intézkedni méltóztassék. — Közli

Kelemen István.

Iskolai értesités. Kolozsvári főiskolánkban az $187^{1}/_{2}$ iskolai évben felvétetett: papjelölt 8, papnövendék 20. A 8 gymn. osztályban 223, kik közül magántanuló volt 6: nemzetiség szerint: magyar 209, német (szász) 12, oláh 2; — vallás szerint: unitárius 139, r. kath. 26, g. kath. 2, ev. luth. 19, ev. ref. 15, izr. 3; évközben kilépett 4.

Papi vizsgát tett 7 theol; érettségi vizsgát tett 31.

Évközben veres himlős volt 24, holyagos himlős 4; meghal 2 tanuló.

Ez isk. évben főiskolánk tanári kara is érzékeny veszteséget szenvedett a Mikó Lőrincz halálával.

Jutalmat kaptak a.) a néhai b. e. Fejér Márton által szépirásra tett alapitványból Nagy Miklós VII-ik gymn. oszt. tanuló 2 tallért, Benedek János III-ik gymn. oszt. tanuló 1 tallért.; b.) a kövendi Szász Gergelyné alapitványából beszédek irására kitűzött pályadijakat elnyerték Ürmösi Kálmán s. pap és isk. főnök és Péterfi Dénes II. éves theol. c.) A Paget Oliver nevére tett ala-

pitványból az angol nyelv szorgalmas tanulásáért Péterfi Dénes II. éves theol. 50 frt., Pálfi Károly II. éves theol. 25 frt.; vargyasi Daniel Gábor 12 frt. 50 krt o. é. d.) a Leudvai-Latkocziné ur aszszony által költeményre kitüzött 1 arany, miután egy pályamű sem találtatott a dijra méltónak, a jövő isk. évre ismét fennmaradt. e.) Mltgs. Sándor István ur az V-ik gymn. oszt. közvizsgája folytán egy szegény és jó igyekezetü tanuló számára egy 2 frtos tallért ajándékozván, az a nevezett osztályban Mátyás Jánosnak itéltetett. f.) A b. e. Zsuki László-féle alapitványból. legatioi és temetési dijakból a felosztályi egyenruhás ifjak között kiosztatott 107 f. 60 kr.

Év folytán a.) a Koncz-féle alapitványból 24 ifju havonként $2\frac{1}{2}$ frttal kapott 600 frt. b.) A Fejér Ödön nevén levő alapitványból 2 ifju havonként $2\frac{1}{2}$ frttal kapott 50 frtot. c.) az Arkosi Lajos nevén levő alapitványból szintén 2 ifju havonként $2\frac{1}{2}$ frttal 50 frt. d.) A Kelemen Benjámin alapitványból 3 szegény ifju kapott naponként 1—1 czipót; e.) állami ösztöndijt kapott 3 ifju fejenként 60 frt.: f.) az özv. Fejér Mártonné Gyergyai Róza urasszony alapitványából több szegény sorsu beteg tanuló gyógyitási költségei fedeztettek.. g.) Főgondnok mlgs. Nagy Elek ur ez évben is küldötte az ifjuságnak a tört. társulat kiadványait. Pesti Naplót. Heti Krónikát, Keletet. Kol. Közlönyt és Erdélyi Gazdát.

A főiskolai könyvtár gyarapodott a Farkas Sándor alapból 39, Brassai Sámuel adományából 96, m. akademia küldeménye 54, Káli Nagy Elek 53: amérikai hitrokoninktól 24. Kovács István hagyománya 2957, Nagy Mózes adománya 103, az E. K. Tanács utján 32, Dr. Haller Károly adománya egy Nádor codex; együtt 3259 darab könyvvel.

Az ifjusági olv. egylet a Lendvainé-féle alapitványból különböző munkákra kitüzött 16 tallért: Ebből 1.) Légkörünk és annak tüneményei czimü természettani dolgozattal nyert Barabás Lajos, papjelölt, 4 tallért. 2.) Aestetikai dolgozattal az „Izlésről“ Egyed Mózes, II. éves theol. 3 tallért. 3.) Az iskola-szellem jó irányban vezetése czimü dolgozattal Péterfi Dénes, II. év. theolog. 3 tallért. 4.) Latin forditással Bartha Gyula, VIII. gymn. t. 3 tal. 5.) Német forditással Barabás József VII. gymn. tan. 3 tallért.

Az ifjusági önképző egylet által oratiora kitüzött 2 tallért nyerte Sinczki Lajos, VIII. gymn. oszt. tan. b.) Egy novella irására dijul kitüzött Tackerai vigelbeszéléseit 2 kötetben pedig nyerte Bartha Gyula, VIII. gymn. oszt. t. c.) Egy költemény irására kitüzött 2 frtot a biráló bizottság Becsák János VIII-ik és Gál Miklós VI-ik gymn. oszt. t. között egyenlően elosztani itélte.

A theologus olv. és önképző kör. különböző papi dolgozatokra kitüzött 5 tallért: Ebből 1.) Egy beköszöntő beszéddel nyert Ürmösi Kálmán, isk. főnök. 3 tallért. 2.) Egy halotti könyörgéssel Ürmösi Kálmán 2 tallért. 3) Ezeken kivül szavallati versenyen Kis Gy. Sándor és Ürmösi Kálmán nyerték a külföldi remek irók ford. Szász. K. egy-egy kötetét.

A franczia protestáns zsinat. Aztán beszéljen még valaki korunk vallási közönyéről! Rövid 2 év alatt a harmadik zsinat, a melynek tanui valánk. Első a sorban a vaticani concilium; következett rá az ó-katholicusok nagygyülése Münchenben; végül, a protestánsok sem akartak hátrább maradni s a minapában öszszegyülének Párisban zsinatra, a melynek tarthatása a jelen kormány főnökétől meg lön engedve. A franczia református egyháznak főleg orthodox tagjai működtek már évek óta egy ily közgyülés létrehozásán, nagy aggálylyal, sőt sokan közülök lelki borzongással szemlélve a különböző vallási véleményeket, s eltökélve magukban a különféleség nélküli hitegységet, ezt a r. katholikus eszményt, a protestáns egyházban is valósitani. Az orthodoxok szellemvezére Guizot, a hires történetiró és pápáskodó protestáns, a ki a pápa világi hatalmának védelmezését is képes volt megegyeztetni az ő orthodox protestáns elveivel. Az orthodoxok által benyujtott új hitvallás kérdése végre a jun. 20-ki ülésben dölt el, 106 képviselő közül 61-en szavazván annak elfogadására 45 ellenében, a kik szabadelvü keresztény létökre, minden a hivők lelkiismeretét lebéklyózó hitformák felállitása ellen voltak, nagy alaposan és ékesszólással mutatva ki az új confessionak következetlenségét, s gyenge oldalait, különösen C o l a n i, a volt straszburgi hittanár, Coquerel mellett egyik legnagyobb tudósa a franczia protestantismusnak, éleselmüleg kimutatta, hogy az ujdonsült hitformán is érzik az eretnekség bizonyos ize, hiába erőlködnek ezt az újabb kor orthodoxusai tagadni; a hugenotta hitvallás sarktanainak egyike sem található abban, sem a szentirás általános ihletése, sem a szentháromság, sem az eleve-elrendelés, sem az eredendő bün, sem az örök kárhozat tana. És igy a jelenkor orthodoxusai ok nélkül állitják, mintha csupán ők volnának a XVI, és XVII. században élt atyáiknak és a martyroknak igazi utódai. Sem ők, sem a szabadelvüek nem örökösei őseik dogmáinak, de igaz örökösei a szabadelvü keresztények a reformátorok szellemének, mint a kik egyedül követik ezeket a jelen müveltebb kor kivánalmaihoz képest. Ha viszszaképzeljük magunkat a Calvin tüzes munkásságu korába, nem lehet némi szent mulatság érzése nélkül szemlélni a bánásmódot, melyet a mi Guizot-féle igazhivőink ama nagy reformator részéről tapasztaltak volna, ha merészkednek tőle amaz egyedül üdvetadó nagy tanokra nézve csak egy hajszálnyira is eltérni.

A zsinat többsége tehát csakis a hitnek, vagyis a század befolyásától láthatólag érintett saját hitének minimuma felett volt képes megegyezni s egy végső menedékpontban öszpontositá minden erejét — a t e r m é s z e t f e l e t t i b e n való hitben. Vedd el a csudák hitét ezektől a hivőktől, és semmi egyebök nem marad fenn sajátul; ellenben hagyd meg a csudákat nekik, s egyebet nem fognak kérni. A csudák hite ezentul ugyanazon helyet foglalja el a protestantismusban, melyet a csalhatatlanság foglal el a katholicismusban. Olyan hit ez, a mely nézetök szerint minden egyebet fe-

dez és tartalmaz, de a mely valósággal gyakran csak arra való, hogy a személyes hit hiányában másokat ámitson.

Mi hatása lesz a franczia protest. zsinatnak? Aligha az, mire az igazhitü párt számitott — a liberalis párt kivonulása az egyház öléből — a formaszerü szakadás. Colani maga határozottan kimondotta: „Mi és a mi prot. népünk semmi áron sem akarunk szakadást. A népnek csekélyebb értelme levén, hogysem önök szőrszálhasogatásait megértse, majd önöket fogja vádolni a szakadás szándékával, és önökben oly kevés protestáns vonást találván, felgerjedt haragjában önök ellen forduland".

A Rainaissance legújabb hirei szerint, miket az egyes egyházakból közelebbről vett, a zsinat végzései következtében már is nagy az izgatottság. A régi hugenották sarjadékai sem az új hitformával, sem az új egyházszervezettel nincsenek megelégedve. Hozzászokva oly huzamos idő óta a szabadság életadó uralmához, semmiképpen sem akarja magára venni azt a halvány dogmatikai jármat, melyet a zsinat 62 orthodox tagja merészkedik ráerőltetni az egyház hitének kifejezése gyanánt, és szintoly kevéssé hajlandó elfogadni az új, központositó és zsarnoki szervezetet, a mely oly kevéssé hasonlit az igaz zsinati rendszerhez, mint az gyakorlatban van a régi reformált egyházakban — például, Hollandban. Sőt a nimesi városi tanács elhatározta tiltakozványt adni be a köztársaság elnökéhez, kimutatva a rosz következéseket, elkerülhetetlen zavarokat, végzetszerü viszongásokat, miket a zsinat határozatai mulhatlanul elő fognának idézni, hogyha az állam azokat törvényerőre emelné. A nimesi consistorium azokat nem létezőknek nyilvánitja, s nem engedi meg a zsinat közszózatának prédikáló székből való felolvasását.

A jézsuita törvény. A „Deutscher Reichsanziger" julius 10-ki száma közzé tette a jezsuita-törvényt, mely ily hangzik: 1.) A Jézus társasága nevü szerzetes rend és a vele rokon rendek és rendnemü társaságok a német birodalom területéből kitiltatnak. Letelepedése meg van tiltva. Az ez idő szerint fennálló telepek a szövetségtanács által meghatározandó határidőn belől, mely hat hónapnál tovább nem terjedhet, megszüntetendők. 2.) A Jézus társasága nevü rend, vagy a vele rokon rendek és rendnemü társulatok tagjai, ha azok külföldiek, a szövetség területéből kiutasithatók; ha belföldiek, tartózkodásuk bizonyos területekben vagy helyeken eltiltható, vagy ilyen számukra kirendelhető. 3.) E törvény végrehajtásának eszközlésére és biztositására szükséges intézkedéseket a szövetségtanács fogja adni.

Lássa már Bismarck, a lánglelkü államférfi, miként boldogul a német egység e leghatalmasabb elleneit üldözni kezdett harczában. Mert csak is a német egység védelme indokolta e nagyszerü lépést, koránt sem a német szabadság és felvilágosodás érdeke, a melynek csakugyan javára szolgál e lépés. Örülhet ezen világtörténeti nagy fordulaton mind a protestantismus szabadelvü sere-

ge, mind a katholicismus ölében mozgásnak indult szabadabb irány, mivel a jesuita-rend — a római udvar e megtestesült lelke — nyilvános működésének megtiltásával amazoknak az eddiginél szabadabb tért kell hagyni s különösen az iskolákat virágoztatni egész Németországon. Az iskola az állam igazi fegyvere, az egyetlenegy, mely a hydrának fejeit gyökeresen elmetszi.

A jezsuiták megtelepedése Ausztriában s Magyarországon aligha hoszszabb időre sikerülhet. Nem, mintha nem várná őket nálunk rokon karok ölelése, s elég meleg ágy, hol a jó magvak buzgó ápolóiktól elhintve, kikelhessenek és teremhessék jól ismert gyümölcseiket: hanem mert szemmel tartja őket a nagy német kormány, s a szomszédokat eleve figyelmeztette, hogy a német birodalom elleni cselszövéseket nem fogja jó neven venni. — Olaszország népe ámbár még elég buzgó a szentek imádásában, csak egy élő szentet nem akar ugy tisztelni, mint a jezsuiták óhajtanák — a szent atyát, a pápát. Elég búsan is énekeli a szent atya már több idő óta: Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne sat.— Csak egyetlen egy hű barátja van jelenleg a római curiának, a francziа kormány, a mely természetesen kész volna az Acheronnal is szövetkezni, csak hogy boszut állhasson gyülölt ellenségén — a németen.

Az ó-katholikus mozgalom életrevalóságát nem nagyon mutatja az a sok kenet, átalában a nagy ósdiság, mire oly rendkivüli sulyt és üdvet látszik fektetni. Az utrechti érsek, a kivel bár mint a pápától kiközösitett, de mégis apostoli szentelt utódnak tartott főpappal való érintkezésre oly sokat tartanak az ó-katholikusok, a napokban megjelent Münchenben, elhozván magával a három szent olajat. Ezek: az oleum catechumenorum, a bérmálásra; a chrisma, a keresztelésre; és az oleum infirmorum, az utolsó kenetre.

Az ó-katholikusok félénk habozását nehezen érthetik a protestáns dissenterek, a kiket legkevésbbé sem ijeszt többé a szakadás bűnével való gyalázás, azt az elvet vallván, hogy minden embernek joga van saját vallásos meggyőződését követni s hitrokonival egyesülten egyházat alkotni saját hitnézeteik vallása és hirdetése végett. Az ó-katholikusok irtóznak a külön egyháznak gondolatától s tiltakoznak az ellen, mintha a tizenhatodik század hitújitásához valami hasonlót czélzanának. Nézetünk szerint hiában erőlködnek a régi szent atyák és conciliumok iránti tiszteletöket kiegyeztetni a vaticani legújabb concilium végzéseinek elvetésével. Azt vetik ellene, hogy nem oecumenicus; hogy a jezsuiták csinálmánya, és hogy végzései nem lévén öszhangzásban a régi conciliumokkal, az egyházi canonokkal, s a theologiai tudománynyal, nem kötelezők a katholikusokra. Azonban kérdjük: volt-e concilium a nicaeaitól le a tridentiig, a hol világi és aljas befolyások nem működtek volna? És az a tan, hogy a hivők lelkiismeretének kellene megerősitni egy zsinat végzéseit, voltaképpen nem egyéb, mint a protestánsok egyéni vizsgálódási joga.

*

Jézus szive. Sok jámbor keresztény meg lehet győződve e hatlábu vers igaz voltáról:

Si cum Jesu itis, non itis cum jesuitis;

de azért nem kevesen hiszik a televér jámborok közül, hogy a jezsuiták éppen „Jézusnak szive" szerint való emberei, a kik ahoz közelebb feküsznek. Most a szent atya egy kizárólag püspökökből álló bizottság által oly rendelvényt készittet elő, mely „Jézus szent szivét" az egyház általános védurává nevezi ki. E rendelvényben különösen nagy örömét találja a franczia és belga püspökség, melynek czélja ez által a vatikáni concilium ama végzését módositani, melynél fogva szent József az egyháznak legfőbb védurává lön kinevezve, mi főleg dél-olaszországi püspökök javaslata következtében történt.

Két új könyv. Adalékok a legujabb theologia történetéhez. Irta Dr. Schwartz Károly. Ford. Kovács Albert, pesti ref. theol. tanár. Pest 1872. Az ujabb theologiai munkák között alig jutott egynek több elismerés még Németországban is, a hol pedig ezeknek megjelenése nem tartozik a ritkaságok közé, mint Dr. Schwartz ezen művének, melyet Kovács Albert nagy gonddal átültetett nemzeti irodalmunkba is. E mű czélja a theologiai tudomány ujabb fejlődését s mai álláspontját megismertetni; mondhatni egy kis theologiai encyclopedia az, a melyet ennélfogva senki sem nélkülözhet, a ki theologiai szakképzettségre igényt tart. Mi óhajtjuk, hogy e könyv egy lelkész asztaláról se hiányozzék. Ára 5 frt. o. é.

A magyar protestáns egyház történelem Részletei. Irta Balogh Ferencz, hittanszaki tanár a debreczeni ref. collegiumban. Debreczen 1872. E müvet két okból kivántuk megemliteni. Először azért, mert örömünkre szolgál, hogy szerző Ker. Magvetőnket, nevezetesen annak Jakab Elek t. munkatársunk által dolgozott János Zsigmond életrajza czimü nagybecsü czikkét történeti kútforrásul használta fel az erdélyi reformáczio történetére vonatkozó részleteknél; másodszor azért, mert különös figyelmére méltatta az unitárizmust is, nehány önálló czikkben tárgyalván annak keletkezését, fejlődését s Dávid Ferencz bukásával bekövetkezett hanyatlását. Igaz ugyan, hogy B. F. ur nem látszik nagyon rokonszenvezni az unitárizmussal s művéről éppen azt el lehet mondani, a mit ő mond abban a nagy-váradi disputatioról, hogy t. i. pártmű; egy helyt különösen az 1868-ik évben megült háromszázados zsinatunkra készült hymnusra hivatkozván, melyben az van, hogy mi Jézus ember-létét valljuk, e megjegyzést teszi: „Ember és megváltó vajjon nem ellentétes fogalmak-e a hittanban? mire nézve legyen szabad megjegyeznünk, hogy mi ebben csakugyan nem találunk ellenmondást, akkorát bizonyosan nem, mint van abban, hogy a Krisztus Isten is ember is = Istenember. De ez úttal nem czélunk az emlitett mű bővebb birálatába ereszkedni, csak kifejezést kivántunk adni abbeli örömünknek, hogy a tisztelt szerző figyelmére méltatta művében az unitárizmus történetét is oly

mértékben, a minővel eddig ref irók részéről nem igen találkoztunk. A mű ára 1 frt. 20 kr. o. é.

Néptanitók póttanfolyama. A m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter ő nagyméltósága a jelen évben is intézkedett az iránt, hogy a néptanitók vallásfelekezeti különbség nélkül hat héti póttanfolyamban részesüljenek. A néptanitók a mellett, hogy ingyen oktatást nyernek, még 60 kr. napi dijban is részesülnek. Azon helyek, a hol vallásfelekezetünk tanitóinak is alkalma nyilik ezen üdvös intézkedést hasznokra forditani Kézdi-Vársárhely, Torda és Dicső Szt. Márton. Ezzel kapcsolatban megemlitjük azon rokonintézkedést is, mely szerint a felsőbb gazdasági tanintézeteknél is, mint Debreczenben, Keszthelyen, M. Óvárt és Kolozsmonostoron ugyancsak a néptanitók számára 4 hétig tartó rendkivüli tanfolyamot állitott fel kormányunk. Mindenik tanintézetnél 24 tanitó nyer 40 frtnyi államsegélyt. A kolozsmonostori tanintézethez néptanitóink közül kettő vétetett fel államsegélylyel.

Egyptom ezelött 3300 évvel. Lanoye egy ezelőtt 5 évvel történt fontos felfedezésről értesiti az olvasó közönséget. E felfedezés egy földalatti kápolna a Denderah templom alatt, a melynek korát valószinüleg Cheopsnak. a nagy gula épitőjének, idejére lehet tenni, s a mely szerinte erősiteni látszik azt az állitást, mely szerint a legrégibb egyptomi vallásos épületek földalattiak voltak.

Azonban e hajdankori emlékek sok világot deritnek a zsidó történetre. A zsidókkal való kegyetlen bánásmód nem volt eredeti tulajdona azoknak a Faraóknak, a kik őket elnyomták. Ez hagyományos politikája volt ennek a legkonservativább kormánynak, a mely régebben is ily eljárást követett, s most annál örömestebb ismételte. Egy más tény sajátságos világot vet arra, hogy a zsidókat az éhség üzte le Egyptomba, a bőség hazájába. Sadban egy síron harminczhét férfi, nő és gyermek van lefestve, a mint az alkirálytól hajlékot és segélyt kérnek. S ez esedezők a Semi fajból valók. A legfőbb tény pedig az, hogy az emlékeken levő feliratok megerősiteni látszanak a királyok első könyvének ama tudósitását, melynélfogva Jeruzsálemet Sheshonk vagy Shishak elfoglalta és elpusztitotta. Feltünő az öszszefüggés, a mely a két nemzet szokásai közt van. Ez öszszefüggés valószinüvé teszi azt, hogy egyik átvette a másikét, s öszszegyitette a magáéval. Ilyenek p. o. szájak teletömése füvel, a magnak a vizre való hintése, a gyürüvel való pecsétlés irott nevek helyett, a szeszes italnak állati bőrbe való töltése, a tanács-üléseknek a kapuknál, a templom legbensőbb fülkéjének sötétében és a szent láda feletti szárnyakban való megtartása. E tények sokkal becsesebbek és kimondhatatlanul érdekesebbek oly szerzőktől mint Wilkinson, mint Lanoyenak képzeletszerü története Nagy Ramesisről, a kegyetlen királyról.

Az angol és magyar olvasó közönség. Mig nálunk két év alatt alig kelt el 100 példány a „C h a n n i n g“ műveinek magyar nyelven megjelent I és II kötetéből: addig Angliában egy év alatt 30,000 pél-

dányt kapdostak el öszszes műveiből. Viszont a hires természet és hittudós „Priestley“nek a „ker. vallás megromlása“ czimü művéből nehány hónap alatt 10,000 pldt. adott el a brit és külföldi unitár. társulat, most pedig más 10,000 péld. kerül ki sajtó alól. Hasonló irányu kisebb nyomtatványok példányai, melyek 1 év alatt elkeltek, meghaladják a 16,000-t.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások vallásközönségünkben 1870-ben.

a.) Kolozs-Dobokakörben 1.) Kolozsvártt gr. Bánffy Miklósné 200 frt. o. é. s a szószékre egy bársonytakarót. Mikó Lőrincz egy pléh ládát az ekkla ért. papirjainak. Kettner Gotliebné 100 frt.; Dobrán Ágora Katatin 500 frt. a papság részére. Urasztalára kenyeret és bort adtak: husvétkor Ferencz József és neje Gyergyai Anna; pünköstkor Halmágyi Sándor és Gruz Albert, szt. Mih. napkor Magyari Mihály, karácsonkor özv. Fejér Mártonné.

b.) Aranyos-Torda-körben. 1.) Sinfalván a birtokosság korcsma-jövedelméből 60 frt. 2) Szinden a hivek által alapitott magtár jöv. 42 frt 60 kr. 3.) Turban uri vacsorához kenyeret és bort özv. Csipkés Albertné. 4.) Bágyonban, uri vacsorához kenyeret és bort Csegezi Tamás kétszer, Csép Gergelyné és Csegezi László egyszer-egyszer. 5.) Komjátszegen urvacsorához kenyeret özv. Albertfi Mózesné. 6.) Szt. Mihályfalván urvacsorához kenyeret és bort Miklósi Károly. 7.) Kövenden. A birtokosság korcsma-jövedelemből 228 frt. 59 kr. urvacsorai kenyeret Tanka Sámuel, bort Szász Gergely; a vizsgálószéket élelmezték Gál Miklós, Tanka Sámuel, Gál Lajos és a presbyterium. 8.) Csegezben urvacsora k. Csongvai Lőricz. 9.) Rákoson Biró Sámuel a tanitói értekezletet élelmezte, Szász Sándor a mesteri házra 4 téli ablakot. 10.) Járában B. Kemény Ödönné 2 alamizsna-ládát, és az orgona-alaphoz 30 frt. 11.) T. Szt. Györgyön urvacsorai kenyeret és bort Mihácsa Istv. és neje, Tamás Elek és neje; több kegyes aszszony együtt a templomi szószékre egy kék selyem bárs. s ezüst csipkés takarót, ért. 62 frt. és egy dísz kiadásu bibliát, értéke 4 frt. 50 kr. 12.) Toroczkón Koronka Antal a tanitói értekezletet élelmezte, B. Kemény György, főispán oskolai czélokra 100 frt.; Zsakó János és neje egy 120 frt. értékü szószék takarót és egy disz kiadásu bibliát; özv. Pál Simonné, özv. Balog Jánosné, Zsakó János és neje, Simon Miklós és neje urvacsorai kenyeret és bort.

c.) Maroskörben 1.) Sz. Gerliczén. A hivek egy harangot szereztek 451 frt. 50 kr.; Jakab Elek a czinteremhez vásárolt bennvalóra 70 frt. 2.) Szabédon. Kelemen István a papi házban egy szobát kipadoltatott és egy szekérszint csináltatott 30 frt. 3.) Sz. Háromságon. Id. Iszlai József és neje haláluk utánra egy 11 vékás szántót ajándékoztak. 4.) Ny. Gálfalván. Csiki Jánosné egy szószék takarót, ért. 8 frt. 5.) Buzaházán. Török István és neje a szószékre egy diszes bibliát. 6.) Vadadban. A község az erdejében okozott kár árát 5 frt. az ekklezsiának adta. 7.) Iklandon Gombos Mózes és neje egy szószéktakarót, értéke 8 frt. 8.)

M. Vásárhelyt. Eperjesi Mihály r. kath. és neje Nagy Mária az új imaházba ülőszékeket csináltattak 150 frt. értékben; Filep Albert a szószék költség pótlására 25 frt.; Biás Istv. és neje egy 50 frtos ezüt poharat; Hajdu Juliánna egy énekes könyvet. 9.) Csokfalván. Faluvégi Ist. 5 frt.; Kovács András és neje az urasztalára 2 takarót ért. 13 frt.

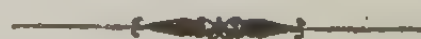
d.) Kereszturkörben 1.) Sárdon. Elekes Gy. harangöntésre 20 frt. 2.) Boldogaszszonyfalván. Gyarmati József és neje urasztalára 2 poharat; 3.) Bözödön. Nagy Mihály Vilmos fia emlékére 31 frt. értékü poharat; Osváth József és Árkosi Mih. urvacsorához bort. 4.) B. Ujfaluban. Pálfi József a harangláb kijavitására 1 frt. 30 kr. Szövérfi József és neje az urasztalai kenyeret és bort egész éltökre megigérték 5.) Korondon. Ambrus Rebeka és Eszter atyjuk emlékére 7 frt. Kovács József 2 dr. külső fekvőséget ért. 20 frt. Karácsonban urasztali bort adott izraelita Stein. 6.) Szt. Mihályon a női hallgatóság egy szószék takarót; Péter Jánosné 100 frt. a templom-szentelési beszédek kinyomatására és az a. benczedi templomba korona alapjául. 7.) Csehétfalván. A község tanitó fizetés pótlásul 3 dr. külsőt a közhelyekből; Balázs János és neje egy urasztali abroszt ért. 5 frt. 50 kr. 8.) Tordátfalván. Inczefi Dénes és neje egy szószéktakarót ért. 24 frt. 50 kr. 9.) F. Váralyán. Márton Péter egy dr. cziheres erdőhelyet; Sófalvi Józsefné keresztelésre egy poharat, Andrási Györgyné egy abroszt, Pálfi József az isk. házra 2 ablakrámát. 10.) Szt. Miklóson özv. Vári Zsigmondné urasztalára egy keszkenyőt. 11.) Medeséren László Mih. a papi kúthoz egy vedret. A női hallgatók egy szószék takarót, Máté Sándor, Lázár Márton, László Mihály urasztalára bort. 12.) Szt. Ábrahámon Lőrinczi József kenyeret, Vas Mózes bort az urasztalára; 13.) Kedében Özv. Fekete Lajosné egy urasztali takarót. 14.) Ravában Özv. Kecskés Andrásné 4 frt. A kerületi királybiró bünt. pénz 4 frt. 15.) Pipén. A község ajándékozott 437 frt. 3 krt. 16.) M. Zsákodon. György András adott 33 kupás és 140 lapos cserepet s azt fel is fedte; György István urvacsorai bort; Kedei Gy. a a papi ház tüzelőjéhez vasat; Hegedüs Gy. 3 dr. külső fekvőséget ért. 80 frt. Hegedüs Pál 2 drbot ért. 60 frt. 17.) Kis-Solymoson. Szikszai Istv. és Sipos János urasztalára bort.

e.) Udvarhely körben 1.) Vargyason. Beke Sámuelné n. édes anyja emlékére 2 frt. perselypénzt; Pál János és neje egy uraszt. poharat; az udvarhelyszéki népnevelési egylet az isk. számára egy földgömböt a „tanuló kalauz“ czimü melléklettel s „tanitó az iskolában“ czimü könyvvel. 2.) H. Almáson. A községi birtokosság által adott fákból bevett az ekkla 116 frt. 33 krt. Lukácsfi Gergely, Stanek Márton, Schwarz József, Bodor Ferencz urasztalára bort; Józsa Mózes 2000 téglát papi és mesteri házakhoz; Türkösi Sámuel az ekklának egy 5 vékás földét saját költségén megmivelte és bévetette; 3.) Abásfalván. Gergely Lajos és

neje egy 6 frt. ért. urasztali takarót; Gergely Ferencz és neje egy szószék takarót ért. 2 frt. A népnevelési egylet az isk. számára egy földabroszt és 10 dr. olvasókönyvet. 4.) Keményfalván. A községi birtokosság 34 frt. 97 kr. ismét 13 frt. Többen toronygombra 61 frt. 13 kr. Az almási közönség templom és torony javitásra 6 ft. 5.) Gyepesen. A birtokosság 46 frt. 48 kr. 6.) Kénoson. A község templom épitésre 160 frt. Több buzgó nő a templomi kar bédeszkázására 6 frt. 60 kr. Máté Józsefné egy urvacsorai poharat, Benedek Istv. 1 frt. 7.) Lokodon. A birtokosság 18 frt 93 kr. Pál János nejével harangra 50 kr. Sándor Márton 1 frt. 8.) H. Szt. Mártonban. Dimény Zsigmond mesteri használatra egy kenderföldet. 9.) Recsenyéden. A birtokosság épitkezésekre 86 frt. az iskolába egy érczfütőt és a toronynak bádoggal való befedésére 461 frt. 49 kr. 10.) Derzsben Barta György és neje az urasztalára egy takarót ért. 4 frt. A birtokosság 100 frt. Inczefi József 10 frt. Nagy József 5 frt. Barta Zsigmond 5 frt. István János 45 f. 90 kr. Gábos Sámuel 2 frt. A lengyel testvérek husvétban, Molnár Dénes pünköstben kenyeret és bort. 11.) Muzsnában. Az orgonára igértek Hadházi József 15 f. Dénes György 10 f. Vida Sándor 2 f. ifj. Dénes Mózes 1 f. Mester Istv. 1 f. Keresztély György 1 f. 12.) H. Szt. Péteren. A község új isk. épitésre 202 f. Vas János és neje egy szószék takarót ért. 6 frt. A birtokosság a mesteri ház ujra fedésére 50 sz. deszkát. 13.) Jánosfalván. Mezei Zsigm. és neje a szószékre egy takarót ért. 26 f. 14.) Városfalván. A birtokosság isk. tanitói fizetésre alapul 302 f. 97 kr. az ekklának 50 f. Szabó József 8 f. A népnevelési egylet egy földgömböt ahoz való kalauzzal s a tanitó az iskolában czimü könyvvel. 15.) H. Ujfaluban. Benedek Istv. Albert Andr. Benedek Andr. és Dakó Mikl. urv. bort. 16.) Oklándon. A birtokosság az italárulási haszonbérből papi ház épitésére 168 ft.

f.) F. Fejérkörben 1.) Datkon. Penyegi Mihály ámbár más vallásu 1867 évi pünköstől az innepi deákokat mindig 1 frttal segélyezi s ezt mig Datkon lesz, ezutánra is megigérte. Varga Mihály uraszt. kenyeret, Szén Dávid 50 kr. 2.) F. Rákoson. Pál Istv. minden husvétban bort adni igért, Andorkó András, Székely Miklós, Biró István kenyeret az urasztalára. 3.) Ürmösön Szentiványi Károly és neje urv. kenyérvágásra egy kést és ahoz egy tálat. Maurer Károly 3-szor kenyeret, Gyerő Dávid és neje 4-szer bort urasztalára.

g.) Sepsi Miklósvár körben 1.) Kőrispatakon. Téglás Mihály a tanuló gyermekek számára 4 ft.; egy jegyzőkönyvet; a magtárnak 3 ft. és több izben bort az uraszt. András Józsefné urvacs. kenyeret; 2.) Árkoson. Veres György uraszt. bort, özv. Nagy Pálné kenyeret. 3.) Kilyénben. Székely Gergely több idő óta adja az uraszt. bort. 4.) S. Szt. Királyon. Bagoly József a szószékre egy diszes bibliát.

Legyetek prófétâk.

Lelkészavatási beszéd
az unitáriusok közzsinatján Kolozsvárt, sept. 2. 1872.

Mimódon prédikálnak, ha nem küldetnek? ekként kiált fel a népek nagy apostola Pál. (Róm. X, 15.) a ki bár nem volt Jézusnak közvetlen tanitványa, kibocsátva mint a többi tanitvány, mintegy ünnepélyes oklevél átadása mellett, minden népek tanitására és keresztelésére, de mégis valamenynyivel versenyzett apostoli hivatásának mély érzésében, rendkivüli küldetésének nagyszerü sikerrel való teljesitésében. Mily benső szükségérzet, a léleknek mily ellentállhatlan ösztöne, az apostoli küldetésnek mily erős hittel, meggyőződéssel való felfogása tűnik ki korinthusi híveihez irt eme szavaiból: Ha prédikálom az evangeliumot, azzal nem dicsekedhetem; mert arra a szükség kényszerit engem. Jaj pedig nekem, ha az evangeliumot nem prédikálom. (1. Kor. IX, 16.).

Ifju barátim! kik szintén az evangelium prédikálására tökéltétek el magatokat, észleltetek-e ti is kebleitekben ily kényszeritő szükségérzetet, valami hasonlót a nagy apostol lelkét gyulasztó lánghoz, az evangelium hirdetésére ellentállhatatlanul késztő ösztönhöz? valami hasonlót az ő hitéhez és szerelméhez Isten országa és igazsága iránt? s ha igen, akkor nem vonjuk kétségbe a ti apostoli küldetéstek valódiságát, isteni eredetét, akkor oh, mily kimondhatatlan öröméržéssel bocsátunk ki titeket anyaszentegyházunk nevében is az osztályrészünkbe jutott munkára Hiszen már úgy is csaknem mindnyájan több kevesebb idő óta ki valátok bocsátva, miként maga Krisztus urunk is, az evangeliumi feljegyzések szerint, előre mintegy próba-prédikálásra kibocsátotta volt az ő tanitványait, adván hatalmat nekik a tisztátalan lelkek ellen, hogy azokat kiűznék, s gyógyitaná-

nak minden betegséget és erőtlenséget. (Máté XI, 1.) S a tanitványok, a mint irva van, (Luk. X, 17.) kevés idő mulván nagy örömmel tértenek viszsza mesterökhöz, beszélve zsenge apostoli diadalaikról, a tisztátalan lelkek legyőzése s a betegségek gyógyitása körül végrehajtott eredménydús munkáikról.

Nem kétlem, sokat, igen sokat mondhatnátok el ti is, ifju barátim, a társadalmat nyomasztó testi és lelki nyomor és inség tömegéről, és hogy a lelki setétség, az önzés, a bűn oka legnagyobb részint e sok nyomornak; beszélhetnétek meginditott harczaitokról, megnyert vagy vesztett csatáitokról, a lelkeket gyötrő ama tisztátalan lelkek ellen, és hogyan jártatok el sok oly erőtelenség, szükség, baj orvoslásában, a hol csak rendkivül megfeszitett erkölcsi erő lendithetett valamit, mert rendes szabályos erő még nem volt mozgásba hozható, — sok oly fájdalom, betegség enyhitésében is, a minek gyógyszere e földön nem található.

Elég, hogy reánk lélekemelőleg hat a ti ily szép számu megjelenéstek, kedves ifju barátim! hogy a küzdelemteljes pálya nem riaszt viszsza titeket annak folytatásától, sőt inkább úgy látszik, hogy kedvet kaptatok a szellemi harczhoz és arra ime itt az anyaszentegyház szine előtt is ünnepies felavatástokat kivánjátok. Hogyan? E mai korban, midőn élni és élvezni azonegy fogalomnak látszik sokaknál, s a fényüzés és kora kényelembe jutás a főrugó, ti tudva, érezve, hogy képzettségtek és ügyességtekkel nektek sem lett volna nehéz a világ szerint több hasznot nyujtó helyzetet vivni ki magatoknak, ti a szerény lelkészi, tanári állást választátok, mely bizonyára valami hálás és jövedelmes állapotnak nem mondható És kivált az anyagelviség és hitetlenség jelen korában, midőn igazság, erény, vallás, sokak előtt nem egyebek, mint üres álmok, hiu ábrándok, ti képesek vagytok szent merészséggel felállni és nyiltan vallani: mi az igazság, az elvek, átalában a szellem harczosai akarunk lenni! Ilyetén nemes és bátor eltökéléstek megtisztelő tireátok nézve, reánk nézve pedig erő és remény forrása. Mert aai.! miért titkolnók hitünk és reményünk olykori megtörését, az igazság egének elsötétedését a jelen válságos időszakban! Ki ne tudná, hogy a világi események folyása olykor gunyoros hangon kiáltja felénk: hát még sem látjátok-e, hogy elvégre is hiábavaló minden munkátok! Századok óta prédikáljátok az evangelium nevében a szeretetet, s látjátok még is a vad gyülöletet; prédikáljátok a

békét, s látjátok mégis a háboruk dühöngését; prédikáljátok a munkát és szabadságot, s tapasztalhatjátok mégis a dúló polgári viszályokat; prédikáljátok az önzéstelenséget, az önfeláldozást, a hitet, az eget, s látjátok az önzést ezer alakjában, e forrólazát a testiségnek! Még sem tudjátok-e átlátni nemes, eszményi czéljaitoknak hiábavalóságát? S elborul lelkünk sötét kételyeiben s pillanatokig csüggedve kérdezzük: lehetséges volna-e oh igazság hatalmas Istene! hogy hiábavaló legyen minden munkálkodásunk? Azonban eloszlatja ismét e borut az isteni szellem fuvallata; hitünk szemei átlátják, hogy „isteni kéz ragyog a haragos villámon is által, „hogy daczára minden leverő tapasztalatnak, a szellem munkája egy bölcs és jó gondviselés vezette szent munka, s elvégre is győzni fog. Az igazság, a szeretet, az idealis világ nagy elvei örök elvek: s azoké a diadal.

Üdvözölve legyetek azért fiatal szolgái az evangeliumnak — ujonnan érkezett lelkes fris csapat az eszme nemes harczában! Újabbi erős záloga, hogy soha sem fogynak ki közülünk a hit, az önfeláldozó szeretet emberei: soha sem fog kiveszni ama prófétai lelkek szent törzse, a kik e haza földén az unitárizmus zászlaját lobogtatni éreznek ellentállhatlan hivatást! Ilyetén nem csupán közönséges papi, de magasabb prófétai lelkesültség tüze éltette és táplálta egyházi életünket három viharos századon át, avatta úgyszólván önkéntes lelkészekké, a rendes egyházi szolgákkal versenyző munkatársakká magokat világi tagjainkat is.

Legyen azért jelen ünnepélyünk vezérszava egy olyan szent ige, mely lelkészekre és világiakra egyiránt vonatkozva, egy magasztos ideál, egy közös pályaczél gyanánt lebegjen mindnyájunk előtt: Vajha az Urnak minden népe próféták volnának, és adná az Ur az ő lelkét ő beléjek. (4. Mózses. XI, 11.).

Kegyes óhaja Mózesnek, a világ egyik legnagyobb prófétájának, a ki egy sajátságos istenországlást akara felállitani egy még nagyobbára fejletlen népnek közepette. E nép vonakodik vala elismerni másnemü lelkesedést, oktatást, mint a mely csupán a szent sátor közelében megy véghez, az önkéntes prófétákat pedig, a kik mint Eldád és Médád a nép táborában buzgólkodnak vala az Ur dicsősége s a Mózes népszabaditó és szervező intézkedései mellett, elhallgattatni kivánta. E magasztos óhaj legyen a miénk is aai.! legyen főképpen a tiétek, ifju szolgái egy Mózesnél nagyobb prófé-

tának. Nektek prófétáknak kell lennetek: ámde hogy igazi próféták lehessetek, erősen kell óhajtanotok, hogy az egész nép is próféták legyenek veletek együtt.

Ti mindnyájan atyafiak vagytok. Senkit se nevezzetek uratoknak, mestereteknek. Az evang. testvériségnek e nagy elve, Jézustól kimondva, alapja a keresztényi egyetemes papság tanának, a melyet Péter e merész szókban fejez ki: Ti mindnyájan szent nép, királyi papság vagytok. Egyenlőség nem a lealáztatásban, hanem a felmagasztaltatásban. Ez a lelkiismeret szent függetlensége, s Isten előtti komoly felelőssége. Minden keresztény önmaga magáért köteles számot adni a szentek szentének. Az emberiség az ő gyenge, bűnös voltában gyakran eltávozott eme fenséges feladatától. Engedve a félelemnek, az erkölcsi restességnek, a vallásos munka nehézségének, oly gyakran elfeledkezett saját szellemi érdekeinek ápolásáról; elnézte, sőt kivánta, hogy helyette mások vegyék magokra az őtet illető vallásos feladatok teljesitését, legyenek közbenjárók közte és megbántott Istene között. „Mi oly nagyon el vagyunk foglalva a jelen földi élet gondjaival; jövő életbeli üdvünkről gondoskodjanak mihelyettünk mások — azok az emberek sorából kiemelkedett rejtelmes, mágikai lények. S ezek a lények a papok. Ezeknek a természetfeletti varázszsal környezett közbenjáróknak képzelt nagy befolyása nem vala képes az egyes keresztény lelkiismeretének háborgását lecsendesitni. Megtörtént, hogy jámbor keresztény lelkek mélyen érezve saját lelki nyavalyájok és erkölcsi felelősségök sulyát, s legkisebb könnyebbülést sem nyerve a közbenjáró áldozó papság befolyásától, egyenesen fordultak Istenökhöz, töredelmesen esdve bűnbocsátó kegyelmét és világositó szent lelkét. Hiába hajtottak végre minden egyházi szolgálatot, külső cselekvényt, a mit a papság reájok rótt: az óhajtott béke nem szállott alá keblökbe, s érezték, hogy egyedül Isten, nem pedig ember, legyen bár ez a papok legfőbbje, hatalmas nekik bűneik sulyát könnyebbiteni, és őket üdveziteni. Ezek a saját szabadságuk öntudatára felébredt egyéniségek hivatva érezték magukat arra, hogy más keresztény feleiket is kiragadják a lélek e veszedelmes aléltságából, s a papság tömör seregének mellőztével egyenesen vezették Istenhez. E bátor, szabad lelkü felrázóit, felserkentőit az egyes keresztények lelkiismeretének prófétáknak nevezik. Az emberiség mindig e két nagy út között ingadozott: a tekintély és a szabadság, a szolgaság és felelősség, a pap és próféta között.

Immár a keresztény lelkész nem a régi zsidó és pogány jellegü pap, hanem a Krisztus mint példányképe szerinti próféta. A ti küldetéstek magasztosságának érzete aai.! hasson át titeket ez ünnepélyes órában, s e végre szemléljük azt közelebbről néhány vázlatos jelvonásban.

Először is a mi küldetéstek eredetét és jogait nézi: A zsidók és pogányok papja bizonyos zárt testülettől vette a maga elöjogait, nem a nép, a hivek öszszesége választásából; és a mint szabályszerü miveletek által fel volt avatva, azonnal egy természetfeletti lénynek büvhatalmával müködött s osztotta áldásait, az isteni malasztokat. Volt legyen bár bünös egyénileg, de mint áldozár szent volt és másokat is megszentelhetett a szentségek gépies kezelése által. A próféta küldetése ellenben egészen erkölcsi és vallásos jellegü, nincs abban semmi gépiesség, önkényüség. Jogait a lelkiismerettől, az Isten sugallatától veszi. A lélek küldi, ösztönzi őt, a lélek szól neki, az vezérli, ragadja. A lélek vezérelte Mózest, midőn az örökkévaló sugalmaira figyelt Midiánnak pusztáin; a lélek ihlette Ilyést, midőn Isten jelenlétét észlelte a szellő szelid dallamos hangjában: ilyenek voltak az ó és új szövetség prófétái. A midőn megjelentek ők nagyok és kicsinyek előtt, felrázva a lelkeket, hirdetve a megtérést, Isten irgalmasságát, s kérdezték tőlök: ki nevében szóltok? ki küldött titeket hozzánk? erős meggyőződéssel felelték: Isten.

Ifju barátim! szükség, hogy Isten szóljon hozzátok is. Hallottátok-e Istennek ily szavát, mely küldött, mely hivott volna titeket e hivatalra? Hallottátok-e azt a magányban, midőn távol a világ zajától, a vallásos lélek bensőbben érzi magát áthatva az ő felséges jelenlététől? Hallottátok-e az imában, az égies hangulatban, midőn a sziv Istenhez kiált, töle kér segélyt s kegyelmet, lélekbékét és vigasztalást? Hallottátok-e a természetben, hol a megmérhetlen világtestek s a legparányibb teremtmények egyformán hirdetik az ő határtalan nagyságát? Hallottátok-e a történelemben, beszélve a népek forradalmában, emelkedésökben s elestökben, s éreztetve az igazság utolsó szavát? Hallottátok-e a lelkiismeretben, mely vádol és büntet, vagy felment és jutalmaz? Hallottátok-e főképp a Jézus Krisztusban, a ki egész teljében kijelentette a menynyei atya tanácsát? Hallottátok-e őt szólani hozzátok, és mit mondott nektek? adott-e nektek valóságos megbizást, volt-e nektek is, mint Mózesnek, oly kegyesen ellenkedő, vitázó beszélgetéstek Is-

tennel? „Nem, uram, én nem vagyok arra a megbizásra alkalmas, arra alkalmasabb lenne az az én Áron vagy Samuel vagy József barátom, nekem nincs elég bátorságom, sőt készültségem sincs elég; „kérlek uram, ne küldj engem, küldjed azt, a kit illik küldened"! És felelt-e nektek is az Ur mint ama választott szolgájának Mózesnek: „Te vagy a kit küldeni akarok, menj el az én népemhez"! (2. Mózes IV.).

És ekkor éreztétek-e ti is azt a mély, erős részvétet az emberiség sorsa iránt, mint Jézusról többször iratik, hogy „lelke keserülé a népet, hogy könyörületességre indulat rajtok?" Volt-e nektek is valami közölni, valami vigasztalni valótok? A népnek anyagi, társadalmi és erkölcsi szenvedésein megesett-e szivetek? A sulyosan terheltek és szerencsétlenek nagy sokaságát látva, gerjedezett-e valami kebletekben? A lélek, valami jó és szent lélek, felver-e olykor a tétlenség, a tespedés, a bűn álmából, éreztetve méltatlanságtokat, Isten irgalmát s a vele kibékülés és egyesülés mennyei örömét? Unszolt-e a lélek másokkal is közölni az igazság ismerésének boldogitó élveit? Oh ha Istennek ily szavait soha sem hallottátok, ha soha sem éreztetek nemesebbszerü fellángolást, elragadtatást, nem éreztetek benső fájdalmat azon, hogy a legjobb akarat mellett is oly kevés sikert mutathattok fel: akkor fel lehettek bármenynyi főpap kezének fejetekre tételével szentelve, vagy akár a legegyenesebb apostoli öröklés szerint a legrégibb kortól a jelenig alászállott szent lélek olajával felkenve; lehettek a ti mestertek feketeszin köntösébe öltözött, ügyes és okos hivatalnokok, bizonyos faja a régi papságnak, a régi egyház emlékeinek költőisége nélkül, de nem lesztek igaz krisztusi értelemben lelkipásztorok, nem lesztek próféták. Azonban ha Isten eljegyzett titeket e munkára, ha a szent lélek megilletett, mint egy prófétát, s tüzes szekérben felragadott a köznapiság köréből az idealis világ egébe, akkor fel vagytok avatva, szentelve, — missiótok Istentől van — próféták vagytok.

Küldetéstek magasztos voltát jelöli továbbá a tekintély, melylyel az fel van ruházva. Két neme van a tekintélynek: egyik a külső, mely a távolból és a magasból követeli a tiszteletet, a melyet nem lehet vitatni s feltétlen meghajlást kiván igája alá. Ez a zsarnoki, a pogány tekintély. Van egy más tekintély is: az erkölcsi, a rábeszélés, az okokkal meggyőzés tekintélye — ez a keresztényi tekintély, a Jézus tekintélye. Ő róla mondja az irás: hogy nagy

méltósággal, azaz tekintélylyel tanit vala, nem úgy mint az irástudók. Mily tekintélylyel? A külső fény, méltóság, a születés, a fegyveres erő, a főpapság tikintélyével? Nem, ő az igazság, a szentség méltóságával tanit vala, azért álmélkodott beszédén a sokaság. Midőn ez isteni igéket szólá: Boldogok, a kik éhezik és szomjuhozzák az igazságot. Az Isten lélek. Szeressétek ellenségeiteket. Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes: a sziv repesett, a lelkiismeret gerjedezett, és áment mondott szavaira. Midőn körüljárt, keserülve a népet, mély rokonérzéssel a nyomorultak iránt, — szigoru a gonoszokhoz és képmutatókhoz, élete folytonos önfeláldozás, a lelkiismeret elragadtatással kiáltá: Te vagy a mi Urunk, mesterünk! Ime az igaz tekintély, az igazság, a szentség tekintélye. — Az eszmék és az erkölcsi élet küzdelmeiben, mint a fegyverek véres csatái között, a mire szükségem van nekem, egyszerü harczosnak, nem az, hogy a távolból, onnan a magasból tanitsák nekem az elméletet s a félelem által hassanak reám; az, a mire szükségem van, egy oly vezér, a kiről tudom, hogy szeret engem az önfeláldozásig, a ki előljár ezer veszélyek között, odaadván vérét, életét is a szent ügyért — a ki ekként ragad el s szól hozzám parancsoló tekintélylyel: akkor nem vagyok többé a magamé, egészen az övé vagyok. Ez az erkölcsi, a keresztényi tekintély.

Egy ilyen prófétaszerü lelkész nincs kötve változhatatlan formulákhoz, rideg megkövesült dogmabetükhöz, a melyeknek szirtjéből az ékesenszólás varázsveszszeje sem tud többé üditő forrásvizet csergedeztetni. — Csak saját lelkiismeretében hallgatja ő Istene sugalmát, abban keresi és találja az Isten igéjének is legfensőbb igazoltatását – Kétségkivül, ő soha sem fog eltérni az örök elvektől, a melyek egyiránt lényegét teszik a lelkiismeretnek és az evangeliomnak. Az embernek gyarló, nyomorult voltát és méltóságát, Istennek kegyelmét és irgalmasságát, szigoru itéletét, igazságát és jóságát — az örök életet, menynyet — e Jézus által kijelentett nagy elveket a próféta is hirdeti, de mivel azok már átmentek saját szivvérébe, életébe — hirdeti, mint élő igazságokat, a mint szivéből kibuzognak. Szabad őszinte lelkét kevéssé korlátolják, kevéssé teszik elfogulttá az égi eredetü vallásnak földi támaszai — a betük, a külformák, a melyek ha elkorhadnak is, az eszme mindig elég hatalmas saját lényegéhez illő köntöst késziteni. Az elvek, melyek a

vallás belső életét képezik, vajjon elveszhetnek-e? Nem halhatatlan-e a hit? s nem örök hazája-e a mennyország? És ő — a próféta — örvendező reménynyel és bizalommal folytatja működését, a költő szerént:

Miként a madár, mely rövid nyugovásra
Száll törékeny ágra,
Érzi hajlongását, de mégis énekel
Tudván, hegy van szárnya.

Mily szép, aai.! a ti küldetéstek ekként felfogva! Érzitek-e egész erejét, tekintélyét az ilynemü szabadságnak, prófétaságnak, Oh, kérjétek az Ur Krisztus atyját, ki a ti atyátok is, hogy ily erővel ruházzon fel titeket, s bár a régi, hagyományos pap névvel nevezzen is a világ, bennetek mindig a lelkes, a lelkiismeret ihlette próféta legyen személyesitve. A nyomorultaknak beszéljetek a mennyei atya könyörülő szeretetéről, a mindenség ura gondviseléséről, a ki ruházza a mezők liliomait s a kicsinyekre szintugy gondja van mint az egészre; szóljatok a csendes megadásról, a reményről, az égi örömekről, szóljatok a sziv ömlengésével, gyöngédségével; legyetek próféták. A haldoklóknál úgy jelenjetek meg mint egy boldogabb világ vigasztaló követei, csak azt szólván egyszerüen, a mit láttatok és éreztetek a kegyelem országában; erősitsetek, vigasztaljatok; hirdessétek a bünbocsánatot, az örök életet: legyetek próféták. A gonoszok közelébe remegés nélkül menjetek és álljatok meg az igazság Istenére támaszkodva, lobbantsátok szemére Izraelnek büneit s dorgáljátok meg Judának gonoszságait; járjatok nagyok és kicsinyek előtt, lelketek szent függetlenségében, a roszat nem nevezve egyébnek, mint rosznak; felriasztva, leverve a bünöst büneinek emléke által, a boszuló lelkiismeret képében jelenjetek meg előtte; a Herodesek előtt legyetek keresztelő Jánosok; legyetek próféták. Sirjatok a sirókkal, hordozzátok barátaitok fájdalomterhét, kerüljétek a mesterkélt szólamokat, hanem szóljatok nemes egyszerüséggel az odaadásról, az örök viszontlátásról; legyetek próféták. — Végre a szószékben teljes szivetek, lelketek legyen Istené, az igazságé, az igazságot éhező és szomjazó lelkeké, s mielőtt nyilván felléptetek prédikálni a népnek: prédikáljatok előbb magatoknak tanuló szobátok magányában: elmélkedjetek komolyan a szent ige felett; tapasztalásaitokat, meggyőződéseiteket és reményeiteket erélylyel és emelkedettséggel adjátok elé. — Felhozzák gyakran vádul a keresztény szószék ellen annak egyhanguságát, hidegségét, hatásának csekélységét. Oh ha a hitszónokok valamenynyien tud-

nának mélyen érezni, törödni és bánkodni hiányaik felett. hinni, remélleni, szeretni: ha tudnánk imádkozni, tudnánk munkálkodni, tudnók magunkat elfeledni, feláldozni: ha Isten igazságától és a lelkek szent szerelmétől egészen áthatva jönnénk ide: akkor hatalmasok, ékesenszólók, ellentállhatlanok lennénk; a szent lélek ragadna minket és hallgatóinkat velünk. — beszédünk a szent lélek kiömlése lenne. Oh hogy'e meggyőző, elragadó, igaz, egyedül hatós tekintélylyel birhassatok, barátaim, ne legyetek pusztán a régi pogány és zsidó jellegü papok: legyetek prófétaszerü lelkészek.

És végül a lelkész-prófétai munkának k i t e r j e d é s e é s c z é l j a jelöli annak magasztos voltát. A régi értelemben vett pap féltékeny a maga kiváltságaira, munkája nem terjedhet ki a távolba s törekvé ei czélja csak igen viszonylagos lehet. Nem szabad, hogy hivei bizonyos előre kiszabott szinvonalon feljül emelkedjenek; minél inkább nevekedik a laicus, a világi: annál inkább fogy a clérus nimbusa, hatalma: föczélja engedelmes népet nevelni magának: innen a bizalmatlanság az önálló gondolkozás, a szabadság, a világosság iránt: óvnia kell a lelkeket a világosságtól, miként a székesegyházakban szép festett üvegtáblák által a szemeket a fény ragyogásától. Titokszerüség és fátyol mindenütt: a tan, a szentségek, az oltár, a papság körül.

A próféta ellenben szereti a világos nappalt, a fényt, az egyház minden tagjának szellemi emelkedését; ő hozzánk hasonló testvér, minden rejtelmes, varázslói hatalom nélkül: rokonszenves nyilt lélek; föczélja embereket nevelni, nem szolgákat: minél inkább nevekednek a kegyességben, az ismeretekben a reábizottak, annál boldogabbnak érzi magát; magasztos vágya, valósitandó eszménye ama Mózesi óhaj V a j h a a z U r n a k m i n d e n n é p e p r ó f é t á k v o l n á n a k, é s a d n á a z U r a z ő l e l k é t ő b e l é j e k.

Barátim, legyetek áthatva küldetéstek eme magasztos czéljától. A ti felszentelléstek valódi értelme az, hogy magatokat egészen rászentelitek az egész nép oktatására, hogy mindenek előhaladhassanak az igaz ker. mivelődésben — lehessenek próféták. S lehetnek-e azok mindenek? kétségen kivül nem lehetnek mindenek alkalmasok arra, hogy nyilvános beszédek által sikerrel tanitsák az igazságot; a munka-felosztás üdvös elvénél fogva szükség, hogy minden fontosabb hivatalra legyenek hoszszas és komoly előkészületek által képesitett egyének, legyenek tudományosan képzett férfiak az evangeliumi igazságok hirdetésére is. De az evangelium nem

csupán igazság, hanem — élet és erő; nem csupán beszéd által hirdethetni azt, hanem érzés és cselekvés által is. Valaki a megpróbáltatások között önmegadást, alázatosságot, reményt tanusit, az igazságot hirdet, az próféta. Valaki feláldozza magát, éhezi és szomjuhozza az igazságot, a kinek élete béketürés, munka, önmegtagadás, az a legjobb módon prédikálja az igazságot, az próféta. Igy neveljétek a lelkeket, hogy hiveitek mindenike azon a helyen, hová a gondviselés helyezte, a tőle vett adományokhoz képest nyilvánithassa hitét és szeretetét; kérjétek az Urat, hogy szálljon mindenekre az ő lelke. Hogy mindenek az igazságnak teljes ismeretére jussanak: e nemes ideal legyen lelkészi hivataltok feladata, éltető és tápláló tüze. A keresztény ember életének van egy főczélja, ábrándszerü talán, de a melyre mindenki köteles törekedni: L e g y e t e k t ö k é l e t e s e k, m i n t m e n n y e i a t y á t o k t ö k é l e t e s. A lelkész életének van egy főczélja, elérhetetlen ugyan átalán véve, de a melyre mégis mindnyájatoknak törekedni kell, s a melynek örök éberségben kell titeket tartani: Vajha az U r n a k m i n d e n n é p e p r ó f é t á k v o l n á n a k, é s a d n á a z U r a z ő l e l k é t ő b e l é j e k.

Ily szellemben immár fogadjátok el a ti szép és magasztos küldetésteket, kedves ifju szolgatársaim! Magasztos és nagyjelentőségü az eredete és jogai által; magasztos a tekintélynél fogva, a melylyel fel van ruházva, s végtelen kiterjedése és czéljánál fogva. Szellemi czélok és szent érdekek munkássai kell hogy legyetek. Ne ütődjetek meg hát azon, hogy a világ nézete szerint nem tünik fel egész magasztosságában a ti hivataltok: egyszerü, szerény, s többnyire kevéssé jutalmazott az anyagilag; de ha képesek lesztek a muló érdekeken feljülemelkedni, s magában az emberi lelkek nemesitésében, az Isten dicsőségének terjesztésében keresni a legtöbb munkássági alkalmat, s a szellemi és erkölcsi müködésben találni a legédesebb jutalmat is: óh akkor ti lehettek és lesztek is a legboldogabb munkássai az emberiségnek. — Fogadjátok el azért küldetésteket alázattal, szabadsággal, hittel és bizalommal; nagy örömmel, de egyszersmind nagy félelemmel és rettegéssel is. Könyörögjetek Istennek az erő és bátorság lelkeért, hogy megközelithessétek a nagyszerü czélt, mely a lelkipásztori hivatalra nézve ama kegyes óhajban van kifejezve: Vajha az Urnak minden népe próféták volnának.

És immár, szeretett szolgatársaink, mielőtt Krisztus Urunk zászlója alá feleskünnétek, azt kérdem tőletek: kedves-e nektek

az ő szent szolgálata? Kivánjátok-é azt elfogadni és abban állhatatosan megmaradni?

E szerint, ha elfogadjátok e szolgálatot, jelenjetek meg a rendes felavatási szertartásra, s egyházi főjegyző aát. felkérem, hogy imez új szolgatársainkkal irassa bé neveiket az új papok névkönyvébe és eskesse fel. (Itt következik a felavatás.)

Fel vagytok immár avatva, szentelve, azaz, ünnepélyes formaságokkal kibocsátva az evangelium szolgálatára: menjetek azért és tanitsátok a népet, mely külön gondjaitokra van bizva: közöljétek vele a saját lelketekben mélyen átértett, saját szivetek és lelkiismeretetekben átérzett igazságokat, hűséggel, nemes buzgalommal és állandó kitartással járván el kötelességeitek teljesitésében; tanitsatok, nem mint éktelen nyereségre, lelkek és testek feletti uralomra törekvő papok, hanem mint mindeneknek szolgálni kész próféták, ama magasztos óhajtól ihletve: V a j h a a z U r n a k m i n d e n n é p e p r ó f é t á k volnának, s adná az Ur az ő lelkét ő beléjek. S hűséges szolgálat-tételetek jutalma legyen az édes öntudat, hogy sok lelket vezéreltetek az igazság ismeretére s ezáltal lelki szabadságra és boldogságra.

Zsinati szent gyülekezet, szeretett atyámfiai az Urban! Habár ily apostolszerü kézzel megáldás, felavatás sorsában csak egynéhány ifju próféta — lelkész részesüle is e szent alkalommal, s a keresztény hivek nagy zöme ilyetén apostoli hagyományszerü művelettel nem szokott felavattatni az evangeliumi szolgálatra; de azért a keresztényi egyetemes papság eszméje mindnyájunkra vonatkozik, minden keresztényt érdekel ama Mózesi óhaj: V a j h a a z U r n a k m i n d e n n é p e p r ó f é t á k volnának! sat. Menjetek azért ti is a prófétai hivatás mély érzetével a reátok váró munkássági körökbe, — tanuljátok és tanitsátok az evangeliomot, mint bár nem-hivatalos, de azért oly számos lélek üdvéről való gondoskodásra hivatott világi lelkészek, — mindenekfelett szép és nemes tettekkel, a feláldozó szeretetben munkás hit erejével tanitsátok, hogy igaz próféták vagytok, „szent nép, királyi papság az Istennek tetsző áldozatok áldozására.“ Áldottak legyetek, s az Ur adja az ő lelkét tibelétek!

Légy áldott különösen te, az Urnak e helyen épült szentháza, kolozsvári anyaekklézsia! mely vendégszerető meleg karjaiddal mindig kész vagy a hitrokonok befogadására, mint ama nagyhitü patriarcha, a ki „nem tudván, angyalokat fogadott bé szivesen üdvözlött

és megemberelt vendégeiben. Légy áldva Istennek minden testi és lelki áldásaival, hogy külsőleg is mindig oly gazdag légy, mint vagy bensőképpen a hit és szeretet drága kincseiben! — A próféták iskolájából, a melyet templomod szent árnyékában emelt a tudás hő vágya, támadjanak megszünés nélkül őszintén bátor bajnokai a felvilágosodás, szeretet és szabadság szellemének, s ha miként a szent földön ama Sámuel által alapitott próféták iskolájából nem kerülnek is ki szerény öledből olyas Dávidszerü fejedelmi nagy fiak, de soha se legyen fogyatkozásod az Ur szent ügye, az igazság és szabadság érdeke és győzedelme iránt buzgólkodó lelkekben. — Amen.

Kriza János.

Mikó Lőrincz életrajza.

Est et fideli tuta silentio
Mercês.

A közelebbi negyed század alatt, politikai életünkben, alkotmányunkban, polgári szerkezetünkben — mondhatni — rohamosan eléidézett változásokkal egyetemben, társadalmi, polgári és magán életünkben, világnézetünkben, gondolkodásunkban, szokásainkban és erkölcseinkben, szóval jellemünkben is igen lényeges változások következtek bé. Az alapjában conservativ jellemü nemzettestet élénk reformláz lepte meg, mely a társadalom minden izigleni reformálására, átidomitására munkál. Korunk kiváló ellentéte legközelebbi multunknak, melyet hitével, jellemével és munkálkodásával együtt használaton kivüli odonságnak nézünk. A mi nem „modern", rosznak, nevetségesnek mondjuk.

Vajha e sebes változás és átalakulás előnyünkre történnék! Vajha polgári, társadalmi és egyéni életünk javitását, nemesitését és tökéletesitését eszközölné!

Talán nem fog elfogultságnak tetszeni, ha ama multat öszszehasonlitva jelenünkkel, az eddig mutatkozó jelenségekből óhajtásunk teljesülésére nem következtethetünk. Hisz akkor a politikus és hazafi gondolkodás és meggyőződés nyomán megállitotta saját vélekedését és elveit, s midőn azokat szabad szóval őszintén hirdette, saját tetteit és életét azok szerint intézte; most a többség vélekedésének zajos hirdetése politikai bölcseségnek tartatik; megállitott elvek szerinti cselekvés, az önmeggyőződéshez való hivséges, tántorithatatlan ragaszkodás korlátoltságnak tartatik, legszelidebben elfogultságnak kereszteltetik, mert ma már az elvhűség és a meggyőződéshezi szilárd ragaszkodás helyett a viszonyokkali kialkuvás, a körülményekhezi alkalmazkodás a jelszó; minden párt, minden elv egyenlő hűséggeli szolgálása élelmességnek, ügyességnek tartatik. Akkor a közügy embere zajtalanul munkált a közügynek, melynek jutalomért vagy buzgalomból szolgálatába szegődött;

most a piaczon igyekszünk munkálkodni; szeretjük, hogy minél többen hallják szavainkat s lássák tetteinket; képzelt vagy valósággal meglevő képességeinket, előnyeinket kalmárként adjuk uzsorára, hogy minél nagyobb kamatot hajtsanak számunkra; éltünk, munkálkodásunk csábitó kirakat. Ez előtt a hoszszas és lelkiismeretes munkásság számithatott jutalomra, elismerésre és tiszteletre, ma a jutalom és tisztelet keresésében nem latoljuk képességeinket és érdemeinket; nem azt nézzük, hogy mi illet meg, hanem mire vágyunk; csak a czélra függesztjük szemeinket, az útra, melyen ahoz kellene érnünk, nem is pillantunk; minden jutalom és tisztelet hajhászó vadászat tárgya, melyben rendesen a legvakmerőbben követelő a nyertes. A demokratikus egyszerüség gondolkodás- és életmódban, czim- és rangkórságos napjainkban — „járatlan út, melyen csak a boldogtalanja fut“.

Valóban aggodalommal veszem kezembe az ecsetet, hogy elhunyt egyik kedves pályatársunk füzetünk elején látható arczképéhez az ő szellemi arczképét is lerajzoljam életiratában. E pályatársunkat csak most szólitotta ki ugyan a halál sorainkból, de mivel ifjusága s férfikorának első szakasza, — az emberi élet fejlődő és alakuló kora,—a változatos utolsó negyed század előtti időkre esik, s ennélfogva szép képességei ezen korban fejlődvén ki, s erős egyénisége azon kor szellemében alakulván meg, szellemi lénye, valója azon kor szebb vonásaiból van öszszealkotva; s mind az, a mi azon kor jellegében jó, szép és nemes volt, mint kitörölhetlen zománcz vésődött bé elhunyt pályatársunk jellemébe, az tükröződött viszsza egész életéből, munkásságából, az látszott gondolkozásán és életmódján. És e jellemet és zománczot az újabb viszonyok minden változásai, a korszellem különböző áramlatai között utolsó lehelletéig szűzies tisztaságban megtartotta s arra élete egész folytában soha semmi körülmény sem vetett legkisebb homályt is.

És éppen ezért aggódom, mert attól félek, hogy ha olvasóink őt korunk mértékével mérik, s korunk világnézetével, elveivel itélik meg, azon méltatlanság történhetik vele, a mi — ha szabad a kicsiny dolgokat a nagyokkal öszszehasonlitanunk — a nagy Catóval, kit kétezer esztendő után is Róma történelmének egyik tekintélyes irója elfogult, különcz ideotának nevez, mert elveivel, erős meggyőződésével nem tudott, nem akart beférkezni a Caesárok által teremtett újabb viszonyokba.

Mikó Lőrincz született 1806-ban Bölönben a Mikó nemzetségből, mely nemes Miklósvárszék bizonyitása szerint „ultra humanam memoriam semper et omni tempore in vera, nativa et originali Siculica nobilitate perstitit."

Nagyatyja, András, a szegényebb primori, de főleg a székelység szabad osztálya ellen a felfegyverzés alkalmával elkövetett igazságtalanság és nyomás korában bölöni ősi birtakáról Kolozsvárra költözött, hol mint iskolákat jó sikerrel végzett, jó módu, egyszerü polgár élt; a Kolozsvár városi hatóság által 1785-ben kiállitott salvus conductus elismeri: „Claudiopoli bene residiatum, contribuentem juratumque civem esse, atque ob solerte sincereque gestum quanti contributionalis collectoratus officium centumviralis quoque communitatis gremio adnumeretum" s őt mint: „pro optinenda ipsum concernente paterna sua haereditate ad Possessionem Bölöny proficiscentem" minden hatóságnak jó indulatába és figyelmébe ajánlja.

Édes apja Sámuel volt, ki a kolozsvári főtanodában a teljes tanfolyamot elvégezvén, édes atyja óhajtásához képest elvállalta a neki felajánlott iskola tanitói állomást Bölönben. E lépésére befolyással volt édes apjának azon óhajtása, hogy a bölöni ősi birtok ő reá ruháztassék. Megtelepedvén rendeltetése helyén, feleségül vette bölöni pap és kőri esperes Péterfi Miklós leányát, Annát, gyermekei hite és vallomása szerint a házias gazdaszszonyi ügyesség, a szivélyes jóság és lelki müveltség egyik ritka példányát. A szép és derék székely falu, Bölön s abban az egyszerü unitárius ének vezéri és iskolatanitói hivatal lett ezután életének és egész munkásságának szinhelye, munkaköre, melyet soha sem hagyott el s melyen lelkiismeretes buzgósággal munkált, a mig birta.

Bámulatos jelenség, hogy ő, ki képességei és készültségei nyomán magasabb pályára, például papságra is igényt tarthatott, s arra több versen megválasztatott és meghivatott, s a mellett az akkori és odavaló viszonyokhoz mérten tisztességes saját birtoka volt, nem fogadva el semmi eléléptetést, semmi kedvezést, egyszerü pályáján hüségesen megmaradt mind végig.

E jelenségnek megvolt a kulcsa magában az institutióban. Egyházközségünk keblében a leendő belső emberek, sőt a más pályákra készülő többi ifjak is a kolozsvári főtanodában az egész tanfolyamat együtt végezték bé, tehát egyaránt készültek az egyházi szolgálatra; a fokozat csak az életben és hivatalban volt meg; a néptanitói állomás elsö lépés volt a papságra, az iskolatanitók

képesitve levén a papi hivatalra; nem egy püspökünk volt, a ki a néptanitói állomásról a püspökségig emelkedett. És éppen ezért az iskolatanitói állomás tisztességes állapot levén, a képesebb és képzettebb ifjak sem vetették meg, a mi a tanitói állomás s annak nyomán átalán a népnevelés emelésére nem csekély béfolyással volt. Ő is tehát ez állomást tisztességesnek tarthatta, anynyival inkább, mert anyagi tekintetben is előnyére volt: hivatali jövedelmei mellett ugyanis helyt lakva értékesithette valamint saját bölöni, ugy neje nagy-ajtai birtokait is, s ez által lehetségessé lett, miszerint igen tisztességes házat tartva, két fia s egy leánya nevelését is kellő módon intézhesse.

De leginkább meg lehet magyarázni ezen folytonos helytmaradását az ő jelleméből; egy volt ugyanis azon emberek közül, kik életpályájokat szeretik, s minden mellékes tekintet és utógondolat nélkül ahoz ragaszkodnak. A tanitás tehát neki kedves kötelesség volt; iskolája élete boldogságának egyik tényezője. Ez odaadás, ez önzetlen, lelkiismeretes és buzgó munkálkodás következése az, hogy akkor Bölönben az egész, mindkét nemü ifjuságban alig lehetett olyant találni, ki ne tudjon irni és olvasni; sőt valamint egyebütt jobb népiskoláinkban, ugy Bölönben is, a latinnyelv fel volt véve a népiskola tantárgyai közé, anynyira, hogy például a bölöni népiskolából többen léptek a katonai irodákba, vagy a gymnasiumokba egyenesen a felsőbb grammatikai osztályokba, mint bölöni Farkas Sándor is a Mikó Sámuel keze alól.

Édes atyja keze alól, a bölöni falusi népiskolából lépett Mikó Lőrincz is az unitáriusok kolozsvári főtanodájába 1817-ben oktober 12-én; az alsóbb osztályokat végezve, a németnyelv tanulása végett 1821-ben september 1-én Brassóba a 31. gyalog czred fiu növelőházába vitte apja, hol az 1822. évi julius utolsó napjáig, „mint bennlakó növendék szorgalom és jó erkölcs tekintetében minden kivánalmaknak megfelelt."

Az 1823. évben september 1-én togatus deákká levén, s négy iskolai év alatt a bölcselmi és theologiai tanfolyamat kitünő osztályzattal végezvén, a jogi tanfolyamra lépett, melyet a kolozsvári kir. Lyceumban az 1829. augusztus 30-án kiállitott a b s o l u t o r i u m szerént hasonló szép sikerrel végzett bé.

A tizenegy tanulói év a szokott módon és foglalkozások között járt le; szokott módon mondjuk, hisz ma már az önképzést, a tényleges tantárgyak mellett az irodalommali foglalkozást nem csak

kollegialis, hanem más iskolákban is szokásosnak tartjuk. Mikó Lőrincz tanuló s még inkább jogász korában is kellett lenni iskolánkban sőt azon kivül is egy önképző irodalmi körnek, melynek létezéséről és szerkezetéről biztos tudomásom nincsen. Bizonyosan rendszeres szervezet nélküli baráti kör volt, azon iránynyal, hogy tagjai irodalmi kisérleteiket egymással közöljék, legalább ezt sejteti velünk a Mikó Lőrincz irományai között található, az ő kezével irott következő töredék: „Nem akarjuk mi senki eleibe terjeszteni munkáinkat, anynyival inkább czélunk azt világ eleibe adni — nem ez a czél, hanem tiszta időtöltésből irogattunk — vajjon nem jobb az elmének ilyen játékot adni, mintsem a henyélésre alkalmatosságot szolgáltatni. Baráti egyesületünknek ez mindörökké világos képe lehet. — — — vajjon ifju korunknak ezen jádzisága nem lehet-é üdös korunk tályán kedves mulatságunk tárgya.

Nem adjuk ezért senki kezére, nem adjuk crisisse alá a világnak. tudjuk, hogy nem is arra való, hogy critikáját kiállhassa; hanem tartjuk magunk közt, mint barátságunk láncszemét, mely minket összeköt. Nagy világ neked egyébbel szolgálunk."

E csendben, magánosan munkálkodó, valójában önképzőkörnek Mikó Lőrincz egyik munkás tagja volt. Kéziratban levő dolgozatai az 1827—1829 évekre esnek; nagyobbára lantos költemények, dalok, s költői elbeszélések. A nagy költők fiatalkori költeményei bizonyára a legeredibbek, legkedvesebbek, mint a természetes költői szellemnek, magának a muzsának önkéntes, mesterkéletlen nyilatkozatai. A kezem közt levő dolgozatokat nem nevezhetem ugyan nagy költői nyilatkozatoknak; s bár nem találom bennök a „dives venát", melyből a leendő nagy költőt felismerjem, mégis előttem nagyon kedvesek és becsesek; mert belőlök öszszeállithatom irójok szellemi valóját, képét; meganynyi vonásnak nézem mindeniket, melyekből együttesen kiválik a nyugodt kedélyü szerény lélek, a vizsgálódó, emelkedő gazdag értelmi tehetség, párosultan oly képzettséggel, józansággal és mélységgel, melyet egy húsz éves ifjutól ritkán várhatni.

Különben is e dolgozatok hivségesen tükrözik viszsza saját, valamint azon körnek, melyben és a mely számára irattak, a czélját — a tanulást. Meganynyi tanulmány mindenike, valódi mestermű mintákon. Tartalmok Horatius csendes kedélyét, nyugodt világnézetét, bölcs megelégedését láttatja; az alakban, a versek alkotásában, versfajok választásában Berzsényi volt a minta. Mindketten

kedvencz költői voltak; belőlök és rajtok tanult, mikor idéz, Horatiustól idéz.

Végezvén a jogi tanfolyamot, 1829-ben september 2-kán felesküdött az erdélyi kormányszékhez; de már oktoberben meghatározott életpályájára leendő képzés végett Maros-Vásárhelyre ment a királyi táblához joggyakorlatra, itélőmester Augustinovics Pál cancelláriájába, hol barátai és hivataltársai a cancellaria igazgatójává választották Augustinovics távoztával a Földvári Farkas cancellariajába lépett által. A szokásos vizsgák letétele után 1833-ban julius elején letette az ügyvédi esküt és kikapta ügyvédi oklevelét, s mint képzett jogtudós és okleveles ügyvéd Kolozsvárra telepedett s megkezdette ügyvédi pályáját.

Képességei, igazságszeretete, egyenes őszintesége, és szorgalmas munkássága által figyelmet keltett; rövid időn keresett ügyvéddé lett. S már 1835-ben május 1-én Kolozsmegyében szegények ügyvédévé neveztetett ki; mely hivatalról azonban már 1838-ban leköszönt, mert változott körülményei nyomán oly öszszeütközésbe jött hivatalával, hogy annak további pontos folytatására magát elégtelennek érezte. Körülményei anynyiban változtak, hogy ügyvédi gyakorlata már terjedelmes volt.

Tizennégy évre terjedő ügyvédeskedése folytában sajátlagi életmódja és foglalkozása mellett figyelme és munkássága kiválóan négy irányban hatott; első volt önmaga, menynyiben az eddig gyakorolt önképzést tovább folytatta, ifju ügyvéd korában tanulván meg a franczia nyelvet is, melynek nyoma Volney általa leforditott, de csak kéziratban levő „Romjai". A tanulást és kölcsönös müvelést, mint fiatal korában, most is baráti körben folytatván. Munkás figyelmének másik tárgya volt az unitárius vallás és az unitárius vallásközönség. Az 1835 évben Tordán tartott zsinati főtanácsban egyházi tanácsossá választatván, közügyeink intézésében lelkiismeretes buzgalommal részt vett. E korban egyházközségünk kebelében a tanügy iránt átalában, különösen pedig kolozsvári főtanodánk iránt élénk mozalom támadott; e mozgalom látható vezetője volt néhai Iszlai László, kolozsvári főiskolánk felvigyázó gondnoka, lelke, mozgató szelleme pedig Brassai Sámuel, akkor részint igazgató tanár, részint tanvevető; eszköze az 1841-ben felállitott „n e v e l é s ü g y i b i z o t t m á n y", melynek hivatása volt a tan- és növelésügyi kérdéseket megvitatni, azokra nézve véleményt adni, tervezeteket késziteni. E nevelésügyi bizottmánynak Mikó Lőrincz is egyik mun-

kás tagja volt. Az élénk mozgalom megtermette áldásos gyümölcseit. Képviselő és főtanácsi, e korban tartott gyűlések munkálkodásának egyik főtárgya volt a tanügy, valamint felsőbb tanintézeteinket, úgy népiskoláinkat illetőleg. Egyéb intézkedések között nevezetes: falusi népiskoláink szervezése, tantervöknek megállitása; de ennél még jelentékenyebb felsőbb tanintézeteinknek, jelesen kolozsvári főtanodánknak az 1842. évben Korondon tartott zsinati főtanácsban eszközölt teljes átalakitása, szervezése; mely alkalommal az addigi idegen latin helyett az anya magyar nyelv vétetett fel tannyelvvül, s kolozsvári fotanodánk a tanügy szinvonalán álló teljes — tordai és sz. keresztúri középiskoláink pedig al-gymnasiumokká alakultak oly szervezettel, hogy tiz évvel később a hirhedt Entwurf által teremtett viszonyokba igen kevés, lényegtelen módositásokkal beférkezhettek. Ehez hasonló tény volt a kolozsvári főiskola törvényeinek 1845-ben a h. almási zsinati főtanácsban végrehajtott codificatioja. E reformokban, különösen a legutolsóban mint szakembernek és jogásznak kiváló része volt Mikó Lőrincznek.

Mint Kolozsvár birtokos polgára a város közügyeiben is részt vett, a képviselő testületnek — centumviralis communitásnak tagjává választatván.

Az 1838. évben házasságra lépvén Székely Klárával, unitárius püspök Székely Miklós leányával, életc boldogságának tanyája a családi kör lett, mely a szenvedélyességgel határos mély érzésének kedves tárgya lett. E házassági frigy, melyben két egyenlően nemes lélek, tiszta sziv párosult, a legboldogabb volt; a kölcsönös szeretet és becsülés által édesitett házasságnak négy gyermek kölcsönzött zamatot.

Az ügyvédi gyakorlat tizennegyedik évében változás történt hivatásában, jobban mondva eredeti természetes hivatására, pályájára lépett — tanárrá lett.

Hitközségünk kebelében többen, elvitathatlanul jószándékkal, de korlátolt felfogással és elfogultsággal abban buzgolkodtak, hogy kolozsvári főiskolánkba a jogi és politikai tudományoknak egy tanszéket állitsanak; mely buzgalom, miután Kolozsvárt ily tanszékek már két intézetben voltak, legalább is felesleges volt. A kitartó buzgalmat azonban néhai Rediger Károly nemes áldozatkészsége nyomán siker koszoruzta, s a czélba vett tanszék megállapittatott. Az egyházi főtanács 1847-ben május 3-án tartott ülésében „minden szavazatok teljes elnyerésével“ megválasztotta Mikó Lőrinczet a

jogi és politikai tudományok tanárává; azon hozzáadással: hogy egyszersmind az egyházi tanácsnak jegyzője is legyen; s ez által azon kötelék, mely őtet mint egyházi tanácsost és a nevelésügyi bizottmány tagját közügyeinkhez vonta, még szorossabban hozzáfüzte kiválóan főiskolánkhoz. A jegyzői hivatal folytatásától, azon okon, mert tanitványai számára tankönyveket kellett irni, egy időre felmentette az egyházi tanács.

Hivatalába ugyanazon évi szeptember 5-dik napján igtattatott be innepélyesen, mely alkalommal tanári székét egy értekezéssel foglalta el a „nemzeti életről,„ melyben azon elvet állitotta fel, hogy a polgári társaságnak hivatásához képest alapja az igazság, czélja az igazság érvényesitése a szabadság által. E czélját a polgári társaság a különböző kormányformák közül legbiztosabban az alkotmányos kormányforma által éri el, s biztositására legtöbb kezességet nyujt az alkotmányos örökösödési monarchia, melynek kebelén fogamzanak és fejlődnek a legszebb polgári erények, a törvények tisztelete és a hazaszeretet.

„A mi hazánk“ — igy szól — „sok küzdelmek között élte keresztül a népek élete első és második korszakát (absolutismust és theokratiát). Hála Istennek, legyőzte mindig azon kisérleteket, melyek a magasabb polgári élet felé haladás idejében az átalakulás pontjain mindenkor megjelentek, s az igazság eleme fenntartotta mind ez ideig alkotmányát.“ Végül igy kiált fel Montesquievel: „Hálát adok Istennek, hogy azon országlás alatt élek, mely alatt születtem, s azoknak tartozom engedelmeskedni, a kiket szeretek.“

Az egész értekezés nyilvános tanubizonysága annak, hogy ő hazánk közjogi viszonyait nem csak ismerte, hanem szerette is, s az elfogultságig tisztelte és bámulta, — mondhatni eltorzitva, s még ugy is, a miként az ténylegesen gyakorlatban volt akkor, midőn ő született és élt, s ahoz és átalán az egyed-uralkodás eszméjéhez anynyira ragaszkodott, hogy jelen értekezésében is például a köztársasági kormányformát tüzetes tárgyalás és méltatás helyett egyszerüen csak azon megjegyzéssel veti el, hogy az csak Dantonokat és Maratokat szül; tanubizonysága másfelől annak, hogy a ki elmondotta, egy olyan jogász és jogtudós volt, kinek öntudatában a jog és igazság — a törvény mindenek felett állott.

Innepélyes beigtatása után más nap megkezdette előadásait, melyekben szakmájábani gazdag készültségét, jártasságát sikeresen

érvényesithette, annyival inkább, mert e foglalkozásban a tanitót hit és meggyőződés, a tanitványokat bizalom és tisztelet vezérelték.

Azonban a szép pálya, melyen a Mikó Lőrincz szelleméhez és munkásságához méltó mező tárult fel, — fájdalom — nagyon rövid volt. Az 1848. évi események bekövetkeztével főiskolánk kebelében is a tanitást az iskolai év vége előtt megszüntetvén az egyházi tanács, Mikó Lőrincz is leszállott a jog és politikai tudományok tanszékéről, — hogy többé soha se üljen arra.

Beállott az 1848. év mozgalmaival, melyeknek áramlatát Mikó rincz is követte, eseményeiben munkás részt vett. Talán ellenmondásnak, következetlenségnek tetszhetik, hogy ö, ki azelőtt egy évvel hálát adott Istennek, hogy azon kormányforma alatt és viszonyok között élt, és hogy szerette azokat, kiknek engedelmeskednie kell, e mozgalomhoz csatlakozott. Nem következetlenség, hanem az ő gondolkozás-módjának, jellemének és meggyőződésének természetes kifolyása, következése. Azok a mozgalmak lényeges változást idéztek ugyan elé jogi viszonyainkban és alkotmányunkban, de mivel egyfelől éppen annak az igazság és méltányosság alapjáni javitása és tökéletesitése, — másfelől az alkotmány saját szellemébeni életének és gyakorlatának biztositása volt a nemzet küzdelmének czélja, mint valódi alkotmányos érzelmü polgár igazság szeretetének egész melegével üdvözölhette ama mozgalmat, és azoknak a demokratiai elveknek, melyeket a nemzet vallani és hinni kezdett, a democratikus érzelmü és gondolkozásu s azt tényleg gyakorló Mikó Lőrincz lelkében élénk viszhangra kellett találniok; ő tehát meggyőződéssel és hittel csatlakozott a mozgalomhoz s állott a nemzet munkássai sorába. Nem találjuk ugyan a nyeglék és szájhősök között, nem a tüntetéseket rendezők mellett, sem a hivatalra, hatalomra vergődők, a minden áron szerepelni kivánók sorában. A legnagyobb méltóság, melyre vágyott és a melyet el is ért, — a közlegénység volt a városi nemzetőrseregben. De ott látjuk a maga helyén, a törvényes téren a munkások között.

Kolozsvár városa volt hivatva, hogy az időben a politikai és társadalmi mozgalmakat az erdélyi részekben vezesse, a mozgalomnak gyupontja legyen. E vezetői szerep eszköze volt a városi képviselő testület, a centumviralis communitás, az időhez képest hevenyészett szerkezettel és hatáskörrel. Mint ezen testületnek régibb idők óta tagja, ezt tartotta törvényes térnek Mikó Lőrincz is, a melyen hathasson, nem mint türelmetlen pártvezér vagy re-

formair és inditványozó, hanem mint a dolgozó bizottmányok munkás tagja. Mindjárt a mozgalom elején márczius 27-én azon bizottmány tagjává választatott, melyet a képviselő testület a „polgári őrség" tervezetének megkészitésére küldött ki: a bizottmány munkálatát elfogadván a közgyülés, a hét tagu végrehajtó bizottmány tagjává választatott. Aprilis 26-án azon bizottmány tagjává neveztetett, mely „az unio modozatai felőli véleményadásra volt kiküldve. Szeptember 16-án pedig a felállitott „oltalmi bizottmány" tagjává választatott, azon bizottmányba, mely a közügyeket sajátlag intézte, mely akkor tényleg a helyhatóság kormánya volt. E bizottmány munkálkodásáról nem láttam irott adatokat, emlékeim és emlékeink szerint Mikó Lőrincznek nyugodt komolyságával, józanon számitó értelmességével a mérséklő szerep jutott, valamint a bizottmánynyal, de kivált a türelmetlenkedő, heves és viszketeg közönséggel szemben. E mérsékeltség megtermette gyümölcsét, többek közt egy nevezetes kérdésben is. A városban tudomássá lett az oláh népségnek a hirhedt balázsfalvi gyülés utáni tényleges fellépése; a mezőségről a magyar városokba menekült magyarság hirt vett azon erőszakoskodásokról, melyeket az oláhok elkövettek; Kolozsvárt az a vélekedés fejlődött ki, hogy a kolozsvári nemzetőrség együttesen a császári helyőrséget tevő Sivkovics ezred egy részével tüntető hadjáratot intézzen a mezőség ellen. A nemzetőrség hadilábra állittatott utra készen. Az oltalmi bizottmányban három napig küzdött Mikó Lőrincz a hadjárat ellen, mignem sikerült nézetét többségre emelni, s a hadjárat elmaradott. Ezen magatartásában vezette őt a törvényesség érzete, melynek hatása alatt még akkor sem akart a törvény teréről lelépni, midőn mások már nem ismerték a törvény hatalmát; de különösen az, hogy nem bizott a vállalat sikerében, s mert a császári helyőrség iránt nem viseltetett bizalommal. Óvatosságát igazolták, gyanuját rövid idön valósitották az események. A császári hadsereg, mely addig titkos ellensége volt a nemzetnek, nyilvános ellenséggé lett. Mily gyászos lett volna a kérdés alatti hadjárat, ha a társsereg e közben a kolozsvári nemzetőrség ellen, mint ellenség léphetett és lépett volna fel.

A politikai változások a társulatokra is hatással voltak; az országos reform-mozgalom keretébe a hitfelekezetek s maga az egyház is felvétetett.

A pozsoni XX. törvényczikk, mely a lelkiismeret szabadságát, a vallásfelekezetek függetlenségét megállitja, nevezetes vivmánynak

tekintetett, s az események rohamában nem vették észre sem magok a törvény alkotói, sem a nemzet azt a fonákságot, mely magában a törvényben van, a menynyiben a midőn az egyházak függetlenségét biztositja, az egyház szolgáit és ez által magokat az egyházokat az állam zsoldjába fogadja, azt rendelvén, hogy az egyház szolgái az állam által fizettessenek, s az egyházak szükségei az állam által fedeztessenek, s ez által általánositja azon szerencsétlen kapcsot, mely a rom. kath. egyházat egészen, a protestáns egyhácokat részben az államhoz csatolta, mindkét félnek hátrányára s a vallás függetlensége eszméjének ellenére. Az unitárius egyház közönség őszinte örömmel és megnyugvással vette az unitárius vallásnak az egész Magyarországban törvényes elismerését. Az egyházi képviselő tanács három rendbeli üdvözlő és hála feliratban fejezte ki örömét e tény felett, egyiket intézte az uralkodóhoz, másodikat a Nádorhoz, a harmadikat a magyar kir. miniszter elnökhöz. Ez utóbbiban kifejezést adván az unitárius vallásközönség iránt a törvényhozás által tanusitott jóságért és méltányosságért, igy folytatja:

„Hitfelekezet nevében szólunk; de a mely távol van, hogy a sectismust az álladalom felibe emelje, mely távol van, hogy ne a státus czéljait ismerje a legfőbbeknek, a legszentebbeknek.

Hitfelekezet nevében szólunk, a melynek erős meggyőződése, hogy a honnak hazafiak. nem felekezet-emberek kellenek, melynek erős meggyőződése, hogy a nevelés ügyét az álladalomnak kell rendezni és vezetni: h o g y e t e k i n t e t b e n, m i u t á n a l e l k i i s m e r e t s z a b a d s á g a b i z t o s i t v a v a n, v a l l á s f e l e k e z e t n e m l é t e z h e t i k.

Üdvözöljük a nevelés terén is a szép magyar hazát, mely a vallásszabadság mellett a nemzeti nevelés elvét is a status-épület alapjául fekteti“.

E nyilatkozat természetes viszhangja azon centralistikus áramlatnak, mely valamint a törvényhozó test többségében, úgy az országban is irányadó volt, s melynek szellemében született a kérdéselt XX. törvényczikk. Hogy Mikó Lőrincz is hódolt volna ez áramlatnak, s hogy a feliratok szerkesztésében részt vett volna, határozottsággal nem tudom, ellenkezőleg hajlandó vagyok azt hinni, hogy ő maga, ha személyes vélekedését kellett volna előadnia, nem nyilatkozott volna igy, nagyobb tisztelője levén a lelkiismeret szabadságát és a hitfelekezetek állami létezését és függetlenségét

sokkal jobban és az egyház szabadsága eszméjével öszhangzóbban biztositó erdélyi korábbi törvényeknek. Söt legyen szabad magának az egyházi tanácsnak, öntudatos őszinteségében kételkedni, midőn látom, hogy a végrehajtás mezején éppen nem tanusitott oly buzgalmat, mint a mily lelkesülést nyilatkoztatott feliratában. Midőn ugyanis a cultusminister a törvény azon rendeletének, hogy az egyházak szükségei az állam pénztárából fedeztessenek, végrehajtása eszközlésére a hitfelekezetek egyetemes, valamint az egyes ekklézsiák vagyonának és jövedelmének öszszeirását megrendelte; egyházi tanácsunk a nála szokásos erélyes végrehajtás helyett halogatta az öszszeirásnak az illető helyre való felküldését; de leginkább táplálja e gyanumat az egyházi tanács későbbi magatartása. A cultus-miniszter az emlitett törvény végrehajtása által keletkezendő viszonyok és kérdések tisztázása tekintetéből a protestáns különböző hitfelekezeteket együttesen meghivta értekezletre Pestre september 1-ső napjára. Egyházi tanácsunk is elfogadván e meghivást, megválasztotta követeit, midőn már előre egy bizottmány által azok számára utasitást állitott meg. Az utasitást késztitő bizottmánynak Mikó Lőrincz is tagja volt; véleményem szerint ez utasitás sokkal hivebben tükrözi viszsza azon nézeteket és elveket, melyek szerint az állam és egyház közti viszonyt felfogta s a melyeknek némi óvatos magatartásban és az állami mindenhatóságnak a hitfelekezeti függetlenség és önkormányzati jog, az autonomia szembeállitásában adott kifejezést.

Ez utasitásban I, k ö z j o g i t e k i n t e t b e n a következők érvényesitésére utasittatnak a küldöttek, hogy kivánják:

1. Miután a lelkiismeret szabadsága az emlitett törvény által átalánosságban kimondatott, részletesen is biztosittassanak az egyes hitfelekezetek független önállósága és önkormányzati joga, és e tekintetben az államnak, vagy bárkinek is bármi nemü befolyása kizárassék, úgy miként ezek az erdélyországi eddigi törvényekben kimondva és biztositva vannak.

2. Az egyik vallásról a másikra való áttérés teljesen szabaddá tétessék, eltöröltetvén még azon megszoritás és formaság is, melyek az 1844. évi pozsoni 3. törvényczikkben fenn vannak tartva.

3. A vegyes házasságok legyenek szabadok, az erdélyi e tekintetben fennálló törvények intézkedése szerint. Az ez ellen bármi módon tevő egyházak a törvény által büntettessenek.

4. A vegyes házasságoknál gyakorolni szokott viszszaélések,

erőszakoskodások meggátlására legbiztosabb óvszer lenne: „hogy a házasságoknak mind kötése, mind felbontása az egyházi befolyás alól kivétetvén, a polgári hatóságra bizatnék“. Azonban ha az egyház jelenlegi hatósága még ez uttal fennmaradna, a házasságok kötése és felbontása a felek illető egyházaik hatóságai által történjék.

5. Óhajtandó, hogy az ó naptár használata eltöröltessék, s az egyes hitfelekezetek saját ünnepei a lehetőségig vasárnapra tétessenek.

6. Minden hitfelekezetek püspökei és egyházi személyei egyenlő jogokkal birjanak, az egyház ügyeiben teendő intézkedéseiket szabadon, függetlenül intézhessék.

7. Vallásos szertartásokat csak az illetők egyházának papjai vihessenek végbe.

8. Egyházi személyekre polgári hatóság körébe tartozó ügyek ne bizassanak.

9. Az egyes bévett hitfelekezetek számára, a vallás és közoktatási ministeriumban külön osztályok állittassanak bé, még pedig az illető felekezet tagjaiból.

10. Egyik felekezet a többi felett semmi előnybe se részeltessék.

11. A felekezetek dijtalanul, szabadon használhassák az állami postát.

II. A) Az egyházi szükségek fedezését illetőleg az utasitás kivánja

1. „Hogy az egyenlőséggel és viszonossággal ellenkező azon kedvezés, miszerint egy vallásfelekezet a többiek felett pártoltatván, országos és fejedelmi adományokkal a pazarlásig gazdagon el láttatott, papi személyzete ranggal, világi méltósággal és vagyonnal a többiek fölébe emeltetett, többé igazságosan és a többi vallások alányomása nélkül fenn nem állhatván, minden oly jószágok és jövedelmek, melyek akár országos, akár fejedelmi jogból folyt adományozásnál fogva bármely vallásfelekezet részére tétettek, secularizáltassanak és az emlitett törvény 3. §-ában kifejezett szükségek fedezhetése egyik alapjává tétessenek; ide értetvén a hasonló alapon vett papi dézmák, quarták sat. kártéritési öszszegei is. Egyszersmind tétessék gondoskodás, hogy ezentúl efféle adományozások sem ország, sem fejedelem által ne tétethessenek“.

2. A magánosok által tett alapitványok, vagy adományozáson

kivül bár miképp szerzett birtokok, jövedelmek az illető egyházak birtokában és szabad független rendelkezése alatt maradjanak, s az állam az illető egyházak költségeit csak anynyiban fedezze, a menynyiben ezen jövedelmekből a megállitandó mértékig ki nem telnék.

3. Ez intézkedés alá jöjjenek az egyházaknak magánosok által ezután leendő adományozások is; azonban az állam a már megállitott segedelmet kisebbre ne szállithassa.

4. Az urbériség megszüntével okozott veszteségeikért az egyház solgái haladéktalanul kapjanak kárpótlást.

5. A kepefizetés maradjon meg addig, mig kárpótlása eszközölhető lenne.

6. A fedezendő egyházi szükségek rovatába vétessenek fel: a vallásos növelő intézetek, a papképezdék, az egyházi kormányzat egész személyzete, a szabad választás utján szervezendő püspöki szék, vagy mostani egyházi képviselő tanács legalább tizenkét rendes fizetéssel ellátott taggal.

7. A papok mellett egyházi szolgálatnak tekintessenek az iskolatanitók is mint kántorok.

8. Az elaggodt egyházi szolgák nyugdijáról legyen gondoskodás.

9. Az egyes ekklézsiákat illetőleg követeli az utasitás: a.) hogy azok a mint vannak, megmaradjanak, s azokban való netalán szükséges változtatásokat az egyházak magok az államhatalom közbejötte nélkül intézzék el. b.) a sine curák az állam segedelmét ne élvezhessék, ellenben minden oly ekklézsia, melynek papja és temploma van, részeltessék segélyben; c.) az ekklézsiák a jövedelemre nézve az egyház közbejöttével osztályoztassanak; d.) minden ekklézsia saját jövedelme sértetlen használatában maradjon, egyiknek jövedelmei a másiké pótlására ne forditassék. Az állam a segedelem megállitandó öszszegét ne egyenesen az egyes ekklézsiáknak, hanem a hitfelekezet kormányzó közegének szolgáltassa ki, s ez oszsza ki. Egyszersmind határoztassék meg, hogy szabad legyen ugyan akár egyeseknek, akár testületeknek vallásukat szabadon gyakorolni, azonban csak meghatározott lélekszám alkothat oly ekklézsiát, mely állami segedelmet igényelhet.

10. Egy pap fizetése 400 forintnál kevesebb nem lehet, a maximum és minimum a helyi körülmények szerint határoztassék meg.

B.) A tanintézetet illetőleg:

1.) „Tagadhatlanul leghelyesebb lenne, ha a tanintézetek egy-

átalában vallásfelekezethez kötve ne volnának, s azok felől minden valláskülönbség nélkül a közállam rendelkeznék; de miután még ezen eszmére az ország lakói megérve nincsenek, s miután félhető, hogy annak alkalmazása jelenleg nyelv- és vallástusákat idézne elő, ennélfogva ezúttal legalább anynyit lehetne és kellene tenni, hogy a haza különböző részeiben országos költségen egyetemek állittassanak fel, melyek mellett ha theologiai facultas is lesz, a hittant az egyes vallásfelekezetek tanárai tanitsák.

2. Egyik országos egyetem állittassék fel Kolozsvárt.

Az akkor felmerült és vitatott azon nézetet, hogy a kolozsvári egyetem a kolozsvári három felekezeti főiskola egyesitéséből állittassék fel, az utasitás azért sem pártolhatja, mert akkor az egyetem mégis felekezeti lenne, pedig a más hitfelekezetek nem vennének részt abban; de különösen azért nem pártolja, mert az unitárius hitfelekezetnek kolozsvári főtanodáját okvetlen fenn kell tartani, ha nem az állam intézi a köznevelést.

3. Ha az állam nem veszi kezébe a köznevelést, az utasitás kimondja, hogy az unitárius hitfelekezet, a tanintézetei feletti szabad rendelkezést maga megtartandja mindaddig, mig azt bár mely más felekezet is teszi.

4. Az utasitás az öszszeülendő értekezlet figyelmébe ajánlja, hogy unitárius hitközségünk minden ekklézsiájában népiskola van.

5. A tanároknak és tanitóknak anynyi fizetésök legyen, hogy abból mellékes kereset nélkül a helyi viszonyok szerént tisztességesen megélhessenek.

III. Az értekezletet nem tartja az utasitást hivatottnak arra, hogy az egyházi és köznevelési ügyekben érdemileg határozhassan s a minisztert is felkérendőnek tartja, hogy intézkedéseit az egyházi tanács meghallgatásával tegye.

IV. Kijelenti végül az utasitás, miképp a mult század elején kormányi intézkedés által hitfelekezetünk számtalan tulajdonaitól s jelesen Kolozsvárt levő minden vagyonától, jövedelmeitől, épületeitől erőszakosan megfosztatott; mely sérelem mindig tárgyaltatik, s hányodott egyik országos bizottmánytól a másikra, legutóbb ennek elintézése az 1841-ben kinevezett rendszeres országos bizottmány egyik teendője volt; de a viszonyok által annak működése megszünvén, az egyházi tanács szándékszik azt a miniszteriumhoz felterjeszfetni, azon reményben, hogy az alkotmányos kormány ez ügyet valahára elitézendi.

Szükségesnek láttam ez okmányt megismertetni olvasóinkkal, részint magáért, részint fennebbi azon állitásom igazolása végett, hogy valamint Mikó Lőrinczben és hitfelekezetünk ügyeit akkor intéző embereinkben némi ellenkezés fejlődött ki felfogások, nézetök és a kor áramlata és iránya között. A midőn ugyanis oly szabad irányu elveket és nézeteket nyilvánitnak, melyek ma is egy negyed század után is a reformpárt e mezőni törekvéseinek még csak czélja, például, az állami növelés, a polgári házasság, az állami vagyonnak az egyház kezéből:i viszszavétele; némelyeket pedig a bekövetkezett viszonyok, s különösen az 1868. évi LIII törvény az utasitás értelmében oldatták meg; a végrehajtást, a hitfelekezeteknek az államhozi viszonyát illetőleg oly fentartásokat emelnek ki, melyek az elvileg elfogadott állami patronatus, és főhatóság eszméjével meg nem egyezhetők. És ezt talán ellenmondásnak tartanám, ha nem tudnám, hogy oly emberektől, s oly hitfelekezet kormányától származtak, a kiknek százados törvényes gyakorlat után az önkormányzat vérökké vált.

Mikó Lőrincz, mint fennebb mondám — az 1848. évi május havába lelépett ugyan a jogtanári székről, de a tanári hivatalból nem lépett ki. Egyházi tanácsunk ugyanis a beállott három, mozgalmakban dús év minden változatai alatt is mindig fenntartá kolozsvári főiskolánkat s abban a tanitást szakadatlan folytatta. Iskolánk 1848-ban novemberben katonai korodává alakittatott ugyan s e czélra használtatott egész 1850. november közepéig, de a tanitás mégis szakadatlanul folyt, kezdetben a régi püspöki háznál, később a város e czélra átadta a kisvármegye házat, s utóbb a városi redout épület udvarán levő helyiséget. A tanitást a tanárok folytatták, mindamellett, hogy természetesen csak az alsóbb osztályokat lehetett beállitani, mivel a felsőbb osztályok növendékei előbb a nemzet függetlensége küzdelmének harczossai soraiba léptek, később mint vihar által szétvert galambok szétszorattak, s csak az 1850. év végével kezdettek viszszaszállongani az anyaiskola kebelébe, midőn az E. K. Tanácsnak hoszszas küzdelmek után sikerült a katonai korodát kiköltöztetni az iskola épületéből s ezt rendeltetésének viszszaadni. A tanitás megkezdésének határnapjául november 1. napja tűzetett ki valamint a kolozsvári fő- úgy a tordai és keresztúri iskolákban is.

Az iskolai igazgatóság csak november 8-áról jelenthette az e. k. tanácsnak, hogy a köztanitókat kinevezte, a tanitást rendezte, azonban mivel a taneszközöket és az egész felszerelést a kiköltözött katonák elvitték, a tanitást nem lehet megkezdeni. Ugyanazon hó 20-áról pedig azt jelenti, hogy ámbár a felosztályi tanulók száma nagyon csekély, a tanitást mégis megkezdette, a meglevő tanárok között kiosztván a tantárgyakat. Ez osztályban Mikó Lőrincznek a német nyelv jutott. Bámulatos szeszélye a sorsnak! A jogi és politikai tudományok avatott tanára 1850-ben német nyelvtant tanitson magyar és székely ifjaknak: ki eddig a Corpus Jurist és Verbőczit bányászta, annak Brassai okszerü vezére és Mozárt Deutsches Lesebuchja lett kézikönyve.

A sors e szeszélyét Mikó nyugodtan türte, nemcsak, mert már csak tanári állására és jövedelmére volt utalva, hanem mert szerette nehéz időkben munkásságát, erejét hitfelekezetünk ügyeinek intézésére, iskoláink megtartására, emelésére áldozni, oly módon, a miként a viszonyok igényelték. Ő tehát új szakmájában megkezdette a tanitást, s bár önmegtagadással, de beférkezett a viszonyokba, s arra tanitványait is felhivta. Akkori búskomoly, a remény és csüggedés közt hánykodó lelkének, kedélyének hüséges kifejezése a következő rövid kis beszéd, melyet az első órán tanitványaihoz intézett:

„Mily kevés szám! 1847 septemberben, mikor a tanitói széket legelébb elfoglaltam, vaj menynyivel több ifjuságot köszöntöttem volt ez iskola nagy termében.

Istenem! Istenem! mily nagy különbség az akkor és most között!

Akkor száz s egynehány felosztályi ifju s mintegy 200 alosztályi tanuló volt; most huszonhármat találék s ezek között 15 az akkoriak közül. Hová lett a többi? Tudja a jó Isten!

Akkor hivatásom szerint törvényt tanitottam, jogot és igazságot hirdettem; most ezek helyett a körülményekhez képest német nyelvet kell önöknek tanitanom.

Akkor törvényes alkotmány védelme alatt állott iskolánk, most ostromállapotban vagyunk.

Akkor mindig örömmel ültem tanitói székembe; most egy régi költőnk szerint homályos bánat dúlja lelkemet!

De nem folytatom tovább a párhuzamot az akkor és most között, mert kivételes ostromállapotban vagyunk! S tudják-e mi az

az ostromállapot? Mert ezt tudni kell, s a ahoz kell magunkat szabni. Ez az ostromállapot oly állapot, a melyben minden ember hadi törvény alá van vetve, s annálfogva vigyázatlan beszédeiért s cselekedeteiért hadi törvényszék elébe kerülhet, a minek aztan következése bot, börtön és békó. És ezen állapotban — mint mondani szokták — még a bokornak is füle van. Ebben tehát az eszélyesség hallgatást és magába zárkozottságot parancsol. Legyünk némák mint a sír; zárjuk el érzelmeinket kebleinkbe, legyünk engedelmes jezsuiták!

„Megvagyok győződve, miképp e pár szó kebleikben saját meggyőződéseikkel találkozott; annálfogva hiszem is, hogy ki fogják mérni tudni és akarni magokviselete körülmények szerinti határát".

Ez után azt tanácsolván tanitványainak, hogy a lehetőségig töltsék idejöket az iskolában s tanuljanak, igy folytatja: „Hiszen úgy is ezen tanitóiban, növendékeiben és szerkezetében annyira megrongált iskolát s annak minden gondolkozni tudó tagját nem vigalom, hanem szomoru gyász illeti; és a valódi fájdalom édesebb enyhülést talál az elvonultság magányában, mint az embernek minden szavát s tettét roszra magyarázni szerető világ álnok zajongása közt".

Végül igy rekeszti be beszédét: „Még csak azt emlitem meg, hogy a mint mondám, német nyelvet fogok tanitani; igen, de ez nem azt teszi, hogy önöket azért nemzetiségökből ki akarnám vetkeztetni. Koránt sem; hanem mentől több mivelt nyelvet tud valaki, annál több kulcsát birja a tudományoknak; a német nyelv pedig kétségen kivül egy az európai mivelt nyelvek közül; azért annak tudása tudományos tekintetben is mulhatlanul szükséges; s ez az oka, hogy én ezen nyelv tanitására vállalkoztam".

A stoikus, vagy heveskedő tulzó, e nyilatkozatot, illetőleg intést talán hibáztatná, s azon tanácsot, hogy engedelmes jezsuiták legyenek a növendékek a szigoru erkölcs követelményeivel nem tartaná megegyezőnek: én azonban a hazafiui bánattal telt s az iskola és növendékei érdeke iránt aggódó kebel természetes nyilatkozatának tartom.

Tanári hivatala ezen megkezdésével s az által, hogy már az 1850 év 1-ső napjával az egyh. tanácsok üléseibeni jegyzői hivatal folytatását megkezdette, határozottan hitfelekezetünk ügyeinek szentelte fel életét. Sulyos kenyér, szép áldozat, melynek nagysága csak a viszonyok józan megitélése által tűnik ki.

Képességei nyomán fényes hivatalokra léphetett volna; de bár 480 frt tanári fizetésére és szerény vagyonára volt utalva népes családjával, de sem a jóllét reménye, sem a nélkülözés félelme nem csábitották el azon ösvényről, melyet mint hazafi maga elibe szabott. Tudott nélkülözni, hogy független és feddhetetlen lehessen. Az igazságkiszolgáltatás és ügyvédi állás rendezése alkalmával ő is folyamodott engedélyért, hogy az ügyvédséget gyakorolja, a mit meg is nyert azon kikötéssel, hogy hat hónap alatt ügyvédi vizsgát tegyen; ez engedélyt azonban soha sem vette igénybe; szép ügyvédi gyakorlatával egészen felhagyott. Az „Advokaten Ordnung" paragraphusai nem találtak az ő képességeivel, gondolkozásával és jellemével.

A milyen jutalmazó volt az időben a hatalomnak szolgálni, épppen oly terhes volt valamely közügyet buzgalomból, becsületbeli, lelkiismeretbeli kötelességérzetből szolgálni; az ily szolgálat sok fájdalmakkal, sok kellemetlenséggel járt. A harczmezőn történt legyőzetésünkkel nem szünt meg a háboru, mely most már alkotmányos polgári életünk, társulati és társadalmi intézvényeink eltörlésére indittatott. Alkotmányunk felfüggesztése után, a hatalom rendeletével szemben, az egyház kebelében találtak a haza igaz fiai támpontot, melyről a védelmi harczot folytathassák. Hitfelekezetünk is a maga törvényes szerkezetében egy ily erődnek tartotta magát, s a midőn annak bástyáiból saját ügyét, saját lételét és függetlenségét védelmezte, egyszersmind a nemzet ügye mellett is küszködött. Mikó Lőrincznek mint az egyházi tanácsok előadójának és jegyzőjének jelentékeny, de egyszersmind terhes szerep jutott e küzdelemben.

A hatalom az első támadást iskoláinkra irányozta. Heufler ministerialis biztos 1850 májusban azon czélból, hogy az *itteni nevelésügyet az öszszes osztrák állambelihez legjobban lehessen illeszteni*, nevelésügyi viszonyainkról felvilágositást és kimutatást rendel. Az egyházi képv. tanács a kérdés alá nem vont püspöki hatalom palástja alá vonván magát, oda utasitja a püspököt, hogy a felvilágositásokat ő adja meg ugy, miként azt a tanács megállitotta, s Mikó Lőrincz mint jegyző megirta. E fellépésre emlitett ministeri biztos annak kijelentése mellett: *hogy tanügyünk szervezete őt nagyon meglepte, és hogy egyházi főtanácsunkat törvényesen létezőnek kell tekinteni*; viszszaveszi megküldött iratát, arra kérvén a püspö-

köt: hogy mivel az iskolák ügyében csak az egyh. főtanács illetékes határozni, hivja ezt egybe, s egyszersmind egy más megtalálást intéz a püspök útján a főtanácshoz: melyben előadván: hogy az egységes osztrák álladalom nagy eszméje életbe léptetődjék, szükséges, hogy a tanintézetek legkevésbbé legyenek kivéve azon törvények alól, melyek azon eszmét megerősitni törekszenek, a főtanácstól, mint egyedül illetékes hatóságtól felvilágositást kér, kiválóan felsőbb tanintézeteinkről, mellőzve a népoktatás ügyét, mivel egy új, és minden korona-tartományokat tekintetbe vevő törvény, éppen a népnevelés kényes ügyében igen terjedelmes előmunkálatokat és érettebb megfontolást igényel.

Az e. főtanács az ezen ügyben kiküldött bizottmánynak, Mikó Lőrincz, mint jegyző által irt terjedelmes, hitfelekezetünk kebelében a tanügy állását jogi és gyakorlati tekintetben részletesen felmutató munkálatot elfogadván, azt a ministeri biztoshoz, s az által a kormányhoz terjeszti azon kéréssel, hogy az e. főtanács iskoláinkban a tanitást az eddigi terjedelemben és érvényességgel mielőbb megkezdhesse, egyszersmind kijelenti, hogy iskoláinkban egyedül a magyar lehet a tanitási nyelv. Minden iskoláinkban még azon évi novemberben a régibb rendszer szerint megkezdődvén a rendszeres tanitás; ez első csatánk meg lőn nyerve.

A bécsi kormány 1853-ban eljöttnek vélte az időt, hogy a magyar nyelvnek a tanintézetekbőli kiküszöbölését s helyébe a német béplántálását megkezdje, e czélból megrendelte, hogy a német nyelv a gymnasiumokban kötelezett tantárgy legyen; s a történelem a gymnásium legfelsőbb osztályában németül tanittassék, sőt erre 1856-ban éppen Mikó Lőrinczet alkalmasnak is jelentette. Egyházi tanácsunk ez intézkedés czélját legelsőbben átlátván, azonnal fellépett ellene. A hatalom öt éven keresztül kitartó szivóssággal követelte a rendelet életbeléptetését; az egyházi tanács hasonló makacssággal szegült ellene; s annak törvénytelenségét, helytelenségét, jogtalan és méltánytalan voltát öt év folytában öt rendbeli terjedelmes feliratban fejtette fel Mikó Lőrincz, mint az e. tanács jegyzője. Végre is a hatalom beolvasztási és németesitési törekvéseinek az ellentállás e szikláján legalább hitfelekezetünk tanintézeben meg kellett törni.

Czélja levén a hatalomnak, hogy iskoláinkba lassanként né-

metes miveltségü és szellemü tanárok alkalmaztassanak, azért 1854-ben a tanárok választása és alkalmazása módját szabályozta, megjelelvén a birodalmi német ajku intézeteket, melyekben a tanárok képeztetésben részesülhetnek. Az egyházi tanács a tanárképzést és választást a hitfelekezet önkormányzati jogának tartván, midőn egyfelől ez intézkedést feliratiban ostromolta, a tanárok alkalmazását a törvények biztositására támaszkodva, a szokott módon gyakorolta, s ellentállásával a hatalmat kifárasztotta.

Az iskolatanácsosi intézmény behozatalát és hitfelekezetünk iskoláinak iskolatanácsos, Salamon József, hatósága alá rendeltetését hasonló jogsérelem és az önkormányzati jog korlátozásának tartván az egyházi tanács, nem késett az ellen feliratiban tiltakozni, s végre is az iskolatanácsost csak magán személynek tekintette.

E sarkalatos és nagy jelentőségü kérdések mellett számtalan kisebb kérdésben folytatott csatákat az egyházi tanács a hatalommal. A kérdések nem vonatkoztak ugyan tanintézeteinknek szorosan szervezetére, mivel ez már korábban a tudomány igényei szerint levén megállitva, abban lényeges változtatást még a hatalom sem igényelt, s a hirhedt „Entwurf“ által teremtett viszonyokbani alkalmazkodás minden baj nélkül megtörténhetett. A küzdelem inkább a jog terén folyt, egyházközségünk önkormányzati jogának, függetlenségének védelmében: az egyház függetlensége érdekében a hatalomnak egyházunk, hazánk és nemzetiségünk megsemmisitésére irányzott törekvései ellen. Mikó Lőrincznek, mint az egyházi tanácsi ülések jegyzőjének e küzdelemben kiváló szerep jutott, kilencz évi jegyzői hivataloskodása folytonos csatározás volt legféltetebb egyházi és nemzeti érdekeink mellett.

A tanügygyel egyidejüleg egyházi életünk és szerkezetünk átidomitását is megkisértette a hatalom, a küzdelem e tekintetben is megkezdődött, a csatározás folyt. Katonai és polgári kormányzó Wohlgemuth 1851-ben január 22-kéről felszólitja a püspököt: „Hogy az unitáriusok egyházi alkotmánya és consistoriuma organisatiojához legfelsőbb helyen hozzá lehessen fogni, a cs. k. cultusministerium megrendelte, hogy az unitáriusok e. főtanácsa — miután 1850-dik évben a nevelésügyre történt öszszehivását jó irányban használta, viszont hivassék öszsze a végett, hogy higgadtan tanácskozzék a birodalmi alkotmány alapján egy olyan egyházi és főtanácsi alkotmányról, mely az idő változott körülményeihez képest szükségesnek mutatkozik. És ez megtörténhetik vagy úgy, hogy az egy-

házi főtanács egy merőben új alkotmánytervet dolgozzék, vagy ha jelen állapotán lényeges változást tenni nem kiván, fennállását okadatolva mutassa ki".

Ez ügyben korábban kiküldött bizottmányban Mikó Lőrincz egyházi szerkezetünk szervezéséről részletekig menő terjedelmes emlékiratot dolgozott ki, azon hazai törvények és állami intézkedések felsorolásával, melyek védelme és biztositása alatt egyházi életünk, állami szervezetünk fejlődött és megállapodott. Ezen emlékiratot az 1851 évi september 1—3 napjain tartott e. főtanács egy akarattal elfogadván, azt felirat alakjában a felsőbbséghez felterjesztette, azon kijelentéssel, hogy mivel ezen szerkezet a szükségnek teljesen megfelel, s az ez ideig sem alapjában, sem létezhetésében semmi változást sem szenvedett, vallásfelekezetünk a mellett kiván továbbra is maradni. Unitárius hitfelekezetünknek a bécsi kormány által czélba vett szervezése e lépésre örökre elmaradott.

A Mikó Lőrincz által kifejtett és hitfelekezetünk vezérférfiai által elfogadott álláspontról védelmezte az E. Tanács a következő idők folytában a hatalom támadásai ellen egyházunk független önkormányzati jogát; s az a főtanács, mely 1848. örömmel és megnyugvással nyilatkoztatta ki, hogy az állam segedelmét elfogadja; most a titkon és nyilvánosan ajánlott segedelmet és fizetést s annak nyomán az álammali minden öszszeköttetést határozottan viszszautasitani nem csak hitfelekezeti, de egyszersmind hazafiui, nemzeti kötelességének ismerte.

Hitfelekezetünk e fellépésére megszünt a hatalom hitfelekezetünk szervezésének ügyét tényleg munkálni; kifárasztás reményében azonban a tagadás terére lépett, s azon kezdette, hogy az 1852-ben megürült püspöki szék betöltését meggátolta. Az egyházi tanács számtalan feliratokban követelt püspök-választási jogát. A viszonyok változása 1861-ben önként viszsza-adta egyházunknak.

Az 1859-ben augustus 28-án tartott főtanácsban Mikó Lőrincz lemondott a jegyzőségről, lemondását a főtanács el is fogadta. Nagy ideje volt a nyugalomnak. Azon kilencz esztendő, melynek folytában ő a jegyzői hivatalt viselte, hitfelekezetünk változatokban dús életében is igen nevezetes szakasz. Azt az önfenntartási harczot, melyet a nemzet e korszakban folytatott, hitfelekezetünk is felvenni s azt az egyház függetlenségére támaszkodva a törvény felfüggesztése alatt is megharczolni vallásos és nemzeti szent kötelességének

tartotta; ez eszélyesen, higgadtan, elfojtott keserüséggel, de határozottan és szilárdul folytatott harcznak hitfelekezetünk kebelében egyik kiváló bajnoka volt Mikó Lőrincz, az ő jegyzői tolla adott mindig kifejezést valamint saját ugy egész hitfelekezetünk érzelmeinek és gondolatainak; ez áldozattal folytatott zajtalan munkásság nem terjedett tul az egyházi tanácsok ülésein, hitfelekezetünk levéltárán, s a hivatalos kezelés keretén: csak mi, kik annak részessei és terhes voltának tanui voltunk, birjuk kellően méltányolni.

Nem csak mint jegyző, hanem mint egyik tervelő és végrehajtó vett részt azon nevezetes pénzmüveletben, melyet hitfelekezetünk az 1856-ban augustus 28-án tartott főtanácsi ülésében hajtott végre; a midőn azon meggyőződésben, hogy egyfelől a hatalommal az önvédelmi harczot s a független önkormányzási jog védelmét csak akkor folytathatja egyházunk remélhető jó sikerrel, ha a függetlenség és önállóság biztositékául kellő anyagi erőre, vagyonra is támaszkodhatik; másfelől, hogy hitfelekezetünk közös ügyeit, névszerént tanintézeteiben a tanitást a körülmények igényeihez képest intézhesse, eddigi szerény vagyona mellé pénzre van még szüksége. Mint mindig, most is önerejére támaszkodott: egyfelől egyes hitrokonaink vallásos és hazafiui buzgalmához, áldozatkészségéhez folyamodott, másfelől az egyes ekklezsiákra és belső emberekre vagyoni állásukhoz mért évi járulékot rótt ki; ily módon egy év alatt 132,000 forint tőke értékü öszszeget biztositott, hitfelekezetünk erős akaratának szép bizonyitványául.

A lefolyt kilencz év folytában a rendes tanári s különösen a jegyzői hivatal bőséges foglalkozást nyujtott Mikó Lőrincznek, de munkaképességét és szeretetét nem foglalta el egészen. Ama gyászos években elvonultan a közélettől, hazafiui bujában, családi fájdalmában, a munkálkodásban keresett és talált enyhülést. Néhai Gedő József atyánkfia gazdag könyvtárát kolozsvári iskolánknak ajándékozván, s annak elhelyezésével Mikó Lőrinczet bizván meg, e bizalomnak iskolánk ügye iránti meleg vonzalmához méltóan felelt meg; a könyvtár számára kijelelt helyiséget felszerelte, a könyvtárt berendezvén, annak teljes lajstromát megkészitette, s midőn megbizatásáról a főtanácsnak számot adott, az ez által felajánlott és megszavazott 500 frt. tiszteletdijt megköszönvén, viszszaajándékozta közpénztárunk gyarapitására.

Mint az egyházi jognak a papnöveldében tanára, ezen korban irta meg hallgatói számára kézikönyvül „Az unitáriusok egyházi

*

jogát"; a midőn egyszersmind időszaki rendben öszszeállitotta azokat a canonokat, melyeket hitfelekezetünk keletkezése óta önkormányzási jogához képest hozott. Mind két terjedelmes munka kéziratban van, miként egy más, a német mondat czimü dolgozata is, melyet hasonlólag használt a német nyelv tanitásánál.

A nyugalom, melyre a jegyzői hivatalról történt lemondásakor vágyott, nem sokáig tartott. Az 1862-ben tartott egyházi főtanácsban hitfelekezetünk pénztárnokává választatván: hitfelekezetünk ügye iránti meleg szeretetének, önzéstelen munkásságának új mező tárult — pénztárunk kezelése és gyarapitása — igen, gyarapitása, mert ezt tartotta tisztes fennmaradhatásunk és életünk egyik legfőbb biztositékául. A czélból gyermekévé fogadta a stabilis fundust; ápoló és növelő apjává lett ennek. Pénzügyünk az 1856. évi müvelet nyomán némileg javult, azonban valamint most sem, akkor még kevésbbé volt képes szükségeinknek, nélkülözhetetlen igényeinknek kellően megfelelni. A Mikó Lőrincz kezében sokat gyarapodott; a gyarapodás eszköze a pontos és szorgalmas kezelés mellett a takarékos gazdálkodás volt; a pénztár állapotát a lehetőségig aggasztó szinben kivánta mindig feltüntetni; az egyházi tanácsok üléseiben terjesztett költségvetéseiben a bevételeket a lehető legkisebbre tette, úgy hogy azok csak szűkösen fedezhették a kiadások rovatába vett költségeket, s mégis az egyes évek bezártával pontosan vezetett és beadott számadásai mindenikéből, kellemes meglepetésünkre a közpénztár némi gyarapodása tünt ki. Ha időközben zugolódtunk és zaklattunk, ha néha esetleg kiadásokat hoztunk javaslatba, mindenkor készen állott kérlelhetetlen steriotyp feleletével: a stabilis fundus nem tud fizetni.

Hazánk alkotmányos létezése ellen intézett támadás tetsző megszüntetésével 1860-ban a nemzettel jó remény fejében Mikó Lőrincz is részt kezdett volt venni a politikai ügyekben, ismét beállott e mezőni munkakörébe — a városi képviselő testületben, de honnan a nemzet jobb részével két év mulva 1862-ben a viszonyok változtával ismét a passiv ellentállás szerepéhez tért viszsza, a melylyel csak is alkotmányos életünk legújabb megkezdésével hagyott fel. Ekkor határozottan a nemzet többségének vélekedéséhez csatlakozott, mint egyszerü munkás. Egyszerü közmunkási szerepéből egyszer lépett ki, midőn 1864-ben Kolozsvár városa egyik követévé választatott az indokolatlanul tartott nevetséges országgyülésre, mely azon évben Kolozsvárt tartatott. Valamint ő, ugy ne-

mes követtársa jobb sorsra lettek volna méltóbbak, mintsem hogy értelmi képességeikkel, szabad gondolkozásukkal és szép jellemökkel egy ily haszontalan, hogy ne mondjam törvénytelen és politikai tekintetben is nagyon hibás játékban néma tanukul szerepeljenek.

Miként mondám, alkotmányos életünk megkezdésekor elveivel, meggyőződésével a többségben levő országos párt nézetéhez csatlakozott egész őszinteséggel és hittel; de most is a régi maradott; elhatározásában meggyőződése, nem érdeke vezette: nem zajongott, nem tüntetett: hazafiui örömnyilatkozatának, tetteinek hátterében nem állott saját maga; egyszerü szavával és szózatával minden kérdésben hűségesen, teljes nyugalommal támogatta pártját. E csatlakozás azonban nem tette oly elfogulttá, hogy a többség s különösen a végrehajtóhatalom minden eljárását feltétlenül helyeselje; a kormány mindent és mindenütt kormányozni akaró viszketegsége sokszor boszantotta; az 1868. évi XXXVIII. a népnevelésről szóló törvényczikk végrehajtásakor például minden egyes esetben, a kormányi intézkedéseknek az egyházi tanácsban történt tárgyalása alkalmával nyilatkoztatott tompa zugolódásaiban, most is azt a csökönös autonomistát hallottuk, a ki egykor oly nyiltan és határozottan küzdött a némettel.

Remélem, hogy e rövid életrajzi vázlatban sikerült felmutatnom Mikó Lőrincznek, mint a köz- és társadalmi élet emberének szellemi arczképét, vagy legalább feltüntetni azokat a főbb vonásokat, melyek jellemét alkották. Ezen vonások szerintem a tanulás, elmélkedés és tapasztalás által kifejlett és megszilárdult erős értelmiség; saját elveihez, meggyőződéséhez való szilárd ragaszkodás, tetteinek, lépteinek ezek szerénti intézése; a lankadatlan, önzés nélküli munkásság, mely szerint soha sem azt nézte, hogy fáradozását minő jutalom kiséri, hanem miként használhat legtöbbet és legjobban a közügynek.

Mint embert jó szive, nemes lelke, szerénysége, férkezékeny nyiltsága, egyenes őszintessége tették kedvessé; soha sem tündökölt; mindig melegitett. Szenvedélyességgel határos érzéssel ragaszkodott mindenek felett családjához; ennek boldogsága volt az ő boldogsága; ezért a csapások és veszteségek, melyek kedveseiben érték nagyon fájdalmason rázták őt meg lélekben és testben.

És a „tuta merces"? Megvolt-e a jutalom, melyet ily szép és munkás élet oly méltán várhat? Bővségesen megvolt; éppen azért,

mert azt soha sem kereste, soha sem várta; kötelességei teljesithetése és teljesitése neki a legkedvesebb jutalom volt; ebben egész életében részesült; másra nem is vágyott, nem is részesült. Mi azonban hivataltársai s velünk egész hitfelekezetünk s mind azok, kik közelről ismerték, kik tanui voltak nemes életének, a legőszintébb szeretettel és tisztelettel ragaszkodtunk hozzá életében — s 1872-ben márczius 10-ik napján történt halála után emlékéhez.“

Kővácsi Antal.

Egyházhatóságaink ujraszervezésére tett javaslat.

A képviseleti rendszernek mindenütt való béhozatala iránt mutatkozó törekvés már huzamosabb idő óta foglalkoztatja valláskozönségünket is, melyből a képviselet elemei eddig sem hiányoztak. Miután pedig nehány évvel ezelőtt egyik egyházköri közgyülés, nevezetesen az udrarhelyköri, javaslatba hozta, hogy egyes ekklézsiáink az egyházköri közgyülésekre képviselőket küldjenek, az egyh. k. tanács e javaslatnál nem állapodott meg, hanem Mikó Lőrincz, Ferencz József és e sorok irója személyökben egy bizottságot nevezett ki, azzal az utasitással, hogy egyházi hatóságaink ujra szervezésére átalában készitsen javaslatot. A kinevezett bizottság megbizatásában eljárt, az általa készitett szervezeti javaslatot beadta s az tárgyalásra az egyh. főtanács eleibe terjesztetett, a honnan megvizsgálás és véleményadás végett az egyházköri közgyülésekhez küldetett ki. Ezek észrevételeiket és véleményes jelentéseiket megtévén, a szervezeti javaslat ujból átadatott a fenlennebb megnevezett bizottságnak, — melynek egyik tagjává az időközben elhunyt Mikó Lőrincz helyébe Szentiványi Gyula, törvényszéki biró lőn kinevezve, — a végre, hogy a felhozott észrevételeket az eredeti javaslattal vesse öszsze s javaslatát a helyeseknek mutatkozó észrevételek tekintetbe vételével ujra szövegezve adja bé. Igy jött létre az alább következő szervezeti javaslat, melyet idei zsinati főtanácsunk, mielőtt érdemleges tárgyalás alá vett volna, célszerünek látott másodszor is kiküldeni az egyházköri közgyülésekhez megvizsgálás és lehető észrevételeik megtétele végett.

A mivelet tehát még nincs bevégezve, de már anynyira haladott, hogy helyén valónak látom azt a Ker. Magvető olvasóival megismertetni, anynyival inkább, mert a szervezeti javaslatban foglalt egy pár elvi kérdés már is megtámadásban részesült. Tájéko-

zásul elmondom aztán, hogy mi különbség van tényleg fennálló egyházi szerkezetünk és a tárgyalás alatt álló szervezeti javaslat között, valamint azt is, hogy minő indokok vezették a bizottságot e szervezeti javaslat készitésénél; a miből, reménylem, ki fog tünni, hogy ha a munkálat hiányos is, legkevésbé hiányos azon pontjaiban, a melyek meg vannak támadva.

Javaslat

az unitárius vallásközönség közigazgatási és törvénykezési hatóságainak szervezetére.

Első rész.

A közigazgatásról.

ELSŐ FEJEZET.

Az ekklézsia közgyülése és presbyteriuma.

1. Az ekklézsia közgyülésének tagja mindenki, a ki kepét fizet. Ezeken kivül a belső emberek, (pap, iskolamester, iskolatanitó.)

2. A közgyülés elnökei: a helybeli pap és a közgyülés által általános szavazattöbbséggel 3 évre választott ekklézsiai kebli első gondnok. Jegyzője szintén a közgyülés által általános szavazattöbbséggel választott jegyző.

3. A közgyülést az elnökök egyetértve hivják öszsze. Azonban akadályoztatás esetében az egyik elnök magára is hivhat öszsze közgyülést szükség esetén, s a közgyülés az egyik elnök elölülése alatt is érvényes határozatokat hoz.

4. A presbyteriális gyülés tagjait az ekklézsia közgyülése saját kebeléből az irás-tudók közül, az idősebb és buzgóbb tagokból választja, tekintettel az ekklézsia népességére 3—24 számmal.

5. A presbyteriális gyülés elnökei: szintén a helybeli pap és az ekklézsia közgyülése által, általános szavazattőbbséggel 3 évre választott ekklézsiai kebli első gondnok; jegyzője: a közgyülés jegyzője.

6. A presbyteriális gyülést is az elnökök egyetértve hivják öszsze, s az egyik elnök akadályoztatása esetében a fennebbi 3-ik pont által meghatározott eljárás szolgál itt is sinormértékül.

7. A presbyteriális gyülés tagjainak harmadrésze minden évben kilépik. A két első évben sorshuzás határozza el, kik lépjenek ki. Azután mindig a három évet betöltött tagok lépnek ki. A presbyteriális gyülés kisorsolt, illetőleg kilépett tagjai újból választhatók.

MÁSODIK FEJEZET.
Az egyházköri közgyülés.

1. Az egyházköri közgyülésnek tagjai:

a) A környéki esperes, felügyelő gondnokok és jegyző.

b) A környékben lakó egyházi tanácsosok.

c) A belső emberek fele; felváltva egyszer a pap, máskor az iskolamester, még pedig ugy rendezve: hogy az ekklézsiák feléből mindig a papok, más feléből mindig az iskolamesterek legyenek jelen.

d) Minden ekklézsiának egy képviselője, kit választ az ekklézsia közgyülése a presbyterek közül. A képviselők választatnak egy rendes egyházköri közgyülésre, de megbizatásuk az azon évben tartandó rendkivüli egyházköri közgyülésekre is kiterjed.

2. Az egyházköri közgyülés elnökei: az egyházkörnyéki esperes és a hivatalában idősebb egyházkörnyéki felügyelő-gondnok, vagy utóbbinak akadályoztatása esetében a hivatalában ifjabb felügyelő-gondnok.

3. Az egyházkörnyéki esperes, felügyelő-gondnokok és jegyző az egyházköri közgyülés által általános szavazattöbbséggel titkos szavazás útján, eddigi egyházi törvényeink értelmében választatnak és az egyh. főtanács által erősittetnek meg.

HARMADIK FEJEZET.
Zsinati- és egyházi főtanács; s egyházi képviselő-tanács.

1. A zsinati és egyházi főtanács tagjai:

a) Az esperesek és egyházkörnyéki jegyzők; egyházkörnyéki és iskolai felügyelő-gondnokok és a rendes tanárak.

b) Ötvenöt egyházi tanácsos, kiket a főtanács a két elnök egyetértve tett előterjesztésére titkos szavazattal általános szavazattöbbséggel választ. A jelenlegi egyházi tanácsosok eddigi jogaikban megmaradnak s a mig ezeknek száma 55-re le nem apad, addig egyházi tanácsosok csak ritkán, a magokat buzgósággal, értelemmel és áldozatkészséggel nagyon kitüntetett hitrokonaink közül választhatók.

c) Az egyházkörnyékek egyházi és világi képviselői, kiket az egyházköri közgyülések, titkos szavazattal, általános szavazattöbbséggel hitrokonaink közül választanak.

2. Az egyházkörnyékek zsinati és egyházi főtanácsokra képviselőket küldenek e szerint:

a) S.-Miklósvár-kör egy egyházi és egy világi képviselőt.

b) F.-Fejér-kör egy egyházi és egy világi képviselőt.

c) Udvarhelykör két egyházi és két világi képviselőt.

d) Kereszturkör három egyházi és három világi képviselőt.

e) Maroskör két egyházi és két világi képviselöt.

f) Küküllőkör egy egyházi és egy világi képviselőt.

g) Aranyos-Tordakör két egyházi és két világi képviselőt.

h) Kolozs-dobokakör egy egyházi és egy világi képviselőt.

i) A kolozsvári ekklézsia két s a tordai ekklézsia szintén két képviselőt.

3. A zsinati és egyházi főtanács elnökei: a püspök és főgondnok. Ezeknek akadályoztatásuk esetében egyházi részről elnököl a hivatalában idősebb esperes, világi részről a hivatalában idősebb egyházköri felügyelő-gondnok. Jegyzői: az egyh. főjegyző és pénztári jegyző.

4. Az egyházi és zsinati főtanácsokat az egyh. képviselő tanács hivja öszsze egyházi törvényeink értelmében.

5. Püspököt, főgondnokot, egyházi főjegyzőt, főközügyigaztatót, közszónokot, pénztárnokot, pénztári jegyzőt, iskolai felügyelő gondnokokat és tanárokat a zsinati— illetőleg egyházi főtanács választ, titkos szavazattal, átalános szavazattöbbséggel, azzal a megszoritással: hogy püspök, egyházi főjegyző, főközügyigazgató és közszónok csak az egyházi rendből; főgondnok pedig csupán világi rendből választhatók.

6. Hogy az egyházi főtanács érvényes határozatot hozhasson, legalább 12 tagnak jelenléte szükséges.

7. Az egyházi főtanácsnak állandó végrehajtó bizottsága az egyh. képviselő tanács. Ennek elnökei a püspök és főgondnok. Jegyzői: az egyh. főjegyző és pénztári jegyző.

8. Az egyházi képviselő tanácsnak tagjai: hivatalaiknál fogva az esperesek, pénztárnok, jogügyész, az igazgató tanárok és ezeken kivül a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosok közül, az egyházi főtanács által titkos szavazattal, átalános szavazattöbbséggel választott 24 tag.

9. A valasztott 24 tagnak harmadrésze minden évben kilépik. A két első évben sorshuzás határozza el, kik lépjenek ki. Azután mindég a három évet betöltött tagok lépnek ki. A kisorsolt, illetőleg kilépett tagok újból választhatók.

10. Akadályoztatás esetében az egyik elnök magára is öszszehivhatja az egyh. képviselő tanácsot, s ez az egyik elnök előlülése alatt is érvényes határozatokat hoz. Mindkét elnök akadályoztatása esetében az egyh. képviselő tanácsot öszszehivja és elnököl az egyh. főjegyző. Ilyenkor jegyzője a pénztári jegyző, ennek akadályoztatása esetében a gyülés helyettesit.

11. Hogy az egyh. képviseló tanács érvényes határozatokat hozhasson, hét tagnak jelenléte szükséges.

12. Az egyházi képviselő tanács üléseiben tanácskozási joggal bir az egyh. főtanács mlnden tagja.

Második rész.

A törvénykezésről.

ELSŐ FEJEZET.

Alpapi szék.

1. Mindenik egyházkörnyékben van egy alpapi szék. Ennek tagjai: az esperes és jegyző, három rendes és két számfeletti ülnök.

2. Az alpapi szék elnöke a környéki esperes. Jegyzője a környéki jegyző.

3. Mindenik alpapi szék mellett van egy házasságvéd, és ügyvédek szükség szerénti számmal.

4. Az alpapi széknek rendes és számfeletti ülnökeit, házasságvédét és ügyvédeit, — eddigi egyházi törvényeink szerint — az egyházköri közgyülés saját kebeléből, a belső emberek közül, titkos szavazattal, átalános szavazattöbbséggel választja.

5. Az alpapi szék ülnökei — birái — élethoszsziglan választatnak s csak fegyelmi úton való elmozditás vagy üresedés esetében választatnak helyökbe mások.

MÁSNDIK FEJEZET.

Főpapi szék.

1. A főpapi széknek tagjai a püspök és egyh. főjegyző, öt rendes és három számfeletti ülnök.

2. Valamint a rendes, úgy a számfeletti ülnököket is az egyh. főtanács választja saját kebeléből a Kolozsvárt lakó egyházi és világi tagokból titkos szavazazattal, átalános szavazattöbbséggel.

3. Valamelyik rendes ülnök akadályoztatása esetében, helye a számfeletti ülnökökből pótoltatik.

4. A főpapi szék elnöke a püspök. Jegyzője az egyh. főjegyző. Az elnök akadályoztatása esetében elnököl a hivatalában idősebb ülnök. A jegyzőt szükség esetében az elnök helyettesiti a birák közül.

5. A főpapi szék mellett is van egy házasságvéd. Ezt is a főtauács választja saját kebeléből, a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosokból, titkos szavazattal, átalános szavazattöbbséggel.

6. A főpapi szék ülnökei — birái — élethoszsziglan választatnak, s csak fegyelmi úton való elmozditás vagy üresedés esetében választatnak helyökbe mások.

Harmadik rész.

A fegyelmi eljárás.

1. Fegyelmi kérdésekben mindenik egyházkörnyékben külön széket képez az esperes elnöklete alatt, az egyházköri közgyülés által, titkos szavazattal, átalános szavavattöbbséggel választott két egyházi és három világi ülnök. Az ülnökök élethoszsziglan választatnak. Ezen széknek jegyzője az egyházköri jegyző.

2. Fegyelmi kérdésekben érvényes határozat hozatalára öt tagnak jelenléte szükséges.

3. Az egyházköri székekről fegyelmi kérdésekben fellebbezés az egyházi képviselő tanácshoz történik.

Negyedik rész.

Mind azon esetekre és eljárásokra, a melyekről jelen szabályok nem rendelkeznek, eddigi egyházi törvényeink és törvényes gyakorlataink mérvadók és érvényesek.

A fennebbiekben leirt szervezeti javaslat első része, első fejezete, tényleg fennálló egyházi szerkezetünkkel és gyakorlatunkkal csaknem teljesen megegyezik, és kevés új van benne; ezeknek egyike az: hogy jelenleg a presbyterség nincs az irástudáshoz kötve, és a presbyterek száma nincs meghatározva; mig a javaslat a presbyterektől megkivánja, hogy irástudók legyenek, és számukat az ekklésia népessége szerint 3—24-re határozza; a másika az: hogy jelenleg a presbyterek élethoszsziglan választatnak, mig a javaslat szerint, azoknak harmadrésze minden évben kilépik.

E változtatásokra indokul szolgált az. hogy egyes ekklézsiáinkban ez által is fokozzuk a mivelődési vágyat, egyfelől, másfelől pedig, hogy a presbyterek buzgóságra, a közügyek iránti érdeklődésre legyenek ösztönözve; miután kétséget nem szenved. hogy másodszori megválasztatásra csak azok a presbyterek számithatnak, a kik a hivatalt nem csak tisztességnek, hanem kötolességnek is tartják s annak erejök szerint megfelelni igyekeznek.

A tényleg fennálló gyakorlat, és a javaslat második fejezete között már valamivel nagyobb különbség van. Jelenleg az egyházköri közgyülésnek tagja minden belső ember; a javaslat szerint pedig csak felváltva lennének tagjai a belső emberek, fele az egyik, másik fele a másik egyházköri közgyülésen. Továbbá: jelenleg az ekklézsiák az egyházköri közgyülésekre képviselőket nem küldenek, mig a javaslat mindenik ekklézsiának egy képviselő küldésére jogot ad.

Indokok. Ámbár a belső embereket bizonyos tekintetben úgy lehet nézni, mint ekklézsiáik képviselőit; mert minden ekklézsia maga szabadon választja belső embereit; mégis a képviseleti rendszer teljesebb keresztülviteleért a bizottság szükségesnek látta az ekklézsiáknak jogot adni arra, hogy a közgyülésre küldendő képviselőt is tetszésök szerint megválaszthassák; anynyival inkább, mert egyházi szervezetünk újjá alakitásának éppen ez volt egyik indoka. Miután azonban a belső emberek és a képviselők száma nagyobb egyházkörnyékeinkben oly nagy lenne, hogy a miatt könynyen a tanácskozás gyors menete lenne megakadályozva, az elszállásolás, élelmezés sat. pedig különösen kisebb ekklézsiákban éppen lehetetlenné válnék; a bizottság ezen ugy kivánt segiteni, hogy a belső embereket a javaslat szerint megosztotta.

A zsinati és egyházi főtanács jelenleg a javaslat III. Fejezete 1. sz. a) és b) pontja alatt emlitett tagokból áll, és az egyházi tanácsosok száma a két százat meghaladja, — mig a javaslat az egyházi tanácsosok számát ötven ötre huzza le és a nyolcz egyházkörnyéknek (esperesség) s a kolozsvári és tordai két ekklézsiának öszszesen 30 képviselő küldésére jogot ad, mely joga egyébiránt az emlitett két ekklézsiának két-két képviselő küldésre nézve eddig is megvolt, s mindig gyakorolták is.

E pontban tehát a mostani és a tervezett szervezet közti különbség még nagyobb lenne; de ez szintén a képviseleti rendszer tökéletesebbé tételére van irányozva.

Az egyházi képviselő tanácsnak eddig tagja volt minden egyházi tanácsos, tényleg pedig csak nem kivétel nélkül a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosokból telt ki; mert vidékiek csak ritkán, alkalom szerénti Kolozsvárra jövetelök esetében vettek részt annak ülésében, mig a javaslat az egyházi képviselő tanács tagjait szorosan meghatározza s e végre, azokon kivül, a kik hivatalaiknál fogva tagjai, az egyh. főtanács által, a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosok közül 24 tagot választat, kiknek harmadrésze minden évben kilépik, mig eddig minden egyházi tanácsos annak élethoszsziglan tagja volt.

A változás e pontban a legnagyobb lenne, mert eddig a főtanács tagjai a képviselő tanácsnak is kivétel nélkül tagjai voltak; jövőre nézve pedig részint a nélkülözhetetlen hivatalnokokból, részint tisztán képviselőkből állana. De e változtatás a legszükségesebb is, ha felelőssé akarjuk tenni a képviselő tanácsot, mely a főtanácsnak végrehajtó közege. Igy nem történhetik meg az, hogy a képviselő

tanács tagjai egyik gyülésen egészen mások levén, mint a másikon, egymással homlokegyenest ellenkező határozatokat hozzanak.

Az alpapi székről szóló második rész első fejezete tényleg fennálló szerkezetünkkel teljesen megegyezik.

A főpapi székről szóló második fejezet csak anynyiban tér el a jelenlegi szerkezettől, hogy most számfeletti ülnökök nincsenek; a javaslat szerint pedig lenne három; és jelenleg az ülnököket az egyh. képviselő tanács választja, mig a javaslat ezt a jogot az egyh. főtanácsnak adja, a melynek kiküldöttje a főpapi szék.

A harmadik rész egészen új, mert eddig fegyelmi kérdésekben is elsőfolyamodásu biróság volt az alpapi szék; a javaslat pedig erre egy egészen külön széket állit egyházi és világi tagokból; a mi azon újabb gyakorlatban leli magyarázatát, mely szerint a törvényhozási és közigazgatási hatóságok egymástól közönségesen elkülönittetnek.

A szervezeti javaslatban foglalt elvek közül különösen kettő szolgáltatott alkalmat „az unitáriusok idei zsinati főtanácsa üléseiről" czimü, az erdélyi protestáns közlöny f. évi szeptember 12-ről kiadott 89—37 számában megjelent czikk irójának a megtámadásra. Egyik az: hogy a javaslat, a főtanács jelenben meglevő tagjait minden újra választás nélkül jövőre is meghagyja egyházi tanácsosoknak. Másik: a kettős elnökség, vagy a mint a czikk irója magát kifejezi: az elnökség vitelében való kétfejüség. Lássuk mindkettőre nézve a javaslatot készitő bizottság indokait a lehető legrövidebben.

Az egyházi tanácsosok meghagyása ellen czikkirónak argumentuma ez: a kételyüség nem az az alap, a melyen egészséges rendszerek épülhetnének fel. S vagy legyen bátorságunk kimondani, hogy jól és teljesleg nyugodtan élhetünk mi valódi képviselet nélkül is; vagy ha érezzük és átlátjuk a szükségét és időszerüségét a képviseleti rendszernek, akkor alkalmazzuk is azt egészben s fektessük teljesleg arra egyházunk jövő szervezetét; mert szerinte a tertius(m) non datur. Ez ugyan argumentumnak nem sok, de theoretikailag helyes. Azonban a bizottság a leghelyesebb és legszebb elméletért sem volt hajlandó a multnak tapasztalásból meritett tanuságait feláldozni, mert tudta és tényképpen állott előtte, hogy az egyházi tanácsosok rendszere három hoszszu száz esztendőn keresztül kibeszélhetetlen üldöztetések, sérelmek, vagyonainktól való törvénytelen és erőszakos megfosztatások ellenére is fenn tudta tartani Erdélyben az unitárismust; arról pedig nem lehetett kétség-

telen bizonyosságot szereznie, hogy az egészében alkalmazott, de vallásközönségünk kebelében még ki nem próbált, a gyakorlat által még eddig nem sanctionált képviseleti rendszer vajjon képes leend-e az unitárizmusnak ezt a szolgálatot megtenni? Azért jobbnak látta a rendszerek folyamán csendesen és biztosan keresztül menni, mint annak egyik partjáról egy ugrással a másikra szökni. De még más oldala is van a dolognak. Nem lehet tagadni, hogy nálunk jelenleg az intelligentia képezi az egyházi legfőbb hatóságot: vajjon ezt az intelligentiát — a melyik tényleg vallásfelekezetünk, s ennek iskolái fenntartására is a legtöbb áldozatot hozza — helyes-e, czélszerü-e egy csapással kizárni az egyházi ügyeink intézésébe való befolyástól? Rugjuk ki lábaink alól egyszerre a tapasztalat által elég szilárdnak bizonyult földet abban a reményben, hogy majd az Isten különös kegyelméből az igéretföldének éppen a kellő közepébe fogunk lepottyanni! Valóban erre a bizottság nem tudott reá menni, s ha ez hiba és tévedés, akkor hibája és tévedése csupa óvatosságból származott, a mi úgy gondolom nem leend megbocsáthatatlan bűn.

Ide járult az is, hogy az egyházi tanácsosok törvényesen meg vannak választva, és az egyházi tanácsosi esküt letették. Már most annak, a ki törvényesen meg van választva és felesketve, hogyan lehet azt mondani: áldoztál, kötelességedet megtetted, és benned semmi bűn nem találtatott, de azért többé nem vagy egyházi tanácsos, eddigi jogodat tovább nem élvezheted, mert ezt kivánja a képviseleti rendszernek egészben való alkalmazása. Hiszen talán nem az a czél, hogy a rendszerért kétszázan feljül levő hitrokonunkat, kiket értelmességöknél, buzgóságuknál és áldozatkészségöknél fogva vittünk bé egyházi legfőbb testületünk ülésébe, egyszerre megfoszszuk eddigi joguktól? S ha ezt tennők, nem fogná-e az egyh. ügyeink iránt való érdeklődést, buzgóságot és áldzatkészséget tetemesen csökkenteni? s nem fogna-e sok kellemetlenséget és keserüséget előidézni? mely aggodalomnak hangos kifejezést adtak az egyházi közgyülések is. Vagy talán azt mondjuk: tessék nekik megválasztatni magukat az egykázköri közgyülések által képviselöknek, s akkor ha biznak bennök az egyházköri közgyülések, ők is tagjai lehetnek megválasztás utján az egyházi főtanácsnak. Igen ám! csakhogy mindamellett is, hogy a mig p. o. az erdélyi ev ref atyafiak minden 5000 lélekre egy képviselőt állitottak meg, nálunk a bizottsági javaslat minden 2000 lélekre egy képviselőnél többet ád, s mégis csak harmincz képviselő kerül ki, s igy csupán 30 ember vá-

lasztathatja meg magát, a többi eddigi jogától elesik. De vannak oly érdemes, buzgó és áldozatkész hitrokonaink — Isten jóvoltából azt lehet mondani — számosan, kik az esperességeken kivül, oly vármegyékben elszórva laknak, hol közelben ekklézsiánk és esperességünk nincs, már most hol választassák meg az ilyenek magukat? s hogy lehet az ilyeneket egyházi ügyeink iránt megnyerni, tőlük buzgóságot, áldozatkészséget kivánni, ha egyházunkban nekik semmi jogot nem adunk, s ha a meglevő egyházi tanácsosokat meg nem tartjuk, s jövőben is egyházi tanácsosokat, habár korlátolt számmal nem teszünk. Meg vagyok győződve arról, hogy csak igazán szeresse valaki vallásunkat, szivből és lélekből törekedjék annak javát előmozditani, soha nem fogjuk tőle azt kérdezni: képviselö-é vagy egyházi tanácsos? hanem mindig szivesen látjuk gyüléseinkben, a helyett, hogy mint czikkiró jósolja: jelenléte kellemetlen felhányásokra, pártoskodásra és szakadozásra adna alkalmat. Ezek voltak nagyjában a főbb indokok, melyeknélfogva a bizottság a jelenlegi egyházi tanácsosokat eddigi jogaikban meghagyta, sőt jövőre is korlátolt számmal azoknak választását hozta javaslatba. Jól tudja azt a bizottság is, hogy munkálata nem a képviseleti rendszernek az ő teljességében való életbeléptetése; de a ki sajátságos helyzetünket, körülményeinket, szegénységünket és csekély számunkat kellőleg számba veszi, az kénytelen a körülményekkel megalkunni.

Másik gáncsa czikkirónak, a mint fennebb is mondám, a bizottság munkálatában továbbra is meghagyott kettős elnökség, melyről szóról szóra ezeket mondja: „Ha az új szervezetnek alapjául fektetett kételvüséget nem helyeselhetem, annál kevésbbé helyeselhetem az elnökség vitelében nálunk még ma is divatozó kétfejüséget. Ugyanazon ülésben és egyszerre két embert ültetni az elnöki székbe: ez nemcsak a tanácskozás helyes és szabatos vezetésének elvi feladása, hanem az elnöki méltóságnak is szégyenletes lealázása, az által, hogy annak időnként egyik vagy másik vivőjét arra kárhoztatja, hogy úgy üljön ott az asztal fején az elnöki székben, mint egy szánandó pictus masculus". S valóban nem tudja czikkiró, azon csodálkozzék-e inkább, hogy nem töröltük el ez intézményt legalább napjainkban, vagy pedig azon, hogy miként tarthatta fenn ez magát egész napjainkig.

Czikkiró a szervezetben foglalt kételvüségnél még kevésbbé helyeselheti az elnökség vitelében nálunk még ma is divatozó két-

fejüséget, mintha bizony ennek az institutionak nálunk még ma is fennállása már valami „Unicum“ volna a világon. Hogy legyen czikkirónak még több is a min csodálkozhassék, huzok vaktában a protestáns egyh. és isk. lapnak 1872-ben megjelent számaiból egyet, ime! a 21-ik szám akadott kezembe, melynek 652-ik lapján ez áll: a Tiszán inneni ev. ref. egyházkerület tavaszi közgyülése megtartatott Miskolczon f. 1872-ik év május 1-ső, 2-ik, 3-ik napján, Kun Bertalan superintendens és id. báró Vay Miklós főgondnok urak elnöklete alatt. Húzok még egy másik számot. Itt a 18-ik szám; ennek 559-ik lapján e van: a gömöri ref. egyházmegye ez évi tavaszi közgyülését ápril 3—4 napjain tartá Simoniban, hol isteni tisztelet végeztével a nagy számmal egybegyült közönséget Török József esperes és elnök társa Ragályi Ferdinánd, segéd-gondnok melegen üdvözölvén sat. Huzom a harmadik számot. Itt a 23-dik szám, melylyel oly szerencsés vagyok, hogy belőle két példával is solgálhatok a czikkiró szerinti kétfejüségre, mert annak 716-dik lapján e van: a május hó utolsó napjaiban főgondnok gr. Lónyay Menyhért ő excája és Török Pál superintendens kettős elnöklete alatt tartott dunamelléki ref. egyházherületi közgyűlés több üdvös intézkedést tett sat. sat. 720-dik lapján pd. ez áll: a barsi helv. hitv. e. megye f. évi máj. 22. 23. Létán tartotta képviseleti közgyülését Nagy János esperes és Konkoly Thege Pál segéd-gondnok urak ikerelnöklete alatt. Ime itt van a más három után a negyedik szám is, a 25-ik, melynek 777-ik lapja ád példát ezekben a szavakban: a Dunán túli ref. egyházkerületnek május 28 s több napjain Nagy Mihály püspök és Tisza Kálmán főgondnok urak kettős elnöklete alatt Pápán tartott közgyülése alkalmával sat. sat. Van tehát példa a kettős elnökségnek napjainkig való fennmaradására más vallásfelekezetnél is quantum satis.

Igaz, hogy tényleg csak egyik elnök vezetheti egyszerre a tanácskozást, de miért volna lealázóbb ilyenkor a másik elnöknek a tanácskozást vezető melletti elnöki székbe ülni, mintha ugyanazon gyülésnek rendes elnöke elnököl, alelnöke pedig nem az elnöki székben, hanem a zöldasztal melletti más széken ül. Hiszen elnök azért az alelnök is, ha a rendes elnök vezeti is a tanácskozást, mert szükség esetében ő fogja vezetni. s éppen nem tudom megfogni, miért volna lealázóbb ha egyik széken ül, mintha a másik széken ül. Mert a különbség csak az: hogy mindig nem vezeti a tanácskozást, a pedig, hogy ilyenkor hol ül, mellékes dolog! Én tehát

nem hogy szégyenletesen lealázónak tartanám a kettős elnökséget valamelyik elnökre nézve, hanem a protestántismus elveiből kifejlődött oly szép institutiónak nézem, a mely gyönyörüen mutatja, hogy egyháziak és világiak mind egyenlők vagyunk, czélunk egy, érdekeink a két renden azonosak s minnyájan lelki papság vagyunk. Nem szép-é az az egyetértés, melylyel elnökeink a tanácskozás vezetését megosztják, a melyből mi is példát és tanuságot vehetnénk tanácskozásainkban? Fordult-e elé valaha a kettős elnökség miatt a legkissebb baj és viszálkodás is egyházunk kebelében? s ha nem, mi csodálni való van azon, hogy minden igaz ok nélkül még eddig el nem töröltük? Azt pedig legjobb meggyőződésből mondom: hogy láttam én már sokszor kettős elnökség alatt a tanácskozást sokkal helyesebben és szabatosabban vezetve, mint akár hány helyt egyes elnökség alatt. *) Azért ha csak ezek volnának a szervezeti javaslatnak hiányai, bizonynyára nagyon szerencsésnek érezné magát a készitő bizottság.

Pap Mózes.

---

*) A kettős elnökségre nézve mi is hozhatunk fel egy példát, még pedig országost, az országgyülés jelen szakából. Midőn a koronaőr megválasztására, Sept. 18-án 1872 az országgyülés mindkét háza közös ülést tartott, s a főrendi ház elnöke és a képviselőház elnöke együtt elnököltek. Szerk.

Mi az unitárismus: positivum-e vagy negativum?

Az a szellem, mely a kereszténység első századaiban oly jelentékeny béfolyást gyakorolt az emberekre, egészen elvesztette a maga addigi jellegét a barbarismus és a tudatlanság korszakában. A 9-ik század előtti philosophia nyomorult rabszolgává lőn, a középkorban a Nagy Károly által alapitott iskolákban és zárdákban scholastica philosophia név alatt.

A philosophusok nagy része a középkori scholasticismusban négy időszakot különböztet meg, u. m. a vak realismus, a szabadabb gondolkozás, a realismus kirekesztő uralkodása és a nominalismus elsőbbsége, s egyszersmind a theologiának a philosophiától való elkülönitése időszakait.

A középkor scholasticusait, különösen pedig az első korszak férfiait, mint Erigena Jánost, toursi Berengárt, Lafrancot és Anselmet főleg az jellemzi, hogy ők a dialectikát és mystikát szorosan egyesitették a theologiával. Mindent theologizálni törekedtek. Nekik az volt a czéljok, hogy a hitet a tudással mindenkép kiegyeztessék. Jelszavok a „credo ut intelligam" elv volt. E czélból oda működtek, hogy az egyház tantételeit, a melyek nagy részét sem a józan észszel öszszeegyeztetni, sem pedig a bibliából bébizonyitani nem tudtak, tudományos alakban dolgozzák fel, — még pedig oly formán, hogy egyfelől az egyház tanainak absolut igazsága se szenvedjen csorbát, de másfelől ama tanok az ész által is felfoghatókká, s mintegy annak postulatumaivá legyenek. Ámde e czélt csak az által látták megközelithetőnek, ha az önálló, öntudatos gondolkozást megtörik, s a philosophiát másodrangu tényezővé aljasitják, olyanná, a mely az ész szabad gondolkozását a hit tekintélyéhez szabja. Ez meg is történt. Az önálló, öntudatos gondolkozást, a komoly tudományos vizsgálódást elnyomták, s helyébe az

egyház tanai támogatása szempontjából a sivár dialectikát és a mystikát tették. Bár a scholasticismusnak meg volt az a jó oldala, hogy dialectikájával élesitette az észt, a metaphysica uralmát terjesztette s az ontologiai ismereteket fejtette; de sokkal több volt az a rosz, a mit eredményezett. A scholasticismus előidézte a gyermekes, szőrszálhasogató speculatio szellemét, kifacsarta a szavak és kifejezések helyes és józan értelmét, elhanyagolta az exact és reál tudományokat, mellőzte a tapasztalatot, a történelmet, a classikai és élőnyelvek tanulását, a melyekből mintegy forrásokból ama tudományokat meriteni lehet. Továbbá fősulyt a tekintélyre helyezett, rosz izlést, frivolságot és a tudomány magasabb rendü érdekei iránt közönyt idézett elé az emberekben. Ez úton elfojtotta az emberekben a józan ész és a lelkiismeret hangos követeléseit, s a pápai hierarchia és a dogmák iránt rabszolgai engedelmességet követelt. A kik pedig mindezek daczára mégis önállólag mertek gondolkozni, s az egyház tekintélyétől és tanaitól eltérő meggyőződéseiknek kifejezést adtak, azokat eretnekeknek, istentagadóknak, hitetleneknek nyilvánitották, rágalmazták és máglyára tették.

Igen természetes, hogy a középkor scholastikusai ily szellemü törekvéseik által merőben ellentétes irányt foglaltak el a kereszténységgel, Krisztus evangeliumával, a mely azt mondja: „l e g y e t e k t ö k é l e t e s e k“. S bár ez antikrisztusi működés súlypontja főleg oda volt irányozva, hogy ama határozott apostoli intés daczára is: „m i n d e n e k e t m e g p r ó b á l j a t o k, s a mi j ó, a z t m e g t a r t s á t o k“, fentartsa azokat a tévtanokat, a melyek az egyház alakulása korában és után napjainkig, az egyes keresztény irányok, s az eretnek felekezetek és az ugynevezett orthodox párt szörnyü harczaiban felmerültek, és a zsinati fondorlatok által érvényre emelkedtek, — mindazáltal e sötét működés megtette a maga hatását az emberekre. Az emberekből kiölte az evangeliumi szellemet, az igazságra törekvést, s egy egész korra a tudatlanság és sötétség gyászos leplét boritotta. A kevés számu jobbak borzadva fordultak el ugyan ettől az emberi lélektől idegen törekvéstől; de a közönyösek, a kik nem sokat törődtek a kereszténység szent ügyével és érdekeivel; a bigott, a ki készséggel elhiszen mindent, a mit az övével ellenkező nézet ellen mondanak; és az elvtelen, a ki csupán abban leli örömét, ha másokról roszat mondhat, — mindezek készséggel ismételték azokat a rágalmakat, a melyeket a scholastikusok az egyház tanai czége alatt ellenfeleikre szórtak.

Azonban a scholasticismus is megtört. Midőn a középkor vége felé a nominalisták határozottabb irányt és szilárdabb álláspontot foglaltak el, s kimutatták, hogy a természetfeletti kijelentés tudományosan bé nem bizonyitható, és az egyház tanai nem rationalizálhatók; szóval midőn ezek a scholasticismus alapját megingatták, egyszersmind elhintették annak enyészete magvait is, és rést törtek az öntudatos, önálló gondolkozásnak, s az ész szabad tevékenységének. De az öntudatos gondolkozást leginkább az új kor fejtette ki az által, hogy a classikai irodalom felébredésével, a humanismusnak a mystika és cabbalistika elleni diadalával, a természettudományok új eredményeivel, s ezeknek az egyházi reactio ellen folytatott dicső harczaival, különösen pedig a reformatioval felébredt új szellemmel széttépte a hagyományos vakhitet, oszlatni kezdette az előitéleteket, megismertette a középkori formalismus és tekintély haszontalan voltát, s egy új korszellemet teremtett.

Ámde az új korral létrejött korszellem sem tudta az embereket minden ízökben átalakitani. A hitvány formalismust, az előitéletet és a tekintélyt a reformatio sem tudta egészen megsemmisiteni. Ezek szelleme átjött a reformatio korába is. Bár a reformátorok eleinte elvileg minden tekintély ellen protestáltak, s a lelkiismeretet szabadnak nyilvánitották; de később ők is éppen oly megkötő tekintélyt állitottak fel a bibliában, s ennek saját nézetök szerinti magyarázatában, a hitformákban, mint a római egyház. S midőn ez által megtagadták saját elvöket és lemondottak a protestálhatás jogáról, háborut izentek az újkorral életre kelt öntudatos gondolkozásnak, a lelkiismeret szabadságának, a józan ész önálló tevékenységének és az evangeliumnak. Innen van, hogy a római egyház éppen ugy üldözte és átkozta a lutheránusokat és kálvinistákat, s ez utóbbiak az unitáriusokat, mint a középkor a maga eretnekeit. Innen van, hogy maga Kálvin, midőn egyfelől az evangeliumra hivatkozva, jogositottnak érezte magát arra, hogy a római egyházétól különböző tant hirdessen, Servétnek e jogát nem ismerte el, sőt ezért nyilván életére tört, Genfben megégettetését eszközölte.

Azonban nemcsak külföldön nyilvánult ez a középkorból átjött scholasticismus szelleme. Nálunk is éppen ugy dühöngött az unitárismus ellen, a mely egyfelől az evangelium, másfelől a kor szellemében megért, s ebben kifejlett és megpróbált igazságok haladó erejével kivánt szüntelen munkálni, s a mely ennélfogva veszélylyel

fenyegette az orthodox stabilismust. Midőn Mélius egyfelől azon működött, hogy „a magyarság egyik lüktető erébe a kálvinismus, mint valami gálván folyam, bévezettessék“, [1]) másfelől „gyülölt és kérlelhetetlen sujtója volt az unitárismusnak“ [2]). Ő volt az, a ki „az unitáriusoknak Debreczenből a harczot megizente, Dávidot eretnekséggel vádolta, őt és követőit viperák fajzatainak nevezte; ellenök kánonokat alkotott, melyekben őket halálra méltóknak, az egyházból kirekesztendőknek, és a hatóság által pallos jog szerint megöletendőknek nyilvánitotta“ [3]). Hogy menynyire gyülölték Mélius és paptársai a szabadabb gondolkozásu unitáriusokat, kitetszik amaz eljárásukból, a melyet Aran Tamás és Egri Lukács ungvári pap ellen elkövettek; kitetszik abból, hogy Alvinczi Györgyöt hitéért kötélleli halálra juttatták [4]); kitetszik abból a lelkészi eskümintából, a melylyel a tiszántúli református egyházkerület a 16-ik század végén élt, s a mely igy hangzik: „Az igaz Isten, ky Atya, Fiu es Sz. Lelek, titeket ugy segellyen; Hogy az Prophetak, Apostolok es Evangelistak irasaban be foglaltatott igaz tudomanyban, holtotok napiaigh megh marattok, es ezzel ellenkező vallasokat, az mynemüek a David Ferencze, Papistake es czekhez hasonló tevelygeseket, az thy tehetsegtek szerent megh tzafollyatok es ellene mondotok . . . Isten tyteket ugy segellyen. Amen“ [5]).

Az érintett scholastika szelleme ma is él. Nem szünt meg a reformatioval. Sőt a 17-ik, 18-ik és 19-ik századok vivmányai sem tudták kiirtani az emberekből egészen a középkorból átvett roszakat. Ma is szórja e sötét szellem a maga rágalmait és ellenvetéseit ellenfeleire. Szórja átalában a modern theologia, különösen pedig az unitárismus ellen. Ez iránynak egyik kitünő képviselője Révész Imre, Debreczenben, ki mióta a „Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező-t meginditotta, alig telt el egy-egy hónap, hogy vagy ő, vagy dolgozó társai valamelyike a legfeketébb szinekkel ne festette, a

[1]) Balogh F. Egyh. tört. részl. 100. l. — [2]) U. o. 100. l. — [3]) Balogh F. Egyh. tört. Részl. 102. 103. l. — [4]) Szabó Károly „Adalék a magyarorsz. unitár. XVI. századi tört. Ker. Magvető VII. köt. 248—250. l. — [5]) Prot. E. és Isk. Figyelm. 1872. foly. VII. füz. 326 l.

legalaptalanabb s ennélfogva a legjogosulatlanabb czimekkel [1]) ne illette volna folyóiratában az unitárismust. Elneveztek minket materiálistáknak, hitetleneknek, socinianusoknak, arianusoknak, istentagadóknak; s a mibe, ugy szólván, öszpontositva van az unitárismus elleni minden támadás, rendesen azt lobbantják szemünkre, hogy vallásrendszerünk minden positiv hit határozott tagadása. Legyen szabad nekem e váddal szembe nézni s azt birálat alá venni, anynyival inkább, mert ha ezt sikerül megczáfolnom, a mire teljes reményem van, úgy a többi vád, mint alap nélkül maradt épület, magától öszszeesik. Én e vádnak igyekezni fogok kimutatni valószinü horderejét, igaztalan voltát és azokat a körülményeket, a melyek létrehozták.

I.

A „Prot. Figyelmező“ érintett vádjának nézetem szerint csupán három értelme lehetséges. E vád t. i. vagy azt teszi, hogy az unitárismus elvei tagadólagosak; vagy azt, hogy az unitárismus nem elég gyakorlati; vagy végre azt, hogy az nem gyümölcsöző hit.

1. A „Figyelmező“ vádjának első jelentése tehát az lehet, hogy az unitáriusok rendszere semmi positiv hitczikket nem tartalmaz. Legalább ezt kell értenünk amaz állitás alatt, hogy „az unitárismus minden positiv hit határozott tagadása.“ Révész ur ez állitását a legnagyobb határozottsággal fejezte ki. Alapul pedig ez állitása azon a tényen, hogy mi nem hiszszük a

[1]) Egyébiránt a debreczeni Figyelmező hivei nem csak az unitárismust illették ily czimekkel. Ily czimekkel illettek ők minden szabad és józan irányt és egyént, mint a német „Protestanten Vereint“, a magyarhoni „Protestáns Egyletet“, Ballagit, kinek a theologiai irodalom hazánkban anynyit köszönhet, közelebbről pedig Nagy Gusztáv sárospataki ref. tanárt, a ki közülök elvégre nem nyomhatván el a lélek követelményeit, azoknak hangot mert adni, s bátran kimondta, hogy ő nem hiszi „a szentháromságot, Krisztus istenségét és helyettes elégtételét“; kimondta, hogy „az orthodox hitrendszert alapjában és részleteiben lényegileg öszszeférhetetlennek tartja az ujkori tudományos miveltséggel, s ő a vallás terén a törzsgyökeres tanreform hive“. (Figyelm. 1872 V. VI. füz. 208—209. l.). Igy bánnak ők azokkal, a kik az igazságot ki merik mondani. Mi pedig őszinte örömmel üdvözöljük az igazság minden őszinte, buzgó és bátor harczosát, szivesen fogunk kezet azokkal, a kik a tiszta jézusi elvek valósitására törekszenek, és elősegiteni igyekszünk minden igaz törekvést, melynek czélja Isten országának valósitása, a vallásos és erkölcsi élet emelése, a tudomány, felvilágosodás terjesztése, s a keresztényi szeretet és szabadság átalánositása és megszilárditása.

kálvinismus némely hitczikkeit. Azonban hasonló analogia útján éppen ily joggal elmondhatnók mi is azt, hogy a „kálvinismus minden positiv hit határozott tagadása; mert a kálvinisták sok oly tant nem hisznek, a mit más felekezetek igaznak tartanak és hisznek. Hogy minő igazságtalan és alaptalan a Révész Imre vádja, az egyszerüen abból is látszik, hogy mi magunkat keresztény unitáriusoknak nevezzük és tartjuk. Ezt még Révész is megengedte, midőn a Prot. Figy. 1872. f. IV. füz. 185-ik lapján a Marheineke Symbolikája czége alatt tőlünk és theologiánktól a protestáns elnevezést megtagadta. [1]) E felekezeti elnevezésünk mindkét szava egy-egy nagy igazságot foglal magában. Az egyik az Isten egységét foglalja magában, a melyet a kálvinista is elfogad ugyan; de aztán a fogalom, a szentirás és minden emberi ismeret ellenére három részre oszt, törtté alakit. A másik szó pedig Jézus tanitásainak égies, igaz és positiv voltát fejezi ki. Ha már a mi kereszténységünk nem positivum, akkor a kálvinismus sem az, mert annak alapját is az evangelium alkotja.

Azt hiszem, hogy ez egyszerü magyarázat is meggyőzhetné a t. olvasót a Révész vádja alaptalanságáról. Azonban azt vélem, hogy mégis némi hasznot teszek az által, ha ama vád igaztalan voltát tüzetesebben kimutatom. Ez okból idejegyzem az unitáriusok hitelveit, a lehető legrövidebbre öszszevonva, annak bizonyságául, hogy a mi hitünk nem tagadólagos.

a) Mi hiszszük, hogy van egy Isten, a ki egy számban, személyben, lényegében, fogalmában és akaratában. Ez az egy Isten végtelen tökélyekkel, tehát szentséggel bir. Ez az egy Isten lélek, a mindenség egyedüli főoka, szerzője, ura és atyja, az igazság, szeretet, szentség, jóság, kegyelem és béke egyedüli forrása, s az emberi lélek imádásának egyetlen tárgya.

b) Hiszünk Istennek erkölcsi kormányzásában. Hiszszük, hogy ő a mindenséget erkölcsileg kormányozza, a melynélfogva teremtményei végtelenül bölcs, s ennélfogva változhatatlan törvények alatt

[1]) Nem akarok én itt a „protestáns“ elnevezés vitatásába bocsátkozni. Hanem anynyi bizonyos, hogy a protestáns elnevezés sokkal jogosabban megilletne minket, a kik az unitárismus keletkezése óta, s ma is folytonosan protestálunk az emberi hamis találmányok és oly dolgok ellen, a melyek az evangeliummal és a lélek jogaival ellenkeznek, — mint azok, a kik sok tekintetben a katholicismus álláspontjára viszszatérve önként feladták a protestálhatás jogát és a középkori tévtanok üdvözitő voltát hirdetik, nem érvekkel hanem szokott syllogismusaikkal.

állanak. S hiszszük, hogy ez az egy Isten benne van a mindenségben, s őt minden gyermeke megtalálhatja és közetlen hozzájuthat.

c) Hiszünk az Istennek igazságos gondviselésében, kinek gondviselése, jósága és szeretete minden egyes gyermekére egyformán kiterjed; őket mindnyájan boldogságra és üdvre teremtette, s minden gyermeke iránt igazságos.

d) Hiszünk az ember erkölcsi természetében. Hiszszük, hogy az ember teljes ártatlanságban születik. Hiszszük, hogy Isten az embert teljes szabad akarattal ruházta fel, a melynélfogva szabadon választhat a jó és rosz közt. Hiszszük, hogy az ember teljesen alkalmas a jóra és a tökélyre: de szabad akarata- és gyarlóságánál fogva hibázhatik is.

e) Hiszszük, hogy Jézus Krisztus, a ki ezelőtt 18 századdal született és élt, valóságos ember, történeti személy, és az emberiség legnagyobb fia. Hiszünk az ő isteni küldetésében, jelleme tisztaságában, tanitásának égies, egyetemes voltában, önkéntes és valóságos halálában, s diadalmas feltámadásában.

f) Hiszszük, hogy az ember boldogsága az isteni akarat iránt engedelmességben és annak teljesitésében áll. Hiszszük, hogy ai bünösnek saját magának kell megbánnia és jóvátennie hibáját. Hiszszük, hogy a büntetés czélja csupán a javitás; és hogy a büntetést csak a bünös hordozhatja el.

g) Hiszünk a lélek halhatatlanságában, minden egyes ember személyes felelősségében, egy szellemi életben, s a jók megjutalmazásában és a gonoszok megbüntetésében.

h) Hiszszük, hogyha a bűnös őszintén megbánja bűnét, s jobb életre tér, bocsánatot nyer.

i) Hiszszük, hogy a szentirásban benne van Isten igéje; és hogy ez biztos alapja a lélek hitének és a gyakorlati vallásosságnak.

k) Szóval hiszünk e g y I s t e n b e n, Jézus Krisztus lélekemelő tudományában és a jövő életben.

Én azt hiszem, hogy hitelveinknek e rövid foglalatában anynyi positiv jellem nyilvánul, a mi bővebb kifejtését feleslegessé teszi. Ebből látni való, hogy mi sem atheisták, sem materiálisták, sem pedig hitetlenek nem vagyunk. Az igaz, hogy mi sok oly dolgot nem hiszünk, a mit mások hisznek; egyszersmind hálát adunk Istennek, hogy a mi és elődeink elméit némely tanok téves volta felől felvilágositotta. Mi mindazt hiszszük, a mit a szentirásban isteni kijelentésnek találunk, s a mire minket Istennek különböző kijelentései: a természet, az ér-

telem, a lelkiismeret, a népek története, s az emberiség valódi lelki tanitói közösen tanitanak. A mit mi hiszünk mind feltaláljuk a szentirásban.

De midőn mindazt elhiszszük, a mit a bibliában igaznak, léleknemesitőnek, tökéletesitőnek, megnyugtatónak és boldogitónak tekintünk, s a mit Jézus tanitott: ugyan akkor az igazság érdekében szoros kötelességünknek tartjuk semmi olyant nem fogadni el, a mit az evangeliumban fel nem találunk; a mi az evangeliummal, s Istennek más úton tett kijelentéseivel ellenkezik, s ennélfogva a mi nagy mesterünk által hirdetett fenkölt igazságokra homályt boritana, és Isten országa eljövetelét lehetetlenitené.

Igy nem hiszszük mi a h á r o m s á g tanát, a mely Istent a szentirás és a józan ész ellenére háromnak is, egynek is tartja, az Isten lényegét eldarabolja, s az egységet törtté alakitja. Nem hiszszük a t e r m é s z e t f e l e t t i k i j e l e n t é s t és azokat a c s o d á k a t, a melyeket a keleti nép képzelődő természetéből, symbolicus beszédmodorából, a dolgok, s az okok és okozatok rendjéből a tudomány ki nem magyarázhat; mert azok az isteni bölcseséggel, a gondviseléssel, a szentirással és a józan ész követelményeivel ellenkeznek. Nem hiszszük a s z ó s z e r ü b i b l i a-i h l e t é s tanát; a mely Istent, a ki lélek s végtelen szentséggel és tökélyekkel bir, következetlen könyvgyártóvá aljasitja; olyanná, a ki a biblia egyik könyvében egészen ellenkezőt dictál aval, a mit a másikban, s a természetben és a lélekben kijelentett. Nem hiszszük az e r e d e n d ő b ű n tanát, a mely Istent a legigazságtalanabb váddal illeti, neki ördögi szándékot és tettet tulajdonit, azt tanitván, hogy Isten egy költött ember engedetlenségeért, tehát az emberiségre nézve idegen bűn miatt, az egész emberi nemet anynyira bűnössé tette, hogy az ember már születésekor bűnben születik, s semmi képességgel nem bir a jóra. Mi e tant az Isten erkölcsi jellemét megszeplősitö, erkölcstelen tannak tekintjük; olyannak, a mely a társadalmi együttlétet lehetetlenné teszi, a közerkölcsiség kifejlődését és Isten országa eljövetelét akadályozza; s a melyet sem Jézus tanitásaiban sehol fel nem találunk, sem pedig Istennek a lelkiismeretben nyilvánuló szózatával és tulajdonaival öszszeegyeztetni nem tudunk. Nem hiszszük az e l e v e e l r e n d e l é s és e l v á l a s z t á s tanát, a melyek Istent egy részrehajló igaztalan urnak, zsarnoknak tüntetik fel; olyannak, a ki gyermekei sorsát még világ teremtése előtt elhatározta, némelyeket kárhozatra, másokat üdvösségre rendelt; s a ki teremtményei némelyikét minden érdem nélkül, — ha megátalkodott

bűnös is, — ellentállhatatlanul üdvöziti; a többieket pedig, — bárminő erényesek legyenek is — egy nekik igazságtalanul beszámitott bün miatt örök kárhozatra veti. Nem hiszszük az örök kárhozat tanát: mert jó, igazságos és kegyelmes Isten véges lényt végtelen büntetéssel nem büntethet S aztán éppen saját igérete ellenére örökre nem is itélhet el oly embert, a ki vétkeit megbánja és megjavul. Nem hiszszük istennek emberré létele tanát, a mely azt tanitja, hogy Isten szentségét levetkezve emberi alakba öltözött, s itt az emberiség büneit magára vette. Szerintünk e pogány tan lealázó az Istenre nézve, söt öt a legnyomorultabb bünössé teszi. Egy végtelen szent lény szentségét és tökélyeit le nem vetkezheti, bunössé nem lehet; már pedig a mások büneinek magára vétele által azzá kellene lennie. Nem hiszszük Krisztusnak egyszerre isteni és emberi voltát; mert sem a szentirásban, a kijelentés könyvében, fel nem találjuk sehol, sem pedig a tudománynyal, tapasztalattal és a józan észszel meg nem egyeztethetjük. Egy ily, Jézust kétes jellemnek mutató, tan elfogadása homályt boritana az ö tiszta nemes jellemére és mocsoktalan életére. Nem hiszszük az elégtétel tanát, a mely Istent boszszuálló lénynek, vérengző Kannibálnak mutatja, kinek oly vétekért való igazságtalan és bősz haragját, melyre már eleve ő maga rendelte volt el az embert, csak egy ártatlan lény vére engesztelheti ki. Higyje bár az egész világ e tanokat, melyek a kereszténységbe részint a pogányoktól jöttek át, részint egyes rajongók bolondságai és a sötét idők ferde kinövései: mi mindezeket el nem tudjuk hinni; mert sem a szentirásban fel nem találjuk, sem az ős keresztény egyház szellemével és a tudománynyal, sem a tapasztalattal és a lelkiismerettel, sem pedig a józan észszel, a lélek erkölcsi sugallatával és a kijelentéssel megegyeztethetőknek nem látjuk.

Midőn tehát mindazt örömmel elfogadjuk és hiszszük, a mit Jézus tanitott, s a mi az evangeliumban feltalálható; és csupán azokat a tanokat útasitjuk viszsza, a melyek nem alapulnak a szentiráson, hanem emberi találmányok, pogány eredetüek és a sötét kor tévedései, akkor jogosan senki sem vádolhat minket aval, hogy mi hitetlenek vagyunk, s rendszerünk tagadólagos.

2. A második értelem, a mit az érintett vádnak adni lehet, az, hogy az unitárismus nem felel meg eléggé a gyakorlati erkölcsiségnek. Az orthodoxia hivei legalább azt szokták felhozni ellenünk, hogy hitelveink kevesebb kötelességet szabnak a hivek elé, mint az

orthodoxia; továbbá, hogy mi igen nagy sulyt fektetünk a földiességre. A vádnak ez az értelme is merőben hamis. Mi, a kik vallásunkat minden földi dolognál kedvesebbnek tarjuk, e vád alapját egyátalában nem találjuk fel vallásos rendszerünkben. Szerintünk senki sem nevezheti magát helyesen keresztény unitáriusnak, a ki teljes erejéből nem munkálja saját lelke üdvét, tökéletesedését és a közjót. Vallásunk minden hivétől azt kivánja meg, hogy egész lelkével és tehetségével tegye a jót; kerüljön mindent, a mi a szigoru erkölcscsel és erénynyel ellenkezik, s szünet nélkül előre törjön. A ki rendszerünket ugy fogja fel, a milyen: a ki látja, hogy egyházunk története a mai napig nem a földi javakért való küzdelemben, hanem az igazságra törekvésben, s annak diadalra juttatásában és terjesztésében folyt le, az bizonyára nem fog aval vádolni, hogy vallásunk a földiességre fősúlyt helyez.

Mi a vallásunk által parancsolt kötelességeket három fejezet alá sorozzuk, u. m. az Isten, önmagunk és felebarátaink iránti s z e r e t e t, a magunk és mások t ö k é l e t e s i t é s e és a h a s z n o s s á g.

a) Vallásos rendszerünk megkivánja, hogy szeressük Istent teljes szivünkből, teljes lelkünkből és minden erönkből; szeressük Jézust, a hála gyöngéd érzetével, azért az önfeláldozó munkásságért, a melylyel az emberiséget a tudatlanságtól és lelki vakságtól megszabaditani törekedett; szeressük felebarátainkat őszintén és nemes szeretettel. Szerintünk senki sem teljesiti teljesen kötelességeit, a ki ezek bármelyikét elhanyagolja, s egész életét ezek öszszhangzó gyakorlására nem szenteli. Ez elvből kifolyólag legyenek bár az orthodoxia némely hivei türelmetlenek irántunk; rágalmazzanak, vagy tagadják meg irántunki szeretetöket, s mondják fel nekünk az Isten országát eszközlő közös müködés jogát: mi mégis szeretettel viseltetünk irántok, követvén Jézust, a ki azt mondotta: „á l d j á t o k a z o k a t, a k i k t i t e k e t á t k o z n a k.“ Mi az irántunk kifejezett szeretetlenség által soha sem érezzük magunkat feljogositva arra, hogy a kereszténység magasztos elvéről, s egyik legszebb és legnemesebb kötelességünkről, a szeretetről megfeledkezzünk. A szeretet Istentől belénk oltott oly erkölcsi érzelem, a melyről néhány elfásult rideg dogmatikus kedviért le nem mondhatunk. Ha ezt tennők, a szeretet adójával jőnénk meghasonlásba.

b) Vallásunk — Jézusnak ama parancsából indulva ki: „l e g y e t e k t ö k é l e t e s e k, m i n t a t i m e n y n y e i a t y á t o k

tökéletes" — második nagy kötelességül a tökélesedést szabja előnkbe. A tökéletesedés alatt mi mindazon tehetségek öszszhangzó kimüvelését értjük, a melyekkel Isten az embert felruházta. Szerintünk az embernek kötelessége oda működni, hogy természete az erő és kifejlés lehető legnagyobb mértékét érje el. Hogy pedig ezt el lehessen érni, szükségképpen el kell távolitanunk magunktól mindent, a mi tehetségeink egyikét vagy másikát megbénitaná, lekötné, minket vakokká, elfogultakká tenne, lelkünk öszszhangzó tökéletesitését lehetetlenitené. Ez elvből kifolyólag kötelességünk felkeresni az igazságot a kijelentésben, a korszellemben és az emberi ismeretek minden ágában; mert csupán a minden oldalról kideritett igazság az, a mivel tökéletesedésünket előmozdithatjuk. Ellenben kerülnünk kell a tudatlanságot, a vakhitet, a sötét idők tévtanait, a melyek az igazsággal ellenkezvén, minket égi czélunktól eltéritenének. Az ily működés, a mely az igazság érdekében és szellemében eszközli a reformokat, soha sem lehet romboló, hanem éppen megtartó és nemesitő.

c) A vallásunk által parancsolt harmadik kötelesség a hasznosság. Ez a társadalmi erény minden teendöit magában foglalja, s megkivánja, hogy jók legyünk, s a magunk és mások jóllétét, tökélesedését előmozditsuk; és hogy minden alkalmat örömmel ragadjunk meg arra, hogy másokat segitsünk, őket vigasztaljuk, oktassuk, s az igazságot elérni segitsük. Mi az önzést és a közönyt éppen oly erősen hibáztatjuk, mint a Kálvin és Mélius féle türelmetlenséget, boszuállást, szeretetlenséget és zsarnokságot, a melyek a szeretet vallására szégyent hoztak. Azt hiszszük, hogy Jézus élete, példája, tettei és parancsai oda voltak irányozva, hogy az igazságban, önzéstelenségben és szeretetben való közhasznuságot előmozditsák. Innen a társadalmi ilynemü hasznosságot fődolognak tartjuk. Nem a rideg, gépies dogmaszerüség és a téveseknek bizonyult hitczikkekhez s egy vélt tekintélyhez való kába ragaszkodás, hanem a szivből és értelemből kifolyó tiszta erkölcsiség az, a mely Jézust tekinti példányképének. Ez elvből, s Jézus szelleméből és a belénk oltott átalános felebaráti szeretetből kifolyólag mi nem tekintünk a felekezetiesség önző szellemére, hanem azon feljülemelkedve örömmel fogunk kezet minden igazságra törekvő őszinte embertársunkkal, hogy a tudatlanságot, tévelyt, babonát eloszlassuk, Isten országának eljövetelét, az igazság diadalát és a közboldogságot előmozditsuk. Meglehet, hogy e nemes törekvéseinkben — mint a jelen eset is mutatja — rágalmaknak, vádaknak, igaztalan sértegetéseknek és

viszszaútasitásoknak leszünk kitéve. Ezeknek Jézus is ki volt téve. S az ő példája arra int minket, hogy az igazság mellől el ne álljunk, és a közjó előmozditásában ne lankadjunk. Zúduljanak tehát bár még jobban ellenünk Révész és társai, s igyekezzenek letaszitani minket és másokat arról a térről, a melyen honfiainknak, az emberiségnek és az igazságnak szolgálatot tehetünk: mi készen állunk arra, hogy őket igaztalanságukról, tévedéseikről felvilágositsuk, őket az általuk megvetett kor igazságaihoz, s a Kálvin és Mélius által készitett vallásról az eredeti ker. valláshoz elvezessük. Nekünk és Isten minden igaz gyermekének kötelessége oda működni, hogy a vallás haladó elveinek életfája, az annak gyökerén rágodó férgektől megtisztittassék.

Ez az unitárizmus követelményeinek vázlata. Szerintünk az élet a kötelességek folyama, s az igaz munka és küzdelem azok a feltételek, melyek alatt a czélhoz eljutunk és az ég számunkra megnyilik. Ebből láthatni, hogy vallásunk nem tagadólagos, sőt igen is positiv.

3. A harmadik értelem, a melyet az ellenünk felhozott vádnak adni lehet, az, hogy az unitárismus nem gyümölcsöző hit. Az unitáriusok sokszor hallották már e vádat ellenfeleiktől. S valóban mindig kellemetlenül érezték magokat, midőn evel szemben magokat és hitelveiket védeniök kellett; mert attól tartottak, hogy e vád viszszautasitása, s ennek igaztalanságának kimutatása alkalmával úgy tünhetnének fel, mint a kik magokat dicsérik. Ez okból sokszor éppen azért szenvedték és hallgatták el, nehogy valaki a hiuságot hányhassa szemökre. Minthogy azonban oly tárgyaknál, a melyek már hoszszu időn át kérdés tárgyai voltak és a történet folyamán sok elmét foglalkoztattak, mi egyénekül tekintetbe nem jöhetünk, — ennélfogva a tartózkodásnak helye többé nincsen. Anynyival inkább, mert egyfelől ellenfeleink kényszeritenek a szólásra; aztán másfelől nem is arról van itt a szó, hogy nézeteink minő hatást támasztanak bennünk, hanem arról, hogy minő eredményt hoztak létre azok által, a kik ezeket a külön korszakokban vallották. E tárgyra nézve tehát őszintén nyilatkozhatunk, a nélkül, hogy az alázatosságot feláldoznók, vagy a következményektől félnünk lehetne.

Mi nyugodt öntudattal leolvashatjuk a történet lapjairól, hogy az unitárismus a legszebb eredményeket hozta létre. Térjünk csak viszsza a kereszténység első korszakába, s onnan kezdve vizsgáljuk meg röviden ez állitás bizonyitékait. Jézus, kinek az intenség lényegét

illető nézete e tételekben volt öszszpontosulva: „Halljad Izrael a mi urunk Istenünk egy ur. Egy a ti atyátok, ki a menynyben van. Nincsen több jó, hanem csak egy, az Isten. Ez az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek igaz Istennek“ — mondom, a kinek Istenről ily nézetei voltak, az nem lehetett egyéb, mint monotheista, ennélfogva, ha nem akarjuk is unitáriusnak nevezni; de bizonyára trinitáriusnak legkevésbé tarthatjuk. S vajon Jézus az ő monotheismusával nem a legszebb és legnemesebb gyümölcsöt mutatta-e fel életében, tudományában, az emberiségért való önfeláldozó munkásságában és az igazságérti halálában? Az apostolok ugyanazokat a nézeteket vallották, a melyekre őket Jézus tanította, a mint irataikból megtetszik, a hol igy nyilatkoznak: „Tudjuk, hogy a bálvány semmi és nincs más Isten, hanem csak egy, az atya. Az Isten egyedül való.“ S vajon nem lelkes emberek voltak-e, s nem mutatták-e fel hitök legszebb gyümölcsét az egyház megalapitásában? Az apostolok által alapitott egyházak szintén az egy istenség eszméjén állottak. S vajon megtagadhatjuk-e amaz egyházak és tagjainak lelkes működését, s munkásságuk bámulatos eredményét? Bizonyára nem. Kisérjük alább az egyház történetét. Midön a kereszténységre áttért pogányok és pogány irók a pogányságból áthozott nézeteiket keresztény igazságok gyanánt kezdették hirdetni, s a kereszténység szellemével ellenkező tévtanok, a pogány atyák theologiája és a megromlott gyakorlatok özöne veszélylyel fenyegette az eredeti jézusi vallást: ott látjuk az alogusokat, a monarchianusokat, az antiókiai iskola növendékeit; ott látjuk Artemont, Praxeást, Pápiást, Samosátai Pált; Ariust, a két Eusebiust és más jeles püspököket, a kik az atyák hamis theologiája ellen hevesen harczoltak, s annak átalános érvényre emelkedését és a keresztények egének bésötétülését hoszszas ideig megakadályozták. Már magában e nagyszerü eredmény is azt mutatja, hogy a középkor kezdete előtti unitárismus működése áldásthozó volt az emberiségre. A középkor törekvése elnyomni igyekezett minden oly irányt, melynek czélja a Jézus tudományának valósitása volt. Anynyira azonban még sem tudta elnyomni, hogy valami összekötő szálat fel ne lehetne fedezni a középkor előtti és a reformatio első napjaiban keletkezett unitáriusok közt. A sötét középkorra következett fényes új korszak kezdetén azonnal találkozunk egyes kitünő antitrinitarius férfiakkal, kik a Jézus által ta-

nitott felemelő egyistenségi nézethez ragaszkodtak és azt hirdették. Midőn az egyhází reformatio hatalmas szava felrázta Európát, mindenütt voltak, a kik a keresztény vallásnak a rabságból való kiszabaditását munkálták, s igyekeztek felvilágositani a protestánsokat is, a kik a felszabaditott keresztény vallást újra a tekintély és megkötő dogmatismus járma alá hajtották. Hazánkat, hol a 16-dik században életet nyert unitárismus országos törvény által biztositotta a lelkiismeret-szabadságot, szabad sajtót és nyilvános hitvitákat állitott fel, nem is emlitve, Hollandban a kalvinismust megszeliditette; Angliában a tisztább vallásos nézeteket és a puritán erkölcsöt hozta létre; Némethonban a rationalismust eredményezte; béfolyt a 17-ik és 18-ik század philosophiájára, s elősegitette a modern theologia keletkezését.

Ezek oly tények, a melyeket nyilvánitani sem nem igaztalanság, sem nem hiuság. Ezek oly tények, a melyeket az idő és a biráló történet vésett fel az élet könyvének lapjaira, s a melyekkel szemben csak az elfogultság és türelmetlenség nevezheti vallásrendszerünket tagadólagosnak.

II.

Az elébbiekben kimutatván, hogy az unitárismust a fen érintett értelmek egyikében sem lehet tagadólagosnak nevezni, most az ellenünk felhozott ily nemü vádak eredetét és érvényre jutását veszem vizsgálat alá.

1. Az a tény, hogy mi unitáriusokul erősen állunk Krisztus evangeliumában, s minden oly hitczikket viszszautasitunk, a mi abban fel nem található, arra a hamis észrevételre vezette némely protestáns ellenfeleinket — újabban a „Figyelmező“ hiveit, — hogy azt állitották rólunk, hogy mi h i t e t l e n e k vagyunk, s rendszerünk t a g a d ó l a g o s. Azonban a római katholikusok éppen azt a vádat emelték és emelhetik a protestánsok ellen, a melyet ők ellenünk felhoznak. „Ti protestánsok“ — igy szólhat bármely katholikus — „tagadjátok az egyház és pápa csalhatatlanságát, a hagyományok tekintélyét, az urvacsorának egy szin alatti kiszolgáltatását, a fülbegyónást, a purgatoriumot, némely sacramentumok üdvözitő erejét, a szentek tiszteletét, s ama tant, melynélfogva a ki az üdvözitő egyházon kivül hal meg, örökre elkárhozik, sat. Ti protestánsok, e felette lényeges tanokat mind tagadjátok. A t i r e n d s z e r e t e k tehát nem egyéb, mint m i n d e n p o s i t i v h i t

határozott tagadása". S mivel felel a protestáns erre? Aval, hogy kimutatja, hogy ő sok oly dolgot hiszen, a mi a katholikusokkal is közös, és semmi olyant nem vet el, a mit az evangelium a keresztény vallás lényegének tart. Azonban alig szabadul meg a protestáns a katholikus hibáztatásaitól, kapja magát és azonnal ő is egy más felekezet ellen fordul hibáztatásaival, a mely éppen ugy nem fogadja el a pápa felsőségét, s az érintett tanokat, miként ő; és tagadólagosnak nevezi annak rendszerét, mert nem hiszen némely tanokat, mint a szentháromság, eredendő bűn sat., a melyeket a protestáns egyház üdvözitő tanoknak hirdet. S bár kimutattuk, hogy mi sok oly dolgot hiszünk, a mi velök is közös, és semmi olyant nem vetünk el, a mit az evangelium a keresztény vallás lényegének tart, mégis folytonosan szórják ellenünk hibáztatásaikat. Minő példája ez a protestáns következetességnek, és minő gyümölcse a kereszt. szeretetnek!! Valóban furcsa és tanulságos mutatványokat lehetne közölni a katholikusoknak a protestánsok ellen intézett támadásaiból, s a protestánsoknak ezekre tett feleleteiből. Ezekből azt is ki lehetne mutatni, hogy a mely vádakat a protestánsok az unitáriusok ellen felhoztak, éppen azokat hozták fel a katholikusok a protestánsok ellen, s ezek éppen azokkal a fegyverekkel védték álláspontjukat, a melyekkel az unitáriusok.

Azonban az ellenünk emelt vádra nem csupán az a tény adott okot, hogy mi az orthodoxia némely tanait ész- és szentiráselleneseknek tartjuk. Erre egy más dolog is béfolyt. A mi vallásunknak nem az a jelleme, hogy mások lelkeit némely hamis tanok megvetése által megrontsa, hanem az, hogy velök az igazság kimutatásával az evangelium hatalmát éreztesse. Mindazáltal elleneink támadásai és az általuk a tévtanoknak evangeliumi igazságok gyanánt való hirdetése ugy hozták magokkal, hogy mi nagyon el voltunk foglalva az orthodoxia némely tanai ész- és szentirás ellenességének kimutatásával. — A különbség köztünk és az orthodoxia közt az, hogy mi sok oly tant nem hiszünk, a mit ők igaznak tartanak. E nem-hivést igazolnunk kellett. Nekünk természetesen nem lehetett czélunk, hogy az evangelium nagyszerü igazságait védelmezzük; mert hisz ezeket bizonyos tekintetben ők is tiszteletben tartják. P. o. az orthodoxia is hiszi az Isten egységét, végtelen tökélyeit, a lélek halhatatlanságát és az ember felelősségét. Nekünk tehát, ezeket tényeknek véve, csupán ama hamis nézetek ellen kellett küzdenünk, a melyekkel ők ez igazságokat öszszevegyitvén,

azok értékét csökkentették és jellemét teljesen megváltoztatták. Nekünk azt kellett kimutatnunk, hogy Istennek tökélyei, az evangelium, a mindenség összhangja, az erkölcsi világrend, a tudomány és a józan ész nem férnek öszsze az egy Isten három személyes létével, s felelősséget nem lehet kivánni oly embertől, a kit a teremtő természeténél fogva megromlottá és jóra képtelenné tett. S midőn nekünk a szentirás, a józan ész és a tudomány fegyvereivel mindezeket sikerült kimutatnunk, s az orthodoxia dogmáinak hamis részét megdöntenünk, akkor ők nem tudván érvekkel küzdeni ellenünk, aval a puszta állitással támadtak meg, hogy rendszerünk tagadólagos. Csak hogy a puszta állitás sem nem dönt, sem nem bizonyit. Ám bizonyitsák be tényekkel — ha tudják — az általunk nem csak állitott, hanem be is bizonyitott dolog ellenkezőjét. Mi mindig készen állunk a dolog érdemleges megvitatására. S ekkor két dolgot érünk el: elöször kiderül, hogy melyiknek érvei döntőbbek; másodszor megtettük kötelességünket az igazság napfényre hozásában.

2.) Ha mi az ellenünk felhozott vádat mint olyant vizsgáljuk meg, a mely vallásunk ethikai részének és eredményének szemléléséből keletkezett, akkor sem lesz nehéz annak eredetét kitalálni. Hogy az unitárismus nem szab hivei elébe oly rendszabályokat, melyek a háttérben az örök kárhozat és a pokol ördögeinek fenyegetéseivel vannak ellátva, ezt az unitáriusok jelleme mellett, a mely vallásuk hatályát bizonyitja, s számukra még elleneik becsülését is megszerezte, abból a körülményből kell kimagyarázni, hogy ők kiváló sulyt fektetnek a jézusi szelidségre, az evangelium meggyőző igazságaira és a kebel erkölcsi sugallatára, s aztán nem is tanitnak oly lélekölő tant, a mit a pokoli szörnyekkel és tulvilági rémitgetésekkel kelljen elfogadtatni. A mit az unitáriusok tanitnak, az nem csak evangeliumi igazság, hanem egyszersmind az erkölcsiség és józan ész postulatuma Egyébiránt ha vallásunk ethikai része hiányos, akkor ellenfeleinké is az; mert a mi vezérünk is az evangelium, éppen úgy, mint — állitólag — az övék.

Hogy pedig — szerintök — vallásunk nem terem kellő gyümölcsöt, ezt onnan lehet kimagyarázni, hogy mi és ők különböző szempontból tekintjük ama gyümölcsöket. Ellenfeleink itéletökben dogmáikat tartják irányadóknak, mi pedig az evangelium egyetemes és humanus szellemét. Ők a ker. jellemnek csupán némely jegyeit veszik tekintetbe, a többieket megvetik és elnyomják. Mi pedig a

keresztény jellemet alkotó minden jegyet tekintetbe veszünk. Tekintetbe veszszük az olyanokat, melyeket ők szájukon hordanak ugyan, de tényleg megvetnek, mint a lelkiismereti szabadság. Tekintetbe veszszük az olyanokat is, a melyeknek ők nem hisznek és a melyektől irtóznak, a milyenek: a tudomány, a korszellem és ezek vivmányai, a józan ész, a lélek és ennek követelményei, a tapasztalat és a történelmi birálat által felderitett tények. Igen természetes tehát, hogy miután elleneink a fogalmat csak egy-két jegyből itélik meg, az itéletnek hamisnak kell lennie.

Ellenfeleink hitünk eredménytelenségére nézve szeretik csekély számunkat is felhozni. Mi jelenleg nem is vagyunk többen a világon három millió háromszázhatvan ezernél. De hogy folyvást szaporodunk és nem apadunk, anynyi bizonyos. Hogy mi erdélyi unitáriusok gyengeségeink napjaiban s még ma sem állitunk nagyszerü missiókat (az amerikai és angolhoni unitáriusoknak ez is van), ez onnan van, hogy elébb a katholikus fejedelmek fosztottak ki mindenünkből, azután a protestáns fejedelmek vették el azt, a mit az elébbiek meghagytak. (L. Dajka Keserü püspök idejében 62 háromszéki ekkl. elvételét stb Székely S Unitár. vall. tört.) És igy nem vagyunk vagyonosak. De azért nem vágyunk a Figyelmező XI. és XII-dik füzetében Frecska ur által felmutatott gazdag sinecurákba jutni, mi ezekre nem áhitozunk Elég nekünk, ha gazdagoknak érezzük magunkat az evangelium szabad vizsgálatának eredményeiben, melyek miatt az orthodoxia falai is im már düledezni látszanak a Figyelmező hivei nagy fájdalmára.

Még azért, hogy köztünk is lehetnek közönyösek, nem lehet egész rendszerünket tagadólagosnak nevezni. Ilyenek minden vallásfelekezet kebelében lehetnek. Rosz emberek az egyház első életében is voltak Maga Pál is hevesen kikel azok ellen, a kik „a z i g a z s á g o t i g a z t a l a n s á g á l t a l k ö v e t i k“ E szempontból hasonló analogia útján és hasonló joggal mi is éppen azt a vádat emelhetnők a Figyelmező hiveivel szemben.

Miután a fennebbiekben teljesen megczáfoltam a Figyelmezőnek és hiveinek ellenünk szórt rágalmait, s kimutattam azok eredetét, nem lesz felesleges egy pár szót szólani azokról a teendőkről, a melyek az elősorolt rágalmak ellenében kötelességünkké váltak. Úgy látszik, hogy a Figyelmező hivei gyanuba akarják hozni az unitárismust. Mi erről nem tehetünk. De hogy minket homálylyal

boritsanak, azt nem engedjük meg. Az unitárismusban sok isteni erő van; az az észhez, szivhez és értelemhez szól, a mely az előitéletet, tudatlanságot és kétkedést el tudja oszlatni, az aggodónak vigaszt és a közönyösnek biztos hitet ad. S vallásunknak e természetéből kifolyólag nyiltan és határozottan kell azt vallanunk és a világgal megismertetnünk. Az idő teli van e tekintetben intéssel, buzditással és bátoritással. A válság, melyet éppen maga az orthodoxia idézett elé a maga merevségével, s a lélek és tudomány lábbal tiprásával, már is beállott a kereszténységben. Nézzünk csak körül. Európa majdnem minden országa megtágitotta a kötelet, a mely őket a tudatlanság és szellemi vakság igájához füzte. Frankhon a vallástalanság zsákmánya. Némethon józanabb elvek alapján való egyházat sürget. Anglia az egyházi szervezet reformját hangoztatja. Hazánk józanabb polgárai a vallásos és erkölcsi élet emelésére fogtak kezet. Szóval a nép mindenütt vallásos erkölcs, s tiszta és hihető hit után vágyik. Igyekezzünk tehát bebizonyitani, hogy a mi vallásunk nem áll útjában, sőt karöltve jár e törekvéssel. Meglehet, hogy midőn vallásunkat észszerünek mondjuk, némelyek nem fogják megérteni; midőn szentirásszerünek mondjuk, nem fogadják el. De ha kimutatjuk, hogy isteni életelv hatja át; ha meggyőzzük, hogy a keresztényvallás polgáriasitó nagy igazságait a magok egyszerüségökben foglalja magában: a jobbak bizonyára nem fogják többé rágalmazni; ekkor tán a Figyelmezőből kisugárzó szeretetlenség szelleme is keresztény szeretetté változik át.

Simén Domokos.

Úri szent-vacsorai beszéd. *)

Hová sietsz, földnek vándora, oly mohó gyorsasággal!? Mit üldözöl, mit zaklatsz tikkadt szivvel, égető vágyakkal? Ime itt egy boldog sziget árnyas fái nyugalomra intenek, kies forrás nyitotta fel kebelét; jer ide, nyugtasd meg világi üzelmekben elfáradott, megterhelt lelkedet! A boldogság, a mit keresel, úgy sem létezik, az nem valóság; csupán e szent oázis árnyas fáival, forrásival és szent legendáival, ez az, a mi képzetid forró homokján, mint délibáb, játszva tűnik fel neked: nagy az út, mit tettél, nagy pusztaság vár még rád: jer ide hát, pihenj itt egy keveset!

Fű, fa, virág régi dolgokról beszélnek itt, melyek mindig újak maradnak: más hangja van itt a szellőnek, más susogása a pataknak; . . . oh ez nem földi hang! . . . Lelked gondolatit fűröszd meg hát ennek harmatában; engedd, hogy szivednek érzése és képzeletid ölelkezzenek e légnek szellőjével: majd psyche benned könnyült szárnyakon emelkedik ősi hona, az ég felé; s ha sorsod az, hogy küzdj és verejtékezz, merits előbb e szent vizből: majd nemesebb lesz a küzdelem, dicsőbb a pályabér; igyál, aztán vedd lantodat, művészecseted, vagy hangszered: dal, zene és kép igazabb, szivrehatóbb lesz, melyet a vallás vizével öntözött phantasiád alkotott; igyál, s öleld meg barátidat, kedvesidet: hívebb, boldogabb lesz a barátság és szerelem: igyál, aztán csókold meg csecsemődet, meglásd, jobb, nemesebb, táplálóbb lesz a tej, mit az anyai emlőkből szív.

Mert tudd meg, oh keresztény! hogy ezt a boldog szigetet, melyet e szent asztal, a kenyér és bor ábrázol, a Jézus Krisztus szerezte. Mint hajdon Mózes egy veszsző érintésével a kősziklából vizet idézett elő a szomjazó népnek, azon időben, miről a profecziák azt mondják, hogy akkor álom által, mintegy tükörben láttak, — akként szerczte Jézus is e szent asztalt, fáradtaknak nyugo-

*) Elmondatott a zsinati főtanács alkalmával Kolozsvárt sept. 1-én 1872

dalmat, csüggedőknek bizakodást. törekvőknek lelkesülést. Az a vér, mely a keresztfán kiömlött, s az a lélek, mely sohajiban ellebbent, azt mivelte, hogy megelevenedtek mind azok a képek és szent legendák, melyek a teremtéstől fogva Isten és ember közötti viszonyt kifejezék, s bételjesedett Jézus ama mondása: Nem azért jöttem, hogy a prófétäk irásait eltöröljem, hanem hogy megerősitsem azokat. Azon kép alá, mely Ábrahám hitét fejezi ki, odairta a Jézus: ha anynyi hitetek van, mint egy mustármag, a hegyek elmozdulnak helyökből; azon kép alá, mely Izsák engedelmességét jellemzi, midőn maga vitte az áldozatra való fát; oda irta a Jézus: Tanuljatok éntőlem, mert én szelid és alázatos szivü vagyok. Jóbnak történeti képe alá azt irta Jézus: Ne féljetek azoktól, kik a testet ölik meg, de a lelket meg nem ölhetik. S az isteni gondviselésre vonatkozó ó szövetségi történeteket a Jézus a legszebb világitásba helyezte, a midőn igy szólott: Nézzétek meg a mező liliomait, Salamon minden királyi dicsőségében nem öltözött úgy, mint azok közül egy. Valóban, a Jézus Krisztusban az emberiség reménye, óhajtása és váradalma megtestesült, s a mint János evangelista evangeliuma első fejezetében oly lelkesülten leirja, ő lett az erkölcsi világ teremtője, s nem vethet senki más alapot, mint a mely a Jézus Krisztus által vettetett. Nincsen immár az emberiségnek oly igénye, mit a Jézus által hirdetett keresztény vallás ki ne elégitene, és nincsen a morálnak oly magas követelése, mi a Jézus ezen felséges erkölcsi tanaiban ne foglaltatnék: Szeressed ellenségedet. Türj és remélj. Bocsáss meg hetvenhétszer is. Ez a Jézus Krisztus szerezte e szent asztalt, melynek mi vagyunk örökösei és boldog hagyományosai.

Történeti személy-e a Jézus, vagy mythicus, vagy eszménykép? Kételjeiddel, oh halandó embertársam! miért hűtenéd le vallásos buzgóságod melegét? Ugy is, nincs oly történeti személy, kit, ha kortársai felett lelke magasabb fejlettsége által kitünt, a tisztelet, a dicséret, a bámulás, sok idő és sok század ne eszményitett, gyakran éppen félistenek sorába ne emelt volna. És nincs az az eszményi lény, kit a hozzáférhetés, a megérthetés ne személyesitett, ne testesitett volna meg? Lélektani törvény ez az emberben, melyet elfojtani nem lehet, ugyanynyira, hogy ha sikerül is egyideig megőrizni a positivitás következetességét, egy vi-

gyázatlan pillanat, vagy az erőtlenség, vagy inkább a léleknek egy szabadabb mozzanata öszszeontja az emberi ész mindazon erre vonatkozó következetességeit, melyek sem lélektani, sem természettani igazságon nem alapulnak. A föld, az élet, a világ, elég tárgyilagos dolgok; mégis ezek ránk nézve alanyi fogalmak, a menynyiben mi csak azokat és úgy látjuk, a mint lelkünkben vannak; mi természetesebb tehát, minthogy Jézust is önmagunkban látjuk, s azok után, mik róla a szent könyvben irva vannak, embernek ismerjük és hiszszük, oly embernek, ki legtökéletesebb, s kit az isteni kegyelem világ megváltójává, szabaditójává és közbenjárójává tett.

Oh atyámfiai! az ember a teremtmények sorrendjében nem lehet csupán az állatsereg legfelső fokozata; lelki tehetségei őt egy egészen külön teremtményi állásra emelik: a test és izmok öszszealakulásából származhatik élet, önmozgás, organismus; de a lélek Isten adománya; s miként a Jézust önmagunkban látjuk: akként magunkat a Jézusban ismerjük meg erkölcsi valóságnak, abban a Jézusban, a ki lélektől fogantatott, született, szenvedett, s miután erkölcsi hivatását betöltötte, megdicsőülve él örökön örökké. Valóban Jézus az emberiség példányképe; s nekünk legnagyobb vigaszunk és elégtételünk abban lehet, hogy a Jézust embernek hihetjük, a ki születésünk és halálunk sorsára nézve: a mi erőtelenségünket viseli és a mi terhünket hordozza.

És keresztények! e pillanatot, melyben önkénytesen seregeltünk e szent asztal körül, a Jézus emlékezetére szenteljük; mert igy van megirva: Valahányszor ezt mívelitek, az én emlékezetemre tegyétek. Meg akarjuk örökiteni tudományát és terjeszteni, hogy legyen az emberiség külön nemzetei között egy nyelv, a közös erkölcsnek, a szép jó és igaznak ugyanazon nyelve, melyen az apóstolok szólnak vala, s melyet mindenek megértettek, kik hallgatják vala. Miként vettük, úgy akarjuk átadni a késő unokáknak is, hogy bételjesedjék az irások szava: Az ég és a föld elmulnak, de az én beszédim soha el nem mulnak. S midőn ezt akarjuk tenni, kezdjük a nagy mester meghagyása szerint könyörgéssel, töredelmesen járuva a kegyelem Istenéhez. . . . Imádkozzunk.

Csegezi László.

Egyházi mozgalmak.

A németországi protestáns-egylet gyülése mult október első napjaiban tartatott meg Osnabrückben. Németország jeles tudósai közül számosan vettek részt a tanácskozmányokban, s a nagy számu hallgatóságnak a gyülésezések iránti érdekeltsége nagyban emelte az ünnepélyességet. Bluntschli, heidelbergi tanár, egy igen emelkedett és nagyhatásu beszéddel nyitotta meg a gyülést, mely beszédből im e főbb eszméket emeljük ki:

„Midőn a németországi IV-dik protestáns nagy gyülést megnyitom, melegen üdvözlöm azt ama városban, melyben a német protest. fejedelmek és városok ezelőtt 224 évvel békére léptek a katholikus rendekkel s megszüntették ama polgárháborut, melyet a jézsuiták folyton szitottak. Ezelőtt egy évvel, midőn az ó-katholikusok példáját és irányát követve Darmstadtban gyüléseztünk, sok nehézség állott utunkban, de azóta örömmel tapasztaltuk, hogy mindinkább növekedett irántunk a rokonszenv. A veszélyes, sok tekintetben végzetes jézsuita-rend el lett törölve egy birodalmi törvény által, a jézsuiták eltávoztak körünkből, de azért a jézsuitismus sok helyen még most is megvan, nemcsak a katholikus, hanem a protestáns egyházban is. Azonban már a nép szintugy, mint a kormány figyelmessé lett azon veszélyre, mely ezen oldalról kulturánkat, államszervezetünket s vallásunkat fenyegeti. Alapjában meg lőn már ingatva és mindinkább enyészik ama téves ábránd, hogy a jézsuita szellem az állami tekintély erősitője és a rend biztositéka. A helyes irányban való haladás biztos jeléül szolgálhat ama körülmény is, hogy mellőzve a Mühler-féle miniszterium, melynek kezei között a tudomány, iskola és egyházi élet nemhogy haladt volna, sőt hanyatlott, s helyébe a Falck-miniszterium lépett, mely a nemzet szellemi és vallási érdekeit jobban fogja védelmezni. Örömünk tárgya ama körülmény is, hogy a hesseni nagyherczegségben Ketteler püspök minden befolyását elveszté. Erős hatalommá fejlődött Hessen protestáns népében a protestáns-egylet, ugy hogy mellőzése teljes lehetetlen, a remény pedig, hogy az egyház nemsokára bekövetkező reformja kérdésében érvényesiteni fogja magát, mindinkább erősbül. Ó-katholikus testvéreinkkel is, kik néhány héttel ezelőtt Kölnben gyüléseztek, a legszebb barátságos viszonyban vagyunk. Fenntartandónak véljük ezen irányban a keresztényi türelmet és tiszteletet a különböző sekták között s mellőzendőnek minden szükkeblüséget és kizárólagosságot, mely korunk előrehaladt szellemének már többé meg nem felel. K[illegible]lemetlen és fájó érzést

keltenek fel bennünk azon üldözések, melyeknek hazánk legtekintélyesb papjai, — kik egyletünknek is szintén tagjai, — ki voltak téve. De a fájdalmat és panasz-hangot elfojtja bennünk ama szilárd meggyőződés, hogy az üldözés mindig az üldözött irány előmenetelére és javára szolgál!! — Megemlitjük még, hogy e gyülés főtárgyát a tanszabadság eszméjének megvitatása, s az utóbbi időben veszélyeztetett helyzetnek lehető szilárditása képezte.

Az *ó-katholikusok nagy gyülése Kölnben*, e hires pápista városban sept. 20—23 napjain ment véghez, csaknem egyszerre a német püspökök conferentiájával, Fuldában a Bonifacius sirjánál. Mennyire különbözött most e gyülések czélja attól, a miért még alig két éve Rómában együtt találkoztak való. A jelen nagy gyülés álláspontja ugyanaz, a mit prágai tanár *Schulte* számos czikkek- és értekezésekben vitatott és formulázott, s miket a következőkben foglalhatni össze: „A csalhatatlanság ellenzői egyedül képviselik az egyháznak; ama hitczikk hivői — a pápát, a bibornokokat és püspököket sem véve ki, — csak egy elfajzott sectája az igaz egyháznak, — s az államnak ezt el kell ismerni, s ahozképest cselekedni."

Az idei programm jelentékeny haladást mutat a tavalyi felett. Az akkori szervező választmány inkább csak elméleti nagy phrasisokkal lepte meg a közönséget, elvetve a Concilium végzéseit, de elismerve a római püspökség származását, magasztalva az utrechti jansenista egyházat, óhajtását fejezve ki a különböző keresztény egyházakkal való egyesülés iránt, pártolva a tudományt és a lelkészek nemzeti nevelését, s végül kiválóan prakticus hajlamot nyilvánitva a jézsuiták ostorozása iránt. A jelen évi nagy gyülés működése inkább gyakorlati. Czélba van véve *független ó-katholikus hitközségek szervezése*, s ezek és papjaik számára az állam elismerésének kieszközlése, a katholikus egyház által mindeddig élvezett előjogokkal együtt; a püspök választás kérdése is meg lön vitatva. A hittani bizottmány szintén gyökeres reformokat tett ajánlatba.

A német ó-katholikus mozgalom iránt feltünő részvét mutatkozott, a mennyiben angol, orosz, örmény s több más egyházi főméltóságok üdvözleteiben gyönyörködhettek e korszerü vállalat vezérei, a kiknek már is azon jár eszök, hogy régen elszakadt és tovább mind töredezett darabjait újra egyesitsék egy oly épületnek, a melyen társadalmi fejlődésünk már több mint két század óta túlnőtt. Kétségkivül életrevaló végzése a gyülésnek a független egyházak szervezése sat. Csakhogy létesülnének már egyszer ezek az egyházak, s azok a számtalan actions-comiték ne csak szónokolnának és értekeznének nagy német alapossággal, hanem jönnének indulatba és actióba is. A kormányok valóban ez idő szerint nem tanusitnak ellenséges indulatot, törekvést ezen inkább conservativ mint nagyon liberalis irányu mozgalom ellen. Azonban az ó-katholikusok még mind nem tömörülnek egyházzá elég számosan arra,

hogy az állam és az ó-katholicismus által egyiránt kivánt lépéseket igazolni lehetne s a pápaságot olybá venni csak, mint sectáját az eddig fennállott római egyháznak. — Félő, hogy az ó czimmel, a régi szent atyák, nagy zsinatok korára viszszatérés jelszavával, átalában a multak ködéből derengő egyház-ideállal mai napság már nem lehet sok lelket fogni, s inkább hihető, hogy ennek az ugynevezett ó katholikus mozgalomnak is számosabb része az újabb kor eszméinek valósitására gondol, s egyrésze kétségkivül oly modern szabadelvü egyházra, minőt a negyvenes években a német-katholicismus kezdett volt alakitani.

Az ó-katholikusok főleg Münchenben nagy számmal vannak, anynyira, hogy a Nicolai-egyházba harmadrészök is alig férhet bé, azonban tágasabb egyház iránti kérelmöket a hatóság még csak válaszra sem méltatja. Király és kormány pártolják is, nem is ezt a mozgalmat. E rejtélyes bajor egyház-politikára nagy befolyással van a Bajorország önállósága iránti tekintet; az ó-katholicismus buzgó apostolai a német egységes államnak is lelkes védői; ezen egységinek pedig nem csak a jézsuiták, hanem a dél-német államok anynyi férfia is ellene lévén, nem csoda, hogy az észak-németekkel rokonszenvező uj irány oly nehezen mozog előre.

— A német birodalmi kormány harcza mind erősen tart s fog is még soká tartani a római curia ellen, mely felette nagyon megszokta volt azt a kényelmes helyzetet, hogy minden államban állam legyen, vagy legalább az állam karjával rendelkezzék, saját céljainak elérését, büntető s fenyitő rendszabályainak végrehajtását illetőleg. A német törvényhozás és kormány jelenleg e részben úgy intézkedik, hogy többé egy polgára is — legyen ez laicus vagy clericus — ne eshessék olyan egyházi fegyelem alá, mely őt becsületében, világi szerencséjében bántalmazhatja sat. Ily fegyelmi rendszabályok: a kiközösités, a hivataltól megfosztás, az interdictum sat. Innen a papi izgatások, mintha a legujabb törvényhozói s kormányi rendszabályok a katholikus hitet végveszélylyel fenyegetnék. A poseni herczegség papjai kivált kiáltó szinekkel festik a hitüldözést, s e veszélyekkel szemben a posen-gneseni érseki megye „Jézus legédesebb szive“ különös oltalmába lőn feiajánlva. Azonban a lengyelek közt is vannak nagy számmal hályogtalan szemü katholikusok, a kik nyiltan megvallják, hogy ők a hitüldözésnek mostanig semmi nyomát sem vették észre, s azért nem láthatják át, mire való ez állam-ellenes izgatás.

— Az amerikai unitáriusok évi nagy gyülése, melynek sajátlagos neve: az unitárius és más keresztény egyházak nemzeti conferentiája, mult october 22-ik s következő napjain folyt le Bostonban, feltünően meleg részvétével az egész unióból s e kivül az angol uralom alatt levő Canadából öszszegyült követeknek: mert a midőn 1865-ben 262 gyülekezet képviseltette magát a nagy gyülésen, az idén 343-ra hágott a képviselőket küldött egyházak száma. Mintegy 600-ra tehetni a jelen

volt képviselők számát, a kiket a bostoni hitrokonok saját házaikban testvéries vendégszeretettel szállásoltak el. E conferentia 1865-ben, az unio újjáalakitása évében, lön megalapitva oly czélból, hogy az önálló s magokat függetlenül kormányzó, rokon hitü s érzelmü gyülekezetek szorosabb vallás-erkölcsi kötelék által füzetvén egy testbe, melegebb és hatályosabb egyházi élet létesülne. Az „Unitarian Association“ a National Conferentiának mintegy állandó választmányául tekintendő, mely az egyházak önkéntes adakozásaiból évenként begyülő pénzöszszeget a felekezet közczéljaira kezeli és osztogatja ki. E nagy nemzeti conferentia mellett számos helyi conferentiák működnek a külön vidékek közel egyházaiból egyesülve, a minek már is jelentékeny sikere mutatkozik, mert a mig 1860-ban az Unitarian Association czéljaira alig gyült öszsze 10,000 dollár, s 1864-ben majd semmi, a jelen 1872-dik évben 100,000 dollárnál többre haladt az önkéntes aláirási öszszeg. Még ugyan számos unitárius gyülekezet nem vett részt a conferentiában s aláirásban, de évről évre mind kevesbedik az ily szorosabb egyesülés szükségérzetétől még át nem hatott gyülekezetek száma. —

— A new-yorki messiás-egyházi eles hitszónoka Hepworth nem rég kilépett az unitárius egyház öléből, azért, mert ez semmiképpen sem akart hivei számára formaszerü credot alkotni, és e hithagyást diadalmi örömmel hirdették az orthodox lapok; két év alatt ez volt az egyetlenegy lelkész, a ki Amerikában hitünket elhagyta, mig azon idő alatt 14 orthodox lelkész jött át az unitárius vallásra, hogy szabaduljanak a sok sulyos credotól —

—Dr Bowring halálát nagy kegyeletes részvéttel emlegeti csaknem minden országa a „népek nagy hazájának“, az emberiségnek, hová csak kihat az angol birodalom befolyása, mert e nagy és jó ember bámulatos munkássága is politikai, tudományos, irodalmi s egyházi tekintetben sokágulag kiterjedt Egyike volt ő Angolország legnemesebb s leghasznosabb férfiainak. A lapok hoszszasan közlik soknemü érdemeit. Legyen itt csupán az ő magyar nemzetünk iránti különös előszeretete megemlitve, a melytől inditva a magyar szépirodalmat első ismertette meg a külfölddel több mint 40 éve, s azóta is mindig meleg érdeklődéssel volt a magyarok sorsa s irodalma iránt, angol forditmányokat adva ki Petőfi verseiből s a jelen évben, 80 éves korában is Jókaink némely beszélyeinek forditásával foglalkozva. S legyen megemlitve itt főleg a kegyelet örökre áldó s magasztaló érzelmével a legforróbb szeretet és kitartó munkásság, a melyet a dicsöült mindig szilárdan vallott unitárius hitének előmozditására áldozott. A Bowring név volt mondhatni a legelső angliai unitárius név, a melyet mi magyar unitáriusok emlegetni hallottunk, Dr Bowring lévén atyatias közlekedésünk megindultakor a huszas években a britt és külföldi unitárius társulat titkára,, s az első angol könyvszállitmányok eszközlője. Legyen örökre áldott az igaz ember emléke közöttünk is!

Chr.

Különfélék.

Zsinati főtanácsunk f. év sept. 1, 2 és 3 napjain Kolozsvárt tartott közgyülése meszsze esvén e füzet megjelenése idejétől, elkésett dolognak tartjuk annak körülményes leirását. A füzet elején álló püspöki lelkészavatási és hátrább ismét az urvacsorai beszéd ez uttal annak maradandó emlékei. Azonban, habár a lehető legrövidebben, feljegyezzük itt még a főbb mozzanatokat és határozatokat is:

1. Legtöbb időt vettek igénybe — a mint illik — az iskolai ügyek, az iskolai közvizsgálatokról való tudósitások megvizsgálása, s mind felekezeti falusi iskoláinkra nézve, mind pedig közép- és főtanodáinkra nézve több rendbeli intézkedések.

2 Kolozsvári főtanodáink mellé megválasztatott rendes tanárnak Kovács János, ki három évig folytatván külföldön tanulmányait, s ebből két évet Londonban töltvén, csak kevéssel a zsinat előtt érkezett körünkbe.

3. Tordai középtanodánk mellé megválasztatott rendes tanárnak és igazgatónak várfalvi Pálfi Károly.

4. Kereszturi középtanodánk mellé megválasztatott rendes tanárnak Sándor János.

5. Vallásközönségünk jogügyészének megválasztatott ügyvéd Molnár Sándor.

6. Néhai Mikó Lőrincz helyébe vallásközönségünk pénztárnokának megválasztatott Jakab Elek.

7. Az 1872-ik évre nyert 5000 frt. államsegély felhasználása iránt részletes intézkedések tétettek, az e tárgybeli eddigi határozatok alapján, s ebből nyert önhibáján kivül szolgálatra képtelenné vált dombói volt lelkész Barabás Imre 100 frt segélyezést.

8. Felszenteltetett őszszesen 15 lelkész.

9. A káplánságra nézve több pontból álló intézkedés tétetett.

10. Az ezutáni zsinatoknak 3—4 évenként, a mikor csak lehetséges, vidéki egyházainkban, a megállapitott sorrendben való tartása meghatároztatott.

A vallás és közoktatásügyi magy. kir. minister jelentése a közoktatásnak az 1870 éz 1871 évekbeni állapotára. E jelentésben másodszor ad számot a közoktatási ministerium az ország képviselő testületének, még pedig sokkal szabatosabb, sokkal világosabb és egyetemesebb módon, miként az első jelentés szerkesztve volt.

A jelentés négy szakaszra oszlik: az elsőben a nép- és elemi iskolák; a másodikban a közép-tanodák; a harmadikban a felső tanintézetek; a negyedikben a közmivelődésre vonatkozó ügyek állapota van előadva.

A bevezető jelentésben előadja a minister, hogy a népnevelést gátló azon körülmények, melyek a ministeri első jelentésben felsoroltattak, megvannak ugyan, hanem egy jelenség feltünését mégis jelezheti, mely a népnevelésnek a meglevő akadályok ellenére is haladását biztositja; e jelenség a társadalom minden rétegeiben mutatkozó érdekeltség, a nevelés ügye iránti buzgalom és tevékeny akarat. Ennek tulajdonitható azon haladás is, mely különösen a népnevelés ügyében e jelentés szerint nyilatkozik.

Az I. szakaszban (nép- és elemi iskolák) a sajátlagi jelentést és táblás kimutatást történelmi rövid szemle előzi meg érdekes adatokkal. A táblás kimutatásokból kitünik, hogy az utóbbi két év alatt 469 új népiskola állittatott; a megvoltak közül kijavittatott 1434; ujra épittetett 1002. Volt öszszesen 14,550 népiskola, melyek közül községi 751; felekezeti 13,545, magániskola 254. A népiskolákba járó öszszes gyermekek száma 1.237,320.

A közelebbi három év folytában 295 községi iskola részesült állami segedelemben, mely 369,199 forintot tett; jutott tehát átlag egy iskolára 490½ forint.

Igen szembetünő igazságtalanság! A hitfelekezetek ugyanis, mindamellett, hogy mondhatni a népnevelés egész terhét viselik, még sem részeltetnek az állam segedelemben; ellenben a községek, melyek átalán alig tizenkettedét viselik a népnevelés terhének tetemes segedelemben részesülnek; mondhatni azok a segedelmezett községek nem is viselnek semmi terhet, miután az államtól kapott 500 forint évi segély, s a tandijak körülbelől fedezik az ily iskolák évi költségeit. Sőt ez igazságtalanság a jelentés szerint nagyobb mértékben foly a jelen évben, a mikor is a jelentés szerint az évnek már az elején több községnek 279,993 forint osztatott ki.

Az állam által az egyes tanitóknak hitfelekezeti különbség nélkül 322 tanitónak nyujtott segedelem az 1871 folytában 19,480 frt volt; mig 1869-ben 1069 tanitó 73390, 1870-ben 923 tanito 56,860 forintot kapott, tehát a segedelmezés azon módja, mely mellett az állam némileg igazságosan intézkedhetik, évről évre csökken.

A tanodák taneszközökkeli felszerelését a közelebbi két év alatt is erélyesen folytatta a kormány.

Állami tanitó- és tanitónő-képezde volt 19, ezekben tanár 118, növendék 864, kik közül 591 állami segélyben részesült.

Felekezeti tanitó-képezde volt 34, ezekben csak 575 tanuló.

Állami tanitónő-képezde 4; a növendékek száma 182. Felekezeti 5, ezekben növendék 165.

Póttanfolyam 42 helyen rendeztetett s 4280 tanitó vett bennök részt.

A néptanitás emelésére tett intézkedések folytán felemlittetik a jelentésben: tantervek, taneszközök, tankönyvek készitése és felnőttek oktatása; az 1871-ik év folytában állitólag 23,500 felnőtt tanult meg irni és olvasni.

Az emberbaráti intézeteknek: a váczi süket-némák, a pesti vakok intézetének és a szebeni árvaháznak történelme és jelenje részletesen van előadva.

A II. szakasz a középtanodákról szól: történelmi viszszapillantás után az 187⁰/₁ isk. évet véve fel, volt 99 fő-, 47 algymn. 1624 tanárral és 30,992 tanulóval. A gymnasiumok közül 4 állami, 1 felekezeti szinezet nélküli, a többi felekezeti.

Volt főreáltanoda 11, al 17; a tanárok száma 267, a növendékeké 5472. A reáltanodai növendékek száma öt év óta fokozatos emelkedést, ellenben a gymnasiumi növendékeké oly arányban apadást mutat.

Hittani tanintézet van 41, mindnyáján felekezetiek; van bennök 231 tanár 1660 tanuló; ez intézetekben is tetemesen apad a növendékek száma.

Jogakademia van állami 6; felekezeti 8; a tanárok száma 102, a tanlóké 2074.

A magy. kir. (pesti) tudomány-egyetemróli kimutatást hasonlóan történelmi átnézet előzi meg; a felvett utolsó évben volt 141 tanár 2375 tanulóval.

Ösztön-dijakra az állam által kezelt alapitványokból is a törvényhozás utján megszavazott alapokból 779 ösztöndijra 138,314 forint fordittatott.

A királyi József műegyetemben a tanárok száma 42, a tanulóké 451; a tanulók száma öt év alatt 201-el szaporodott.

A IV. szakaszban a kövmivelődésügyek (inkább intézetek) vannak eléadva, ilyenek: a magy nemz. muzeum, egyes osztályaival; képző művészetek, műegylet és hatásköre, művészeti oktatás, országos minta rajztanoda, műépitészet, a művészet népszerüsitése.

Zene és zenészeti oktatás: nemzeti zenede, zenészeti irodalom, a zene és énektanitás az iskolákban.

Műemlékek: műemléki átalány; műemlékek bizottsága, Visegrád restauratioja; műépitészeti rajzgyakorlatok.

A terjedelmes nagy gonddal és pontossággal összeállitott jelentés nemcsak a törvényhozó testületet érdekelheti, hanem mind azokat, kik hazánk közmivelődése iránt vonzalommal viseltetnek; az ügybarát e jelentésből a multra értesülést, a jelenre tájékozást szerezhet. Óhajtandó leune alkalmat szolgáltatni, hogy az érdekeltek is megszerezhessék e jelentést még pedig a lehetőségig olcsó áron.

A magyarországi protestáns egylet évi közgyülését okt. 1-ső és 2-ik napján tartá meg Pesten. A gyülés isteni tisztelettel kezdődött, mely a reformátusok templomában tartatott. A titkári jelentésből örömmel győződtünk meg, hogy az egylet a közmivelődés és humanismus terjesztésében jó sikerrel müködik. E tekintetben a jelen évi közgyülésen is több határozatot hozott, a melyek közt felemlitjük itten azt, hogy az irodalmi bizottságnak azon ajánlatát, hogy a Channing műveinek, általunk meginditott magyar forditásainak terjesztésére, az egylet is közreműködjék, elfogadta s jövöre nézve az egylet pártjogása alatt lévő „Keresztény Család“ czimü heti lap minden 10 előfizető gyüjtője Channing műveinek egy kötetét jutalmul kapja az egylet részéről. Hrom figyelemre méltó felolvasás is volt Egyik Szász Domokos, kolozsvári ref lelkésztől, a másik Simén Domokos, t. munkatársunktól, a harmadik Litkey Péter, bulyi ref. lelkésztől. A gyülés egész folyamáról részletes ismeretet szerezhetni az egylet évkönyvében, mely ez évben is egyleti titkár Kovács Albert szerkesztése mellett megjelent. Ára 1 frt. o. é.

A kolozsvári egyetem hazánk e sok százados óhajtása végre csakugyan megtestesült; ünnepélyes megnyitása f. év november 10 én történt meg és már javában folynak az előadások minden szakban. Mi hiszszük, hogy az egyetem új lendületet fog adni a tudományosságnak hazánkban, jótékonyan fog hatni tanintézeteinkre s általában közmivelődésünkre, csakhogy a tanárok ügybuzgalma s a hallgatók tudományszomja állandó legyen. Tanintézetünk ifjusága is örömmel eljár az előadásokra, a menynyiben ezt az iskolai tanórák megengedik. Mint történeti adatot feljegyezzük, hogy az egyetem jelen évi rectora Berde Áron, és prorectora Brassai Sámuel, mindketten egykor főiskolánk tanárai voltak.

Torna vivoda egylet és árvaház. Kolozsvár városa történetirójának az 1872-dik év bő anyagot fog nyujtani mivelődéstörténeti szempontból. Az egyetemmel csaknem egyszerre nyilt meg városunkban a torna-vivoda egylet, melyet alig nehány hó alatt állitott fel a városi közönség ügyszeretete és egy leány-árvaház, mely a nőiszív áldott melegének köszöni

létét. Legyen mindkettőn az ég áldása. Amabban nyerjen erőt, bátorságot, ügyességet az új nemzedék; ebben találjanak enyhet, oltalmat és részvétet azok, kiknek gondját felvenni a társadalom legszentebb kötelessége.

Egy kis tudnivaló S.-Kálnokról. 1868-tól 1871-ig a sepsi-kálnoki unitár nép-iskola a következő kedvezményekben részesittetett: — 8 új iskolai pad és egy fekete tábla készittetett. Egy földgömb, Magyarország fali abroszsza, egy iskolai jegyzőkönyv, fali olvasó-táblák és rak-betük (Gönczy-féle) és egy érczkemencze szereztetett, mind ezeket az egyház fedezte. Ugyancsak ezekhez terményrajzi, természettani ábrákat számoló-gépet, és Európa faliabroszát, a nagyméltóságu közoktatásügyi m. kir. miniszterium kegyes osztalékából nyertünk tanfelügyelői úton.

36 pala táblát az iskolának, — s azoknak a kik pontosan járták az iskolát, tollat, tintát, papirosat, krétát és palaveszszőt vásárolt — Kiss Jakab tanitó. Kiss Jakabné András Lidia az iskola számára egy zászlót készitett.

Ugyan itt az elmult iskolai évben felnőttek oktatása is volt, a melynek sikere a tanulókra nézve a mivelődés; a tanitóra nézve pedig a felnőttek oktatásáért kapott 166 frt. s ugyanez évben 50 frt kivételes állam-segély volt."

Midőn e tudósitásnak örömmel adunk helyet folyóiratunkban, mint olyannak, mely azt mutatja, hogy szóbanlevő hitközségünk a kor intő szavát megértette: megenged a tudósitó, ha levelének utolsó részét mellőzzük. Tegyünk a mit lehet, s a sérelmet hordozzuk krisztusi önmegadással.

A csik-somlyai búcsu eredete. Haynald Lajos, kalocsai érsek Pestmegye évnegyedes közgyülésén a jezsuiták mellett tartott beszédében az unitáriusokról is megemlékezett. Felhozta János Zsigmond hadjáratát a székelység körében az unitárius vallás terjesztése érdekében, s azt mondja, hogy a csik-somlyai búcsut azon nap emlékére tartják, melyen a lelkes székely aszszonyok konyha-eszközeikkel felfegyverkezve kivonultak a férfiakkal a nagy erdőre, hogy ott bevárják János Zsigmondot, ki vallási meggyőződésükön erőszakot akart elkövetni, és a győzelem az övék letti Ez legalább egy történeti adat; de a jezsuiták melletti hatalmas érvelése, reméljük, sem Arad, sem N.-Szeben városait nem ingatták meg a jezsuiták kitiltása érdekében Pestmegyével is közölt kérvényök fenntartásában; s m óhajtjuk, hogy a nagynevü érseknek a jezsuitákra alkalmazott eme nyilatkozatára: „de strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat" az egész ország Amen-t moudjon.

Az unitárizmus a debreczeni Figyelmező-ben. A Révész Imre által szerkesztett Figyelmező mind több-több figyelemben részesiti az

unitárizmust. Igaz, hogy valami nagy rokonszenvet nem mutat iránta; de ezt nem is lehet várni azoktól, a kiknek nem a Krisztus, hanem Kálvin a vezérszelleme. A legutóbbi nov.—dec. füzetben is Frecska Lajos, úgy látszik evang. lelkész, ugyancsak neki ront az unitárizmusnak. Elmondja, hogy a protestáns egylet nem egyéb, mint unitária propaganda. A felolvasókat megleczkézi. A mit azonban leginkább szivére látszik venni, ez az egylet azon fennebb emlitett határozata, hogy a Channing műveinek terjesztésére vállalkozott. Szegény Frecska! Bizony nagy kár, hogy nem született legalább háromszáz évvel előbb: mert az egyház akkor nagy hasznát vette volna buzgalmának s mi nem is hiszszük, hogy ne fájna lelkének miért nem volt Tetszelnek kortársa, hogy megosztotta volna vele a bűnbocsátó czédulák árulásának nemes üzletét. Egyébaránt még lesz időnk érintett czikkéhez hozzászólani, jól lehet nem hizelgünk magunknak azzal, hogy oly mulatságosan tudjunk irni, mint Frecska ur.

A legifjabb unitárius egyházközség ez idő szerint a sz.-udvarhelyi, melyet ottani hitrokonink közelebbről alakitottak. Éppen most veszszük az alább következő levelet, melyet ezennel egész terjedelmében közlünk:

Igen tisztelt szerkesztő ur! Kedves kötelességet vélek teljesiteni, midőn a Ker. Magvető lapjain — habár csak halvány szinekkel is — megörökiteni kivánom a sz. udvarhelyi unitárius hitközség alig pár hónapi fennállása óta tett működéseit. —

Nem nagyszerü eseményeket s eredményeket akarok feljegyezni, mert hiszen ily rövid idő alatt ilyenek nem történhettek vagy legalább nem történtek; hanem csak jelezni kivánom az újszülöttnek eddigi életét, s némi tájékozást nyujtani azoknak, kik bensőleg is érdekkel viseltetnek ez újonan alakult egyházközség iránt, s kik éppen ez érdekeltségnél fogva talán kételkednek a kisded élete felett.

Folyó évi october 6-án tartotta emlitett hitközség első istenitiszteletét a székház nagy termében, mely istenitisztelet egyszersmind az új pap beköszöntésével is egybe volt kötve. E kettős innepélyen az alig 30—40 tagból álló hitközségen kivül jelen voltak: az egyházkörnyéki két felügyelő gondnok, esperest s több városi más felekezetü polgárok, és a vidékről is nehányan.

Hiában kisérteném meg leirni azt az örömet s azt a megelégedést, mely minden arczon láthatólag elömlött, s mely oly szivreható s lélekemelő hangon zengé mindnyájunk ajkán az ének szavait: Hiszek és vallok egy Istet sat. Nem kis lelki örömmel és megnyugvással fogadta a gyülekezet az ének megszünte után környéki esperes tiszt. Gyöngyösi Ist-

ván ur üdvözlő köszöntését, melynek nagyon találó kezdő szavai: „Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy adjon nektek országot" (Luk. 13. 32.), mintegy tűz-lelket látszottak kölcsönözni a kicsiny gyülekezetnek. — Ez után következett a beköszöntő ima és beszéd, s végül az úri szent vacsora kiszolgáltatása a rendes pap által.

Az isteni tisztelet végeztével az intézendő bizottság gyülést tartott, hol több nevezetes s a hitközség jövőjét biztositni látszó inditvány tétetett, melyeknek elfogadására és határozattá emelésére azonban azon édes, biztató remény ösztönözte a különben lelkes tagokat, hogy talán a nemcsak lélekben, hanem testben is erős s áldozni kész rokon hitközségek s egyes buzgó hitrokonok nem fogják megtagadni tettleges pártfogásukat, s meleg részvéttel karolják fel a kisdednek ügyét és támogatni fogják erőtlen lépteit.

Gyülés után a szép számu vendégsereget mlgs Dániel Gáborné, a lelkes bárónő vendégszerető asztala fogadta, hol többrendbeli pohárköszöntések fokozták a társaság vidám kedélyhangulatát.

Ez első után, az egyh. főtanács által megerősitett alapszabályok értelmében, a rendes havi isteni tiszteletet minden hónap első vasárnapján megtartjuk. Minthogy azonban még templomunk nincsen, a rendes isteni tiszteleteket egyik kegyes aszszonyunk Bodroki Áronné házánál tartjuk, ki élte hoszszáig e szent czélra örömmel ajánlta fel igen alkalmas hajlékát. Ide gyülekezik a kicsiny sereg minden alkalommal kisebb-nagyobb számmal, hogy lelki szomjának kielégitést szerezzen, s hogy az otthoni magány helyett a hivek seregében imádja Istenét. Mindeniknek arczán bizonyos magasztos öröm látható, mely azt látszik kifejezni, hogy ámbár magányosan is imádkozhatni, de mégis jobban esik a léleknek, ha a buzgó lelkek társaságában bocsáthatja imáját ég felé.

A buzgó hivek a lelki áldozat buzgóságától áthatva anyagi áldozatoktól sem vonják meg filléreiket. Még valami jelentékeny öszszeggel nem rendelkezünk ugyan, hanem már egy igen diszes anyakönyv, szükséges jegyzőkönyvek, biblia és urvacsora kiszolgáltatásához szükséges abraszok. tányérok, poharak sat. az egyesek kegyes buzgósága folytán mind megszereztettek, s ez ugy hiszem az idő rövidségéhez mérten eléggé jelzi azon áldozatkészséget, melylyel e hitközség, csekély száma mellett, a vallásosság oltárához járulni kiván. És itt nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a hivek közti buzgóság élesztésében a bizottság lelkes elnökének, mlgs Jakab Lajos urnak kitünően jelentékeny része van.

Midőn ezeket az igen tisztelt szerkesztőség szivességéből közöltetni óhajtom, nem mulaszthatom el egyszersmind magam részéről is kifejezést

adni azon óhajtásnak: vajha a kevesek buzgóságához a többeké is járulna, hogy igy egyesült erővel s közös akarattal tehetnénk eleget azon közóhajnak, hogy a legtöbb unitárius lelket számláló terület székvárosában is valahára templomunk legyen!!!

Kénos, 1872. Decz. 16-án.

Kisgyörgy Sándor.

Adja Isten! S mi nem is kételkedünk rajta, hogy ez óhaj teljesülni fog; csakhogy első sorban sz.-udvarhelyi hitrokonink ne lankadjanak meg a buzgóságban és kitartásban, melyek egyedüli biztositékai a felkarolt ügynek. Egy templomot epiteni, bizonyára nem könnyü feladat; de a hol komoly akarat van: ott a nehézségek elenyésznek. Bátran tehát előre a megkezdett uton; törekvésük, hiszszük, viszhangra és támogatásra talál egész egyházközönségünkben, valamint azon kivül is, mindazok keblében, kik a közmivelődés ügyét, melynek a józan észszel megegyező vallás — nézetünk szerint — egyik leghatalmasabb tényezője, szivöken hordozzák.

Channing új müve. Alig hiszszük, hogy kedvesebb hirrel zárhatnók be e füzetünket, mint azzal, hogy a nagy nevü s már olvasóink előtt is ismert iró, Channing kézirataiból nem sokára egy új kötet kerül ki sajtó alól Bostonban. E munkának, melyet az elhunyt unokaöcscse Channing Henrik Vilmos, rendezett sajtó alá és ő is ád ki; czime: „A tökéletes élet“ (The perfect life) s 12 beszédet foglal magában, melyeknek tárgyai ezek:

1. Az emberi természetben levő vallásos elv. 2. A mindenségben és az emberiségben kijelentett Isten. 3. Az egyetemes atya. 4. Az atya szeretete a személyek iránt. 5. Az élő Istenben való igazság. 6. Az élet isteni adomány. 7. Az emberi élet valódi czélja. 8. A vallás tökéletesitő ereje. 9. Jézus Krisztus, a testvér, a barát és az üdvözitő. 10. A keresztény vallás lényege. 11. A ker. vallás czélja a tökéletes élet. 12. Az egyetemes egyház.

Imakönyv. Albert János t. munkatársunk templomi használatra irt imái sajtó alatt vannak s az új évben meg fognak jelenni. Ez imakönyv szerzője éppen ez oldalról folyóiratunk olvasói előtt ismeretesebb: minthogy szükségesnek tartanók műveit előlegesen dicsérni. Majd ha a munka készen lesz, ez is bekövetkezhetik; most csak fel akarjuk rá hivni t. olvasóink figyelmét, remélve, hogy főleg egyházunk lelkészei között senki se lesz, a ki azt magának annak idejében megszerezni ne siessen. Anynyi bizonyos, hogy ez imakönyvre szükségünk van.

Váló perek. Hivatalos kimutatás szerént Francziaországban 1870-ben a polgári törvényszékek előtt folyt 2478 váló-per. Ebből megkezdetett a nők által 2171, férjek által csak 307. A perek közül 138 a nő-, 72 a férj paráznasága-; és 44 becstelenitő elitélés, a többi erőszakoskodás, kegyetlenség és más terhes bántalmazás okán folyt.

A házasságok tartamát illetőleg az összes válási eseteket következőleg lehet osztályozni: egy évnél kevesebb 27, egytől öt évig 430, öttől 10 évig 680, tiztől husz évig 863, husztól harminczig 415, harmincztól negyven évig 88, negyventől ötvenig 15, ötvenen felül 1, ismeretlen tartamu 59 volt.

Ezen házasságok közül 844-ből nem volt gyermek, 1608 házas párnak volt gyermeke, 26 házaspár családi viszonya nem volt ismeretes.

A 2478 elvált férj közt volt: földbirtokos, tőkepénzes, más tisztes foglalkozást üző 500; kereskedő, szatocs, 411: földmives 374: munkás 900; szolga 69; a férjek állása nem jeleltetett meg 69 esetben.

Egyházi szaklapok és folyóiratok. Az 1873-dik évben a magyar protestáns egyház irodalmát a következő szaklapok és folyóiratok fogják képviselni:

1.) Protestáns Egyházi és iskolai lap. Szerkesztő és kiadó tulajdonos: Dr. Ballagi Mór. XVI-ik évfolyam. Megjelenik Pesten, hetenként két iven. Előfizetési ár egész évre 9 frt. o. é.

2.) Egyházi Reform. Szerkeszti és kiadja: Kovács Albert Pesten. III-dik évf. Megjelenik minden hónap közepén, két iven. Előfizetési ára egész évre 2 frt. o. é.

3.) Erdélyi Protestáns Közlöny. Felelős szerkesztő és kiadó Szász Gerő. Főmunkatárs Szász Domokos. III-ik évf. Megjelenik minden csütörtökön egy iven Kolozsvártt. Melléklete Prédikátori tár. Előfizetési ára egész évre 6 frt. o. é.

4.) Magyar protestáns Figyelmező. Szerkeszti és kiadja Révész Imre. Debreczenben. III-ik évf. Megjelenik havonként 3 ives füzetekben. Előfizetési ára egy évre 4 frt. o. é.

5.) Keresztyén Család. Hetilap a magyarországi protestáns egylet pártfogása alatt. II-ik évf. Megjelenik minden szombaton egy iven, Pesten. Szerkesztik és kiadják Farkas József és Kovács Albert. Előfizetési ár egész évre 2 frt. o. é. És végre

6.) E mi „Keresztény Magvető"-nk. melynél csak az 1-ső sz. alatt emlitett Prot. egyh. és isk. lap idősebb. A Keresztény Magvető, ugyanis a jövő 1873-ik évben tulajdonképpen VIII-ik évfolyamát éri meg, s mint évnegyedes folyóirat is IV-ik évfolyamába lépik. Új előfizetési felhivásunkat e füzetünkkel veszik t. olvasóink.

Pac. Unit. Sch. A.